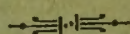

McGill University Library
3 102 822 403 A

ظفرنامهٔ رنجیت سنگهه

تالیف

دیوان امرناتھ

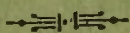

بسعی و اهتمام و تصحیح

جناب سیتا رام کوهلي - ایم - اے

معلّم علم تاریخ در مدرسهٔ عالیهٔ دولتی

لاهور

بانضمام مقدمهٔ انگلیسی و حواشی و فهرست

بمصارف بیت العلوم پنجاب

نشر گردیده

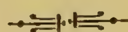
۱۹۲۸ع

در مطبعهٔ هندي در شهر لاهور بطبع رسید

ظفر نامهٔ رنجیت سنگهه

تالیف

دیوان امرناتهه

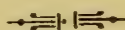

بسعی و اهتمام و تصحیح

جناب سیتا رام کوهلي - ایم - اے

معلّم علم تاریخ در مدرسهٔ عالیهٔ دولتی

لاهور

بانضمام مقدمهٔ انگلیسی و حواشی و فهرست

بمصارف بیت العلوم پنجاب

نشر گردیده

۱۹۲۸ ع

در مطبعهٔ هندي در شهر لاهور بطبع رسید

مقدمه

نحاریر[1] دشخوار پسند و اهل تحاریر نکته پیوند را - که معنئ ایشان بکمال صورت و صورت ایذان بجمال معنی زیبائی و غازهٔ پیرائی بهم رسانیده - و تواریخ مورخین طرفداران باوقار روزگار را بژرفائے نگاه و تائید چشمے - که تابدان محل مغز و باصول فطرت نغزکه مهین پور مردمیست - مطالعه نموده - بزم شاهان سکندر حشم و سلاطین بشوکت دارا و جم را به رنگینئ تقریر و رنگ آمیزیهائے تحریر رشک باغ ارم میسازند - آگاهیهاست - که چون مُقدِّرِ مُقَدَّر و ایزد توانائے ناتوان پرور - که صورت آرایان بزم کثرت را بخلاع هستی مزین گردانیده - اشجار آثار هیولانی و پیکر استخوانی را در چار چمن عناصر بآب حیات مطرا ساخته - چابک خرامان عرصهٔ وجود را گاهے بجلال از تخت خلافت بر خاک نگونساری و گاهے بجمال از غبار مذلت برسریر کامگاری اجلاس داده - سائر طبقات انام و صنوف طوائف خاص و عام را ربقهٔ اطاعت در گردن و قلادهٔ فرمانبرداری در گلو انداخته - بموجب اقتضائے رافت عمیم و تمشیت عنایت نخیم خواهد - که معنئ «والله علی کُلّ شيءٍ قدیر» نشان خواطر عالمیان و مشهود ضمائر جهانیان - که چشم عبرت بین و نظارگئ قدرت نگر داشته باشند فرماید * نخوت و استکبار و تبختر و استجبار - که خاصهٔ ذات «وله الکبریاء» است - و ظلم و بیداد پاسدارئ رحمت مختص کیش و ملت خود - که دران نمو گرفته از گروهٔ خاندانیان عظام حشمت و سلطنت بامعان قضا دریافته - عوالی[2] را خلعت دارائی[3] دربر - و کلاهٔ کیقبادی بر سر نهاده - سرکشان او را

[1] MSS. B and C تعاریر * [2] MS. B عوانی * [3] MS. B جهانگیری *

در خبایائے خمول آمادهٔ مرگ و جانسپاری - و متمردان آن دولت را در زوایائے گمنامی متواری سازد - تا جز او بخداوندی نگیرند - و سوائے ذات بیمثال او بمسجودی نپذیرند *

آیهٔ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَ تَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ - [وَ تُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَ تُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ] [1] *

مثنوی - خداوندے که عالم آفریده
میان کالبد جانرا دمیده
تجلی بخش - صبح شب نشینان
بسا نزدیک طبع دور بینان
فلک را سر بلندی دادهٔ او
زمین چون عاجزان افتادهٔ او

چون فراش قضا بساط چغتائی برچید - کورکهٔ [2] گوبند شاهی پر صدا شد * از پئے برهمزنئ ملک و مملکت هند نادر ایرانی را از خارزار اُمهات سفلی بر تختگاه گلزار ایران جلوس داده - بعد از سیزده سال در آن واحد از دست غلامے [3] در دل شب از هم گذرانیده - احمد ابدالی را احمد شاه دُرِّ دُرّان نام نهاده از پئے رُفت و روب و کند و کوب بقیهٔ هند و پنجاب مامور فرمودند * چون از میر معین الملک پور نواب قمرالدین خان چین بهادر سوائے نامے نشانے باقی نماند - و رکاب اسپ او را بلباس عزرائیلے وا نمودند - در دل احمد مذکور خطور کرد - که هر جا که از گوبند شاهیان میشنید - خود برسم ایلغار

---

[1] Quran III. 25. [2] MS. C کورکهٔ سلطنت * [3] MSS. B and C غلام *

میتاخت - و بانجام کار مشتے بیگنهان دل خوش میساخت * چون قضا در پئے کارها بود - که وجود این گروه را بسبزهٔ ثبت تطابق میداد - تا از درویدن کار ببالیدن میکشید * بالاخره بجد و جهد سردار چهرت سنگه جد بزرگوار این خدیو جهانگیر بجان آمده - و غارس این چمن زار نخابند حقیقی پنداشته - از دروازهٔ هتیاپول واقع ارگ لاهور - که تابوت پادشاهان ذوی الاقتدار را بجز آن از درب دیگر بار نیست - خود را زنده در گذرانیده - وارد خراسان گشته - بزخم ناسور بینی در گذشت *

شامت اعمال عالمگیری[1] عالمگیر شد * جمعیت از خلق یکبار منهزم گردید - و بنائے سلطنت چغتائی منعدم بل[2] منهدم گشت * طوائف الملوکی را روز بازار شد - و قریه بقریه تفنگ زدگی آغاز - وابواب مجادلت و تطاول باز گردید * ابیات لــراقـمــه :—

شده از ظلم کار خلق در هم گــرفتار الم گردیـد عالـم
جفا و جور را شـــد روز بازار بدست ظالمے هر یک گرفتار
فلــک را از خدنگ آه مـــردم شده ناسور و میگویند انجم
ز کوس ظلم گوش چرخ کر شد زمین و آسمان زیر و زبر شـد

در حصار لاهور گوجر سنگه و لهنا سنگه و سوبها سنگه علم حکومت افراخته داشتند * بخلاف قول سعدئ شیراز قدس سره - که دو پادشاه در اقلیمے نگنجد - در یک شهر سه نفر دعوئ سلطنت میکردند *

در قصور نظام الدین خان فی‌الجمله دسترسی بهم رسانیده - در اشراف پرستی قصور نکرده - به دراز دستی ضرب المثل روزگار بود *

---

[1] MS. B omits عالمگیری * [2] MS. B omits منعدم بل *

در چک گورو[1] که حالا (موسوم بسری امرتسر جی است و بتوجه خدیو کشور گیر خال چهرهٔ صفاهان توان گفت) بهنگیان فرفرعونی داشتند *

در ملتان مظفرخان سدوزئی خود سر بوده - آن نواحی را ملک موروثی میدانست * در دائره عبدالصمد خان دائره کش ریاست بود *

در منکیره و ڈیره اسماعیل خان و هوت و بنون و آن حوالی را بعد از نواب محمد خان - محمد شهنواز خان معین الدوله افغان سدوزئی بملکداری در تصرف داشت * و در ٹانک سرور خان گیتی خیل تطاول مینمود *

چون از سلطنت دارالملک کابل کسے را همت ملک گیری و خود داری[2] نمانده بود - هریکے از افاغنه دست تصرف دراز داشت - و در ڈیره غازی خان و بعض توابع دار الامان ملتان داؤد پوتره تصرف مینمود *

در پشاور فتح خان بارک زئی بهانهٔ محمود شاهی در دست گرفته - در کشمیر برادر خود عظیم خان را نشانده - در قندهار و حوالی آن شیر دل خان و پر دل خان را قرار داده - در آزار مشتے ضعفاء کمر همت بربسته داشت *

قلعه اٹک در تصرف وزیر خیایان جهانداد خان نام بود * در کوهستانات راجه سنسار چند علم اَنَا وَ لاَغَیْرِی میافراخت * در جنبه راجه

---

[1] Guru refers to Guru Ram Das the fourth Sikh Guru who was the founder of Amritsar. It appears that the city (Amritsar) was also known as Ramdas-pura under which name it is often referred to in the early records of Sikh Administration.

[2] MS. B adds و خود داری *

چهڑت سنگهه سر اطاعت پیش کسے فرونمیآورد * و فتح سنگهه اهلوالیه
از هوشیار پور تا کپورتهله وغیره ممالک در تحت تصرف داشت *
در وزیرآباد و دهنی و خوشاب و حجرهٔ شاه مقیم و پاک پٹن که مدفن[1]
شیخ فرید شکرگنج نور الله مضجعه است - قطعه:—لأستادی دام إبقاه[2]

تا که قائم بـود زمین و زمن   باد آباد خاک پاکپٹن
کاندران روضهٔ جنان[3] آسود   شیخ بابا فرید قبـلـهٔ من

و ملک نکه وغیره که کلک نڈیں آنرا بر نتابد - جا بجا سرهنگان خودسر
دعوئ ایالت و ریاست داشتند *

و این همه مقدمات را راقم السطور از روے آن داشت که از معمران
معاصران بخوبی دریافت ساخته - تاریخ عجیبه از سوانح پادشاه وقت -
که تمامئ خود سران متصرف و متغلب را بزاویهٔ نیستی فرستاده -
در فراخناے جمله ممالک رؤس دنانیر و دراهم باسامئ مرشدان خود
مزین و مروج دارد - مفصل برنگارد *

اما چوں از بدوِ سلطنت إلي الان که سال چهلم[4] است - یعنی از
قرن ثانی سال دهم میرود - چها مقدماتے که بر روے کار نیامده! و نیز بقلم
زود رقم منشی سوهن لعل که خود را در اخبار نویسی اشتهار داده -
غازهٔ استعداد بررخ دارد - تاریخ حضور فی الجمله نوشته شده است *

نظر بعالم مسند آرئیها و خسرو اندیشیها - که لمعان انوار ناصهٔ ممدوح
خود دریافتم - با شارهٔ قدسی در ضبط وقائع ما مورم - و قبل از شروع آن
با ظهار بعضے از موانع لابد مجبور - و بالله التوفیق *

---

[1] MS. B omits که مدفن * [2] MSS. B and C omit لاستادی دام إبقاه *

[3] MSS. B and C have جهان which is obviously wrong.

[4] 1839 A.D. (For discussion see Introduction).

باب اول

جلایل ولادت و نبایل عظمت سرکار والا - و مذکور آبا و اجداد عالیهٔ آن خدیو گیتی پژوه - و شرائف مصالح مالی و ملکی - و کوائف معارک خودسران و مقهوریٔ آنها *

چون ظاهر گوجهرانوالا من مضاف صوبهٔ پنجاب از قدیم مولد و منشا و یورت[1] اجداد شوکت نهاد این خدیو جمشید نژاد است - قلم تاریخ میخواهد - که بعضے از انساب گرامی را در دیباچه اعلان نهد - که علی‌الدوام مسند آرائے عز و جاه بوده اند - و در قوم خود فی الجمله افتخارے داشته *

سردار سرداران راجه چهرت سنگه در این ضلع علم جلادت افراخته - بعضے از سرکشانرا تۀ تیغ نموده - در غربا پروری نظیرش نبود * چون راجه مهان سنگهه از بارگاه وجود بدیوان خانۀ اجلال خرامید[2] - بزم اقبال را شمع روشن پیدا شد - که از پدر قدم فرا ترک نهاده - در هزاران معارک گوئی سبقت برده - غیر از نیزه بازی و رعیت نوازی هیچ مد نظر نداشت *

---

[1] MSS. B and C have یورث * [2] MSS. B and C have خرامیدند *

چون در سمبت یکهزار و هشتصد و سی و هفت - سویم ماه مگهر - مطابق شهر اسفندار روز دو شنبه - هنگامیکه سعادت را روز بازار بود - و از زائچه اقبال جماه اطوار پیدا است - حاجت بکلک اختصار ساک راقم السطور ندارد - گوهر بحر تاجداری - جوهر تیغ شهریاری - کاید فتح الباب کشور کشائی - مقدمة الجیش معرکه آرائی - تیغ مسلول شجاعت - رمح مصقول فتوت - آفتاب سپهر فتحمندی - ماه منیر[1] سپهر سربلندی - شمع بزم دولت و اقبال - چراغ کاشانهٔ حشمت و اجلال - غرهٔ ناصیهٔ بختیاری - قرهٔ باصرهٔ تاجداری - سپه سالار عرصهٔ جنگ - شهسوار عرصهٔ نام و ننگ - طراز آستین ملک گیری - غازهٔ رخسار بهادری و دلیری - فیروز مند معرکه دشمن گدازی - سرشار صهبائے دوست نوازی - یکه تاز میدان اقتدار - برهمزن هنگامهٔ ادوار - فروغ چهرهٔ بخت - برازندهٔ دیهیم و تخت - مظفر مصاف دشمن ستوهی - جمشید وسادهٔ دارا شکوهی - شقه کشائے لوائے گوبند شاهی - کوس نواز عرصهٔ آگاهی - سرور دلهائے قدسیان فلک - مقبول درگاه عرش اشتباهٔ بابا نانک - حامئ سکهان جانفدا - قامع بنیان اعدا - مهاراجه عشرت جنگ - مهاراجه رنجیت سنگه بهادر دام اقبالهٔ و ضاعف اجلالهٔ - از مکمن غیب بعرصهٔ ظهور خرامیده[2] - گلشن امید را طراوت - و چمن مقصود را پر از ازهار عنایت فرمود *

و در عمر سیزده سالگی مصدر فتوحات گردیده - هنگامه را روز بازار - و نظر بر دفع ظلم و اعتساف - و ازدیاد بنائے داد و انصاف - آگاهی از مفت خوران بلاد و غریب کشان امصار جسته - بر افواج موروثی لیل و نهار میافزودند * چون غرهٔ اقبال در ناصیهٔ این پادشاه والا جاه فروزان - و نیر اجلال در پیشانئ این خدیو خدا آگاه درخشان بود - هر یکے از متمردان تارک اطاعت بر زمین سوده جلو کش اشهب جهان خرام گشت - و بعدے در شجاعت و تهوری یکتا شدند - که هنگامه آرائی چهندها - که راقم السطور ایرادے ازآن در این اوراق نموده - وقائع اقدس را از ورود لاهور - که دارالسلطنت شاهان نامدارست - مرقوم خامهٔ صدق ساخته *

1. MS. B has نیر rather an unusual epithet to be used for ماه *
2. Sohan Lal reproduces Ranjit Singh's horoscope Vol. II p. 19.

چون حشمت نامی از سرگروه‌هاے آن اشرار فجار بجمعیت چند سواران یکه تاز خیال پریشان خود را مشاطگی آغاز ساخته - برین اقبال آثار شجاعت شعار - که با معدودے گذار میفرمودند - تیغ خود سری علم نموده - در سر آورده بود که افسر شاهی را از مطاق خیال برتر گذارد - و یکبار چون تیغ از نیام کشیده - میخواست که از قبضهٔ اختیار بیرون آمده چیزے بدون قضا بر اهل تسلیم کند - که حضور والا فی الحال از خانهٔ زین فرود شده - پهلوتهی از رکاب فرمودند - و دست او را خالی گذاشته - باستمهال ارتکاب هنگام عطف عنانش بشمشیر خون آشام از هم جدا کرده - مانند جوزا صورت دو پیکر آنچنان عیان نمودند - که عطارد از تحریر آن باز ماند[1] * در اندک فرصتی را منتظر بوده - بوساطت محکم دین بواب از دروازهٔ لاهوری در پانزدهم ماه هاڑ سمت یکهزار و هشتصد و پنجاه و شش مطابق سیزدهم صفر سنه یکهزار و دو صد و پانزده هجری[2] مقدسه

---

1. This passage from the words و بعد to آن باز ماند exists only in MS. B. Also Cf. Sohan Lal Vol. II. p. 36.

2. This is obviously a mistake. The *Hijra* year must be 1214 corresponding to 1856 Sambat. Sohan Lal places this event about 10 days earlier. *viz.* دوم صفر روز یکشنبه سنه ۱۲۱۴ هجری * مطابق بیست و هفتم ماه هاڑ سمبت ۱۸۵۶ In fact Sohan Lal is very definite on this point and he further tells us that the actual occupation of the fort was effected a day later than the possession of the City of Lahore by Ranjit Singh. The Maharajah entered the citadel on the morning of the 5th *ShudiHar* = Monday 28th *Har* = 3rd Safar. Buti Shah and Munshi Din Mohammad follow Sohan Lal on this point.

Amongst the secondary authorities, Mohammad Latif did not take the trouble of working out the exact date and accepted the wrong *Hijra* year 1215 = 1856 Sambat as given in the Text.

15th *Har* = 13th Safar as given in our Text is correct only according to Lusnar reckoning.

The following table prepared with the help of *Indian Ephemeris* Vol. VI. will clear up the apparent ambiguities of the dates.

Mohammadan era.	Hindu era. (Lunar)	Hindu era. (Solar)	Christian era.
13 Safar 1214.	15 Har 1856.	6 Sawan 1856.	17 July 1799.
3 Safar 1214.	5 ShudhiHar 1856.	28th Har 1856.	7 July 1799.

(10 days)

در قلعهٔ دار السلطنت لاهور ظلال گستر عنایات و تخت نشین احسن ساعات شدند * قالب مشتے مظلوماں را روح روح افزا دمید- و به رعایا و برایاے مساکین حکم والا صادر گردید- که با اطمینان تمام و تسلی بلا انجام قلوب متزلزل را- که مرهوب از یورش و مرعوب از شورش قزاقان فتنه پرداز است- وجود ذی جود ما را بفحوائے « وَجَعَلْنَا الجِبَالَ اَوْتَاداً »[1] موجب ثبات و قرار این خطهٔ دلپذیر انگاشته در کشودن دکاکین و ابواب و دلاساے تجار امصار همه تن زبان باشند * و ما را بمصدوقهٔ «کُلُّکُمْ رَاعٍ وَ کُلُّکُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِیَّتِهِ» ملتزم سامان شبانی و پاسبانی فهمیده بخلاف ماضی- که دراز کشیدن بعضے از خانگیان و به تیقظ ماندن لاهوریان و به تفنگ و شمشیر پرداختن[2] از دست سارقین خانه روب مشهور هر دیار است در غفلت کوشیده- هم آغوش شاهد نشاط شب بسحر آرند- و از جمله تکالیف خانه شماری- که عاید حال باشندگان این شهر غریب است مصون و مامون باشند *

مردمان را آب رفته در جو باز آمد- پنداشتند که اولوالعزمے رسیده است- که جهان از جهان و کران بکران سیر خواهد نمود * و باین ترانه مترنم گردیدند * مصراع

اَلَا یَا اَیُّهَا السَّاقِیْ اَدِرْ کَاساً وَ نَاوِلْهَا *

امراب اتواپ که بے اسباب افتاده بودند- حکم والا بتمامیِ آهنگران کاریگران و نجاران باریک نگران به نفاذ پیوست که « هر چه درکار باشد از سرکار والا طلب نمایند- و در مرمت آن کوشند * » چون کاریگران از

---

[1] Quran LXXVIII. 7.

[2] From پرداختن to درغفلت exists only in MSS. B and C.

مدتے ممتد[1]- امیدوار ورود این چنین صاحب داعیه مستبد بودند- فی الحال بجان منت داشته- کمر همت قایم بر میان بسته- در تهیهٔ آن مستعد شدند * در اندک زمانے از انداختن گولها در تن بهرام چرخ نشین زلزلها اُفتاد- و هر یکے از اهل غرور را که در گوش شان صمم و زبانها را از گفتن قول صدق و سداد بکم[2] داشتند- پردهٔ غفلت دریده- و نخوتیان باد دوست را از غریو اژدر دهانان آتشبار دود از نهاد و آرام از دیده رمیده[3] گشت *

---

[1] MS. B مستعد *

[2] A veiled reference to Quran II. 18.

[3] MSS. B and C دمیده *

باب دوم

وقائع سال فرخفال[1] یکهزار و هشتصد و پنجاه و هفت مطابق یکهزار و دو صد و شانزده هجری - بیان حالاتیکه درین سال رو نمود * 1800A.D.

چون دارائے خلق خلعت دارائی بصاحب افسرے سپارد - و زمام حل و عقد بہ ید مبسوطش گذارد - چنانکه ظاهرش را بفر خلافت زیبائی و باطنش را نیز بفراست و دانائی رعنائی بخشد - تا از فساد اندیشی قاطبۂ کوتاه بین و دگر گونه کیشی متخالفین بر خود نه لرزیده و از خدائع ثعالب وضعان نابخرد بطینت نپسندیده - از قلع و قمع باز نمی ایستد *

جسا سنگه رامگهریه را با گلاب سنگه بهنگی از ایلچیان وسائل انگیخته - و رنگ تدویر در رسائل ریخته - انجمنها منعقد و در باب حضور انور تدابیر فاسد اندیشیدند * و نظام الدین خان که سر خیل آنها بود - بهئیات مجموعی معه سرداران ضلالت کیش وارد بسین و هریکے ازینها در باب عهد و پیمان این خدیو جهانگیر سزاوار آفرین و مورد تحسین گشت *

چون حضور پر نور مضلان مغوی را جاده پیمائے مراحل نادانی و مقید خیال نا فرمانی دید - خود بعزم رزم معه یکه تازان جان نثار بطریق ایلغار ظاهر اوان[2] را از قدوم میمنت لزوم رشک بهار و بحوافر اشهب

---

[1] MSS. B and C omit فرخفال * [2] Awan is a small village about 8 miles N. W. of Lahore. *Vide* Punjab District Gazetteer Atlas (District Lahore), No. 3.

جهان نورد عرصهٔ صحرا را رشک دشت چین و تاتار ساختند* چون
واولهٔ کورکهٔ اقبال در دماغ اعدا پیچید- هوش و حواس هریک
خیرباد گفته- سنگ تفرقه در جمعیت خود دید*

از آنجا که هرگاه[1] کسانے را که تائید کردگار یار- و افواج غیبی مددگار
باشد- از جا رفته در خداع و فریب اهل خدیعت گاهے تخم عداوت
نکاشتند- حضور والا برسر آنها ریختن نیک نشمرده- جسارت را[2] که
خسارت عبارت از آن است- ازآن قوم غافل مدعا داشتند* بالآخره
بعد از دو ماه کامل آنها بمکان خودها مراجعت- وحضور پرنور
تعاقب نفرمود- منتظران دارالسلطنت لاهور را اضاءت بصارت و
بگلشن تمنائے شان خضارت افزودند*

پس از چندے امر جلیل القدر به تهیهٔ سفرجمون بنفاذ رسید* خود
بنفس نفیس نیز متوجه شده- میروول را تسخیر فرمود- از ناروال
هشت هزار روپیه گرفته- امان داده- و قلعهٔ چرال را مورچال بسته-
و مالش حصاریان بواجبي ساخته- حکم بقتل بے پایان دادند* چون
قلعه را بتصرف آوردند- از آنجا چار کروهے جمون مخیم اقبال شد*
راجهٔ آنجا یک زنجیر فیل و بیست هزار روپیه زر نقد گرفته- حاضر حضور
[شد-] و بخلعت ثمین مخلع- و بایالت جمون محول فرمودند*

و ازآنجا بسیالکوت اطراق شد* از دل سنگه کاکو با وصف آداب
که خال چهرهٔ حسنائے او بود- سخنان نا ملائم استماع فرموده- پابند-
و دائرهٔ دولت او را به نهنگان وغا دادند* دیوان محکم چند و ندهان سنگه
خسرپورش را بزنجیر فرموده- مورچال از سیالکوت برداشتند* و

[1] MSS. A and B گاه*   [2] MSS. B and C omit را after جسارت*

علیپور را اکال گڑھ نام نہادہ- سہجو کوچ دل سنگہ را شہر بند کردند *
جودہ سنگہ وزیرآبادیہ از غایت ہراس فرار * و صاحب سنگہ
گوجراتی از برائے استخلاص دل سنگہ با تمام بھنگیان فراہم شدہ
ہنگامہ برآراست * بابا کیسرا سنگہ سوڈی درمیان افتادہ- عفو تقصیرات
کنانیدہ آشتی را بنیاد و رفع کینہ و فساد نمود * دل سنگہ را خلاص-
و کرم سنگہ را بحفاظت لاہور اختصاص دادند *

درین توقف منشی یوسف علی خان بہ وخشوری صاحبان انگریز
بہ نامۂ متانت آمیز و بعض تحائف بقدر دہ ہزار روپیہ دولت بار
اندوخت * حضور فیض گنجور مضمون نامہ را از سفیر با تدبیر
بسمع آوردہ- مطالعۂ در جنگ زدن با کسے کہ در مصالحت زند-
بخوبی ساختہ- جواب نامہ را باعزاز تمام و بعضے تحائف و نفایس
این ولایت و خلعت پنج پارچہ را ضمیمۂ عنایت نمودہ- رخصت
دادند *

باب سوم

بزم[1] کنگاش آراستن حضور والا بحضور حضار مجلس انس و حواشی بساط قدس و متحاشی بودن از انانیت و اطلاق نام خود "بسرکار والا" و ثابت بودن بعبودیت و نگهداشتن حقوق ربوبیت و مسکوک نمودن دنانیر و دراهم باسامیٔ جناب بابا نانک صاحب و گورو گوبند سنگهه صاحب- و بعضے سوانح یکهزار و هشتصد و پنجاه و هشت - مطابق سال یکهزار و دو صد و هفده هجری و از صادرات آن ایام فرخ فرجام * 1801 A.D.

چون منتظم احوال کل خواهد- که اوراق منتشرهٔ عموم را بشیرازهٔ جمعیت آورده- سفینهٔ خاطر جمعی را- که از لطمهٔ حوادث در گرداب و از صدمهٔ آفات[2] در اضطراب افتاده- راه نجات از ناخدائے گیتی داور که لطفش بادبان کشتی شکستگان این بحر فنا و شرطهٔ

---

[1] MS. C omits this heading.   [2] MS. A صرصر آفات *

لنگرگسستگان این محیط پربلا است- طلب نمایند- بساحل مراد رساند و پریشانئ قلوب مردم را بجمعیت معبود پرستی مبدل نماید- و جراحت ناسور گروهے را- که از نیشتر فصاد فلک در تباهی و فساد آمده خون در عروق ندارند- بمراهم مراحم اِندمال بخشد- و کوفته خاطران ندامت را- که ندیم[1] ندم و از پتک جور حداد فلک در بوتهٔ غم بسوز و گداز میسازند- یا قوتئے[2] تقویت عنایت سازد* در عین قحط سال بندوبست یکے را از بنی آدم- که از عجنت رحم مایه داشته باشد- جوهر اقبال در جبههٔ نورانیش نهد*

مصداق این مقال- احوال[3] آن تابنده اختر خورشید مثال است- که نسق و نظم دارالسلطنت لاهور را بخوبی ساخته- بزم مصلحت را آرائش و انجمن مشورت را پیرائش بخشیدند*

چون آسائش انام مرکوز خاطر حضور پر نور بود- سرداران[4] عظمت پژوه و رایان والا شکوه در محفل خلد مثال شرف بار- و بعنایات خسروانی و مراحم سلطانی اکتساب عز و وقار ساختند* و منشیان خاص جبین اخلاص بر عتبهٔ اختصاص سودند* حضور پر نور گوهر سخن را از صدف زبان برآورده- در آویز حاشیه نشینان بساط سلطنت گردانیده که: ,,شبح[5] سیمابی بدیر نپاید* و فنا به بقا نشاید* دلبسگی بدنیائے دون چه سود؟ خود را مفتون فنا کردن نقیض بهبود* در سرابگاه جهان- که بفحوائی يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً[6]- پاریشان[7] خارزار طلب- و تشنگان وادئ رنج و تعب را دامگاه مکر و دغا

---

[1] MSS. B and C ندیم و ندم *

[2] MS. A یاقوتی *

[3] MSS. A and B omit احوال *

[4] MS. B خبرداران *

[5] MS. B هیچ *

[6] Quran xxiv, 39.

[7] MS. C پریشان *

است - جز سفال ریزهٔ ناکامی هیچ نیست * خوشا کسانیکه - در معنی داور حقیقی را یاد - و در[1] صورت امور دنیائی را پیشنهاد - و انانیت را خیرباد خوانده - در معاش طالب معاد باشند - و در صلح کل سعادت کونین و در وحدت کثرت افادت دارین یافته - در عالم متفحص ماهیت - و هنگام دریافت آن محو ذات هویت گردیده - از نشاء صورت اجتناب - و در معنی مستغرق بحر انتساب گردند * و رفع نقد را بر رباق - و مرجل نفس را بر اوجاق داشته - بعبادت طاق و بفیاض آفاق اشتهار یابند * " آری عبادت شمع است که معرفتیان اسرار الهی را سایق هدی - و در اصل ضلالتیان غوایت را رهنما است[2] - و نظر بعالم حقیقت حضور پرنور مطمح نظر آن داشتند - که سلطنت شبانی و فرمان فرمائی لازمهٔ پاسبانیست - که هرذی روح در مهد امن و امان - و عالمیان بسایهٔ عاطفت خدیو معدلت بنیان[3] و در ظل عنایت پادشاه فریاد رس عاجزان شادمان - و در سرا باغ کامرانی باهتزاز نسیم مراد - چون غنچهٔ خندان باشند * و رعایا کشور کشائے نیک نهاد را یاد خواهان ازدیاد دولت خدا داد شوند *

چون ازین قبیل سخنان چند بمیان آمد - حضور پرنور فرمودند که: "من بعد لفظ حضور را بنام سرکار والا قرار داده - در ضمن آن ذات پروردگار را باعث سروکار دانند" * سرداران بردیده انگشت قبول - و از عهد سابقه نکول کرده - بعنایت شاهنشاهی مشمول گشتند * ازین پس راقم السطور نام حضور والا را بنام سرکار قرار داده - از فرمان نخواهد گزشت *

---

[1] MS. A only has در *   [2] MS. A only has است *

[3] MSS. A and B have معدلت ستان *

به صیرفیان دارالعیار[1] دارالسلطنت لاهور حکم نافذ بنفاذ رسید که: "روپیه
1801AD. یازده ماشه و دو سرخ مقرر نموده - پائین و بالا را باسم گورو بابا نانک
صاحب و گورو گوبندسنگه صاحب مزین سازند*" و این بیت دلچسپ
شاعرے بموقف تحسین رسید*

دیگ و تیغ و فتح و نصرت بیدرنگ یافت از نانک گورو گوبند سنگ[2]

في الفور حکاکان خوش قلم متوجه کندن این شعر شده- بعنایات
متوافره و عطیات متکاثره سربلند گشتند*

و برائے انفصال مخاصمهٔ وراثت و عقود آنکحهٔ اهل اسلام قاضی
نظام الدین را خلعت قضا- و بر سجلات و صکوک ارتهان مفتی
محمد شاه پور مفتی سعد الله چشتی را بعنایات والا مخاع نموده*
بیع وفا را تعلق بمفتی مذکور- و بیع بات بتات را ذمهٔ بقاضی مزبور
فرمودند* و برائے کوتوالی امام بخش خرسوار متعین گردید* و محله
داری به محله داران قدیم تفویض رفت* و سپاهٔ جدید بر دروازهائے
حصار لاهور منصوب - و ازین بندوبست اعدا را مقهور و منکوب
ساختند*

و عرض امراض خلق الله بسایهٔ حزم خلیفه نور الدین حکیم انصاری

---

[1] MSS. B and C omit دارالعیار*

[2] This couplet was not used on the Sikh coins for the first time in Sambat 1858 (1801 A.D.) as we are given to understand by the author. But we observe the coins of much earlier date, so far back as Sambat 1822 (1765) preserved even to the present day in the Lahore Museum with the above couplet inscribed on them. It is apparent that the coins with the inscription referred to above were put in circulation within a short time after the capture of Lahore by the Sikhs in 1765 A. D. (*Vide* Catalogue of the Coins in the Lahore Museum p. 93 by Chas. Rodgers, Calcutta 1891.)

برادر خورد مسیح الزمان حکیم عزیز الدین انصاری قرار گرفت * و برائے تعمیر شهر پناه و احداث خندق یک لکهه روپیه نقد علی الحساب بموتی رام حواله شد * و براهمه را براست روی فرمان و ادرارات مسکینان و محتاجان و آرامله که تَعْدَادُهُنَّ مِنَ الرَّمْلِ كَثِيراً - بعمل آمد * و بعد ازین توجه بسپاه نصرت انتباه آورده - سررشته آئین را انتظام بخشیدند *

درین ایام میمنت فرجام از بطن قدسیهٔ هودج نشین عفاف - منظورهٔ انظار الطاف - عصمت قباب - عفت اياب - سرکار داتار کورنکین - پنجم ماه پهاگن - مطابق پانزدهم شعبان[1] - فرزندے ارجمند - بل اخترے آسمان پیوند - چهرهٔ هستی بفروغ اقبال برافروخت *

سرکار والا در احضار جملهٔ اهل نشاط فرمان داده * ببذل و نوال یکسر جهان را توانگر ساختند * لولیان ناهید نوا - و رقاصان شیرین ادا - از هر طرف رو بدرگاه فلک اقتدار آورده - در دربار دُربار گران بار درهم و دینار گشتند * خلاع زربفت معه دوشاله هائے گران بها - و حلقه هائے طلا بهریکے از احدیان سپاه مرحمت گردید * وبا اهل لاهور براے خیرات و مبرات - تاکید به کرم سنگه [شد] که: " در اِصراف[2] دقیقهٔ از دقایق فرو نگذاشته - غبار احتیاج از صفحهٔ خواطر هنود و مسلمین و براهمه و محتاجین پاک سازند * "

بموجب تعمق اُصطرلابیان اسم مبارک کنور کهڑک سنگه جی نهاده - بهیه رام سنگه کایسته را براے اتالیقی نامزد فرمودند *

درین اثنا معروض سریر پایهٔ خلافت گشت که: صاحب سنگه گوجراتي بر گوجهرانواله تاخت آورده * سرکار والا رانی سداکور را همراه گرفته - برسر آن شریر رسیده - بسزائے کردار رسانیدند *

---

[1] Sohan Lal gives دوازدهم پهاگن سدی ستمی = پنجم رمضان *Vol* II. p. 48.
[2] MSS. A and B have إسراف but MS. C has إصراف *

صاحب سنگه بیدی درمیان افتاده - عفو جرایم نمود * باز در دارلسلطنت لاهور ورود - و کرم سنگه نگلیه را قید فرمودند * و حکیم بغدادی[1] را جاگیر بیست هزار روپیه عنایت فرموده - از ماهی سقنقور چندے در عیش و سرور گذرانیدند *

پیش ازآن از پیشگاه خداوندی حکم عالی بنفاذ پیوست که : " روانه قلعه تهرانیان باشند * " نظام الدین خان بر احوال اطلاع یافته - بصاحب سنگه إنها نمود * سردار والا بر سواد قصور دست انداز شدند * صاحب سنگه بر گوجهرانواله رسید *

حضور سردار فتح سنگه کالیانواله را سر عسکر قرار داده - بدفعیهٔ فتنهٔ صاحب سنگه پرداختند * سرکار مذکور با نظام‌الدین خان طرح دستار انداخته - در باب یورش سرکار والا اقسام درمیان آورده - بدفع مخاصمه پرداخت * و قطب الدین خان خورد برادرش را حاضر حضور ساخت *

چون حضور او را دیدند - قلم عفو بر خطائش کشیده - بعنایات[2] فیل و اسپ بر نواختند * برائے رسل و رسائل گفتگوها شد * از طرفین پذیرائی یافت * نام حاجی خان و واصل خان برائے آمد و شد از نظام الدین خان ترقیم و تصمیم پذیرفت *

مشار إلیه را رخصت - و خود بدولت متصل قلعه گهروتهه فروکش گردیده - دمار از روزگار کوهستانیان فجار برآوردند * راجه سنسار چند بکومک آمد * سرکار والا بدفع آن پرداخته - شکست فاحش دادند - نذرانه قبول و نور پور مفتوح گشت * و از آنجا بملک بهتیان علم افراز گشتند * زمیندار آنجا راه فرار پیش نهاد * چار صد اسپ در تحت آوردند * و قلعه را فتح و بفتح سنگه عنایت فرمودند * و از آنجا در پوتهوهار تصرف کرده بلاهور

---

[1] Hakim Nuruddin. [2] So in MSS. B and C. MS. A has عنایت *

تشریف آوردند * اوتم سنگه مجیتهیه در قلعه سیت پور - خبر رسید که - تحصن گیرند * از گوله هائے اتواپ دود ازنهاد قلعگیان برآوردند * مشارالیه شرف حضور یافت * چون آثار ندامت از ناصیهٔ حالش ظاهر دیدند باز ایالت قلعه به او عنایت فرموده * سرداران دوآبه را استمزاج تصور کردند * چون دریافتند - که بعضے به او راهے دارند * روز بیساکهي دربرى امرتسرجی غسل فرموده - سردار فتح سنگه اهلوالیه[1] را بخطاب برادری ممتاز ساختند *

درین توقف - حاجي خان و واصل خان مع مذکور موالات وبعضے تحایف در حضور انور بار - و به تذکره مصافات از انجمن خورشید نشیمن اقتباس نور نمودند * چون دریائے متلاطم عنایت بیغایات این خدیو جهاندار از صغر سن بر صغار و کبار - چون ابر نیسان - گهربار است - مشار الیه را بانعامات پیهم دل از جا ربودند * و روز انصراف خلاع فاخره و اسپهائے با زین مکمل و یراق طلا و مالاهائے مروارید غلطان و در آویزهائے - چون ماه درخشان - ضمیمهٔ الطاف بوکلائے نمکحلال فرمودند * چو از بار عنایات گردن استکبار خم - و جراحت افلاس آنها مراهم یافت - از پي روز رجوع خویش بابجا آوری خدمات ضمناً تعهد خواستند * چون سرکار والا را بر سرهنگئ شان این گونه اعتبار در وهم هم نبود - به آرے آرے و بلے رخ حال آنها را برافروختند * و باعزاز تمام رخصت انصراف فرمودند * چون وکلائے سراپا اعتبار نظام الدین خان پیشش رسیدند - افسانههائے پیچا پیچ بمیان آمد * ازآنجا که هر دو خنجربیباکي عام و شمشیر ناپاکي خم

1 Sohan Lal gives more detailed account of this interesting exchange of turbans and friendly alliance between Ranjīt Singh and Fateh Singh. *Vol* II. p. 51.

داشتند - وقت چاشت - که آفتاب بسمت الراس بود - درین گرما داخل دولتسرائے خاص شده - جانش را بعالم علوی فرستادند * نائرهٔ عظیم و قیامتے آلیم بر تصوریان پدیدار آمد * چون سرکار والا را بر قتل قاتل و مقتول اطلاع دست داد - اولا ندامت از روز بد - وبعد ازان تسخیر قصور را بر روز دیگر انداختند *

باب چهارم

وقائع سال یکهزار و هشتصد و پنجاه و نه سمبت بکرماجیت - مطابق سال یکهزار و دو صد و هجده هجری مقدس - روانه شدن بسمت ملتان - و هنگامهٔ اشتغاف عشق بی بی موران * 1802A.D.

چون شاهنشاه تخت نشین عرش خواهد که - کسے را بر سریر سلطنت نشانیده - سلسلهٔ عدالت را بفیض وجودش انتظام - و جراحت قلوب ستم دیدگان را بمرهم لطفش التیام دهد - ظالمان بد نهاد را از جورش بنخت معین ناکام - و عالمیان از دورش در مهد عیش و آرام بوده - از دور ایام رحیق شادمانی خورده - از دام آلام رهائی یابند - و زمان و زمانیان در ظلال عنایاتش خرم - و بسایهٔ الطافش بیغم بوده - بفرخی گذارند *

مظفر خان ناظم ملتان سر بشورش آورد - تمامیٔ فوج را حکم سفر آن سواد شده - در راه از جمله رؤسائے نکه نذرانه ها گرفته - بخلعتهائے ثمین و اسپان مرصع زین سرفرازیها دادند *

چون مشار الیه از یورش عسکر ظفر پیکر آگاهی یافت - در صدد خود داری از منسلکان سلک جمعیت خود یاری خواست - اگرچه افاغنه درین باب با او یار - اما مشار الیه از روز ادبار در هراس شد -

وکلائے کاردان او بیست و پنج کروهي ملتان با شرف بار عز و وقار اندوختند - چون صرافان در ادائے زر تعهد باقساط کردند - حکم والا برجع القهقری نفاذ یافت *

درین سال فرخنده فال بهاگ سنگه [1] به رُعاف بیني در گذشت - بنه و عروقش برانيي سداکور حواله رفت *

و از انجا معتبران سردار جیمل سنگه کنهیه از فرزند عفت پیوندش نسبت به ولیعهد بهادر سخنها راندند - استدعائے شان بحوزهٔ قبول - و از تاخت و تارات مالکش نکول فرمودند *

چون در لاهور خیام عز و احتشام بر افراختند - در عین هنگامهٔ اشتغاف اهل نشاط نظر مبارک برجمال جهان آرائے بي بي موران - که زیبا طاؤس خوشخرام فضائے دلربائي - و رنگین گل بستان سرائے کرشمه سنجي و رعنائي بود - افتاده * چنانکه از غایان عشق دل محبت منزل را از دست داده - شیدائے چهرهٔ حسنائے آن محبوبهٔ جادونگاه - و اسیر سلسلهٔ پیچان زلف سیاهش گشتند *

حبذا ! جمال جهان آرائش - که ماه تابان را نعل در آتش نموده - در بوتهٔ محاق گداخته - و خوشا قامت موزوني ادائش - که دل از سهي قدان سرا باغ روزگار برده - در عرصهٔ زیبائي رایت فرمان فرمائي افراخته - آهوئے چشمش در سواد دلربائي از گوشهٔ نگاه مردم در عین انتظار رمیدن - و از خنجر ابروی کج ادائش مرغ دل چون بسمل بال افشان خاکستر زار طپیدن - یاقوت لبش آب و تاب کان بدخشان شکسته - در خورشید عقد پروین نهاده - و زلفش در حالت تکلم دیوانگان کوئے حیرت را سلسلهٔ مجنون بیاد داده - غمزه اش در عرصهٔ دلبری صیادی

[1] Sohan Lal gives this name in the form of باگمه سنگه نکه * *Vol* II p. 55.

آموخته - و رخش در بزم خوبي شمع رعنائي برافروخته - خنده اش از نمکریزی در دل ملاحت شورے انگیخته - که نمک را با شکر یکجا آمیخته - از سلک دندانش ثریا را عقد اُمید بسته - و یاقوت از رشک لبش در حلقهٔ ماتم نشسته - سینه اش آینه بر روئے آفتاب گذاشته - خال عذارش داغ بر دل شقایق داشته - دوشش[1] با ناز و غمزه همدوش - و آغوشش بکرشمه و دلفریبي هم آغوش - در سراپائے بالایش هنگامهٔ محشر آشکارا - و در قامت قیامت نصبش[2] شیوهٔ غنج و دلال آشکار - غازه آرائے عارض حسن و صباحت - بچهرهٔ رنگین نمکریز جراحت تازه ملاحت - به تکلم نوشین خنجر برق و تاب قتل دلهائے تفته دروناں سوخته جگر - مرهم کافوری زخمهائے خون لبریز خواطر مضطر - آینه بین مجلس بهجت طراز یکجهتي - و صفائے گوهر بحر مواج آشنائي - سرمه کش چشم دلفریبي و مردمي - بیک نگاه خونریز گلگونهٔ کش خون شهیدان خسته خاطر - بیک خم ابروئے سحر انگیز چمن پیرائے حدیقهٔ حسن و جمال - بآبیاری چشمهٔ چشم سنبل دلاں حزین نخلبند سرابستان طنازی - از پے سرور بنفشه قامتان غمگین - نورچشم عشاق برشتهٔ آتش اندوه و الم - نور حدیقهٔ حسن - طراوت افزائے نورستگان چمن پیرائے عالم سیرابي - روضهٔ خواطر سیران کمند آه جان شکر - بیک تحریک سلسلهٔ کلالهٔ عنبرین ناسور شگاف دلهائے پریشان - بنمک افشاني لب لعلین وسمه کش ابروئے دلبری - بکج ادائي تیغ غمزه دلفریب سرمست خمخانهٔ وصال - بجوش حسن سراپا زیب آهو گر چشم غزالان دشت خطا و ختن - به غازه پیرائي چهرهٔ خوبي غیرت افزائے نسرین و نسترن - بشیوهٔ ناز محبوبي گلگون پیرهن لخت دلهائے غم سرشته - سرور باعث موفور عاشقان در آتش حرمان برشته - صیاد بدام و دانهٔ زلف و خال - خنجر قاتل آشفتگان بابروئے روکش هلال - سرو سیمین جویبار ناز کرشمه

[1] MS. B has دستش * [2] MSS. B and C have لقبش *

باداز دلربائي و گل رعنائے بستان سراے محبت بطرز زیبائي- شمشاد بالائے بدلاویزی- سهي قامتے بفتنه انگیزی- رنگین عذارے بخط عنبرین بر چهره غالیه بیز- سنبلین موے بر یاسمین رخسار مشک ریز* طاوس رفتار سرا صحن چابک خرامی- بتے چون نورسان چمن بنازک اندامی- شانه کش زلف مسلسل بدلربائی- سرو رفتار جویبار زیبا ادائی- بابلے سرخوش نشاء ذوق- گلے تر دست گردانیدن اوراق شوق- زلف سپارهٔ [1] از مصحف رخسارش- خال نقطهٔ [2] از صفحهٔ عذارش- خنده نمکینی تازه خراش زخم لخت جگر- لب شیرینی که کام در ثنائش شیرین تر از شکر- بوسه از لب دلبری- عارضے بمساس دست شوق نیلوفری* دلهائے فگار را سرورے- چشمان انتظار کشیده را نورے- عندلیبے خوشنوا- محبوبے دلربا- گوهر درج والا گوهری- جوهر آینهٔ خوش منظری- نازکین بدنی- همگی در رنگ و بو یاسمنی- عشوه گرے- غمزه باز پری پیکرے* نظم :

بتے خوش پیکرے زیبا ادائے
بزیبائی جهان را دلربائے
ز نخل قامتش صد فتنه بنیاد
غلام کمترینش سرو آزاد
صفا چون سینهٔ آینه سانش
که حیران چشم مردم در میانش
لبش آب حیات تیره روزان
دو زلفش هندؤے آتش فروزان
خرامیدن ز ناز دلربائش
غرض انداز خوبی زیر پائش

---

[1] MSS. B and C have سیاه * [2] MS. A has لفظ *

چون تلاطم بحر شوق را نهایتے- و تموج دریائے عشق را غایتے نبود- شیدایانه بادائے رسوم تهنیت اهل نشاط صرف توجهه مے فرمودند- و از تخت نشینی عار- و در کوئے عشق به بوریا گزینی افتخار اندوختند- و لختے به بجا آوری مراسم این گروه ستم پژوه دل دیوانه را از دست داده- از دست آن سمن ساعدان بچوب گل تادیب میکردند*

مدتے هنگامۀ عیش و نشاط گرمي یافت- و در باده نوشي و مے خوری دقیقۀ از دقایق فروگذاشت نشد- رنگین وضعان و شیرین طبعان دربار نیز به تجرع اقداح دراز دستي بکار برده- از لطف این شهریار ذخیرۀ انبساط بسیار اندوختند*

چون در سپاهگری ید طولي دارند- همیشه چوب بازان لاهور را روبرو طلب داشته- تماشاها را رواج میدادند- و بزر بخشي و انعامات خاطر هریکے را از جوانان نگه میداشتند- و نیز درین سال الهي بخش نامي از گروه علاقه بندان در چوب طرفه ماجرائے بر روئے کار آورده- که لفظ "آفرین" بر زبان در افشان گذشت*

في الحال وضع او را سپاهیانه دیده- در اندک زمانے توپخانۀ کلان بتحویلش داده- بمیان الهي بخش کمیدان اشتهار نموده ممتاز فرمودند*

چون مقدمۀ تعشق این بانوئے جهان به نورجهان بیگم که در پیشین زمان در عهد جهانگیر باد شاه ولد اکبر باد شاه نسبت سرکار والا مطابقت پذیرفت- گاهے سواے نامش بر زبان نمیرفت- و سکۀ ولایات مسخره. بنام نامیش نیز روائي گرفت[1]*

---

[1] Some of these coins both gold and silver and believed to be issued under the influence of Moran are preserved in the Lahore Museum. These coins are popularly known as *Arsi-wali mohar* and *Moran-shahi sikka*. For detailed description see Catalogue of Coins in the Lahore Museum, by Charles J. Rodgers. Part II. pp. 185, 187 and 188. Calcutta 1894.

حقا- که درین ایام هرگاه تائید کردگار یار- و امداد پیران سرکار فیض مدار نمیبود- سلسلهٔ سلطنت ازهم میگسیخت *

اما بصورت پرستي مشغوف بوده- در معنی ایزد دوستي را مطالعه میفرمودند- و از مجاز به حقیقت راه میبردند- و ازین جاست- که جریده- بے آن که بعموم اُمرا اطلاع رود- معه آن محبوبهٔ دلربا بارادهٔ غسل سری گنگا جی نهضت فرمودند- ذهاب و اِیاب سیزده روز بعمل آمد- و یک لکهه روپیه بصیغهٔ خیرات و مبرات در اخراجات رسیده *

صاحبان کمپنی انگریز بهادر از سیر این آهوئے صحرائے جهانگیری سخت برخرد- خود آشفته از صاحبان صدر به بیخبری مخاطب شدند- و از دگرگونگی در عالم یکرنگی معذرتها آوردند *

چندے بطالب و تقسیم سپاهیان پرداخته- و بعد ازان از سیر دوآبه و جالندهر- در ماه مگهر شهر پهگواره را تسخیر فرمودند- هوشیارپور نیز در تحت و تصرف رسید- و قلعه بجواره که در تحت سنسار چند بوده آن را بحوزهٔ ضبط در آوردند- و یک ضرب توپ از جے سنگه کنهیه گرفته در سری امرتسرجی خیام یورش برافراختند *

ضرب توپ کلان[1]- که ثانیش در فرح آباد پنجاب نیافته اند- از پسر گلاب سنگهه بهنگی طلب فرمودند- چون بخود داری به براهین و حجج برآمد- بر مزاج اقدس ناگوار گذشت- بصدمات سواران بلا جوش دود از نهاد روزگارش برآورده- در عین باران مادرش را نیزحکم اِخراج دادند- و تصرف خود در آن معبد سترگ نموده- و جبین نیازش بسری هرمندل جی سوده- اِدرارات باشندگان و خدمتگاران آنجا را مضاعف ساخته- حکم به تهذیب و تذهیب آن سجده گاه زمان و زمانیان دادند *

[1] This refers to the famous " Zamzama " popularly known as *Top-i-Bhanghian*, at present placed on a raised platform in front of the Lahore Museum.

باب پنجم

وقائع سال یکهزار و هشتصد و شصت - مطابق سال یکهزار دو صد و نوزده هجری - ومقدمه جهنگ - و از سوانح آن سال فرخنده خصال * 1803 A.D.

چون ارواح طیبهٔ سلاطین عدالت کیش جلادت کوش در جلباب لاهوت دستپرورد صنعت جمیل ایزد جلیل اند - در حینیکه سپهر کجباز سنگ تفرقه انداخته - پروین جمعیت مردم را بنات‌النعش سازد - داور دادار از غایت بیمثالی ودیعت لطف خود را در وجود تمثالی آشکار نماید - و از صلح کل نهادش را برائے جمعیت پریشان خاطران غمگین خمیر مایهٔ فضل و کرم گرداند - و دشمنان آن دولت را در زاویهٔ خمول آوارهٔ نکبت و حاسدان مخالفت اندیش او[1] را در نواخانهٔ ناکامی گرفتار بلا و مصیبت و نائحهٔ آفت و حسرت فرماید - و رضا جویان آن درگاه و خیرخواهان آنجناب را پایهٔ سریر رفعت بر طاق سپهر نهاده - باتفاق جمیع امورش را انتظام بخشد *

معروض سریر خلافت گشت - که حاکم جهنگ طریق خود رائی سپرده - علم نخوت میافرآزد - پلاتن جدید معه هر دو پلاتن نجیبان و توپخانهٔ خاص را حکم آن طرف شد *

جنگے واقع گشت که دلها خون گردید - و جهانها بموقف تلف رسید * آخر تاب مقاومت در خود نیافته - رو بگریز آورد *

---

[1] MS. B omits او *

حکم والا بتاراج و غنیمت آن ملک - که هریکے از رعایا در کجروی مثل روزگار بود - شرف اصدار یافت - نهنگان دریائے شهامت شمشیرها آخته - بر سر متمردان تاخته - دمار از روزگار آن اشرار بر انداختند *

حاکم آنجا بے دست و پا شده - حاضر حضور - چون تمرد و تسلط ازو دور یافتند - بجاگیرے و خدمتے مامور ساختند *

و نیز در خلال این سال فرخنده فال چند مردم هندوستان بترتیب قواعد انگریزی بعرض آوردند - چون در صفوف بندی و بنادیق پیوندی اعجاز بر روئے کار آوردند - تماشائیان حرب دوست را - تو گوئی روح عیسوی در قالب دمید - و از جناب فلک قباب حکم نگهداشت ملازمان جدید رسید *

باب ششم

وقائع سال یکهزار و هشصد و شصت و یک - مطابق سال یکهزار و دو صد و بیست هجری مقدس - سال ششم از جلوس میمنت مانوس - و از صادرات آن ایام فرخنده فرجام * 1804 A.D.

چون مشاطۀ ازل وجود این پادشاه ذی‌الاقتدار را بزیور خرد آراسته رخ احوالش را غازه افروز اقبال و چهرۀ بجنس اداے جاه و جلال[1] چهرۀ اقبالش را بانوار کمال روشن - و رخسارۀ دولتش را بلمعات فیض پرتو افگن ساخته - بنا برآن اوراق منتشرۀ فوج جمعیتش را بتوجه والاے خویش انتظام داده *

سرکار والا از دارالسلطنت لاهور حرکت فرموده - در شالا مار به بهجت و کامرانی خیام عز و احتشام افراختند * لختے باستغناے گل و شور بلبل محو خالق جزو و کل گشته از بعضے مفسرین استفسار معنی شالا مار فرمودند *

چون در سرزمین جهنگ - که من اعمال صوبۀ لاهور است - لفظ مار را بر زدن تعبیر کنند - و لفظ شالا بر ذات کبریا بندند * سخت بر خود لرزیده - تفاؤل بد براے خلق الله پنداشتند *

مردمانے - که از این معنی آگاه بودند * عرض داشتند - که لفظ شالا در ترکی بمعنی فرحت - و لفظ مار بمعنی مقام است * چون

---

[1] From رخ to جلال exists only in MS. A.

شاهان ترکمان وارد هندوستان شدند- همان "شالا مار" در هر خطهٔ دلنشین احداث نموده - تجدید کردند *

سرکار والا از غایت حداثت فرمودند که: "چون نادر شاه افشار - (دور ازین زمان) در سرزمین پنجاب عام ستم برافراخته- "چغد قدم و غم عام"- تاریخ خود در ورود هند یافته بود - در وقائع او - که میرزا مهدی میر منشی تصنیف کرده- همین باغ را بلفظ شعاه ماه موسوم نموده* با وصفیکه - کار شعاه سوختن منسب نموده* غرض ازین که- اگر درین عهد نام این شهلا باغ کرده شود- نزدیک چشم هندیان و ایرانیان برعایت نرگس بسا متبول خواهد بود *"

تمامی پنبهٔ عادت از گوش برآورده- برین رسائی طبع آفرینها خوانده- بسمع رضا اصغا نمودن- و همگی بلغاے فصاحت شعار و فصحاے بلاغت دثار برطلاقت ضمیر صفوت تخمیر تحسین نموده پے به ملاق حقیقی بردند- و ازین پیش راقم السطور نیز به اذعان فرمان والا بوده - نام این باغ خواهد نوشت *

بعد از چندے بسری امرتسری جی تشریف برده- بطواف سری هر مندل جی شرائف کونین اندوختند *

و در آنجا حاضری سپاه گرفتند- سردار دیسا سنگه مجیتیه را چار صد سوار- و هری سنگه [نلوه] را از خدمتگاری معزول نموده- بخطاب سرداری و باعزاز هشتصد سوار و پیادهٔ جرار بر نواختند- و حکمان سنگه چمنی را داروغهٔ توپخانهٔ خورد- و دو صد سوار و پیاده بخشیده - غوثی خان را توپخانه کلان تفویض و بالطاف دوهزار سوار مستفیض فرمودند- و روشن‌خان و شیخ عبدالله هندوستانی را در فن کمیداتی ماهر دیده - دو هزار

1 Mirza Mehdi, whose full name was Nizam-ud-Din Muhammad Hadi-al-Husayni as-Safawi, is well known as the author of جهان کشاے نادری and درهٔ نادره * See *Ind. Office Lib. Cat.*; No. 412 and Beale's Dictionary of *Oriental Biography* p. 230.

نجیب و بابو باج سنگه را بعزت قریب فرمودند- و بهاگ سنگه مراليوالا را پانصد سوار و پیاده و جاگیر- و ملکها سنگه [تهیپوریه] را در راولپنڈی هفت صد سوار و پیاده- و نوده سنگه را بنظامت بعضے مکانات مامور و چهار صد سوار و پیاده و جاگیر پرگنه گهیپ- و عطر سنگه پسر فتح سنگه دهاری را رساله دار پانصد سوار و پیاده- و سردار مت سنگه بتّهرانیه را پانصد سوار و پیاده- و سرداران مان را چار صد سوار و پیاده - و دیگر سرداران عموم را دو هزار سوار- و کرم سنگه [زنگرّ] ننگیه را صد سوار عنایت نموده- بجاے فتح سنگه کالیانواله دل سنگه نهیرنه و تعین نموده- جوده سنگه سوریان واله را سه صد سوار و پیاده- و نهال سنگه اٹاری والا را پانصد سوار و پیاده- و گربها سنگه را یکهزار سوار و پیاده داده - هریکے را بخطاب سرداری سرفراز و به جاگیرات فراوان ممتاز ساختند[1] *

---

1. A detailed account of the Sikh *Sardars* upon whom military honours were bestowed will be found in the pages of the "Chiefs and Families of Note in the Punjab" by Sir Leppel Griffin.

The names of the Hindustani Officers, Ghous Khan, Roshan Khan, 'Ibadullah and Babu Baj Singh, occur in the Pay Rolls of the Regular Army of Maharajah Ranjit Singh. The earliest Pay Rolls preserved in the Punjab Secretariat are dated *Katik—Mangh*, 1867 (Oct. 1810—Jan. 1811), where Raushan Khan and 'Ibadullah is each shown to have commanded an Infantry battalion, the strength of their respective units being 622 and 550 men including non-combatants, The monthly salary of these officers, as shown in these rolls, is Rs. 60, each. For the description etc., of the Pay Rolls, see my Catalogue of the Khalsa Darbar Records *Vols. I.* and *II*, published by the Punjab Government.

[از] جسا سنگه پسر کرم سنگه دولو- و صاحب سنگه خلف گوجر سنگه [بهنگی]- و چیت سنگه فرزند لهنا سنگه بهنگی- و بهاگ سنگه اهلووالیه- و پسران نار سنگه حاکم چماری- قریب ده هزار سوار و پیاده- و نکیان و سردار کنهیه پنجهزار سوار و پیاده- و از سرداران نکه چار هزار سوار و پیاده- و از رایان کوهستان پنجهزار سوار و پیاده- و از سرداران دوابه هفت هزار سوار و پیاده- در رکاب والا حاضر است *

باب هفتم

وقائع سال یکهزار و هشتصد و شصت و دو- آمدن جرنیل لیك صاحب بهادر- و جسونت رائے هولکر- و بعضے کوائف آن سال بهجت اشتمال* 1805A.D.

چون او تعالی شانهٔ کسے را تخت و تاج و سکهٔ عظمش را در چارسوے عالم رواج دهد- ایفاء عهد مرکوز خاطرش باشد- و انتظام سررشتهٔ محبت مانوس طبعش بود* باهمه راه ایتلاف مرعی داشته- هر کدامے را با لطاف و عنایت سرافراز سازد*

مهاراجه جسونت سنگه هولکر- قریب دو لکهه سوار و آتشخانهٔ مالا کلام- معه جمعیت بسیار- که از خود همراه داشت- بملازمت والا اختصاص یافت- و کومک جهت شکست سرکار انگریزی درخواست نمود* هنوز مقدمهٔ جواب و سوال بود که: لیلک صاحب بهادر- معه دو کنپوے خاص و افواج سوار و توپخانهٔ آتشبار- آنروے دریاے بیاس متصل جلال آباد- خیام عزیمت افراشت*

و وکلاے معتمد انگریزی روانهٔ سرکار نمود که: "چون بناے مودت و موالفت و محبت و مخالصت پیش ازین بوساطت منشی یوسف علی خان مربوط و مستحکم است- نظر بر رسوخ مصافات بدخواه انگریزی و دشمن مقهور دولت خالصه جی خواهد گشت- و به تردید تمام

شهرهٔ آفاق بوده- قلادهٔ بندگی در گردن خواهد کشید- و اگر عیاذاً باللّه جناب مهاراجه صاحب را نقض عهد مرکوز باشد- مفصلا اعلام رود- تا کوائف آن به کم و کیف معروض صاحبان صدر نموده- ازین مقدمه اغماض- و بآن دولت فیاض سپرده آید *"

حال را مرقوم فرمودند که: "چون دولت شهریاران والا شکوه همیشه ملاذ و معاذ عالمیان است- نظر بر رفاه هر یکے از عوام بجور فلک مجبور پناه کسے خواسته طالب امان میباشد- چون بین الدولتین مغائیرت را دخل نیست- و ازدیاد این دولت در اصل ازدیاد آن دولت است- کسے که باین دولت پناهٔ آرد- هرچند ظاهراً لفظ "کومک" بر زبان راند- اما در معنی پناه او پناه طرف ثانی میشود- پس نقض عهد را- که زوال ملک و ملکیت را عشر عشیران کافی است- نسبت باین دولت ابد مدت نسبت نمودن چه تصور کرده آید؟ و این دانش و فرهنگ راچه خیال کرده شود؟ خدا شاهد حال است- که از ابتدائے جهانبانی نگهداشت سخن سجیهٔ رغیهٔ این دولت خدا داد بوده است- و از آنجاست- که به یمن همین دستاویز شگرف متمردان روے زمین گروها گروه جبین افروز انقیاد و بر اقبال دولت سگال ما مبارکباد دارند- حالیا صلاح دولت ما عین صلاح آن دولت است که: "اَلصلح خیر" که عبارت از آنست- مرکوز خاطر باشد- مشارالیه و صاحب بهادر- هر دو یکدل باشند- و اگر خواهش آن دولت آواره ساختن او از حدود این دولت است- نظر بر روابط یکدلی ها و مسافر نوازی و مهمانپروری- که آئین مختصهٔ این دولت خدا داداست- در چند روز جبراً و قهراً متحاشی شده- او را بآرزوئے آن صاحب بهادر مطابقت داده خواهد شد" *

چون مضمون حضور را جرنیل ایلك بهادر بگوش آورد- هوشش

از دماغ خیرباد گفت- و بر نیت حق طویت و نگهداشت عهد سرکار والا آفرینها خوانده- در عالم پر گوئی یک گونه انفعال کشیده- نوشت که: "هرچه اقتضائے رائے سرکار والا خواهد بود- همان رضامندیٔ سرکار کمپنی است"[1]*

چون راجه جسونت رائے- معه جمعیت بسیار- مستعد پیکار- و از قالب عنصری بیزار بود- و پند و نصائح- که آویزهٔ گوش جهانداری بوده- پیکر جانش[2] را مجلی- و از فرار و خود رفتگی مخلی نمودند*

هولکر چون راه اعانت مسدود- و ارشاد سرکار والا را موجود- و حوصلهٔ خود را مفقود دید- اطاعت را ذریعهٔ رستگاری- و صلح را به طفیل این خدیو کشور جهانداری مایهٔ فضل[3] باری دانسته- اختیار داد*

سرکار والا نگهداشت ناموس و تخلیهٔ بغض و عداوت را از سینهٔ حکومت گنجینهٔ لیک صاحب بهادر باقسام نموده- مشارالیه را بخلعت گران بها و بعضے تنسوقات این جهات را نیز ضمیمهٔ عنایات فرمودند*

چنانچه درین سفر میمنت اثر جد بزرگوارم پندت بخت مل- معه مالکم صاحب بهادر- که به نیابت لیک صاحب بهادر ممتاز بودند- و نیز باستصواب صلاح دید و تقریب باز دید قریب و بعهد تشریف همراهی داشتند*

---

[1] In this connection Ranjit Singh is reported by his Court Chronicler Sohan Lal, to have narrated an interesting story to Captain Wade. In order to arrive at a proper decision whether the Sikhs should help the Marhatta Chief Jaswant Rao or the British they sought the guidance of their Holy Book—*Granth Sahib* by drawing lots in its presence and acted accordingly. (*Vide* Sohan Lal *Vol.* II p. 60, and *Vol.* III, Part I p. 64.)

[2] MS. B has جانش while A and B have حالش *

[3] MSS. A and B have فصل *

چون مالکم صاحب بهادر از بدوء طلوع نیر جلی الظهور خالصه جی استطلاع کرد- اصلاً از دانایان همرکاب کسے از عهدهٔ آن بر نمیتوانست آمد- لا جرم بجناب اقدس شان استمنا کردند *

چون از علمیت و نیروئے طبیعت هرچه می نگاشتند- شایان بود- و نیز کتاب طلسم شکرریز- و باغ با بهار- و لوئی نامه از نتائج طبع اقدس- بملاحظهٔ اخبار و از غائت اشتهار حاجت باظهار ندارند * بناءً علیه کتاب سنگهه نامه[1] را نیز مشروحاً تحریر فرمودند- و ازین جاست که- راقم السطور بتحریر آن نپرداخته- که تکرار قصه نفرت بار آرد- خامهٔ جائے که- بزرگے بد آن صرف طبع نموده باشد- تا باین کودک ناشسته رو چه رسد- که مکرر آنرا بر نگارد * خلاصهٔ مدعا آنکه- مالکم صاحب بهادر آن کتاب را بنام خود بسته- منقوش الواح نموده- بسواد هند فرستادند *

---

[1] The MS. is preserved in the Library of the Royal Asiatic Society at London bearing No. LXXXV. *Vide* Catalogue of Persian MSS. by Morley.

Another copy entitled خالصه نامه is in the British Museum. *Vide* Catalogue by Rieu *Vol* I. p. 294.

Malcolm in his 'Sketch of the Sikhs' acknowledges the use of Bakhta Mal's Manuscript, in a foot-note on 'Sketch of the Sikhs' p. 4 reprinted Calcutta 1846.

I understand from Diwan Somer Nath B. A., the great grandson of the author that of the remaining works of Diwan Bakht Mal, he has, so far, come across only a copy of (*Bagh-ba-Bahar*) in a big collection of Persian Manuscripts in his possession.

باب هشتم

وقائع سال یکهزار هشتصد وشصت وسه- مطابق سال یکهزار و دوصد و بیست و دو هجری مقدس * 1806A.D.

چون دارائے جهان سلاطین والا شان را بخلعت سرافرازی مخلع- و توقیع اقبال خواقین عظام را بطغرائے کشور کشائی موقع ساخته- از افضال خود آرزوهائے ایشان را بروفق تمنا سر انجام بخشد- و دایماً آنها را در کنف حمایت داشته- از عوارض و امراض لاحقه نگهدارد *

ایلک صاحب بهادر از عالیخدمت رخصت یافته- روانه شدند *

حضور والا- بموجب عرض سردار فتح سنگهه اهلوالیه- مقدمهٔ اجاره را از حاکم جهنگ شمرد نموده- شصت هزار روپیه به تحصیل او داده- نیک و بد آن ملک را نیز متعلق بأو نموده- بخلعت فاخره از جناب اقدس رخصت دادند *

سرکار والا از پئے گوشمالی زمینداران بغی اساس- و نیز بغسل سری کتاس نهضت فرمودند *

چون قلعهٔ میانی مضرب خیام عز و تمکین گردید- عارضهٔ تپ لاحق مزاج وهاج- و نقاهت بدرجهٔ دامنگیر شد- که چند روز از معرفت حضار بصر بصیرت را خیرگی و چشم جهان بین را نصیب اعدا تیرگی رو داده بود- آخر بمعاجین جواهر و عصیدههائے متواتر قوت دماغ و دل- و رفع مواد صفراوی بمسهل بهمرسانیدند *

چون فضل الهی بتائید- و صحت عنصری مزاج پدید آمد-

در دل پژوهئ عجزه و فقرا و اهل مراقد و معابد سعئ موفور فرمودند- و ساحت دارالسلطنت لاهور را به قدم میمنت لزوم رشک ارم ساخته- هسلی- که موسوم بشاه نهر است- در شهلا باغ انداخته- بعمارات شکست و ریخت از دامان عنایت گنج فراوان ریختند *

و چندے بعیش و عشرت گذرانیده- داد عاشقی دادند- و دمے آن یار وفادار سرمایهٔ صبر و قرار را از آغوش اقدس رها نفرموده- از نظارهٔ نوخیزان بهار و پردگیان گلزار چشم قدرت نگر برهم نمے بستند- و بچنگ و چغانه گوش انداخته- ازان زهرهٔ فلک فریب ترانه هائے موزون مے شنیدند *

چون طبیعت بسر حد اعتدال رسید- سفر آن روئے آب ستلج گریبان عزیمت کشید * کوچ عفت نشین صاحب سنگه پتیالیه را با راجهٔ خود نوعے فساد و جنگ درمیان آمده بود * عرایض استمداد مشارٌ الیها وغیره کوائف کومک بمقابلهٔ نذر یک لکهه [روپیه] بحضور آمدند *

اول لودهیانه- بزمیداورش دباغت؟ داده- به بهاگ سنگه تفویض فرموده * از راجه جسونت سنگه نابهیه زر نذرانه گرفتند *

درین اثنا صاحب سنگه تبه کار پرده نشین خود- که مقدمهٔ پرده دری را مستعد بوده- وا رسیده- و دیگر خانه خرابی ها دریافته- پیش ازاں که فوجے از بهادران نامزد آن سواد گردد- و طرفه شورشے درآن سر زمین پدیدار آید- از عهد شوهری نکول کوچے خود بآن زن مردانه سرشت قبول نموده- مع رضا نامه بجناب والا عرضداشت نمود *

چون برگشتگی عهد درین درگاه بار هلاکت آرد- و فسخ پیمان سرمایهٔ فلاکت گردد- فی الفور جمع از شجاعان اژدر صولت بنواحی پتّیاله رسیده- رانی را بایفائے عهد پیغام نمودند * بانوئے پتّیاله چون

مقدمه دگرگون و قوت معارضه در خود نیافت - مالاےُ جواهر بقیمت هفتاد هزار روپیه - و بقیهٔ اجناس ابریشمی داخل خزانهٔ خاص نمود - و خلعت بست و یک پارچه و سپر و شمشیر و جیغه - که از پادشاهان قدیم رسم مستمرهٔ آن راجهٔ ذی شان بوده - عنایت فرمودند *

و ازآن جا بعرضداشت رانی سدا کور ارادهٔ دارالسلطنت لاهور فرموده - دمار از اهل جور برآوردند *

چون باظهار رانی مذکور - بطن قدسیهٔ عصمت توام سرکار مهتاب کور اولین پرده نشین عفت حضور پرنور - بار گوهر شهوار خلافت داشت و سرکار والا را همیشه به تولد فرزند سعادت توام تعلق خاطر بود - و قاصدان سبک خرام به طلوع دو نیر نور - آعنی دو فرزند مبارك ظهور - چشم اقبال حضور برافروخته - بنوازش و عنایت موفور قرین بهجت لامحصور گشتند *

بموجب ساعت سعید کلان را بکنور شیر سنگه - و خورد را بکنور تارا سنگه موسوم فرموده - قوایم دولت دیرپاے رانی سدا کور را استحصان افزوده - به اداےُ نذر در سری امرتسرجی رخ اقبال برافروختند *

و از آنجا بے اعتدالی‌هاے قطب الدین خان و فریاد عاجزان معروض گردید - اولاً از نظام الدین خان سخنان چند بر زبان درفشان گذشت - و فوجے از دلاوران نامزد گشت *

چند سردارن نقد جان نثار و افواج فیروزی اقتدار در سه ساعت در حصار علم تهوری بلند ساخته - بتدبیر فتح سنگه کالیانواله تصرف کردند *

چون مقدمهٔ دستار سردار مذکور درمیان قطب الدین خان بود - قلعهٔ ممروت و آن نواحی بقدر یک لکهه روپیه بمشارالیه عنایت فرمودند - و بجا آوریٔ خدمات و حاضرباشی را تعهد گرفتند - و آن ملک را در

طلب تقسیم سپاه تجویز- و از آنجا قلعۀ دیپال پور تسخیر نموده بکنور کهڑک سنگه جی عنایت ساختند *

و از همه سرداران پیشکش گرفته- بسمت ملتان علم جلادت برافراخته- از قلعدار آنجا هفتاد هزار روپیه گرفته- خلعت دادند *

و بعد ازاں بلاهور تشریف آورده - و از آنجا بآن روئے آب ستلج قصبه جگرانوان- که راجپوتان داشتند- بتصرف آوردند - و چهل هزار روپیه از سردار فتح سنگه اهلوالیه گرفته آں ضاع را[1] بدو ارزانی داشتند *

و از راجه جسونت سنگه نابهیه- و راجه صاحب سنگه پٹیالیه- و افغانان مالیر کوٹله- و بهائی لعل سنگه کیتهل والا- و گوردت سنگه و کرم سنگه شاه آبادیه- و اهلیۀ گور بخش سنگه مالک انباله- و بهگوان سنگه بوریه واله- و جوده سنگه کلسی معه سرداران آں حدود- نذرانه تا سرهند گرفته- هریکے را از آنها بخلاع فاخره عز امتیاز بخشیدند *

در خلال این حال متانت قلعه نراین گدّه و نخوت راجه ناهن معروض باریابان دولت شد * حکم حضور پرنور به تسخیر آں صدور- و سردار فتح سنگه کالیانواله برسر عسکرے مامور شد *

حصاریان در خود داری کوشیده- در اول وهلۀ بشبخون سرداران عظیم الشان و موهن سنگه کمیدان و سردار دیوان سنگه بهنڈاری را از لباس حیات عاری ساختند * تعمق خندق و نابلدئی آں صحرائے لق و دق باعث تلف گروۀ ظفر ماصق گردید[2] *

فوج قاهره برائے تادیب آں گروه شقاوت پژوه مامور ساخته- بضرب اتواپ پنبۀ غفلت از گوش قلعگیان بر آوردند * چون حصاریان مقابلۀ فوج ظفر مدار- بند خس و خاشاک بمقابلۀ بحر ذخار دیدند- از غایت

---

[1] MS. A omits را *

[2] The Maharaja lost in this engagement altogether about 400 men in killed and wounded. *Vide* Muhammad Latif's 'History of the Panjab' p. 369.

هراس زندگی خود را در فرار قرار دادند* قلعه مفتوح شد- و بسردار فتح سنگه اهلوالیه عنایت فرمودند*

وجوده سنگه کلسی- معه زر نذرانه و اسپ تازی نژاد- سعادت رکاب بوسی دریافت* زر نذرانه را بمشار الیه معاف- و اسپ قبول فرمودند- و از رنجیت سنگه زمیندار منولی بیست هزار- و از گوپال سنگه حاکم منوماجره و سردار هری سنگه روپڑواله- ده هزار بخزانهٔ عامره رسید[1]*

درین اثنا معروض والا گردید- که تارا سنگه راهون واله را قالب آخشیجی بر گسیخت* از دریائی ستلج عبور- و نوشهره را محصور فرمودند- و گندا سنگه صافی را- که مس وجودش بنظر کیمیا اثر فی الجمله طلائی شده بود- و حوصله اش به نمکحلالی مطابقت نداشت- بصواب دید بعضی نا پیش بینان- به نیابت آن روے ستلج مامور فرمودند*

و هشتاد هزار روپیه از زمینداران دوابه مشخص نموده- تحصیل جاری خود بدولت داخل شهلا باغ گردیده- مواد شادمانی مهیا فرمودند*

---

[1] Sohan Lal States that the total amount realised was Rs. Forty One thousand *i.e.* Rs. 30,000 from Gopal Singh and Rs. 11.000 from Hari Singh. *Vide Vol.* II p. 66.

باب نهم

وقائع سال یکهزار و هشتصد و شصت و چهار- 1807 A.D. مطابق سال یکهزار و دو صد و بیست و سه هجری مقدس - و واردات آن ایام *

از آنجا- که بهار پیرائے گلستان نشا و تکوین این پادشاه کشور کشائے را بر سریر ریاست نشانیده - تاج خسروی بر سر نهاده است- همیشه معاندان دولتش را بساغر امید لبریز بادهٔ اندوه والم- و دشمنانش را پشت قوت خم گردد *

دیوان محکم چند سعادت حضور دریافت * زخمے - که از داودردانی صاحب سنگه بر دل دیوان مذکور چون ناسور شده بود- بمرهم مراهم خسروی اندمال پذیرفت- واسپ و زنجیر فیل و علم و قلم عنایت فرموده- به یکهزار سوار جرار بر نواختند- و جاگیرداران دوآبه را- که قریب یک نیم هزار سوار بود- در تبیعت او گذاشتند- و چهل هزار روپیه از سرکار والا بدیوان مذبور مرحمت شد - و ده هزار روپیه از پرگنات وصول نموده - پانصد سوار دیگر نگهداشت نموده * درآن سرزمین از شجاعت دیوان تهور کیش افسانه هاشد *

چون دل سنگه کاکو را مالیخولیا در گرفت * [حضور] احمد آباد مور چال - و بعد سه ماه خلاص فرمودند *

از سری امرتسر جی روانه پتهانکوت شده- دیوان محکم چند را سرعسکر قرار دادند * قلعه را فتح - و چهل هزار روپیه از سردار جیمل سنگه

طلب کردند * بعد از دو روز از دریاے راوی عبور - و نواحی شهر بسوهلی براه کوهستان مخیم شد *

درین سال بشن سنگه کلال و موهر سنگه لمان از بعضے مقدمات متوهم گردیده - از دنیاے ناپایدار دل گرفته شباشب آنروے آب ستلج عبور نموده - روانهٔ شهر بنارس شده - چندے در آنجا بیاد الهی جبهٔ نیاز بر افروختند * سرکار والا چون نقد شان بے غش یافتند - و عرائض انکسار بملاحظهٔ اقدس رسید - چیت سنگه پورش را بکمیدانی برنواختند[1] - و راجهٔ بسوهلی حاضر شد - شانزده هزار روپیه مقرر و هشت هزار معاف نموده - هشت هزار روپیه وصول فرمودند *

و نیز در آنجا وکلاے راجه سنسار چند و امر سنگه تهاپه دولت بار یافتند * خلاصه :— راجه سنسار چند - آنکه پنج لکهه روپیه گرفته کومک فرمایند * همیندر گورکهه ها در عدم کومک پذیرا نمودند * سرکار والا قلعه کانگره را سوال کردند * راجه قبول نه نمود * ندرانه از گورکهه ها گرفته از کومک باز ایستادند *

---

1. The author leaves us in the dark as to what made Bishan Singh and Mohar Singh entertain some doubt regarding the safety of their person and retire to Benares in the British territory. However, we learn from Sohan Lal why they lost the confidence of the Maharaja. Both of them were deputed by Ranjit Singh, as his confidential agents to confer with the British authorities at Shahjahanpur on the subject of his proposed visit to Hardwar (1807 A. D.). After a short conference with Mr. Elphinstone they came to hold the view and communicated their opinions to their master that there was no risk if the Maharaja proceeded there without a large military escort. This course, however, was not approved by Raja Bhag Singh, maternal uncle of Ranjit Singh and he threw out a hint that ever since the appointment of Diwan Mohkam Chand these men had become disaffected and therefore were no longer worthy of confidence. The Maharaja accordingly, dropped his idea of visiting Hardwar and Mohar Singh and Bishan Singh soon fell into disfavour. (*Vide* Sohan Lal *Vol.* II. pp. 69-70). Sir Leppel Griffin gives 1813 A. D. as the year of Bishan Singh's retirement to Benares (p. 308 *Vol. I.* Lahore 1909).

Chet Singh must obviously be the son of Bishan Singh, as Mohar Singh had no son of that name. Further we are told by Sir Leppel Griffin (*Vide Vol.* II. p. 154) that Mohar Singh's *jagir* was confiscated and the command of his contingent of seven hundred horse was given over to Gurmukh Singh.

و از آنجا قلعه سانبه را مسخر نموده - بکنور کهرک سنگه جی عنایت فرمودند* و باز بسیالکوت مورچال بستند* در هفت روز بتصرف اولیائے دولت در آمد[1]*

درین اثنا صاحب سنگه گجراتی - معه اسپ و ضرب توپ - حاضر خدمت گردید* خلعت پنج پارچه و اسپ بدو مرحمت شد* و به پاس خاطر دیوان محکم چند - که بے سابقهٔ جرم مال و منالش بحوزهٔ ضبط در آورده بود - در باب استرداد ارشاد فرمودند*

و دل سنگه نهیرنه برائے تحصیل نذرانه و تادیب متمردان تا دریائے اتک مامور- و دیوان محکم چند را برائے جالندهر دوابه حکم حضور پر نور شد* پنجاه هزار روپیه از زمیداور دوابه گرفته - مکان جیمل سنگه کنهیه را متصرف- و بلاقي چک به گربها سنگه عنایت فرموده - چندے در دارالسلطنت لاهور متوقف گشتند*

و دیوان محکم چند نخست بر رسولپور تاخته- از قطب الدین خان ممروتیه اسپ و نذرانه گرفته- و قلعهٔ دهرم کوت و ماڑی تصرف نموده- برائے باولی سرهند عازم شد*

---

[1] Sohan Lal gives a more detailed account of the capture of Sialkot *Vol.* II. pp. 67-61.

باب دهم

وقائع سال یکهزار و هشتصد و شصت و پنج - در بعضے سوانح - و رسیدن دیوان بهوانیداس و دیوان دیویداس پشاوریان - و بستن حد دستور فیما بین سرکار والا و انگریز* 1808 A.D.

چون پادشاهان بلند مرتبت را خالق جهان براے آن آفریده که بانتظام سلسلهٔ جمیعت پریشان دلان روزگار بردازند * بناء علیه از آنجا که نیت حق طویت این خدیو خدا آگاه در مصالح جمهور رعایاست - بهرجا که عنان عزیمت مصروف داشته - با نصرت و فیروزی معارک جانستان را فتح نموده - متمردان را تارک نخوت نگون و فرق اقبال واژون میسازد *

غوثی خان را حکم والا به نفاذ پیوست که: قلعهٔ شیخو پوره را مسخر نماید * مشار الیه از آنجا - که در چابک روی آتش دستی داشت - از اژدر دهان بهرام صولت غریب غلغله در نهاد قلعگیان انداخت * قلعه مفتوح - و بکنور کهرک سنگه جی عنایت فرمودند[1] *

آخر ماه بیساکهه سنه الیه - وکلاے انگریزی براے تشئید مبانی مصادقت - معه بعضے تحائف آن سواد - شرف بار اندوخته * پنجهزار روپیه را خلعت و تحایف گرفته رجع القهقری - و تعمیر گویند

[1] Prinsep says that Dewan Mohkam Chand was put in command of this expedition, which is obviously wrong, since the Diwan was at this time engaged in another campaign at Makhowal. For a more detailed account of the siege see Sohan Lal *Vol.* II. pp. 70-71. We learn from him that even the heaviest artillery of Ranjit Singh had failed to make an impression on the strong walls of the fort when fortunately one of the garrisons came out and treacherously disclosed the weakest spot for firing.

گذه را - که در راه سری امرتسر جی از معمار طبع اقدس به نهایت پختگی هوشربائے زمان و زمانیان است - معاینه کرده - بهرتپور ثانی نام نهاده - در انگلستان روایت کردند *

حکم والا بنام بابو باج سنگه و جسا سنگه بهنگی و قطب الدین خان ممروتیه به شش هزار سوار جرار - ادائے زر نذرانۀ دارالامان ملتان صدور - ناظم ملتان در ادائے زر تساهل را کار نه بسته - برسانیدن آن قصور نه نمود - و بعد از سه ماه لشکر مامور شرف حضور اندوخت *

دیوان محکم چند شش لکهه روپیه از دوآبه گرفته - حاضر مراتب خدمت گذاری نقش نگین خاطر عاطر گردانید * بهائی لعل سنگه و راجه بهاگ سنگه - معه نذرانه و تحایف - شرف حضور و باقتباس انوار فیوض قدوم میمنت لزوم سرمایۀ سرور موفور یافتند *

درین سال دیوان بهوانی داس پشاوری معه نقد و جنس یکهزار شرف بار - و بخلعت دیوانی افتخار اندوخت - و اخبار ولایت بحضور اقدس گذرانید * چون شاه شجاع الملک سر مختارالدوله را بعلم ستم افراخته - ولایت کابل را پاک رفت و روب ساخت - بهوانی داس که بنابر تحصیل معامله از نواب محمد خان زمیداور منکیره - از جانب وزیر مامور بود - سخت لرزیده - راه نجات جست * نواب محمد خان پے آن شد - که دیوان بهوانی داس را محبوس بحضور شاه فرستد *

بصواب دید عالیجاه سکندر خان خاکوانی - که از اعزۀ افغانیه - و در دانائی و پیشبینی همچو او در آن سرزمین کم بهم می رسد - بفحوائے آنکه * ع

که هم سیخ برجا بود هم کباب *

قرار گرفت - که زر معاملۀ نادادۀ را داده قرار داده - قبض دیوان مذکور را گرفته - روانۀ ولایت کرده آید - و در ضمن آن بطریق

حیرت و حسرت معروض کردہ شود - که اگر ازین پیش سه روز اطلاع میشد - ان دزد عیار را مغلل و مسلسل روانهٔ خدمت کردہ می آمد * درین صورت موجب نیکنامی ها خواهد بود *

نواب مذکور دیوان مذبور را روانه لاهور - و دیوان بشرف حضور حضار بزم خلافت استسعاد یافت *

و دیوان دیویداس نیز بعد از چندے در این سال - معه پردگیان خود و برادر شیرعلی و اسپ نذر حضور گذرانیده - سرافرازی اندوخت *

منشی کرم چند - که در خدمت بشن سنگه کلال در خدمت مهر بوده - بر خدمت مهر مستقل بوده - دفتر پادشاهی را رونق پدید آمد - نانک چند و سلامت رائے سررشتهٔ دفتر را بسته - بحضور گذرانیده - مورد آفرین شدند * منشی کرم چند نیز در دفتر قرار گرفت[1] *

بعرض رسید - که امرسنگه مجیتهٔ را غارت کردہ - او را از نظر انداخته جبرا مال صرافان را استرداد - و از حرکت لاهیه اش ناشاد گردیدند *

پنجم ماہ بیساکهه قصور مخیم اقبال شد - و افواج ظفر امتزاج از هر طرف فراهم - و در عرصه جلادت از تهوری عام افراز شدہ - در آنجا چندے بسیر و شکار پرداختند *

---

1 Before the appointment of Bhawani Das as head of the Finance Department (1808 A. D.) Ranjit Singh had no *daftar* or regular system of accounts at Lahore. The revenue, which amounted to about 30 lakhs of Rupees, was managed by Rama Nand, the famous banker of Amritsar. Rama Nand also held the octroi of Amritsar and farmed the Salt mines of Khewra. Bhawani Das organised a pay office for the troops and a Finance Office, and of both these he was made the head. Karm Chand was transferred to the office and appointed as 'Keeper of the Seal' during this year on the retirement to Benares of his previous master Bishan Singh Kalal.

Nanak Chand was previously in the service of Dal Singh of Wazirabad. He was the elder brother of Diwan Sawan Mal.

در خلال این حال متکلف صاحب با چار صاحبان انگریز بطریق وکالت براے گرمی هنگامهٔ یکجهتی حاضر شده - سه زنجیر فیل بعماری طلا کار و اسپ و جواهر و پارچهٔ ابریشمی وغیره تحائف و نفائس ولایت انگلستان با نامهٔ متضمن اتحاد - و بملازمت سریروالا استسعاد یافت * چنانچه از سرکار والا خلعت هفت پارچه و زری در وجه مهمانی و مکافات براے بود و باش عطا گردید - و بعد از چند روز معه تحائف این دیار رخصت انصراف بخشیدند *

سرکار والا در ماه اسوج از دریاے ستلج عبور - و اسپ و نذرانه از فیروز پور گرفته * در فریدکوت ورود - و قلعه را فتح کرده به محکم چند عنایت * قلعه ودهنی را تسخیر فرموده - معه تعلقهٔ پتوکی به رانی سدا کور - که مکان آبا و اجداد او بود - بیست و دو هزار روپیه نذرانه گرفته مرحمت - و در مالیر کوتله رسیده - و یک لکهه روپیه گرفته - افغانان را بحکومت آنجا برقرار داشتند *

و پرگنه سانیه را تصرف کرده - گور بخش سنگه مالک انباله را بدر ساختند * گندا سنگه صافی را - که از وضعش اندکے گفته آمد - با پنجهزار سوار و پیاده مسلم - و خود در شاه آباد بوده - از راجه صاحب سنگه نذرانه گرفته - خلعت پنج پارچه و فیل و اسپ عطا فرموده دارالسلطنت لاهور بقدوم فیض لزوم رشک ارم فرمودند *

چون گندا سنگه صافی پا از جادهٔ اعتدال بیرون کشید - چشم زخمے باین دولت خدا داد رسید - که راجهاے آنروئی آب ستلج از حرکات لاطایلش سخت بهم برآمده - رخ بسرکار انگریزی آوردند - و تلب تاراج و غارت هر سال نیآورده - زحمت را واقعي نهاده - از مرگ مفاجات نجات یافتند *

متکلف صاحب باجازت صاحبان کلکته در کنپوے خاص بشهر سرهند فرستاد * و کرنیل لونی اختر با سه پلاٹن و پانصد سوار گوره و چند اضراب توپ در پرگنه لودهیانه باستدعاے راجه بهاگ سنگه رسیده - کرایه زمین رسانیده[1] - طرح چهاونی انداخت *

چون این معنی معروض سرکار والا گردید - به تدبیر دیوان محکم چند آنند سنگه وتالیه را به اخبار نویسی آنروے آب ستلج قرار داده - حد دستور دریاے ستلج مقرر - و این طرف نیز چهاونی و فوج از بهادران متعین گردید - و از سرکار انگریزی خوشوقت راے [کائیسته] به اخبار نویسی رکاب والا مامور گشت *

---

[1] The district of Lodhiana was conquered by Ranjit Singh from the widow of Rai Ilias and bestowed on his maternal uncle Raja Bhag Singh of Jind. Bhag Singh now gave it over to the British for establishing a military post for compensation of Rs. 500 per mensem. (Panjab Government Records, *Vol.* II. p. 120: Lahore A. D. 1911).

باب یازدهم

وقائع سال یکهزار و هشتصد و شصت و شش - 1809A.D. بکرماجیت - مطابق سال یکهزار و دوصد و بیست و پنج هجری مقدس - که فتح کانگڑه و تصرف قلعجات باغیان - و آمدن جمعدار خوشحال سنگه بحضور اشرف - وغیره مدارج آن سال میمنت اشتمال عبارت ازان است مرقوم کلک بدایع نگار میگردد *

درین دیرکهن رسمے است باستانی - و درین بتکدۂ دیرینه آئینے است قدیمی که هرگاه خداوند زمان و زمین و دارائے کهین و مهین ازمۂ اختیار انام و اعنۂ جنایب عوام بدست برگزیدۂ خود - که سزاوار تاج و تخت و شائستۂ اقبال و بخت باشد - برسپارد - زمان و زمانیان غاشیۂ المتثالش بردوش کشیده - و جهان و جهانیان هم آغوش انقیاد فرمانش بوده - دمے نکشند - که مخالف حکمش باشد - و نفسے راست نکنند - که درآن خلاف رضائش بود - و اگر مرجومے ارادۂ فاسد مخالفتش را بخاطر آرد - و بچنین و چنان اویخته - بمخادعت سد راه اسعاف وانجاح مرامش گردد - آخر به وبال و نکال ابدی ماخوذ بوده - در محوطه حیرانی افتد *

مصداق این مقال احوال خسران مآل راجه سنسارچند است - که همیشه به ثعالب خدعتی کار فرموده - درپئے بد اندیشیها بوده - خود

را در سلک خیراندیشان حضور پرنور قرار میداد - و بباطن کجروی و خودستائي را گرمي داده - از بد خواهي باز نمي ایستاد - سرکار والا که جاسوس القلوب انام اند - به تۀ کارش وا رسیده - و گفتارش را با کردار موافق ندیده - همیشه مکافات آنرا بوقت معهود بادافراه هنگام موعود منحصر میداشتند *

چون امر سنگه تهاپه گورکهه به جمعیت پنجاه هزار سوار و پیاده و دو ضرب توپ به تسخیر قلعه کانگڑه مستعد شده - طرح سقناق انداخت و بغلغلۀ خمپاره قلعگیان آواره و بیدلی پیراهن تهور شان را پاره پاره ساخت - وکیل راجه سنسار چند معه اقرار تصرف قلعه بشرط مدافعت گورکهه ها از حد آب - چون معه تحائف کوهستان دولت بار اندوخت و عریضۀ راجه را از نظر اقدس گذرانیده - و راجهائے کوهستان انهدام بنیان راجه را از دست گورکهه ها منظور نداشته - نیز وکلاے بلاغت اندیش فرستاده - سفارش کردند - در بارگاه خاقانی عز قبول یافت *

خود بدولت افواج را فراهم آورده معه جمعیت فراوان و عساکر بے پایان - پتهانکوت را مخیم اقبال فرمودند * و از راجه جسروته و نور پوریه زر ندرانه گرفته - و در سری امرتسرجی تشریف برده - مشرف شدند - و آداب نیاز بجا آورده سر بر آستانۀ نیاز سودند *

و بعد از حصول دولت دیدار و اسراف ایثار اعانت شکست آن اشرار فجار درخواست نموده - بر سر گورکهه ها ریختند و آنها از داعیۀ این خدیو جمشید منزلت مانند بید بر خود ارزیده - سپر تهور انگنده - با یک سر و دو گوش در صدد هزیمت شدند *

سرکار والا براے تصرف آن دژ آسمان شکوه با راجه درمیان نهاده - استمزاج نمودند * راجه افسانه هاے صاحب قرآن ثاني نور الدین

محمد جهانگیر پادشاه غازی و تصرف خود را از عهد چغتائی درمیان آورده - بنائے آن را بقیل و قال وا گذاشت *

سرکار والا فسخ پیمائش را بحکمت عملي درجۀ بروز نداده - چندے را از لشکریان حکم به حصاریش دادند- و انروده چند نیز با پدر هم آغوش - و از بادۀ "مَنْ حَفَرَ بِئْراً لِاَخِیْهِ فَقَدْ وَقَعَ فِیْهِ" مدهوش افتاده - آخر نجات خود را در سپردن قلعه دیده - حکم بسپاهیان و متعینان قلعه فرستاد * اندرونیان دفعیۀ گورکهیه را شرط سپردن قلعه درمیان آورده - استمهال چند روزه کردند *

سرکار والا حکم بقتل و نهیب گورکهه ها داده - دود از نهاد آن آوارگان بر آورده - بسیارے را آوارۀ ملک عدم - و بقیة السیف در قلعۀ مالگده متواری و حصاری شدند * قلعگیان از قلعه دست بردار - و تصرف سرکار دولت مدار بقرار واقعي انجام پذیرفت *

بعد از بندو بست آن قلعۀ آسمان رفعت - که جلا لاے طبا طبائي در شش فتح جهانگیری اند کے از متانت آن مرقوم کلک متانت سلک نموده - حاجت بیان این راقم السطور - که الستعداد آن منشي صدر الصدور بفحوی: اَلْفَضْلُ لِلْمُتَقَدِّمِ- بمراحل دور است ندارد- مور چال بقلعۀ مالگده نمودند * گورکهه ها چون اخراج از آنجا سوائے بباد فنا دادن هستي خود ندیدند - یک لکهه روپیه را فدائے آبروئے خود نموده - باین روئے آب جون عبور کردند[1] *

دیوان محکم چند را برائے وصول زر نذرانۀ رایان کوهستان مقرر نموده * راجه سنسار چند را معه پسرش خلاص - و دیسا سنگه مجهیٹه

---

[1] Sohan Lal gives a very detailed account of the capture of Kangra as well as of the subsequent Gurkha-Sikh collision *Vol.* II. pp. 85-90.

را بقلعه داری کانگره - و قبض و بسط آنجا اختصاص دادند - و از آنجهانی شدن زوجه بگهیل سنگه - قلعهش در تصرف آورده[1] - در سری امرتسرجي ناصیهٔ حال بر افروختند - و هر یکے از امرائے عالیشان رخصت اسائش داده - خود بآن یار وفادار بتجرع اقداح ارغوانی و بادهٔ ریحانی پرداخته و در فیض و اسراف کشو دند *

در ماه ماگهه بارادهٔ ملتان از سری امرتسرجي کوچ کرده - بنه و اغروق جوده سنگه [وزیر آبادیه] را - که بمرض استقسا در گذشت - بحوزهٔ تصرف در آورده - بادائے لکهه روپیه [گندا سنگه] پسرش را سرافراز کردند[2] *

و برسر گجرات رفته - صاحب سنگه را آوارهٔ کوهستان ساخته - نیابت آن ملک بخلیفه نوردین حکیم تفویض * بعد از چندے زنّار بندان آن ضلع هر چند در دفعیه خلیفهٔ فرشته طلعت سخنانیکه - دور از کار و اصلاً در آن مقبول کردگار یافته نشود - چها که بفتراک خلیفه نه بستند - سرکار والا این همه از افترائے آن اشرار نابکار پنداشته - باعتراض پیهم رخصت نمودند - و خلیفه را باز بایالت آن ملک خداداد سرافراز فرمودند *

و از آنجا که گو شمال زمیدار جهنگ - که از دو سال بغی ورزیده - به سپهدار کابل مراسلت داشت - مطمح النظر اقدس فرموده - او را با پسرانش پا بزنجیر کرده - بنه و بارش بحوزهٔ تاراج - و نیل و

---

[1] This refers to the town and fort of Hariana, at present, in Jallandhar district.

[2] Sohan Lal says that the Maharaja had demanded Rs. 2,00,000 in the beginning but on the earnest representations of Ganda Singh the amount of the *nazrana* was reduced to Rs. 45,000 *Vide*. *Vol*. II. p. 95.

مال و اسپ و جواهر داخل سرکار شد - و از آنجا قلعدار خوشاب را - که بعد از ده روز جنگ سر نیاز فرود آورد - معاف فرمودند *

درین اثنا وکیلان شاه شجاع الملک و شاه زمان والیان صوبهٔ کابل و پشاور - که از دست محمود شاه و فتح خان وزیر بجان آمده بودند - در حضور حاضر شدند - از گل محاکات شان استشمام رائحهٔ ملاقات فرمودند * ازینطرف نیز خوشابی مل را با پنجهزار سوار شائسته و خلعت و فیل همراه داده - مراعات استقبال بجا آوردند -

چون هر دو شاه والا جاه از دریاے اتک عبور کردند - بطریق شاهان ذی اقتدار ازین سرکار دولت بار آرائش دربار شد * و به تکلف تمام اتفاق ملاقات افتاد * بعد از داد و ستد تحائف از جانبین مقالات دوستی بمیان آمد * در رعایت مهمانی از چنان میزبانی سراپا قدردانی با عنایت لطف و مهربانی دقیقه فروگذاشت نشد *

شاهان بمدد افتتاح قلعهٔ ملتان مواد یکجهتی را ضمیمه ساخته استمداد کردند * ظاهراً بپاس خاطر شان اُردوئے ظفر قرین مامور ملتان - و در راه از سرداران نکه زر نذرانهٔ فراوان گرفته - بقلعه مور چال کردند * گرانی آنچنان سر بشورش برداشت - که شکمها چون تنور تافته و شکل نان اصلاً نیافته * عطر سنگه دهاری را به سور هنگ قلعگیان ساغر هستی لبریز گردید *

چون از صدمات اضراب توپ گوش قلعگیان کر - و ناظم از بے بندو بستئ گردید - یک لکهه هشتاد هزار روپیه نذر گذرانید - و نیاز نامهٔ ناظم بحکم اشرف بموجب رخنه بندی عهد ظاهری بوالیان کابل ارسال یافت *

و از آنجا - که بکوچهاے متواتر بدار السلطنت لاهور شهلا باغ را زیب بهار افزو دند * درین ایام همت سنگه جهلیوالیه از راجه جسونت

نابهیهٔ رنجیده - بملازمت رکاب اقدس سر افرازی یافت * او را علاولپور جاگیر کرده - از عذوبت گفتار بمصاحبت بر نواختند *

چون رانی مهتاب کور را سر رشتهٔ انتظام قالب آخشیجی گسیخت - رانی سدا کور را دلجوئي فرموده - بقیام نورالعین تهنیت فرمودند - و بسر زدن حرکتے از جوده سنگه[1] وزیرآبادیه تمام ملک در تصرف خود آورده - طرفه بندوبست را بنیاد نهادند *

درین سال قدرت پروردگار غریب نواز بروے کار آمد - که جوانے زیبا روئے نے نے برهمنے خوشخوئے - در اثناء قواعد پلتن دهونکل سنگه کمیدان باچهرهٔ منور در نظر اقدس بجلوه در آمد * چون بازوئے بهمني و توان تهمتني در هیکلش نمودار بود - بخدمت گذاری افتخار - و بعد از چندے از شرف ملت خود زیب اقتدار افزوده - از بهیه بخطاب خوشحال سنگه جمعدار دادند - و از غایت اعتبار دمساز شبانروزی ساخته - پاسداریٔ خوابگاه نیز بذمه اش نهاده - بچوکي و پهرهٔ حضور خاص مامور فرمودند *

چون مشار الیه از قریه ایکری من مضاف انیربند سردهند واقعهٔ هندوستان بطب روزگار درین سرکار رسیده - اعزاز یافت - البته در رعایت احوال برادران تازه وارد توجه گماشته - در وابسته پروری سر مو تفاوت نکرد * چنانچه تیج سنگه نامي را برادر زاده مشار الیه را بخطاب سرداری معزز ساخته - عسکرے کنپوئے معلي بنامش قرار یافت[2] *

---

[1] This is obviously a mistake. Joddh Singh died in the previous year and it was his son Ganda Singh who was confirmed by Ranjit Singh (See page 54 *ante.*)

[2] Both Khushhal Singh and Tej Singh gradually rose to very high positions at the court of the Maharaja. For a detailed account of their life and services see "Chiefs and Families of note in the Panjab."

باب دوازدهم

وقایع سال یکهزار و هشتصد و شصت و هفت-1810A.D.-

در کیفیت بعضی مدار بات و امداد - معه دیوان محکم چند- و بسمت کشمیر جنت نظیر- و رفتن شجاع الملک شاه و آواره شدن در ملک بیگانه *

چون ایزد کارساز در پردازش کارهاے این خدیو عالمگیر است - همیشه از نهان خانهٔ غیب امرے [1] بظهور آرد- که باعث افزونی مدارج جهانباني و موجب ارتقاء مراتب کشور ستاني باشد *

دل سنگه کاکو - که مدام خیال بد اندیشی در سر داشته - دیگ سوداے خام مے پخت- و بمالیخولیا در گذشت- هتو خسر پورش- که به فرزندی برداشته بود- در تسکه علم خود سری بر افراشت * چون سرگفت و شنود نداشت- سرهنگان جانگزا به اسیری اش مامور- و او در حالت ربقه برقبه بحضور رسیده- در زمرهٔ اسراء محصور گشت *

و باگه سنگه اهلوالیه را - که بخبث باطن موصوف بوده - ظاهراً چون قبضهٔ شمشیر دم از دستیاری میزد - و باغواے خود سران کوهی پرداخته - مخفیاً چون خنجر بخونخواری کمر میبست * ملازمان والا هر چند بنصائح و پند رهنمونی بشاهراه هدایت و مانع زبونی آمدند * اما از یافه سری دماغ تا آنی بخود پرداخته - فرخدیو گیهانی در خاطر نیاورده - فارغ البال مے زیست *

---

[1] MS. B has که here which is not quite grammatical.

از پیشگاه خداوندی حکمی نافذ بغضبناکی صادر شد - که جمعی از نهنگان بحر شهامت بر جمعیتش تاخت نموده - اسیر - و عیال و اطفالش نیز پا بزنجیر گشتند - و ملک و مالش بحوزهٔ ضبط [آمد] *

بهادر سنگه از غایت ربط دو لکهه روپیه را جمع بسته بنظر انور گذرانید * چون جرایم باگه سنگه قابل عفو و آثامش لیاقت صفح نداشت - بعد از چندے بر صفحهٔ حالش رقوم غریب نوازی کشیده - به اِدرار مدد معاش بر نواختند *

راجه سلطان خان - که مرز بوم بهنبر از عهد باستانی در پاسبانی خود داشت - و مردم کوهی به ایالتش آبا عن جَدٍّ سر نگون داشته - بخدمات جان نثاری میپرداختند - باین دولت خدا داد نوعے حسد بهمرسانیده - سنگ راه مترددین ممالک محروسه میشد * پنجهزار سوار و پیاده - بتادیبش مامور فرموده - و محکم چند دیوان را نیز تائیداً از قلعه فلور طلب داشته - بهمگی رایان کوهستان فرمان حاضر باشی صادر شده * قلعه منگلا که متانتش بر دژ نیلگون چرخ قهقههٔ خنده میزند - معه پنجاه قلعهٔ دیگر محصور - و راجه جمون و راجه سلطان خان نیز به نذر مبلغ چهل هزار روپیه بلا قصور در حضور رسید * هر یکے را بقدر و منزلت افتخار بخشیده - خود بنفس نفیس بر کوه کتّاس بر آمده قلعه کوسک و بکهاله تصرف کردند *

درین اثنا بعرض رسید - که شاه زمان پور تیمور شاه احمد شاه درانی از قندهار شکست فاحش یافته - فرار و در قلعهٔ عاشق متصل جلال آباد متحصن گردید * محمود شاه برادر حقیقی شاه زمان - بوزارت فتح خان - تعاقب کرده - قشون غلزئی را روارو بگرفتاریش روانه نمود *

افغانان به پۓ بسراغ وا رسیده - شاه زمان را چون ایاز آویزهٔ بندگی در گوش کشیده - بنظر محمود شاه آوردند * محمود شاه حقیقت اخوت عینی را وقعي ننهاده - بچشمانش میل نیل کشیده - عبرت اولي الابصار افزوده - بر سر اولکاۓ پشاور آمد *

شجاع الملک شاه - که در پشاور رایت خود سری افراشته - بسواد و بنیر و تیراه و بجور دم فرمانروائي داشت - از هیبت محمودی لرزیده - به پناه سرکار والا در پندی - معه پردگیان و بیگمان خزید * سرکار والا پناه داده - مانع نیامدند * و براۓ دفع محمودی - معه اردوۓ معلی نیز نهضت فرموده - به محمود شاه سر راه کشمیر - که در تصرف عطا محمد خان پور مختار الدوله بود - بستند * محمود شاه معارضهٔ ظلمت با نور دیده - از مقابلهٔ سرکار والا معاودت به کابل نموده - بخود داری مردم آن سر زمین را اطلاع داد *

شجاع الملک شاه پرده نشینان خود را در پناه خدیو زمان گذاشته - خود بهواۓ شاهي باز در پشاور رسید * جهانداد خان قلعه دار اٹک - باشارهٔ عطا محمد خان ناظم کشمیر - در پۓ گرفتن شاه بوده - چون شیر بصید آن سید ولایت صرف اوقات میذمود * آخر بثعالب خدیعتي بحمایت افاغنه قابو یافته - بر سر شاه رسید * و شاه گریخته در حجرهٔ تنگ و تاریک خزید * جهانداد خان آواز داد - که "اگر زندگي مطلوب است - بر آمدن را بر خزیدن ترجیح داده - به گلگشت جنت نظیر کشمیر چندے اوقات بسری باید نمود - و اگرنه - چون از بیرون آتش داده میشود - بکشاده پیشاني داخل جهنم باید شد" * شاه از جامهٔ اشایشها تن بقدیر اسیر آن گروه با تدبیر شده - در کشمیر رسید *

سرکار والا چندے از احوال این خود سران آگاهی یافته - ملک خود را از چنگ این سر خامان سرشت در آمان داشته - داخل قلعهٔ

دارالسلطنت لاهور گشتند * دیوان بهوانی داس به تنسیق معاملهٔ رایان کوهستان کَمَا یَنْبَغِی را رسیده - به پیشگاه خلافت استسعاد یافت * هریار سنگه پوربیه از ضخامت جسمي موجب خندهٔ پنجابیان لاغر گردیده - بنظر اشرف نیز رسیده - کمیدان گشت - و بسیارے را از سنگهان فرمان شد - که بترتیب قواعد انگریزی بیاد گیرند * بدلدهی و دلداری نو واردان غربت گزین پورب زمین توجهه گماشته - از انعامات توانگر ساختند *

درین ایام آدمان سردار جیمل سنگه کنهیه بـه شگون شادی و تقرر آن - در ماه ماگهه سمبت ۱۸۶۸ یکهزار و هشتصد و شصت و هشت - دولت بار و بعنایت خسروی سرمایهٔ افتخار اندوختند * سرکار والا نیز از منجمان باریک بین بولادت نامه آن تجویز را تطابق داده - مسلم و پذیرائی فرمودند *

باب سیزدهم

در بیان شرایف توجهات اقدس در پرورش فقرا- و استیصال اعدا وغیره- سال واردات یکهزار و هشتصد و شصت و هفت و از جلایل کوائف آن ایام بهجت التیام * 1811A. D.

چون نکیان در حجرهٔ شاه مقیم بر شاه عبدالرزاق و شاه دین دست تصرف دراز و بناءُ تطاول آغاز ساختند- حضور والا آبرو را بسرکه ترش فرموده- دیوان محکم چند (را) معه کنور کهڑک سنکه جی براءُ ضبطی فرستادند- و چیزے ندرانه بخدمت آن خدا مشربان ایزد پرست فرستاده- بر دلها نشیندند- و آن ملک را موجب استدعاءُ با با بیدی صاحب سنگه جاگیر کردند *

چون سردار علی شاه پور والا قدر آن سادات عظام لواءُ شجاعت بر افراخت- بعضے بد طینتان نابکار و آلودگان لوث نفس بد کردار با با صاحب را بر آن آوردند- که تالب او را بشکرند* چون قابو یافته نمے شد- آخر بلطایف الحیل گرفتار- و بهزاران مضرت او را بردار آوردند- و آن ملک اِلَی اَلآنْ در تحت اولاد با با صاحب است * (بیت) :—

بمردی- که ملک سراسر زمین   نیرزد که خونے چکد بر زمین

بعرض رسید- که جالندهر به خیالات فاسده در سر و بکینه آوری مایل شور و شر است * بعد از تادیب و تنبیه نکیان- با فوجے بے پایان دیوان محکم چند را روانه فرمودند- و پس از پانزده روز زمیدآور آنجا

فرار - و چند قلعجات دیگر نیز بتصرف اولیائی دولتمدار در آمد * شهر پتی و هیبت پور علاوهٔ الطاف ایزد تعالی شد * دیوان مذکور معه هدایا و زر موفور شرف اختصاص اندوخت - و بخلعت فاخره و زنجیر فیل و قبضهٔ شمشیر و جیغهٔ مرصع سرافرازی یافت *

سردار ندهان سنگه کنهیه را - که از سرکشان بود - بتملق و چاپلوسی در قلعهٔ مبارک طلب داشته - شهر بند - و ملک او را در تصرف آورده - مستخلص - و وجهه او را مشخص فرمودند *

باب چهاردهم

دربیان کتخدائی شاهزادهٔ کنور کهڑک سنگه صاحب بهادر - و چابک خرامیٔ شبدیز قلم درعرصهٔ تمهید سامان آن *

چون نشاء کثرت ناگزیر صهباۓ وحدتست - و هنگامهٔ معیت مناقص بازار مغایرت تفرد خاصهٔ ذات یگانهٔ جهان آفرین است - و تجرد خلاصهٔ ذات خداوند معین * هرگاه عروس وجود تمثالی بمزاوجت روح تقرب یافت - بیمثالی حق صورت تمثل گرفت - و تفسیر: الانسان سری و انا سره مشهود خواطر اهل کشف و برهان گردید * در هنگامیکه معجن ازل درپۓ خمیر مایهٔ بنی آدم بوده - اثبات الوهیت را لفظ الست بیان میگردد - و مقالات بیخردی میشنود - حواس خمسه را بعقول عشره انتساب - و موالید ثلثه را به اربعه عناصر اقتراب بخشیده * جوارح سفلی را بارواح علوی اقتران داده اشجار آثار را به نسیم نتایج قوت اهتزاز بخشیده - تا معنی : "وحده لا شریك له" صورت ظهور گیرد - و یکتاۓ ایزد برحق نشان خاطر ارباب صفوت و صفا گردد *

ازینجاست - تاریخ بیست و یکم ماه مذکور - ساعت سعید استقرار - و درباب تهیهٔ سامان طوی به خانسامان دولتمدار حکم عالی اصدار یافت - و از لطف این خدیو ذی اقتدار غربا و مساکین و خاکسار و فقرا و محتاجین هر دیار را دامن امید پر از درهم و دینار * و خیرات و

مبرات را روز بازار - و نیسان مکرمت گهربار شد * و براهمه را بگوهر و زر سرافراز - و بعنایات بیغایات ممتاز فرموده * چار آقچه سراسیم ضمیمه الطاف فرموده - غبار کدورت خاطر هریکے را رفت و روب داده مضطربان بادیۀ نا امیدی را سرمست بادۀ نشاط و سرخوش نشاء انبساط گردانیده- رایان کوهستان را به شیرینیهاے گونا گون کام امید شیرین ساخته - فرمانروایان هر کشور را بخلعتهاے ثمین عز و تمکین بخشیدند *

هر که و مه از ادنی و هر خورد و کلان از اعلی - بعنایت والا مشرف گردید * و هریکے از سپاه نصرت آیات را کورتیهاے نبات و از گلبدن نیمۀ شلوار و جیغه و کلغی طلا کار عنایت فرموده - از سرداران عظام و دیگر کار پردازان امور سلطنت و از والی کابل و ملتان و کشمیر و تهته وغیره ممالک محروسه بطریق تنبول نذرانه بموقف قبول رسید[1] * و اُمرا و وزرا بخلاع زرباف سرافرازی یافتند * و نواب داؤد لونی اختر نیز شرف بار اندوخت *

---

1 *Tambol* is a sort of marriage present. The practice of receiving such presents in cash from their friends and relations on the occasion of wedding of their sons and daughters is common among Hindu parents. The details of the amount of *Tambol* received by the Maharaja on this occasion, will be found in the Revenue Rolls of the Khalsa Government, for Sambat 1868, under the head of receipts :—

(*i*) *Kohistan* comprising the districts governed by the chiefs of Kangra valley, Rs. 50,000; (*ii*) *Ta'aluqat* *i.e.*, districts under the direct rule of the Maharaja, Rs. 35,775; (*iii*) *Sardaran i. e.*, chiefs or officers. Rs. 1,06,300 (*iv*) Army; Rs. 23.707-8-6; (*v*) *Ghor-charah* (irregular cavalry), Rs. 16.000, (*vi*) Bankers etc., Rs. 3,050, (*vii*) Miscellaneous Rs. 1205. Total Rs. 2,36,037. The details under (*viii*) *Sardaran* contain an item of Rs. 5,000 from Colonel Ochterlony. (See also Sohan Lal *Vol.* II. pp. 123-4).

مهمانی و ضیافت را سر و برگے پدیدار آمد * هجوم مردم غایت نداشت * و اژدحام خاص و عام را نهایت نبود * هرکسے از دیار خود رو بدرگاه والا آورده- سرمایهٔ افتخار ابد دریافت * ابواب نشاط کشاده- و اسباب انبساط آماده گردید *

از دارالسلطنت لاهور حرکت - و مجیئه مخیم اقبال و دولت شد- و از تخته هاےُ گلکار عرصهٔ صحرا زیب بهار گرفته * زهے تخته هاے رنگین - که گویا چمن چمن قطعهٔ بهشت را جداگانه کرده اند- و خهے کاغذ شنبلید گون- که بمنزلهٔ نطع زمین توان گفت - یا سنبل تراشیدهٔ مقراض تماشایان ندرت بین قدرت را فریب نشو و نما و از همانجاه بجا آورده * خوشا تخته هاے این چمن- که بجز آبیاری نشو و یافته- و از ضرر صرصر ایمن داشته - ازهار دلفریبش بخلاف غنچه هاے بستان تنگدلی را کار نفرموده - و از غایت رعنائی و زیبائی تاج صبر از فرق دانایان روزگار ربوده * هر طرف نقوش بدائع چنان کشیده که پیرکهن سال فلک در خواب ندیده - و مرغان قرطاسی بطمطراق اوراق برنجی گوهر ترانهٔ سنجی در سلک منقار سفته- و از اهتزاز نسیم تماشایش گرد کدورت از سراےُ صحن خاطر رفته * لولیان خوشنوا بلبل و طاؤس وار به ترانه سنجی پرداخته - و بسان زهره نغمه هاےُ شادیانه نواخته * مثنوی :—

نمایان تخته ها هر سو چمن وار　　فزوده رونق هر کوی و بازار *
ز بادِ شادمانی در تبسم　　بزیبائی ربوده دل ز مردم *
شده سرسبز از موجِ نظاره　　منور کرده چشمِ هر ستاره *

آتش بازان در آتشبازی آتش دستی بکار برده- آتش غیرت در پردهٔ نیلگون سپهر انداختند * دستهٔ گلگلی بستاره باری در آن شب صبحے پدیدار

آورد - که گوئی فلک ستاره بار گوهر انجم نثار میسازد * و انار سفالی طرفه نورے در چشم تماشائیان افزوده که بتان نار پستان را که در نارستان حسن شعله تشویر مي افگندند - متوجه رنگ آمیزي خود کرده - از نار گلزار خلیلي بیاد داده * گل افشان کاغذي از صباحت عذار مهتابي گلها ریخت - که دامان زمین را از گلها چون انجم پر ساخته * چادر کاغذی از نور افشانی سطح زمین را چون کوه طور منور نموده - و چشم تماشائیان را به نظارۀ آن روشنی افزوده * چراغان هر طرف بر لب بام مانند شمعهاے ستارۀ روشن - و از لمعات آن سطح زمین مانند چرخ اخضر پرتو افگن * چراغدانها در فانوس بنور افشانی قرۀ عیون مردم منور ساخته - و از رشک فروغش ماۀ منیر را نعل دل در آتش غم گداخته * از غیرت ید بیضائي فتیله هایش آفتاب را خون شفق در دل نشسته - و از کثرت نور تاریکستان باطن واماندگان ظلمات حیراني پرتو حقیقت یافته * مشعل از بس فروغ دران شب گم کرده راهان غوایت را چراغ هدایت افروخت - و شمع لاله از غایت رشک آن در آتش حسرت و حیرت سوخت * (مثنوی)

چـــراغان آنچنان افـگـنـــده پرتـــو
که شـــد طاق از فـروغِ آن مهِ نـــو
در و دیـــوار روشـــن همچـــو مهتاب
زمین را خلعتـــے از نطـــع سیمـــاب
منور شمـــع هـــر سو بـــرلب بام
چـــو اختر بـرسـرِ چـــرخِ سیه فام

چون بفضل الهي مواد شادماني مهیا و اسباب طرب آراستگي یافت - مانند ابر از دست کرم بر سرهر نقیر و قطمیر دینار و درهم

ریختند - و خود بدولت داخل چتور گهر - و مردم آن سر زمین را بسیم و زر بر نواختند * سردار جیمل سنگه معه امیران همنشین بلازمت اشرف عز و تمکین یافت - و بطریق پیشکش پنجاه هزار از پیشگاه والا گذرانید * مبلغ پانزده هزار روپیه یومی ضیافتاً خانه مهاراجه صاحب مقرر گشت *

نوشه از سواری نزول صعودی فرموده - داخل محل سرای - و پری رخان جادو نوا - پردگیان سرو قامت خوش ادا آن ساعت را بسعادت تفاول بر گرفته - و استهزأ و طیبت را روز بازار داده - پهلوی آن مخدرهٔ رعنا جا دادند * براهمهٔ بید خوان بآئین شاستری - مریدان سواد دان بطرز هنروری - در وقت معین و هنگام مقرر - بنظر تسدیس آن ماه و برجیس را همقران نمودند *

جیمل سنگه در ادای خدمات براتیان کمر بسته - روز چهارم - که روز عشرت اهل عرفانست - بر سبیل جهیز از ابریشم و پشمینه - و گنج و خزینه و اسپ و شتر - و لعل و در - و غلامان پری پیکر - و پرستاران جادو نظر - و آلات طلا و ادوات سیم - و فیلان عظیم - با شان فخیم میدان لشکر والا را پر نمود - و صبیهٔ قدسیه را در محافه نشاخته - خود دست بسته - بعجز تمام و انکسار مالا کلام - گوهر اشک نثار نموده - این بیت بر زبان آورد :—

"سپردم بتو مایهٔ خویش را
تو دانی حساب کم و بیش را"

سرکار والا غایت ما فی الباب او را دریافته - دلداری - و نقارهٔ شادمانی بر نواخته - طیاری فرمودند - و بشوکت پادشاهی تمامی عساکر خورمی پژوه را حکم سری امرتسر جی نمودند * مادر مهربان

از قدوم آن دو نیر نور قرین مسرت لا محصور گردیده - تنگ بآغوش کشیده - بچنان روز نیک بشادی در شبستان دولت آزین بستند - و گل و بلبل را در چمن سور و سرور بکام دل بر گذاشته - حجرهٔ خلوت از گرد و غبار اغیار پاک رفتند *

صبحگاهان تهنیت شب زفاف و هنگامهٔ داد و دهش را رونق آلاف بظهور آمد - و بمعاضدان دولت سر افرازی داده - بشوق سیر و شکار لختی به نیزه بازی پرداختند - و عمل عمال رعایا دریافته - بهر یکی تخفیف و نوازش دربارهٔ برنا و ضعیف مبذول فرمودند *

باب پانزدهم

در بیان وقائع سال فرخ فال هزار و هشتصد و شصت و نه بکرماجیت - مطابق یکهزار و دو صد و بیست و هشت هجری مقدس * 1812A.D.

چون خالق بیهمتا را سزاے کردار هر نیک و بد همیشه مطابق قضا است - لهذا پادشاهان ذوی الاقتدار را - که اُولي العزم آفریده - در تهیهٔ اسفار ایشان بسیارے را ظلمهٔ مکافات تاراج و نهیب - و جمع کثیر را از مظلومین شاب و شیب رفاه گونا گون دست بهم میدهد *

بناء علیه سرکار والا را از اخبارات کوهستانات دریافت شد - که راجهٔ کلو بهوتنت بر غرباے رعایا راه داد نمے پیماید * دیوان محکم چند باعانت راجه هاے کوهی رخصت آن سواد یافت * راجه سنسار چند بموجب حکم والا در تبیعت بوده - نیز بگوشمال اشرار مستعد گردید - حتی که بر قلعه کلو فرا رسیده - راجهٔ آنجا را بضرب خمپاره هاے آسمان گذار متزلزل کردند *

راجهٔ آنجا در مقابله زده بحیث المجموعی بجنگ پرداخت * بهادران شجاعت کیش بتقدیم خدمات سرکار والا کمرهمت بر بسته - بر قلعه برآمده - آن صف نامردان را از جا بردند - و راجه روز دوم به دو لکهه روپیه نقد در خدمت دیوان آرزومند - و براے مستقبل در اداے خدمت کمربند - و از عهد پرورش رعایا سربلند گردید *

و دیوان آنرا قبول - و او را بخلعت و استمالت مشمول - و از بغض و عداوت نکول کرده - به تاثیم عتبهٔ فلک شکوه موصول گشت *
بخلعت و مالاے مروارید و جیغه و زنجیر فیل و اسپ نوازش اندوخت *

بصاحب زادهٔ بلند اقبال کنور کهرك سنگهه جی بهادر حکم اشرف صدور یافت - که به تنبیه راجهاے ملک جمون و آن نواحی - که بصوبه دار کشمیر دمسازی دارند - پردازد - و به بهیه رام سنگهه که به اتالیقی مامور و از خوردی آن دولت صدر الصدور و سر عسکر لشکر موفور است نیز همین حکم قضا توام بنفاذ پیوست *

چون رام سنگه درآن سر زمین رسید - تصرف راجه منکوتهه دور کرده - بر ملک راجه سلطان خان تاخت * راجه در عهد خود دیده - و از احوال بهیه مطلع شده - لاچارانه بجنگ پرداخته - او را پس انداخت - و بهیه را ذلیل ساخت - و خود عرضی نیاز قدیم روانهٔ خدمت خدیو کشورگیر ساخته - بدلاسا فیروز مند - و بهیه باعتراضات پیهم ریشخند گردید *

دیوان محکم چند به انتظام آن ملک و یاساے اشرار و دلاسائی راجه سلطان خان دولت رکاب بوس اندوخت *

درین اثنا بعرض رسید که : پردگیان عفت شاه شجاع الملک جیره خوار عنایات اقدس اند - آرزو دارند که : چون محمود شاه بوزارت فتح خان از کابل حرکت و بسزاے وزیر خیلیان مستعد تسخیر کشمیر است - و اغلب - که بعد از فتح آن مکان شاه شجاع الملک را بر گرفته محبوس یا چشمش از حدقه بر آورده - روانهٔ ارک کابل خواهد نمود * اگر سرکار والا از اینجا حرکت کرده - سر راه کشمیر بر محمود شاه بستند - کشمیر در امان - و نیز وزیر فتح خان دست انداز ملک

این روئے آب نخواهد گشت - و در صورت عزم مصممش به کشمیر اگر سرکار والا بعهد و پیمان شاه شجاع الملک را در حصهٔ خود قرار دهند- آن قطعهٔ جواهر کوه نور - که از خزانهٔ محمد شاهی بعامرهٔ نادر شاهی و از آنجا بدولت احمد شاهی و تیمور شاهی منتقل شده - و از عهد پاندوان کسے از جواهریان روزگار و سمساران نادر کار بقیمتش دست نکشاده - و پیک نظر ندوانیده - بپاداش این عنایت منتقل دولتخانهٔ خالصه جی - و نیز اثبات حقق عظیم بر گردن دولت احمد شاهی خواهد گشت - و بطریق شواهد اخبار کابل نیز از بنظر انور گذشت *

سرکار والا بتامی توپ اندازان بلا ریز - و خمپارچیان صاعقه انگیز و سر عسکران تهور دثار و کمیدانان شجاعت شعار - و نهنگان بحر وغا - سنگهان جانفدا - حکم انتهاض اتک داده * از باروت و غله و گوالیل و گوله وغیره سامان جنگ از دارالسلطنت لاهور تا بدریائے اتک پل بستند *

محمود شاه بجمیعت افاغنهٔ بلا جوش - و قزلباشیهٔ قضا خروش - و کلاه پوشان کرجیه - و غلزیان لگریه - و فارسی زبانان الوار - و ترکان ایران دیار - در اولکائے پشاور ورود نموده - گودر مل دیوان خود را معه تحایف ولایت و نامهٔ سراپا مودت روانهٔ دربار خالصه جی کرده - ضمناً راه کشمیر را نیز ضمیمهٔ موالات ساخت *

سرکار والا فرستاده را دولت بار - و بعز امتیاز رخصت انصراف داده - یکے را از حضار معه بنائے مصافات و بعضے هدایائے این جهات و مدعائے خود را - که عبارت از شاه شجاع الملک باشد - درمیان آورده - روانه عسکر محمودی فرمودند * محمود شاه آنرا متعهد - و در تنصیص و ترصیص طالب آں کومک گشت * سرکار والا دیوان محکم چند را ظاهراً بکومک - و باطناً بآوردن شاه شجاع الملک مامور فرمودند -

و نیز در عرض راه برسر اقبال کوه تمثال باهم تلاقی جانبین و اتحاد دولتین صورت بست *

محمود شاه بایلغار برسر عطا محمد خان صوبه دار کشمیر ریخته - و نیز بمددگاری دیوان محکم چند آنها را از جا برداشته - بشهر در آمد * عطا محمد خان نیز بجنگ پیش آمده بهئیات مجموعی پاے مقابله افشرد *

چون کشتی خود را درآن ورطهٔ بلا انگیز مائل بتدویر - و لنگر تدبیر را گسستهٔ تزویر یافت - تن بتقدیر - پاے گریز پیش - از غایت اضطرار سر خویش گرفت - و کوچ و عیال همراه گرفته - بحمایت بعضے سرکشان جولکاے طریق خود رائی سپرده - بگریزپائی وارد پشاور و در هنگام عبور از آب لندہ بجهانداد خان برادر خود - که بحراست اتک مامور بود اعلام در باب سپردن آن قلعهٔ ثانی سد اسکندر بجناب خدیو دارا فربتاکید تمام نوشته - از راه بنگشات بایلغار وارد قندهار * و بشاهزده کامران - که از فتح خان بیزار - و در قتل آن نابکار منتهز بوده - خود را بیقرار داشت - از احوال خود اطلاع گرفته - غلزئی بیغاره افغانی که گریخته را بمامن جاودان و تا جان و مال دریغ نداشتن است - ادا کرده - استمداد از آن شجاع نمود *

و فتح خان بارك زئی کشمیررا متصرف - و شاه شجاع الملک را بایفاے عهد بدیوان محکم چند سپرده - معه بعضے تحایف و نامهٔ یگانگیت طراز روانهٔ دربار خالصه جی نمود * دیوان محکم چند مظفر و منصور - برور اقبال سرکار والا شاه را در حراست داشته - بملازمت سرکار والا رسانیده - در دارلسلطنت لاهور بحویلي مبارك قرار داد سرکار والا اقرار بیگمان را معرفت دیوان بهواني - که نوعے از شاه دل پری داشت - درمیان آوردند *

شاه بلطایف الحیل گذرانیده - به اَیْتَ وَ لَعَلَّ میپرداخت * سرکار والا شادیخان کوتوال را به نگهبانی برگذاشته - بهزاران شداید و مصائب شاه را از نقض عهد - که دخول جهنم و وبال و نکال اُخروی درضمن آن منطویست - محفوظ داشته - بر کوه نور اُعجوبه قدرت پروردگار ملحوظ فرمودند[1] *

کنوز کیکاوسی و دفاین دقیانوسی در جنب آن بسفالے نیرزند - و گنج قارونی و خزاین باد آورد شایگانی به پهلوے آن بجوے نخرند - سُبْحَانَ اللهُ تَعَالَی و تَبَارَکَ - که این چنین گوهر بے بها را محض بعنایات وافیه باین دولت بهیه انصافا تحویل فرمودند *

درین اثنا معروض اقدس گردید - که محمود شاه به نظامت محمد عظیم خان برادر فتح خان از قبض و تصرف کشمیر فراغ یافته - از راه پکهلی و دهنتور وارد پشاور - و جهانداد خان را بدادن قلعهٔ اتک اعلام نمود - و قاصدان جهانداد خان براے معاش و معاد مکانے طلب کرده - بسپردن قلعه اتک بحضور سرکار والا رسیدند * سرکار والا ظاهر وزیرآباد براے وابستگانش مقرر نموده - بایلغار فوج را بدان طرف فرستاده - بر قلعه اتک دستیاب شدند * فتح خان ازین معنی در ورطهٔ حیرت اُفتاده - نامه مشعر مباینت روانهٔ سرکار نمود * سرکار والا جواب آن بدین مضمون زیب تحریر فرمودند که - چون

---

[1] This account of the acquisition of *Koh-i-Nur* by Ranjit Singh slightly differs from that given by other authors like Cunningham, Muhammad Latif and Sohan Lal.

[2] Ranjit Singh had to pay about one lakh of rupees to the Afghan garrison as their arrears of pay before they could be persuaded to vacate the fort. (Sohan Lal *Vol.* II p. 138.)

وزیر خیالیان اعداے دولت نظر بر یکجهتی دولتین ازین دولت در بارهٔ شال نیز بدل مغایرت - و ازانجاست که - کشمیر از مخالف در تصرف آمد - و نیز قلعه اٹک بدلیل خانه واحدی گویا در قبضهٔ آن دولت است * اگر قلعدار اٹک از جملهٔ مخلصان آن دولت بودے. حقا که حرف جدائی برین دولت اطلاق یافتے * درین صورت اگر خیال دیگر در سر است - ازین سو اول پاس محبت و بعد ازآن در مرضی خاطر هرگونه کوشیده خواهد شد - فتح خان از مطالعهٔ مضمون حکمت مشحون لختے از خود رفته - و بعد ازان بتحریک بخت نگون در چهچه اطراق نمود *

سرکار والا بهادران تهمتن تن و رستم صولتان بهمن توان را - با ضیغم دهانان اژدر صولت و با بسیاری سامان و دوات روانه نموده - مقابله فرمودند * دوست محمد خان برادر فتح خان در شمشیرزنی طرفه ماجرائی بظهور آورده - که با وصف توپ ریزئ پیهم از جان خود نیندیشیده - بر سر توپخانه رسید * تزلزلے عظیم در اُردوے ظفر قرین اُفتاده *

ازین طرف بهادران جاں نثار نیز بفضل یزدانی مادهٔ جنگ را در حرکت آورده - بزور اضراب اتواپ دمار از وجود اعدا برآوردند * همانا که قضا آن باروت در توپخانه ریخته بود - که دو هزار افغان برخاک نیستی غلطید * فتح خان - که لشکر خود را آشفته تدبیر دید - و تقدیر را بتدبیر سرکار والا موافق یافت - رو بهزیمت نهاده - ازان مهلکهٔ جانگزا نجات یافت - و افراس و خیام بسیار بغنیمت بهادران خالصه جی خاص شد * سرکار والا تا خیرآباد بدفع غنیم عاقبت وخیم پرداخته در بروج آن روے آب اٹک تهانه و بنده و اغروق را بنصرت و فیروز مندی بدارالسلطنت لاهور روانه فرمودند *

فتح خان یار محمد خان برادر خود را بنظامت پشاور و سواد بنیر و کوهات و هشتنگر و یوسف زئی منصوب نموده - سلطان محمد خان را نیز دران ملک بمتابعت یار محمد خان گذاشت - و خود بعجالت روارو وارد دار الملک کابل گشته - در پئے آن شد - که چندے به بندو بست این ولایت پرداخته - در بعضے ولایات هرات و فراه و قندهار بلکه تا بایران تاخته - باز بمقابلت و مدافعت خالصه جی کوشد *

چون کسے را - که ایزد برنوازد بدشمنی گرفتن در استیصال خود کوشیدن است * قضا کارها کند * وزیر فتح خان برائے شاه محمود فوجے از کابلستان بهمرسانیده بتعاقب عطا محمد خان والئ قندهار مضرب خیام ساخت * قلعگیان هر چند در توپ اندازی تقصیرے نکردند - اما به تزویر فتح خان وزیر اهل شهر بیدلی ها را رواج داده انبوه و از جان بستوه بر اردوے شاهزاده کامران ریختند * شاهزاده رهائی خود را در فرار - شبا شب برسم ایلغار در هرات قرار نموده - متحصن شد *

فتح خان احمد شاهی را تصرف - و بنظامت برادران خود شیر دل خان و پر دل خان متسای - و خود و در چچکلی بوده - و بنه و بار را بتسخیر هرات روانه نموده - و از انجا در دهه شیخ خارج قندهار - بصدور حکم شاه محمود - که آخر درد فرزند به پدر میرسد از هرات متحاشی و بر سر ارض اقدس تکامشی - و دران سر زمین قشلامشی ساخت *

از روے افراد وقائع عرض پادشاه والا جاه ایران گردید - که سردار سرداران وزیر فتح خان بر پشاور و آن نواحی تاخت آورده - در کشمیر قبض و تصرف نموده - تمام ایلات را ایل خود ساخته - بعد از انفراغ کار قندهار مستعد مشهد مقدس است * پادشاه از بعضے مقدمات

بدولت عثمانی طرح مطارحات انداخته - بدفعیه میکوشید *

قیصر روم گریبان مطلب مذهب قزلباشیه را در کشا کش داشته - از طعن و لعن طاعن میشد * پاشایان بغداد و مصر و حله و حسکه و اسکندریه و نجف اشرف و کربلاے معلے و دمشق عهد نامۀ دولت نادری را با سفراے کرام و قیدیان عظام سپرده - طالب جواب شدند - و از شیوع فساد و قتل و اسیر مانع آمدند *

پادشاه ایران در تعهد جواب براے صائب پرداخته - از نادر ایران بتغلیب ایران سخن رانده - از خلافت خود و انهدام بنیان نادری حصحص الحق بر خواند - و نزدیک بود - که نائره حرب اشتعال و هنگامۀ طعن و ضرب اشتغال پذیرد - که وزیر فتح خان در آن سر زمین شورش انداخته - بادشاه از سبعیت افغانیه خائف - و همان روز وخشورے - معه نامۀ متانت آمیز در باب معاودت بملک خود و بعضے تحائف روانۀ دربار محمود شاهی نمود *

وزیر فتح خان جواب نامه را بتمرد و سرکشی داده - هنگامۀ شرارت گرم و پهلوتهی از آزرم نموده - پاسخات بزبان شمشیر ادا نموده * داراے ایران از مازندران بپایگاه خلافت طهران - و به بیگلر بیگیان گنجه و تفلیس و آذربایجان - فرمان لازم الاذعان - و جمله افواج بحر عنوان - و تمامی خانوادهاے آنطرف را بسر کردگي شاهزاده ولیعهد عباس قلیخان - روانه بمقابلۀ وزیر فتح خان نمود * ازین طرف وزیر سراپا تدویر نیز تمامیٔ افغانیه را جمع - و از جبه خانۀ تاراج مسلح ساخته - بیست کروهي مشهد مقدس مضرب خیام فساد نموده - مردم سقناقي را - که قشلاق داشتند - از جا برداشت *

چون بجولکاے ارض اقدس بلوقات و ییلاقات گوناگون واقع است

از اطراق افغان بفحوائي :—

ز افغي عف ز زاغان غان گرفتند

حریفان نام آن افغان گرفتند

مسکن و ماواۓ غلیواز و زاغان گردید * اگرچه اخترمه ایرانیان را دست انداز - و چون زنگیان بمقابلهٔ ذوالقرنین در اول وهله ممتاز - اما در کثرت ثاني چون تلاقي فریقین و مجمع البحرین فتح خان را پا بسنگ آمد * آخر بار بقلاوزئ مکاری و فریب کاری - گروهے را پا بسخت از جا برده - طرفه شورشے برپا ساخته - قول قاجاری را از جا برانداخت *

ایرانیان شرح احوال عرض پادشاه کرده - از داعیهٔ ایلامشي خراسانیاں سخن رانده - بمصلحت شاهي پیغام مصالحت انداخته - فتح خان را از حد دستور اصلي چشمهٔ مجبور ایران و هندوستان و هند و کوه سرحد هند توران از سلطنت سلاطین ترکمان آگاه کرده - چیزے بطریق نذر گذرانیده - براۓ عدم اشتهار بسیاری اعدا از هیبت دولت عثماني رخنه بندی کردند *

وزیر فتح خاں - با فر فرعوني و شوکت شدادی - ازآن جا بداعیهٔ مقابلت خالصه جي کینه توز - و دے در تاب و سوز - معاودت نمود * سرکار والا از خیالات واهیه اش آگاه شده - تادیبش بمنتقم حقیقي سپرده - سزاۓ کردارش مد نظر فرمودند *

در این سال بموجب استدعاۓ راني سدا کور مبلغ نمایان براۓ مزاوجت کنور شیر سنگه جي فرستادند * راني در داد و دهش و آرائش و پیرائش دقیقه فروگذاشت نکرده - پیوند بیوگاني داده - در ساعت سعید در اتلکده از هر دو نور بصر نور در نظر افزوده *

سرکار والا در آراستگي افواج و پرورش نو واردان هندوستان زمین توجه مصروف فرموده * در هنگام ذکر دانایان فرنگ احوال از هم گسیختن

شیرازهٔ جمعیت کلنل اونی صاحب بهادر و پریشانی جمع که بذات الذعش شده - جابجا منتشر گشتند - نیز استماع فرمودند* در اثنائے آن سرکار والا از کسے - که بشیرازه بندی آن دولت سرافرازی داشت - آگاهی جستند *

از همه متفق اللفظ و المعنی - لیاقت و کاردانی عطارد منش برجیس جبین احکام شناس خلافت - رموز دان مملکت - دیوان گنگا رام پندت دهلوی بسمع اقدس رسید * سرکار والا چاپاران سبک قدم - معه پروانه طلب عهود نوازش گوناگون و عنایات روز افزون روانه شاهجهان آباد فرمودند *

دیوان موصوف که از نیاکان راقم السطور و موجب اعزاز نزدیک و دور بوده - امتثال مثال سرکار والا را سرمایهٔ مباهات ابد تصور نموده - با وصف آن - که از بعضے صاحبان آن سواد و نوابان آن جهات پروانه هائے متواتر میرسیدند - بایلغار سعادت رکاب بوسی در یافته - بخلعت عنایت سرافراز و بالطاف وافره ممتاز گشتند - و پرداخت دفتر معلے[1] و انتظام ممالک محروسه و ترتیب افواج بآئین انگریزی بذات سراپا صفات دیوان مذکور تعلق پذیرفت *

دیوان نیز نمکحلالی را پیش نهاد خاطر داشته - در صید دلها توجه گماشته - طرفه نیک نامی در فراخ آباد ملک بیگانه - که عبارت از نزهت آباد پنجاب است - استحصال فرمودند - و بنجابت و شرافت قلوب اموات خاندانیان عظام را احیا نموده - بهرنتیر و قطمیر طریق مروت و تواضع - و ابواب نیاز و تخاضع مفتوح داشته - بجامه زیبان و ریش سفیدان مجالست میداشتند *

---

[1] Diwan Ganga Ram re-organized the Secretariat offices. See also author's remarks on pp. 34. 42 Catalogue of Khalsa Darbar Records *Vol.* II (in Press.)

باب شانزدهم

در بیان وقایع سال یکهزار و هشتصد و هفتاد مطابق سال یکهزار و دو صد و بیست و نه هجری مقدس * 1813A.D.-

چوں ذات خواقین بلند مکان براے این دهر ناپایدار بمنزلهٔ اسطوانه است - کار ازهم گسیخته پیوند از ایشان گیرد - و جمعیت اعدا از ایشان پریشان گردد *

سرکار والا از انتظام ملکی دمے نیآسوده - کمر برفاه عالمیان میبندند - و رنج شبانروزی برذات اقدس پسندند - معروض والا شد - که افغانیه باستماع خبر فتح وزیر فتح خان - بازروے آب اتک سر بشورش برداشتند *

دیوان محکم چند را با غوثی خان میر آتش توپخانهٔ خاص داده - روانه فرمودند - دیوان بحکمت عملی در خیر آباد بوده - دود از نهاد اعدا بر آورده - و چند اسپ نذرانه از یار محمد خان گرفته - در سرکار رسیده - بخلعت پادشاهانه ممتاز گشت *

غوثی خان در راه بهنگام عبور آب چناب بدل آزاری شمشیر نیستان خدا پژوهی - گرد میدان حق شکوهی - مصباح شبستان خدا دانی - مفتاح ابواب کامرانی - رازدان قلوب حاجتمندان - افسر مفارق سر بلندان - جناب منسا رام صاحب رازدان دَامَ بَرَکَاتُہمْ - پرداخته - اغراق کشتی وجود خود را به بحر فنا و گرداب بلا از زبان قضا توامان دریافته

بود - دریں هنگام - که توپخانه مراجعت کرده - مردم ارادتمند بسراغ آن ارشاد بچشم نظارگی لنگر کشتی و تابوت وجودش را - که از صدمات ذات الجذب ازهم گسسته بود - غرق دریاے فنا بلطمات عدم یافتند *

چون راقم السطور را اباً عَنْ جَدٍّ بجناب والاے آن قدوۂ خدا شناسان طریقت ارادتهاست - جابجا بموجب موقع ذکر خارق عادات شان مرقوم کلک نیاز خواهد شد *

و سرکار والا بطرف شمال علم افروخته در قلعه کانگره بزیارت معبد سترگ سری پندی جی ضیاے عین و سعادت ملوین اندوختند * و از آنجا سری جوالا جی فروکش شده - از شعله هاے انوار الهی ظلمت خاطر را بر افروختند - و تاج طلا پیشکش کرده - بسیارے نذور گذرانیدند - و از همه راجه هاے کوهی نذرانه گرفته - دیوان محکم چند را یاد فرمودند - لاله سکهدیال را سائر به اِجارۂ سیزده لکهه روپیه داده - با نقاره و پانصد سوار خلعت بخشیدند *

چون دریاے بهت مخیم اقبال گشت وکلاے محمد عظیم خان شرف بار یافته - سه لکهه روپیه سال بسال پیشکش عرض کرده - بخلعت هاے گونا گون شرف انصراف یافتند - سرکار والا افتتاح صوبۂ کشمیر را پیش نهاد خاطر داشته - از بسیاری برف و باران بر موسم منحصر داشته - و چندے باشتغال صید و شکار راغ و بحار توجهه فرموده - خود بنفس نفیس بسواری ڈاک دارالسلطنت لاهور را رونق و بها افزودند *

دیوان محکم چند باستخلاص قلعجات اسلامین پرداخته - زرهاے نذرانه از کوهیان نواحی آنطرف گرفته - بحضور حاضر شده - بعطاے خلعت فاخره و اسپ و ساز طلا و سپر مرصع و قبضۂ شمشیر اعزاز اندوخت *

باب هفدهم

وقائع سال یکهزار و هشتصد و هفتاد و یک - 1814A.D. مطابق هزار و دو صد و سی هجری *

چون کارساز حقیقی درپے سازش کارهاے این شاه جهانگیر است خدیو گردون مرتبت همیشه بر داعیه هاے بلند بوده - کمند همت بر چرخ اخضر اندازند - و آسمان دایماً سر اطاعت خم و در بندگئ این خدیو جمشید حشم مانده - و همیشه در کار پردازی این دولت شده - بکام ملازمان والا شان گردد - و براے دفع چشم زخم امرے بظهور آرد - که حاسدان را چشم حسد بر بسته - و پشت حقد شکسته گردد *

گواه ایں مقال آنکه - دریں سال عزم مصمم سرکار والا بر تسخیر جنت تخمیر صوبۂ کشمیر شده - تمام کار پردازان دولت و افواج بحر مواج را حکم تهیۂ ایں سفر بصدور پیوست - و راجهاے کوهستان کانگره وغیره جبال فلک تمثال برکاب سرکار والا رسیدند *

قلعه پتّان کوت مخیم اقبال نموده - از آنجا متصل قلعۂ سیالکوت سرا پردۂ جاه و جلال بر افراختند * بتقسیم طاب سپاه و عطیات وافره و بخشش اسپ و خنجر و تیغ و سپر وغیره مواد توجهه فرموده - هریکے را تو نگر ساختند - وکلاے محمد عظیم خان ناظم کشمیر باقرار اداے مالیه رسیده - بنقض عهد مخاطب شدند *

دیوان محکم چند را نظر بر سال خوردی آں کهن پیر بآرام دارالسلطنت لاهور مرخص فرمودند * دیوان هر چند جاں نثاری را بتکرار معروض حاجبان بارگاه فلک اشتباه ساخت - اما بمضمون (بیت) :—

رسمست - که مالکان تحریـــر آزاد کنـنـــد بنـــدهٔ پیـــ
بنوازش گونا گون بر نواختند - و فرزند زادهٔ دیوان را - که
رام دیال نام داشت - بخطاب دیوانی مخاطب فرموده - بعنایات
لایقه جدیدی و تلطفات موروثی سرافراز ساختند[1] *

چون بنه و اغروق آردوے معلی برسر راه جدال رسید - حکم شد
که - "اسپان تازی نژاد بآسائش گذارند - و جمله پیاده گشته در اداے
جان نثاری قصور نسازند - و توپخانه نیز از نزول صعودی نتوانست
کرد - همانجا برچیدند *"

چون راجوری مضرب خیام عز و احتشام گردید - راجا اغرخان
بشرف ملازمت استسعاد یافته - بخلعت سرافراز و مورد تعطفات
و اعزاز گشت - چون مصلحت راه صوبهٔ کشمیر از راجه دریافت
فرمودند - راجه بزبان فصیح از غایت عجز و انکسار صلاحے معروض
داشت - که زله قدم دولت درمیان آمد *

سرکار والا نظر بر اطاعت ظاهریش تدبیر فاسدش را پذیرا فرموده -
سرداران نیزه باز را از راه بهرم گله و خود بدولت راه پونچه گرفتند -
چون پونچه درمیان کوه کلان سخت صعب گذار واقع شده - روح الله
زمیدار آنجا گریخته - پیش محمد عظیم خان رسید * سرکار والا برسر
کوه شامخ پونچه علم افراز جلادت گشته - سخت شورشے درآن ملک
انداختند *

دیوان رام دیال و جیون مل و دل سنگه بهرم گله را فتح ساخته -
تهانه نشاندند * حکم سرکار والا بفرو کشی ازان کوه الوند اصدار یافت *
در عرصهٔ هشت روز بهادران جان نثار در میدان خیمهٔ شجاعت
افراختند *

---

[1] Ram Dayal was only twenty two years of age at the time.

جیون مل پیش دستی بکار برده - بر سواران غنیم شمشیرها آخته - تاخته * سواران نیز کَالْبَرْقِ الْخَاطِف برین گروه مسافر طریق ریختند - و باریدگی ابر نیز ضمیمهٔ غروبی جوانان یکه تاز گشت * بسیارے مقتول : و اندکے از آنها گریخته - داخل معسکر دیوان رام دیال گشتند *

و گروهے از کسان بهیه رام سنگه گریخته - پیش بهیه مذکور رسیده - از قتل و کند و کوب مخالف و مبسوط الید بودن آں خبر دادند * بهیه بی آنکه مغز سخن شگافد - چوں روباه خزیدن گرفت * فِی الْفَوْر ازیں مضمون بسرکار عرضداشت نمود که - حالا غنیم بر عساکر منصوره تاخته - متنفسے از متنفسین ملازمان والا زنده نگذاشته - صلاح دولت آں است - که لشکر ظفر پیکر را حکم دار السلطنت لاهور شود - و اِلا مقدمهٔ خطرات دشمنان دولت نیز معائینه میشود *

و بهیه بے آنکه از حضور جواب یابد - چوں دانهٔ گندم طپان خود را در راجوری افگند - و از راجه استمداد همت نمود * راجه تیمارداری دولت علیه خالصه جی داشته - ظاهرا بسرکار نیز عرضداشت نمود *

سرکار والا از برهمخوردگی لشکر سخت اندیشیده - در راجوری رسیده - حرکت اغرخان دریافت فرمودند - و یکے از حضار در حضور احوال بهیه نقل کرد - که "بهیه را اُفتان و لرزان دیدم - که از منازعت و تهیهٔ آں مانع میآمد و هر یکے را از جاں نثاراں ثابت قدم از زنده نماندن یکے از عساکر منصوره اِعلام میداد" *

گفتم که - "باین سطوت چوں روباه چرا میلرزی؟" حکایت سعدی شیراز بر زبان آورد که - "شترانرا بسخره میگیرند" * گفتم - "اۓ بهیهٔ ! ترا با شتران چه مناسبت ؟ و شترانرا باتو چه مشابهت ؟"

گفت - خاموش! که اگر متعنذان گویند که - "ایں هم شتر بچه است *' چوں مهاراجه صاحب براجوری رسیدند - در آں دم کرا غم تخلیص من باشد ؟"

سرکار والا بپاسبانی عساکر منصوره پرداخته - هر یکے را از بهادران دلداری و آفرین بر جان نثاری نموده - شکست را امر مقدر نشان خاطر اقاصی و ادانی فرموده - روارو حکم مرور از جبال فرمودند *

معروض والا شد که - مت سنگه بهرانیه در عین هنگامهٔ رزم پشت بمیدان نیاورده - دلاورانه قدم در انهدام مخالفین گذاشت * قضارا بگولی بندوق مردانه در فراخنائے عالم علوی خرامش نمود * سرکار والا نمک بحلالش و خدمات سابقه بیاد آورده - سردار جوالا سنگه پورش را بجائش مامور - و از جمله حضار نظر منظور فرمودند *

دیوان رام دیال دراں معرکه ثبات قدم ورزیده - هرگز کسے را حکم مراجعت نداد * وبهیئت مجموعی بدفعهٔ دشمن پرداخته - دو هزار افغان را از لباس هستی عور - و بنه و بار شان از اردوئے خود دور ساخت * محمد عظیم خان چوں دید که - دیوان رام دیال یلے است جانباز - و بهادریست دشمن گداز - تا راه مسالمت سپرده نشود - ازینجا جنبیدنی نیست * لاچار دوستیهائے جد امجدش را در یورش کشمیر بیاد داده - و چیزے بطریق نذر حضور گذرانیده - و بعهود و مواثیق دست انداز نشدن افغانیه - و عریضهٔ ناظم مذکور در سرکار والا مشعر نیاز مندیهائے گونا گون بر گرفته - در حینے که دارالسلطنت لاهور روشنی افزائے چشم جهانیاں بسرمهٔ خاکپائے خدیو دارا دربان بود - شرف ملازمت دریافته - مورد اعطاف شاهنشاهی و الطاف خسروانی گشت *

و بهیه رام سنگه از خدمات معزول - و بمصادرهٔ بے پایاں مخذول گشته - بسفارش ولیعهد بهادر نجات یافت *

سرکار والا چند لکهه روپیه علی الحساب براے ترمیم خندق و تعمیر فصیل دارالسلطنت لاهور عنایت فرموده - خوش ملائے و آرامگاهے براے باشندگان ابن بلدهٔ دلفریب پدید آوردند *

دیوان محکم چند معه پور خود دیوان موتی رام و نبیرهٔ خود رام دیال در فلور بود که معروض والا شد که - دیوان محکم چند را پانزدهم ماه کاتک ساغر هستی لبالب گشت - و پیمانهٔ عمرش لبریز گردید * بیاد خدمتگذاری هاے قدیم افسوسے در دربار شد - که کاک نئیں یاراے رقم آں نداشته - از غایت تحیر سرنگوں است *

سرکار والا پسرش دیوان موتی رام را بخطاب وزارت مرتبت برنواخته - در مصالح ملکی سربلند ساخته - دیوان رام دیال را مقدمة الجیش قرار دادند *

چوں پهولا سنگه نهنگ در مکتسر علم نخوت افراخت[1] - بتادیبش افواج فلور متعین گردید * چوں در موضع دوره علمهٔ پرگنه کوٹ کپوره شب گذرانیدند - معتبر سرکار والا او را ازیں خیال مانع آمده - روانهٔ لاهور کرد - و دیوان موتی رام روانه فلور گشت * حکم والا صادر شد که : دیوان رام دیال معه سوار و پیاده حاضر حضور انور باشد * در پانزده روز شرف ملازمت یافته بتحصیل زر معامله از زمیداران کهرل وغیره مامور شد *

و بعرض رسید - که - وزیر فتح خاں بنخوت و استکبار از دریاے سنده عابر گشته - دست تصرف و تغلب بر منکیره و بهاولپور و

---

[1] He was assisted by Rani Sada Kaur and Sardar Nihal Singh Attariwala (Sohan Lal *Vol.* II. p. 165).

ملتان انداخته - آنروے آب تموں رخت ادبار آورده - سه لکهه روپیه نذرانه گرفت *

دل سنگه نهیرنه بدو هزار سوار مامور شد * و دیوان رام دیال را هم ارشاد بایلغار رسید * فتح خان کوچ نموده - باراده قندهار فرار نمود - و نیز دیوان موتی رام و فقیر عزیز الدین حکیم و دو پلٹن نجیب و پنجاه ضرب زنبور خانه و توپخانهٔ آلهی بخش کمیدان بنابر زر تحصیل نذرانهٔ قدیم و نهیب ناظمان آنجهات - که چند روزه استمهال کرده - در اداے زر مصادره توقف کردند - شرف رخصت یافتند *

و نیز افواج قلعهٔ اتک را چشم زخمے عظیم رسید - که یار محمد خان برسر حد خود نبوده - بمردم متعینهٔ خیرآباد آویزش ساخت * اندکے بغرقی دریا - و بسیارے علف تیغ جفا گشته - باینطرف آمدند *

امر سنگه مجیٹه بسرکار والا عرضداشت نمود * فی الحال بهائی حکمان سنگه چمنی و شام سنگه بهنداری را معه قریب دو هزار سوار روانه فرمودند * سواران برسر جمعیت یار محمد خان تاخت آورده - دمار از روزگار باغیان بر آوردند - و بهائی حکمان سنگه چمنی بقلعه داری امتیاز یافت *

سرکار والا بعد از بندوبست آں مکان از لاهور به نور پور رایت یورش افراخته - دیوان بهوانی داس پشاوری و دیسا سنگه مجیٹه را براے تحصیل زر مشخصهٔ راجهاے منڈی و کلو و سکهیت مامور فرمودہ - خود بدولت وارد دارالسلطنت لاهور گشته - دیوان بهوانی داس و سردار دیسا سنگه را - که از معامله سرعت گرفته وارد شدند - مشمول نوازش و عواطف فرمودند *

باب هژدهم

وقائع سال یک هزار و هشتصد و هفتاد و دو - 1815 A.D.
کیفیت بعضے سوانحات آن سال بهجت اشتمال -
و کیفیت آیة 'الفرار' خواندن شاه شجاع الملک - و گوشمالی دادن وزیر فتح خان به برادر خود محمد عظیم خان و باز رفتن بکابلستان *

چون ایزد جهاندار خواهد - که نواختهٔ خود را بترقیات گونا گون و عواطف روز افزون سر بلند ساخته - بَیْنَ الْاَمَاثِلِ وَ الْاَقْرَان سر شاهان گیتی ستان نیز مبسوط الید سازد - نخست اعداۓ دولتش را بتفرقه انداخته - اتفاق ازاں گروه بردارد * چنانکه هر یکے گرفتار آلام و مشاق بوده - بجاۓ خود در مطمورهٔ نکبت هلاک گردد - و برادر بحسد و حقد بخبر گیریش پردازد * دریں صورت آں نواختهٔ الهی قوت گیرد - و تمامی حساد را بانفراده بدار البوار روان سازد *

بنفاذ علیه سرکار والا ازاں روز - که بر وسادهٔ کامرانی و تخت جهان ستانی برآمده - برفاه رعایا معارک جانستان را بعزم جزم فتح نموده - مخالفان دولت جا بجا با خود آویخته - آتش در بنیاد خود زدند * چنانکه وزیر فتح خان از برادر خود محمد عظیم خان - که دریں مدت پارسال تحائف کشمیر نپرداخته - بایالت کشمیر بر سر بغی و انحراف

بوده - دم خود سری زد - رنجیده - از دریاے اتک عابر - و بیمزاحمت ملک سرکار والا بفرستادن گودر مل دیوان از راه بهنبر وارد کشمیر گشته - بعد از گوشمالی باز نظامت کشمیر باو محول و موکول داشته - روانهٔ کابلستان گشت * و سرکار والا در سری امرتسرجی متوجهٔ سجدات بوده - درپے استحصال برکات ابدی بودند *

دیوان موتی رام و فقیر عزیزالدین حکیم از زمیداران کانیهه[1] شش هزار روپیه گرفتند * و از راه هڑپه برسر قلعهٔ پتّی رسیده - او را تسخیر - و تهانه (زیر) قطب الدین خان قصوریه نشاختند * چون پایمالی ملک بوجه اتم درمیان آمد - عبور از دریاے ستلج بموجب عهد انگریزی ممکن نبود * لہذا پاس آن داشته - دلیران از عبور ممنوع - و به بجا آوری خدمات مرفوغ گشتند *

از صادق محمد خان در دو ماه کامل پنجاه و پنجهزار روپیه مع تحائف گرفته - برسر دارالامان ملتان رسیده - حاجی محمد خان را باداے زر نذرانهٔ قدیم اعلام فرمودند * مشار الیه لکهه روپیه ادا نموده - مراتب اطاعت بجا آورد - دیوان موتی رام و فقیر عزیزالدین حکیم وغیره اهالی لشکر مراجعت کرده - غبار قدوم میمنت لزوم را سرمهٔ چشم عقیدت و نیاز نمودند *

سردار جوده سنگه بمرض لاحقه در گذشت * برادرش بیر سنگه باداے پنجاه هزار روپیه سر افراز شد - و بظهور خارق شرارت راجه نور پوریه در لاهور پا بزنجیر - و بتول دو هزار روپیه بطریق تکفیر -

---

[1] This probably, refers to the village of Kanah Kachcha, about 14 miles from Lahore on the Grand Trunk Road to Ferozepur.

و او از تهاکردواره فرار نمود * بطرف راجه چنبال - که خسر پورش بود - قرار نمود *

و از سوانح آنکه - چون شاه شجاع الملک در لاهور بوده - بعنایات خدیو اقدس میگذرانید - و بیگمات نیز بپرده داری خوش بوده معاش مینمودند - در دل شاه هوائے شاهی پدیدار آمد * بسرکار والا اظهار نمود که : فوجے از بهادران نصرت شعار بسر کردگئ من عنایت شود - تا در ولایت بمقابلهٔ وزیر فتح خاں پردازم و اگرنه مرخص شوم * و نیز پهرهٔ شادیخاں کوتوال از گرد و پیش برخاست شود - که درین جا دزدانه نگهداشت است *

سرکار والا فرمودند که پهرهٔ سرکار والا بطریق پهرهٔ خود است - اگر پهره نباشد باز در شاه و درویش تفاوتے نیست - اگر مرخص شوند درین باب بدنامیست - که از پرورش باز مانده اند * و آنچه خیال مدافعت و مقابلت وزیر فتح خاں در دل است - آن خیال قابل تحسین است - ازینکه در دل سرکار والا نیز همین اندیشه متمکن است - چون معلوم میشود - که وزیر فتح خاں - بموجب نقض عهود و مواثیق که کرةً بعد أولى و مرةً بعد أخرى بئین دولت عایه درمیان آورده - بے آنکه ازین درگاه باو تنبیهے شود - خود بخود روانهٔ ظلمت آباد انتقام گردد - بفحوائے اَلتَّعْجِيلُ مِنَ الشَّيْطَانِ وَ اَلتَّأَنِّيْ مِنَ الرَّحْمٰنِ چندے مطمئن الخاطر باشند * سرکار والا نیز بحواشی در اثنائے مکالمه فرمودند که :- روزیکه شاه بملاقات ما رسیده بود - در آنوقت از سواد پیشانیش چنان بمطالعه در آمده - که شاه را تخت نشینی هرگز نصیب نخواهد شد - و شاه درین باب هرچند دست و پا خواهد زد - کشتئ مرادش بساحل مقصود نخواهد رسید *

شاه چوں دانست - که نجات از قید حکم عنقا است - بحکم شقاوت ابدی چندے در نواخانه - از زنائے نسوان باکره و اغلام متواتره باز نمی ایستاد * و دلاله ها چند بدست آورده - بصلاح مردم آنروئے آب ستلج فرار بیگمات بجائے خود شمرده - درپے آن شد - که سالماً و غانماً بانروے آب عابر شود * محتاله‌هائے خانه خراب اول برائے فریب شادیخان لباس کنیزان دداه برقامت بانو ها راست کرده - صاف از ته ریش گذشتند - و بهانهٔ غسل روز یکشنبهٔ دریائے راوی بلباس زنان هنود لاهوری بر آمده - بائین. آن گروه بیشکوه خرامان خرامان از دروازهٔ تکسالی گذشته - و از آن جا طواف کنان بر مزار پر انوار علی مخدوم گنج بخش هجویری قدس سره رسیده - نذور گذرانیده - برائے سلامت رسی توجهه همت خواسته - هنگام صبح العاشقین براسپان نسیم خرام بلباس هندوستانیان سپاهی وضع فراز آمده - وارد چهاونی فلور گشتند ویدّ صاحب بهادر بمراعات خاندان احمد شاهی مراتب استقبال و دلداریها بجا آورده - دقیقهٔ از مهمانپروری نامرعی فرونگذاشت *

و این معنی از اخبار آنند سنگه وکیل معروض سرکار والا گشت - هر چند درین باب خونے رفت - اما شاه خود را بر در تجاهل زده - هرگز لب را آشنائے بحرسخن نساخت - و بعد از چندے خود شاه نیز بتوجهه فقراء باب الله استخلاص میخواست - تا بحکم مَنْ طَلَبَ وَ جَدَّ فَوَجَدَ در سیالکوت زبدة العارفین فقیر کاکی شاه نقشبندی را دریافته به نیاز مندی تمام درباب نجات خود استدعا نمود *

آن فقیر مرتاض - که مقبول درگاه یزدانی بودند - خود بنفس نفیس در لاهور رسیده - شاه را باوصف نظار با خبر و بوابان هر سونگر از لاهور بسیالکوت - و ازآنجا از بهنبر بکشتوار رسانیدند * راجهٔ آنجا دختر

خود را در عقد ازدواج شاه کشیده - مداواگر تجریدش که درین چند روزه سفر بحالش راه یافته بود - گشت *

و نیز بخدمتگذاری کمر همت بربسته - به ارادهٔ کشمیر افواج ترتیب داد - تا برسر کوه پیرپنجال بقضاے آلهی برف بارید - جمله مردم تلف شدند * نزدیک بود - که جسم شاه نیز تباه گردد * بچستی و چابکی از آنجا بر آمده[1] - خود را در لودهیانه رسانید - ویدّ صاحب بهادر بموجب ارشاد سرکار انگریزی طریق ضیافت سپرده - بهر گونه در اداے خدمات پرداخت نمود *

سرکار والا از معائینه این حال هرچند از شادیخان دریافت فرموده - اما گرهے نکشود - سرکار والا از لاهور ارادهٔ چب و بهاو - که در آدم کشي و [قزاقي] طرفه ماجرا داشتند - کرده - دمار از روزگار شان بر آورده - نذرانه قرار واقعي گرفته - یرغمال و عهد و پیمان گرفتند - که ازین پیش بر احدے جور و تعدی نخواهد رفت *

از آنجا برکوه بهنبیر بر آمده - دیوان رام دیال و دل سنگه هری سنگه را با چند ضرب توپ و زنبورک حکم تاخت راجوری دادند * اغر خان لکهه روپیه نذرانه قبول اقرار کرد * سردار هری سنگه در پئے مدافعت آن شد * آن نمکحرام شباشب گریخت * سردار هری سنگه آتش بخانمانش در داد * حکم بتطاول عام نموده فصیل و قلعه مسمار کرد * پانزده روز آنجا بوده - حکم معاودت بسراۓ نوشهره شده *

و از آنجا بفتح و فیروزی وارد دارالسلطنت لاهور گشته - نامه شکرانی آمیز بصاحبان صدر در نگهداشتن شاه شجاع الملک و بیگمات

[1] After residing for some time with the chief of Kishtwar the Shah marched through Kulu, crossed the Sutlej and joined his family at Ludhiana, September, 1816.

مرسول فرمودند * جواب نامه در عز و شان خاندان احمد شاهی و نگهداشتن آن محض بموجب مهمان پروری و احتراز از حمایت وغیره مواد - باز رسید *

این در اثنا از عرضهٔ رلیا رام مصر مستاجر سری امرتسرجی ظاهر گردید - که مبلغ چهل هزار روپیه نقد از آن شاه شجاع الملک پیش صرافان باثبات رسیده * سرکار والا نظر بر سزاے کردارش حکم انتقالش بخزانهٔ عامره فرمودند *

و از سرکار بدیوان گنگا رام پندت منصب عالی و رتبهٔ متعالی عنایت - و حکم شد - که "در مراتب فهمید و مدارج دریافت و دید شخصے از خاندان بلند مرتبت بملازمت اقدس رسانیده - در دفتر معلی قایم سازد - و خود بمقدمات مالی و ملکی سرگرم باشد *"

دیوان گنگا رام بانقیاد فرمان لازم الاذعان هر چند در تفحص آنچنان مردے - که غازهٔ لیاقت و کنجارهٔ حداثت بر رخ حال داشته باشد - بتصور تمام گرد فرخ آباد هندوستان بر آمد * سواے ذات والد ماجدم - که امروز مشیر الدوله و مختار الملک این سرکار فیض اثار اند سرتاسر ملک پنجاب و کشمیر و پشاور و ملتان و تهته و کوهستان در تحریک قلم فیض رقم بوده - بهر یکے از اقاصی و ادانی و ادرارات و انعامات معین و مقرر است - و بجایگاه خود کوائف آن مشرح خواهم نوشت - صوتے در آینهٔ خیال جلوه گر نشد *

تبئین این مقال آنکه - چون اجداد و آباے این جزو محقر از خطهٔ دلپذیر کشمیر اند - و جد کلان راقم در گل زمین دارالسلطنت لاهور صرف عنان نموده - پیش معلی از اهل دول کاسه بند معاش بوده - برتبهٔ والا سرافراز گشت - و بعد چندے بسبب معزولی ناظم بگلگشت

شاهجهان آباد دوید * دریافت گلرویان آن گلستان جنت بنیاد نضارت فراوان اندوخته - از هریکے صداۓ خیر مقدم بگوش آوردند *

چون جناب جد امجدم لاله بختمل مغفور رنگ افروز هستی گردیدند - افتخار خاندان افزود * چندے در خوردی بد بستان فضلاً و هر تحصیل مواد علم و تکمیل فواید حلم نموده - بیاد پروردگار و پاس انفاس ایل و نهار مواظب بودند - میرزا آمانی آصف الدوله وزیر الممالک بهادر از قابلیت و سخندانی ایشان اطلاع یافت - هرچند بتقلد خدمات باعث شد - هرگز پذیران نکردند * بعد از چندے از صوبۂ آوده باز بممالک دارالخلافت شاهجهان آباد توجه فرمودند *

چون پدر بزرگوارم دَامَ اَبقَاه فروغ وجود گرفتند - دریازده سال از خدمت پدر و نیز از اساتذۂ زمان بهره‌ور گشته - بحکم مَالَا یُدْرَکُ کُلُّهٗ لَایُتْرَکُ کُلُّهٗ از منطق و معانی و بیان و هندسه و هیئت و حکمت و سیاق حظے وافر برداشته - در عمر چارده سالگی افسانۂ روزگار گردیدند - چنانکه در نظم و نثر ید طولیٰ دارند - و بالمعات طبع نقاد دیوانے کلان از مصنفات خود داشته - همیشه با قابلان امصار و شعراۓ نامدار ایران دیار بزم مقابله آراسته - مجددا چون خسرو دهلوی بخاک هندوستان رونق تازه بخشیده اند * ع :—

کجا بود اشهب ؟ کجا تاختم ؟

ملخص کلام و خلاصة المرام آنکه - از مطالعۂ نوازش نامۂ دیوان گنگا رام صاحب اعزاز فراوان یافته - بحکم ادب قدم براه نیاز گذاشته - بعد از طئ راه پر مخافت بفراخ آباد دارالسلطنت لاهور رسیده - از ملازمت دیوان صاحب افتخار ابدی اندوخته - موجب ارشاد حضور

والا در دفتر معلی قرار یافته - رشتهٔ دخل و خرج را از قرار واقع فهمیده - نیکنامی را رواج دادند *

درین سال عبدالصمد خان پور نواب شاه محمد خان دایره کش دایرهٔ دین پناه - از دست حسد حاجی مظفر خان و نواب محمد خان سدوزئی بجان آمده - تظلم زنان و فریاد خواهان سعادت رکاب بوسی سرکار والا دریافت - و عنایاتے - که در حوزهٔ قیاس انسانی نگنجد - باو اختصاص گرفت *

باب نوزدهم

وقایع سال یکهزار و هشتصد و هفتاد و سه - 1816A.D. و عزم بسمت ملتان - و نذرانه گرفتن - و باز معاودت فرمودن - و رایات فتح و نصرت بر افراختن *

چون دولت از کسی برگردد - حرف مروت بکزلک بیمروتی از صفحهٔ خاطرش محکوک - وبا وضیع و شریف از خیر خواهان دولت بد سلوک گردد * تا رفته رفته این همه از خسران حال و مآل هایب شده - ولی نعمت را خایب و خاسر نام نهاده - سراً و جهراً در انهدام حشمت کوشیده - رجوع بدربار دشمن کشی آرند - که دمار از روزگارش بر آورده آهسته آهسته بگو فنا رساند *

از ینجاست که - نواب محمد خان و حاجی مظفر خان [حاکم ملتان] و نواب صادق محمد خان کمر بدل آزاری بر بسته - از روز بد نیندیشیدند * حکم والا صادر شد که - فوجی از پلاتن خاص مستعد سفر بهاولپور باشند * چنانچه هزبران نیستان وغا بدان سرزمین اشهب همت بر انگیخته - هشتاد هزار روپیه وصول یافتند - و نیز هدایاء غریب و عجیب ضمیمهٔ نیاز مندی شد * بموجب ارشاد والا لب دریاء تمون مخیم اقبال گشت *

نواب سرافراز خان پور نواب مظفر خان آئین پدر را وقعی ننهاده - نو خزانه از اداء مالیه إغماض نمود - پهولا سنگه نهنگ در ویرانی زراعت کرد و پیش حصار دار الامان ملتان اسپ تهور انگیخته - روزے

بمقابلت گروهے از افغانان روباه سیرت پرداخته - شورش در قلعه انداخت *

چون حاجی مظفر خان بر این معنی آگاه گشت - برائے رفع شدت به پسر خود تاکید ادائے زر قدیم نمود - چنانچه بوساطت وکلائے معتبر یک لکه و بیست هزار روپیه داخل خزانهٔ عامره گشت *

از آنجا در حدود منکیره گرد بلا انگیخته - بنواب محمد خان پیغام نمودند - که بادائے زر نذرانه پردازد * مشار الیه در خود داری کوشیده - ابا آورد - قلعهٔ حد و حدود را در تصرف بند و بست فرمودند - درین کشمکش نواب محمد خان را روزگار بسر آمد * چون در حین حیات خود از سبب لا ولدی نواسهٔ خود محمد شهنواز خان را به ولایت عهد بر آورده بود - خطاب معین الدوله از والئ کابل رسیده * اما از سبب خوردی پدرش حافظ در بند و بست ملک و انتظام سپاه افغانیه طرفه هوشیاری داشت - به سرکار والا پنجاه هزار روپیه باستکانت و ابتهال گذرانیده - قلعه مستخلص کنانیده - در آبادی ملک کوشید *

زمیداور جهنگ باز مصدر حرکتے گردیده - پابند برکاب اقدس در دار السلطنت لاهور رسید - و سجان رائے منشي به انتظام آن ملک سرافراز شد *

از روے عرضداشت بهائي حکمان سنگه چمني بوضوح پیوست که: محمد خان زمیداور گلدهری کمر بدل آزاری تجار و مسافرین بربسته - آنچنان فتنه را روز بازار داده - که زیاده از آن در خیال نگنجد - بجمعیت لامحصور ارشاد شود - که بگوشمالي او بواجبی پرداخته آید وگرنه ریشهٔ این خلل مبادا - که سر بقول سعدی شیراز کشد :—

وگر همچنان روزگارے هلی
بگردونش از بیخ بر نگسلی

سرکار والا بدیوان رام دیال درباب استیصال آن بد مآل فرمان داده - بهائي را نیز درین باب مقدمة الجیش ساختند * بهادران جلادت کیش بر سر آن متمرد ریخته - او را راه پیماے وادی فرار نموده - خود بقلعه دست تصرف کشوده - از ظلمت شب انضباط آن قرار برقرار داده - معاودت نمودند * ملکیه در تراکم اشجار و تراخم مغاک بیشمار در کمین سر پنجهٔ کین را بخون آن مهمانان شب گذار رنگین ساختند *

چون این مقدمه معروض اقدس گردید - ارشاد شد که: هرگاه وزیر فتح خان بآنروے آب آباسین از کشمیر عابر شود - جمله عساکر نصرت پیکر وارد دارالسلطنت لاهور گردد *

بهیه رام سنگه اتالیق کنور کهڑک سنگه جي در انتظام جموں هر چند دست و پا زد - گرهے نکشود * چون کدورت از حد در گذشته بود - طلب داشته - او را اسیر - و صرافانش را باثبات زر پا بزنجیر نموده - پنج لکهه روپیه تحصیل فرمودند *

راجه ویر سنگه نور پوریه باغواے چندے اوباش برسر نور پور ریخت * چون فوجے از عساکر فیروزی برسر آن نا عاقبت اندیش رسید - تاب مقاومت در خود نیافته - با یک سر و دو گوش آن روے آب ستلج هزیمت را نموده - پیش راجه بندوریه اقامت ورزید *

راجه امید سنگه جسوال را بسبب کون خری و ریش گاوی لایق آن چنان ملک زرخیز ندیده - قلعهٔ راجپوره را مفتوح ساخته - و در تمامي ملک متصرفهٔ او دخل کرده - او را بجاگیر ده هزار روپیه برنواختند *

حکم والا صادر شد که: " همگي سرداران در سری جوالا جی برکاب اقدس فراهم شوند *" خود بنفس نفیس از برکات فیض آیات زیارت پنڈتی صاحب مقتبس انوار سری جوالا جي گشتند *

از راجه چنبیال چهار هزار روپیه بابت معاملهٔ سرکار بضامني الایچي گر گوسائین وصول شد * براے راجه ایشري سین منډیال و راجه بکرم سین کلو واله و راجهٔ سکهیت و سرداران مامور شدند - تا معاملهٔ و نذرانه را از قرار واقعي داخل خزانه ساختند * و از راجه منډیال شصت و پنج هزار روپیه معامله و سي هزار روپیه نذرانه - و چون راجه بکرم سین را پیمانه هستي لبریز گشت - از پسرش چیت سنگه پنجاه هزار روپیه از معامله و نذرانه گرفتند - و از راجه سکهیت ده هزار روپیه معه نورنگ کوتوال بحضور وصول یافت *

معروض اقدس گشت که - دیوان سنگه رامگهڑیه و ویرسنگه را باهم تکدر باطني دست داده - و این معني موجب فساد آن ملک گشته - و نیز سوبها سنگه پسر ویرسنگه از کوچکدلي و غایت نخوت بے حکم سرکار برسر جسارت شده - اهلیه جوده سنگه متوفي را دست انداز گشته - در قلعهٔ گده [بټاله] محبوس ساخته - بي اندامیها را روائي داده *

غضب سلطاني بجوش آمد - دیوان سنگه و ویرسنگه را نظر بند ساخته - و بنه و بارشان را بحوزهٔ ضبط در آوردند * فوج متعینهٔ کوه سکندره در ضبطي اسپ و شتر و یرغمالان سرگرم بوده - عرض اقدس ساختند * تمامیِ قلعهاے دشوار و دژهاے حصین بفر دولت اقبال سرکار والا در چشم زدن اِفتتاح یافت *

و سرکار والا بعد از انصراف آن ملک خدا داد قرین شادماني هاے لاتعداد گشته - وارد دار السلطنت لاهور گردیده - چندے بصهباے ارغواني و عیش و کامراني - که علت غائي از زندگاني همان میتواند شد - پرداختند *

وزیر سنگه و زوجهٔ جوده سنگه را قریب سي هزار روپیه را جاگیر از اعمال قصبهٔ بتّاله عطا فرمودند * دیوان سنگه به بهانهٔ تیرتهه روانه پٹیاله گشته - آنجا بدفع الوقتي متوجه است[1] *

دیوان گنگا رام پندت دهلوی را بخلعت زرباف و اسپ ایراني نژاد و زین مرصع و یراق طلا و نوازشهاے گونا گون نواخته - از براے بند و بست ملک رامگهڑیه ها تجویز فرموده[2] - دیوان بهواني داس و منشي نانک چند را نیز همراه دیوان ساخته - بدیوان موتي رام ارشاد فرمودند - ,, که بجهت بندوبست معاملهٔ ملتان معه دیوان رام دیال را روانه سازد ,, *

و بنام سجان راے منشي - که معه دو پلاٹن نجیب و زنبورک خانه براے تنبیه زمیداران جلا وغیره متوجه بود - حکم قضا توام رسید که: " یکهزار و یکصد بختي روانهٔ حضور سازد * و خود همراهي دیوان رام دیال به بند و بست زر نذرانه ملتان پردازد " *

و شاهزاده کنور کهڑک سنگه جي را مع دیوان بهواني داس پشاوری بسرکردگي جماعهٔ عساکر نصرت ضمیمهٔ آن نواحي ساختند * چون هیبت و قوت بهادران مریخ سطوت در گوش ملتانیان آگنده گوش رسید -

---

[1] The Ramgarhia *misl* was one of the most powerful of the Sikh confederacies in the latter half of the 18th century. The possessions of the Ramgarhia Sardars lay on on both sides of the river Bias : comprising Siri Hargobindpura, Qadian and Ghumman on one side and 'Alampura, Garh Batala and Dasuha on the other side of the river. The entire territory annexed by Ranjit Singh yielded a revenue of six to seven lacs of rupees.

[2] On this point Sohan Lal differs from the author. According to his account Khalifa Nur-ud-Din and Bhag Singh were deputed to settle the Ramgarhia country *Vide*. p. 196 *Vol*. II.

پنبهٔ غفلت برآورده - بفکر معاملهٔ اُفتاده - بوساطت وکلاے معتبر دلجوئي نمودند * از زمیداران کنارهٔ دریاے چناب سردار هری سنگه زر نذرانه گرفته - بحضور رسیده - شاباش یافت *

مصر دیوان چند را خلعت توپ خانهٔ کلان غوثي خان داده - براے اخذ زر از نواب محمد شهنواز خان منکیریه تعین فرموده - براے تنبیه نور پوریان و توانه وغیره بند و بست نیز حکم فرمودند *

نور پوریه هواۓ بد دماغی در سر داشته - بتحصن پرداخت - بهادران ننگ پرور ناموس جوئی بجانسپاری مستعد گردیده - شمشیرها علم کرده - بے حمایت سپر بتائید سمواتی داخل قلعهٔ آسمان پیوند گشته - حصاریان را که از چند روز بتکرار اَلعطش دم واپسین داشتند - آب از دم شمشیر در ناۓ تشنه ریختند - بقِیَةُ السَّیَف امان یافته - بخلعت و دلاسا مشمول گشتند * بعد از انتظام آن بنواحی منکیره رسیده - بوکلاۓ آن ملک جواب و سوال انداختند *

باب بیستم

وقائع سال یکهزار و هشتصد و هفتاد و چهار - 1817 A. D.

روداد فتح و فیروزی و ظفر دادن - و اعدای ناکام را باعمال خود گرفتار ساختن *

چون خداوند بے نیاز خواهد - که کسے را برنوازد - نشان دولتش آنکه هرچه در خاطر او فرو ریزد - آن را اجابت از درحق باستقبال آید - تا خاطر داشت او نشان خاطر که و مه گردد * باین دستاویز شگرف در حین سرزد امورے که ناملائیم روزگار باشد - متوجهٔ نقش نگارے باشند که در بارگاه لایزالش چون و چرا نگنجد - و فلک باین بلندی پشت خم کرده - در اطاعتش دم زند *

تبین این مقال آنکه - خدیو وقت - که خداوند کون و مکان برنواخت - و بر تخت کامرانی بر نشاخت - اندیشه ها اندیشید - تا بر آئین و ارادات کارها کند *

دیوان رام دیال و دیوان بهوانی داس از ناظم ملتان مبلغ شصت و یکهزار روپیه بتحصیل آورده - نظر برشرفا پرستی و سفید پوشی اِلحاح عسرت نواب را درجهٔ پذیرائی داده - سی و هشت هزار روپیه را بمیعاد ماه ساون قرار دادند *

چون این معنی معروض والا شد - بمالداری مخاطب گردیده - معاتب شدند * از خلف وعده - که بنواب درمیان آمده بود بخود آمده - بمصلحت وقت رجوع بطرف مصر دیوان چند آوردند - چون معاملهٔ نواب مذکوره مشخص یافت - از آنجا بقلعهٔ ملتان مورچال کردند -

وکلاے نواب در باب ایفاے عہد ہرچند افسانہ ها خواندند - از همه ها خبر: فرد :— رشتۂ در گردنم افگندہ دوست خواہ اوست میبرد هرجا که خاطر نشنیدند *

چون هشت روز برین عنوان گذشت - و تو بخانۂ آلهی بخش کمیدان در گوش متحصنان آیۂ : "إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا"[1] بر خواند - در بارود خانه نواب گولۂ آتشین بر افتاد * قریب دو هزار آدم هدف گلولۂ تقدیر شدند - و کنگرہ هاے قلعه از هم شکست - و سخت شورشے درآن سرزمین افتاد - همه ها متفق شدہ - قرار دادند که: "درین وقت حملۂ گردانه کافیست - اگرچه از جناب خدیو کشور درین باب اجازتے نیست - اما اغلب که - مورد تفضلات شاهانه باشیم - و بایں فتح نمایان - که افتتاح این قلعۂ آسمان شکوہ عبارت ازان است - منظور الطاف بے پایان خواهیم بود" *

چون این کنکاش بسمع نواب مظفر خان رسید - بیاد نمک خواری هاے اهل اسلام دہ هزار روپیه نقد گذرانیدہ - دیوان بهوانی داس را ازین گروہ جدا گردانید * دیوان بهوانی داس آستین هر ایک کشیدہ - اطاعت حضور والا را مقدم الامور گفته - سجان راے منشی را نیز با خود یار نمود *

چون دیوان را در سرکار والا اقتدارے بود - سبد ملامت بر سر او داشته - کوچ نمودند - معامله تمام و کل پذیرفته * هنگامیکه عبور از دریاے تمون میکردند - پروانۂ سرکار والا مشعر این معني که: "افتتاح قلعه بسهلترین وضع است * در فتح آن تن در دادہ - بوجهے تن دزدی نکنند" *

---

[1] Quran XCIX, 1.

چون تیر از شست جسته - بکف در نیابد - متواتر کوچ نموده - بحصول ملازمت والا سعادت اندوختند * چون پیش از عتبه بوسی دیوان بهوانی داس چوکی بر حویلی سکناے او نشسته بود - بسفارش گوهر تاج حکومت[1] کنور کهڑک سنگه جی برخاست - و دیوان رام دیال نیز گواهی حسن رسوخیت او داد * بارے بدر بار بار یافت * بطوطی زبان از گرفتاری شهباز پنجهٔ بلا در آمان ماند *

سرکار والا از دارالسلطنت لاهور بسری امرتسر جی خیام احتشام بر افراختند * بشرف غسل و آداب گرنتهه صاحب امتیاز اندوختند * و از آنجا سیر کنان در آدینه نگر برلب آب نهر دایرهٔ دولت نموده - نزول در نهاد راجهاے کوهی انداختند *

درین سفر بهیه رام لعل را بعنایت هم مذهبی نواختن پیغام فرمودند - از بخت برگشتگی آن بخلاف راے برادر حقیقی خود جمعدار خوشحال سنگه - که امروز معتمد الخلافة است - ارشاد حضور را نپذیرفت - و از آنجا فرار نمود * دیوان رام دیال را بتعاقبش فرستاده - اسیر کرده - گوشمالی دادند - و از راه دریا در مثمن برج دارالسلطنت لاهور ریحانی شراب در جام آرزو انداختند *

حکماے ارسطو کیش استعمال چرب چینی معروض والا کردند * چنانچه درین پرهیز کردن از جملهٔ واجبات دانسته - از دربار کردن بر آسودند بخدیکه وکیل متکلف صاحب بهادر معه بعضے هدایا برسر دروازهٔ قلعهٔ رسیده بسرعت مراجعت کرد * تمام افواج را محله ها دیده - بقدر مقدور هریک انعام فرمودند *

---

1. Prince Kharak Singh was nominated as heir-apparent in Sambat, 1873 (1816 A.D.). Sohan Lal p. 192 Vol. II.

چنانکه بعد آراستگی فوج و تقسیم مال و دولت - بتصرف قلعهٔ ملتان عزم مصمم بسته - هر یکے را حکم روانه شدن تا کوٹ کمالیه بخشیده مصر دیوان چند را مقدمة الجیش فرموده - گوهر اکلیل سلطنت کنور کهڑک سنگه جی را بسرکردگی مقرر نموده - روانه فرمودند* معه دیوانچند قلعهٔ مظفر گده را مورچال بسته خان گڑه را نیز مستخلص گردانید - و دیوان رام دیال و مصر دیوان چند و دیوان موتی رام و الهی بخش کمیدان و دیوان بهوانی داس به یساول بندی پرداخته طرفه شورشے در گنبد نیلگوں انداختند*

چنانکه صفوف بندی و یساول آرائی آں را - حینیکه نامهٔ انگریزی رسیده - و استاذی مولوی احمد بخش چشتی در عمر چهارده سالگی بحکم سرکار والا بجواب آن پرداخته در آن نامهٔ بآئینے نوشته - و آنرا بعینه در جایگاه خود ثبت قلم حقیقت نگار خواهم نمود - از کوائف آن التذاذے وافی و احتظاظے کافی بهریکے از سخنوران وقائع طلب روزی گردید - و سرکار والا در فرستادن باروت و غله و گوله و بنادیق و دیگر آلات و ادوات جنگ و دلداریهاے گونا گون و طور و طریق مورچال و از پا در آوردن دیوار قلعه - که سد سکندری عبارت از آنست - بنام مصر دیوان چند - روز را از شب و شب را از روز نشناختند* و نیز بفراغ حوصلگی در عیش و عشرت افتاده - مردم سپاهی و خاندانی را مینواختند*

چنانکه درین کشمکش میان دهیان سنگه برادر زادهٔ میان موتا - که از نسل راجه رنجیت دیو- مسند آراے وسادهٔ ضلعهٔ جموں از گردش گردون گردان از پا افتاده بود - بدستگیری این خدیو افتاده نواز بکچهری خاص الخاص بار یافته - بعنایات بیغایات و الطافات بینهایات گردن استکبار بر افراخت - و بتصرف ملک موروثی ضمیمهٔ آن بعیش و کامرانی افتاد - و نیز بچوکی پلنگ و ابواب ارک مبارک اختصاص اندوخت*

باب بیست و یکم

وقایع سال یکهزار و هشتصد و هفتاد و پنج * 1818A.D.

رسم این چرخ چنبری آنست که - همیشه سفاهت روز اول کسے را که سر افتخارش بر افرازد - مد نظر داشته - حیله ها انگیزد * چون تبخترش از حد در گذرد - بغضب گردش برآید - و بروز اول اجدادش نشاند *

زاهد خان ابدالي جد رشید حاجي مظفر خان در ملتان سکونت داشتي - و بتجارت پرداخته - بنائے تعظیم و تواضع را از دست ندادے * در نظام سیف الدوله نواب عبدالصمد خان اقتدار میاندوخت - و بگذرانیدن تحف و هدایا فی الجمله نواب مستطاب را منظور آمد * قریهٔ سه لکهه دام بدو جاگیر فرمودند - و محصول شتران تجارتش نیز وا گذار کردند *

حینے که نواب عبدالصمد خان از ملتان بتقبیل عتبهٔ فلک رتبهٔ محمد شاه فردوس آرامگاه در شاهجهان آباد بموجب فرمان والا شان حاضر شد - او را نایب نظامت قرار داد * چون معاودت نمود - مشار الیه را مصاحب خود قرار داده - براے بعضے جواب و سوال روانهٔ دارالسلطنت لاهور پیش فرزند ولیعهد خود نواب اعز الدوله محمد ذکریا خان بهادر نیز میفرمود *

چون یحیي خان و حیات الله خان بهادر همشیره زادهٔ نواب وزیر الممالک قمرالدین خان چین بهادر بودند - بآنها رابطهٔ غلامی درست

کرده - هنگامیکه روانهٔ شاهجهان آباد میشد - سفارش نامه ها همراه برد - تا کارهاے نواب را ساخته - و تعارف دربار بهمرسانیده - برمیگشت *

چون آفتاب زندگانی نواب سیف الدوله عبدالصمد خان بهادر بمغرب فنا فرو رفت - هر یکے از متوسلان رجوع بدربار نواب اعزالدوله آورد * زاهد خان ابدالی تاریخ وفاتش را - از آنجا که طبع وقادے داشت - بنظر حضار اعزالدوله گذرانید : ع "صمد ماند - عبدالصمد خان نماند" خلف رشید - از آنجا که پدر را مرده نام نهند - از غایت رقت رومال بر چشم گذاشته - سخت به هاے هاے گریستند - و معارف اگاه محمد آفرین لاهوری و مولوی ضیاء الحق اورنگ آبادی جد اکبر اوستادی مولوی احمد بخش چشتی و محمد امین پور فیض الله نیایش سیالکوتی و میر مومن خان و میر نعمت خان بخاری و دیوان صورت سنگه لاهوری - که هر یکے طبع عالی داشتند - بموقع صحبت برسرائیدند *

چنانچه بعد از چند روز تا تقرر نظامت از جناب محمد شاهی زاهد خان را خلعت داده - به نیابت نظامت پر نواختند - چون چند مدت برین بگذشت و شورش نادری بزمین هندوستان سخت ولوله انداخت - و نقش صحبت اعزالدوله بجناب نادری درست نشست - و نظامت ملتان بنام حیات الله خان - که در آن اوان بحسن خدمت مخاطب "بشاهنواز خان" گردیده بود - صورت بست *

و شاهنواز خان هنگامیکه - نادر شاه از کابل از ڈیره اسمعیل خان هوت به تنبیه خدا یار خان عباسی متوجه بود - بموجب انقیاد رقم شاهی استسعاد اندوخت - باز زاهد خان به نیابت نظامت انتظام داشت - چون معاودت کردند - بعد از پنج سال سنه ۱۱۵۸ اعزالدوله

ذکریا خان متوجهٔ عالم قدسی گردید (ع): "هاے ذکریا خان کوچ کرد" تاریخش آمد *

و نیز نادر شاه - بعد از فتح خوارزم و بخارا و صلح سلطان روم - بدست مالیخولیا گرفتار شده - چشم ولیعهد از حدقه بر آورده - بصلاح ارکان دولت پیمانهٔ حیاتش ازدم شمشیر پر خون - و بعد از روز خور سوم وفات خود از دست غلامے در پردهٔ شب مدفون گردید *

کدورتیکه از مقبول شدن ذکریا خان بهادر بجناب نادری - در خاطر محمد شاهی قرار یافته بود - اصلاً غلامی سه پشتهٔ محمد شهنواز خان را منظور نداشته - برسر اعتزال نشستند - در سرزمین پنجاب درمیان یحیی خان و شهنواز خان کدورت مال و تقسیم آن خاطرها را مکدر گردانید *

و نیز شهنواز خان زاهد خان ابدالی را از ملتان طلب کرده - محبوس گذاشت - چون از سر حساب مبلغ خطیر بذمه اش بر میآمد - از درست نشستن نقش نظامت شهنواز خان حق نمکی منظور نداشته - برشوت نگهبانے چند شبا شب فرار کرده - در چند روز بشاهجهان آباد بپوست - و آنجا پیش هر یکے از مالداری شاهنواز خان سخن رانده - نظر انداختهٔ امراء و اهالیان دربار گردید *

چون در قید سخت بحالت بینوائی گرفتار شد - پیش آنند رام - که بمخاص باشی بمقابلهٔ مخاص کاشی اشتهار دارد - و در نظم و نثر در عهد خود بمیر شرف الدین بنام سراج الدین خان آرزو محفلها گرم داشت - وکیل معتبر نواب ذکریا خان بهادر بوده است - دقیقهٔ از عجز و الحاح فرو نگذاشت - چنانچه باشی مذکور در وقائع عمری خود

ایں سوانح را نیز مرقوم کلک اِخبار نموده - حوالۂ خامۂ نیاز ختامه میگرداند :—

چون زاهد خان افغان ابدالی تاجر ساکن قدیم دارالامان ملتان بر روے کار آورده و نمک پروردۂ نواب سیف الدوله عبدالصمد خان مغفور و مرحوم در لاهور مقید شده - و از حبس گریخته - روانۂ حضور پرنور شد - و احوالش از معروضۂ نواب اعزالدوله شهنواز خان به وزیر الممالک نواب قمرالدین خان چین بهادر مکشوف کرده - مبلغ کلي بر ذمه اش واجب الاداست * کار پردازان مامور شوند - که بمجرد رسیدنش مقید سازند * بعد یکچند که خان مذکور بسراے نریله رسید - و این معني زباني جواسیس معروض گردید - سرهنگان سرکار ناگاهان بسر وقتش رسیده - بدر دولت حاضر کردند * از توقعاتیکه خان مذکور بعد رسیدن بحضور داشت - یک قام مایوس - و باز محبوس شد :—

بیت :—

نشد که از سر ما فتنه دست بر دارد

بهر دیار که رفتیم آسمان پیداست

روزے زباني سهجا نند وکیل مزور و محتل خود - که بآن جفت و بروت گوئی دو هزار پاے است - با هم بر سر پرخاش و یاد و چاپاسه ایست - با یک دیگر در تلاش پیغامیکه - بالحاح تمام درباب رهائي و نجات خود ازآن تنگناے وحشت افزا - براقم السطور فرستاد * چون از وقت پدر از خودم بود - و نام خدا این جوان هم هیچ پایه کمي از پدر ندارد - بلکه قدم بر قدمش میگذارد - پیغام او را بحضور دل شنیده - گفتم که : " یار عزیز چون تو بمبالغه میگوئي - بمقدور خود را مقصر نخواهم داشت - پیشتر موافقت تقدیر با تدبیر شرط است "

از همان روز در اصلاح این مقدمه سعي گماشتم * تمهیدیکه بایست بود بعرض نواب صاحب رسانیده - اجازت بطور خود بودنش حاصل کردم *

روزے بخانۀ فقیر - که اکثرے میآمد - وارد شده - ملتجي گشت که - چون نمیتوانم بار اخراجات شاهجهان آباد کشید - اگر بتقریب مختصر کارے رخصت وطن حاصل شود - کمال آرزوست - و الابرخصت فقط نیز راضیم *

گفتم : "اگر نیابت نظامت ملتان از جناب نواب صاحب براے شما گرفته شود - باین امتیاز و آبرو رفتن شما بوطن صورت بندد - چون است"

همین که این حرف بر زبانم گذشت - این بابا را انتعاشے دست داد * نزدیک بود که غشي کند * بعد ازآن که بخود آمد - گفت: اگر آدم زاده خواهم بود - تا دم واپسین این احسان را فراموش نخواهم نمود * و معهذا امر نیابت براے بیت از برایم خواهم بود - و اگر نه همگي نقیر و قطمیر آن تعلق بسرکار خواهد داشت *

ازین عالم خبرها گفت - و ازین نوع اقسام مواعید بمیان آورد و درین باب مبالغه را از حد گذرانید * بخاطر آوردم که: خدا خیر کند! آنچه از اندازۀ گفتگوئش پیداست - باباے مزورے است - که قولش با فعلش موافق نیست * چه از کلمات میرزا عزیز مخاطب باعظم خان - که کوکۀ اکبر شاه است :— که شخصے حرفے گفت - دانستم که واقعی است * چون مبالغه کرد - در شبهه افتادم هرگاه قسم خورد - یقین شد که دروغ میگوید * و اعظم خان - که مدتے ناظم احمد آباد گجرات بوده - طبع خوش داشت و این بیت ازوست :—

منه ای طفل اشک از خانهٔ چشمم قدم بیرون
که میآیند مردم زاده ها از خانه کم بیرون

بارے بذاتِ تقرر نیابت نظامت ملتان بنامش گذاشتم - وسعی بکار بردم - تا از سرکار نواب صاحب این امر خطیر باو مفوض شده - و از پیشگاه خلافت نیز حسب العرض وزیر الممالک خلعت و شمشیر و فیل مرحمت گشته * همان روز برائے اداے شکر بخانه ام آمد *

بتقریبے مذکور قالین ملتان - که کمتر از ولایت نمیشود - بزبان یکے از یاران حلقهٔ مجلس گذشت * خان مرقوم گفت : بعامل کار تقید باید نمود - که طول و عرض هر مکان - که قالب [قالین ؟] آن مطلوب باشد - نوشته بدهند - تا بموجب آن قالینهاے نفیس و تحفهٔ فرش تیار کرده - مرسل داشته شود * ملتفت بجواب نشدم * باز اعاده کرد * گفتم : مخدوم ! این حرف این همه طول و عرض نمیخواهد * از هر قسم که خواهند فرستاد - خواهم نگهداشت - و اگر نخواهند فرستاد - محصلے نخواهم گذاشت * اگرچه در عالم دوستیها محصل گماشتن هم مضائقه ندارد - لیکن میدانم که اینجا تحصیل حاصل است " *

قصهٔ مختصر - چون خدام خان عالیشان بملتان رسیدند - و بازار نواب نامدار سلامت - و نذر دولت گرم گردید - از آواز کوس دولت و کامرانی بمرتبه دماغش مختل گشت - که سر و سوداے تحریر و ترسیل مکاتبش هم نماند - تا بخوبیهاے دیگر چه رسد * اگرچه این همه از جا رفتنش بتحریک وکالت پناه بوده - لیکن اگر بهرهٔ از آدمیت میداشت - چرا بر حرفش عمل نمی نمود * حاصل کلام که : ع :—

. دنیاست عجب مرقع رنگینے *

چوں بزاهد خان نظامت دارالامان ملتان اختصاص پذیرفت - بعد چندے از سبب کسالت طبعش نیابت نظامت آنجا بخواجه اسحق خان انتقال یافت *

درین کشمکش احمد خان ابدالی زرهاۓ سنده و اموال کابل را - که بجهت نادر شاه میبردند - غارت کرده - سکه و خطبه بنام خود نموده - احمد شاه پادشاه در دران شد * و قندهار را احمد شاهی نام برنهاده - بسوۓ هند گسیل کرده - شهنواز خان را برباد نموده - بر دار السلطنت لاهور دست یافت *

بحسن سعی میر مومن خان بخاری و دیوان لکهپت راۓ و دیوان صورت سنگه شهر در امن و امان ماند - و نیز میر مومن خان - که نیابت نظامت از نواب قمرالدین خان چین بهادر داشت - و نواب شهنواز خان او را بحسد محبوس داشته بود - و آنچنان سردار عظیم الشان در قید بتسلیم میگذرانید - خلاص یافت * اما بمجرد خلاصی آنچه بخاطرش گذشته - رهائی مشتے ضعفا بوده - که سی لکه روپیه نقد گذرانیده - خلایق را در امان داشت *

احمد شاه از آنجا حرکت کرده - سرهند را مقر کوکبهٔ افغانی نمود * نواب قمرالدین خان از جانب محمد شاه بسر عسکری مرشد زادهٔ آفاق احمد شاه نیز وارد سرهند گشت *

چوں تلاقی فرقین واقعه شد - نواب قمرالدین خان در آن زمانے - که بوظایف یاد حق مواظبت داشت - بضرب گلوله جان بحق سپرد * تاریخ: "آه ! وزیر الممالک بهادر شهید گردید" - و دهلی خراب شده - و قمر عالم رفت - و هاۓ نواب قمرالدین خان" - تاریخ وصالش

یافتند * محمد شاہ پادشاہ - حینیکہ این خبر شنیدند - این بیت هندی بدیهة بر زبان آوردند :—

بن جنکے همکو نیند نہ آتی تهی سو گئے

جو دیکه همکو هنستے تھے آخر کو رو گئے

آخر میر معین الملک بهادر حمله هاے گردانه و جنگهاے رستمانه کرده - مخالف را از پیش برداشت * و از دریاے ستلج عبور داده رستم هند خطاب از مرشد زاده آفاق حاصل کرد * میر معین الملک نعش والد بزرگوار را روانۀ شاهجهان آباد نموده - بخلعتهاے ثمین و اندوخته هاے عمر فراوان به نظامت لاهور و ملتان رخصت یافت *

و احمد شاه درانی از راه ملتان روانۀ کابل گشت * درین اثنا زاهد خان ملتانی نیز شرف ملازمت او دریافته - احوال خود را ظاهر و پسر خود شجاع خان را حاضر نمود * چند اسپ و شتر پیشکش نموده - به رهنمائی در چنین مقدمه پیش آمده - باظهار افغانی و علاوۀ آن خود را ابدالی در سلک آن گروه انسلاک داده - بوعدۀ نظامت ملتان خورسندی یافت *

و چون محمد شاه پادشاه جهان فانی را پدرود نموده - خوش بر آسودند : "هاے رفت از جهان محمد شاه" نکته سنجان تاریخ وصال یافتند - و احمد شاه بادشاه در شاهجهان آباد جلوس اقبال نمود *

نظر بر ضعف احمد شاه پادشاه احمد شاه درانی بر سر دارالسلطنت تاخت آورده - میر معین الملک را بجان آورد * چون در جنگ فیروزی بنامش آمد - میر معین الملک متصل نخاس بیرون حصار دارالسلطنت لاهور - حینے که احمد شاه درانی بر سر مسجد تاج جهانگیری بر سر داشت - حاضر شد - و ایستاده ماند *

احمد شاه درانی گفت که: «حالا سزاے تو چیست ؟» گفته که: «اگر تاجری - ‹بفروش›! و اگر قصابی - ‹بکش›! - و اگر پادشاهی - ‹بنواز!›» گفت: اگر من بدست تو آمدمے - «بحال من چه تجویز میکردی ؟» گفت: * «باختیار خود نبودم - در عالم مجبوری نمکحلالی اقتضاے آن مینمود که - شاه را در پنجرۀ آهن نشانده روانۀ شاهجهان آباد میکردم *»

شاه بر راست گوئی او غشی کرده - بفرزندی بر نواخت - و قریب یک کروڑ روپیه تحصل کرده - روانۀ شاهجهان آباد گشت * و از آنجا بنصرت و فیروزی مراجعت نموده - شجاع خان را نواب ساخته - روانۀ ملتان کرده - و چون احمد شاه در گذشت - تیمور شاه مالک سلطنت شد - و حاجی مظفر خان در حکمرانی نوابی یافت *

خود مظفرخان مرد نیک ذات و خوش لقا و شهادت طلب و عادل و باذل و حاجی و غازی و متقی بوده - و از آنجاست - که شهادت و نیک نامیش روزی گشت * اما افغانیه که همراهش بودند - همه قطاع الطریق و زانی - که روزانه در هتک شرفا میکوشیدند و شبانه خون ناحق را شیر مادر میدانستند - چها که نکردند! سرافراز خان پرش ولیعهد بود - در اداے معاملۀ سرکار والا تن در نمیداد - و اطاعت از قرار واقعی نمینمود *

چون عساکر فیروزی پیکر سرکار والا تسخیر قلعۀ ملتان نمود - و پیغام گذاران گلولۀ توپ و تفنگ بسمع قلعگیان آیۀ اَیْنَ اَلْمَفَرّ رسانیدند - افغانان - که اندرون قلعه در عیش و عشرت افتاده بودند - هر چند نواب را بر سر فرمان پذیری آوردند - اما نواب طالب شهادت شده -

سخن آنها را قبول نکرد * هر چند براے پرورش نواب از سرکار والا نیز وعدها بمیان آمد - اما خلاص کردن قلعه منحصر بر الوداع خویش نمود *

آخر در حیص بیص دوازده روز منقضی شد - و حالت بر غربا و مساکین - که در قلعه ساکن بوده - ابتر گردید * افغانیه نیز دست تهور بر آورده - در توپ انداختن و شمشیربازی کردن قصورے نکردند *

چون از سرکار والا بنام مصر دیوان چند "خطاب ظفر جنگ بهادر" صادر شد - و تمامیٔ لشکر ظفر اثر را حکم بفرمان برادریش رسید - مصر مظفر جنگ بهادر همه سرداران را طلب داشته - فرمان داد - که "داخل خندق شده - از دهورکوت بگذرند" * چون همه‌ها داخل خندق شدند - خندق را پا شکست * بسیارے را پیمانهٔ حیات لبالب آمد *

نتهو سنگه کمیدان و فتح سنگه دت هر دو معه برادر خود جان نثار شدند * بهادران حمله ور از دهور کوت گذشته - بسیارے را از مخالفین بپیچ‌قلشهاے گردانه و آویزشهاے رستمانه از پا در آوردند * و نوعے بتیر و تفنگ پرداخته - اعدا را هدف نا کامی ساختند - که دارالامان ملتان در الحدثان گردید *

چون قلعهٔ ملتان ضرب المثل روزگار - و در بلندی غیرت ده این فیروزه حصار است - هژبران بلا جوش و مبارزان دریا خروش در جان نثاری و سر دادن اضراب اتواپ خبر از خود نگرفته - بسیفے صفے برهم‌زده - چون سمندر خود را در آتش افگنده از تب دود از نهاد قلعگیان بر آوردند * جنگے واقع شده - که تا مرور روزگار از آن تذکار خواهد بود *

سپاه نصرت شعار در دلیری و دلاوری حق نمک بجا آورد - در ثابت

قدمی دست کوشش باز نداشتند - و اندرونیان نیز خود را قابل حیات ندانسته - خون فوج گورو گوبند سنگه را برخود حلال دانستند * و ازینجاست - که بتاخت و تاراج مبتلا شده - روانهٔ کشور عدم گشتند :—

چو زلف بتان شد مسلسل کمند
غریوے ز کوس شجاعت بلند
یلان گشته سر باز و شمشیر زن
نموده عیان جوهر خویشتن
به پولاد پوشی علم آمدند
برستم قدم بر قدم آمدند
نفیر نهنگان در آں کارزار
بر آورده از مغز شیران دمار
دران رزم سنگهان پولاد پوش
بروز وغا پر دل و سخت کوش
قباے حیات اندران دار و گیر
گرفت اتو از زخم شمشیر و تیر

سادهو سنگه نهنگ دریاے وغا از مقربان بارگاه صاحبزاده کنور کهڑک سنگه جي بهادر آداب بجا آورده - بجان نثاری رخصت یافت * اما بهترجهان صعود از آسمان نردبان اُدْخُلُوا فِيْهَا[1] نزول شد - که دفعتاً برسر دیوار قلعه جسته دست تارا جي بر کشادند *

نواب مظفرخان مسلح - معه شهنواز خان - که پسرش عبدالمجید خان با راقم السطور نسبت هم دبستاني دارد و در علم و ادب براجداد خویش مینازد - بر آمده - بآرزوے شهادت رنگیں پیرهنی در بر کرده - جوهر تیغ بازی را آشکارا گردانید * اما معه دو پسر خود بخاک نیستي غلطیده - به نوابیٔ آں جهان برآسود *

چوں از سرکار صاحب زادهٔ بلند اقبال حکم تاراج و قتل عام شد - خاندانها با خاک برابر گشتند - و سوداگران امصار لباس دریوزه گری پوشیدند * هریکے از نقیر و قطمیر عساکرهٔ منصوره بمالداری انگشت نماے عالم گردید - و دولتخانهٔ مظفرخان سربسته به یغما در آمد *

[1] Quran VII. 38.

نواب سرافراز خان و ذوالفقار خان گریخته - الامان گویان - در دیرهٔ موتی رام جا گزیدند - و صلاح داده - مامون شدند * دیوان موتی رام هر چند به مصر ظفر جنگ بهادر در باب امن و امان شهریان سخن رانده - مُصِرّ و مُسْتَبِدّ گردید * لیکن مشار الیه نظر بر شورش افغانان سخت بیرحمی ها را داد داده - آه کرد که نیافت - بجایگاه خود مذکور آن کرده خواهد شد *

دریں زد و کشت بسیارے از فوج مخالف برکاب آقا ملتزم - روانهٔ آنجهان شده - شرط نمک از واجبات دانسته - درجهٔ شهادت یافتند * ششصد کس افغانان - که بآب یخ پرورد خوگیر و خانه نشینی اختیار کرده بودند - از هیبت جان بیرون نیامده - بلباس گدایان دریوزه گر شتافتند - و منازل منعمان عظیم الشان آن بوم چون خانه چغد ویران و معدوم گردید :

آن قصر که بر چرخ همیزد پهلو   بر درگه آن شهان نهادندے رو
دیدم که بر کنگره اش فاختهٔ   بنشسته همیگفت که کوکو کوکو

از مردم تاراجی درست روپیه و جواهر و سلاح قریب دو لکهه روپیه فراهم شده - و از قلعهٔ شجاع آباد بیست هزار روپیه را ظرف نقره و پارچهٔ ابریشمی وغیره بضبط در آمد * و پنج ضرب توپ داخل معسکر دولت و اقبال گشت - و توپ کلان داخل قلعهٔ ملتان شد - و ذخیره بسیار در قلعه جمع نموده - و بند و بست و دلاساۓ شهریان کرده *

اول ماه هاڑ حسب الحکم سرکار والا ششصد سپاهی بحفاظت قلعه مامور - و سردار دل سنگه نهیرنه و سردار جوده سنگه کلسی و سردار دیوا سنگه دوآبه والا - بسرکردگی متعین ساخته * هر دو پلٹن نجیبان

بمحافظت شجاع آباد وا گذاشته - معه جمیع سرداران مصر مظفر جنگ بهادر شرف قدمبوسی حضور والا اندوخت *

چون افواه عام والحق که خالی از راستی نه که: "مال کروڑ ها غارت یافت" - و عرضهاے متواتر شد که: "عساکر نصرت ماثر را پرواے نوکری نمانده - تا بجان نثاری چه رسد؟" حکم شد که: "مال سرکار والا را هر کس که بیغما آورده باشد - باز دهد - و در صورت توقف - چون مرتکب امر شنیع شده - سزاوار دار خواهد بود *" همگی کمیدانان پلاٹن و جمعداران و اجٹیان[1] و صوبه داران و گوله اندازان و سنگهان و راجپوتان هرچه که غارت کردند - از جواهر و مروارید غلطان و اقمشهٔ فراوان - که قریب پنج لکهه روپیه زر باشد - بحضور گذرانیدند *

نواب سرافراز خان و ذوالفقار خان شرف ملازمت حضور والا دریافته - از تواضع سرکار والا ریش و بروت خود را تاب دادند * اما غافل ازآنکه هنوز فلک بر سر جنگ است - حتی که امروز بروز جد بزرگوار خود زاهد خان - که شتران کرایگی و سه لکهه دام جاگیر داشت - و در اوراق سبق مفصلاً سمت گذارش یافت - نشسته در حویلی کلان بود و باش نموده - بخوبی گذران میسازند *

سرکار والا براے ترمیم خندق قلعهٔ ملتان سیصد روپیه یومی مقرر نموده - دیوان سکهه دیال را به نظامت آنجا بر نواختند *

بعرض رسید که - نہال سنگه اٹاری واله و جوده سنگه سوتیانواله و سردار جوده سنگه کلسی بعلت هواے سموم در گذشتند * امیر سنگه وغیره را بجاے پدران شان بخلعت سرافرازی مخلع ساختند - و سردار

[1] Plural. Urdu form of the word Adjutant.

دیسا سنگه مجیٹیه معه نانک چند چوپڑه اجازت تحصیل زر نذرانه از راجهاے کوهی یافت *

آنند سنگه وکیل متعینهٔ شاهجهان آباد - معه نامهٔ یکجهتی آمیز لیک صاحب بهادر - مشعر بر شکایت عدم ارسال نامجات یکجهتی انگیز - حاضر شده - به انعام یک زنجیر فیل و خلعت هفت پارچه سرافرازی اندوخت * عساکر نصرت مآثر را حکم دیرهٔ آنروے آب راوی متصل شاهدره به نفاذ رسید * چنانکه شکار افگنان برلب اتک بنارس خیام دولت بر افراشته - در نهاد ناظم کشمیر و پشاور سخت زلزله انداختند *

راجهٔ پونچهه و راجه راجوری نیز حاضر شدند * پیشکشهاے عجیب و غریب گذرانیدند - که وزیر فتح خان آنطرف ایران را دست و بازوے خود نموده - در ولایات کابلستان و قندهار گشت میکرد - که باز گذارش بطرف هرات افتاد * شاهزاده کامران - با وصف شاهزادگی از در اطاعت در آمده - باقسام مغالط وزیر را بران آورد - که بمدلول "وَالَودِعْیتُ لِکِرَاعٍ بِکِرَاعٍ فِی کِرَاعٍ لَاَجْبَبْتُ" باجابت دعوت "قُلُوبُ الْمُؤمِنِینَ عَرْشُ اللهِ تَعَالیٰ" را طواف نماید *

وزیر اگرچه سخت پیمان گسل و عهد شکن واقع شده بود - اما ببادی بگساد زنجیر تدبیر اعمال قبیحه اش بمفاد اَعْمَالُمْنَا عُمَّالُنَا به کیفر نشسته * او را بر آن آوردند - که شاهزاده کامران از در آشتی در آید *

چون 'چاه کن را چاه در پیش' گفته اند - شاهزاده کامران چار صد گرد بهمن توان را در ایوانے متواری کرده - بیرون آن بساط ضیافت از اطعمهٔ گوناگون چیده بود * فدویانه باستقبال پرداخته - بر سفره جا داد

ناگهان آن جماعت سفاک بر سرش ریخته * اول در هر دو چشمش میل نیل کشیده - از بصر بصیرت عاطل نموده - بعد ازان از دست و پا عاری ساخته - بشَدّ یَدِ اُلعِقاب واصل آنجهان ساختند *

سرکار والا حکم بشاک داده - از غایت سرور در عین طوفان و طغیان به بخت آزمائی فیل بدریاے ذخار اتک انداختند * از سطوت اقبال نیلاب پایاب شد * حکم بمرور فوج داده - بابا بیدی معتبرے را در افغانیه فرستاده - از تمرد مانع آمدند * افغانان از غایت بیراه روی باو از در دیگر در آمده - او را از جان کشتند * ازین معني غضب پادشاهی برق قهرماني را بدرخش آورده - خرمن هستي شان پاک بسوخت *

بعد ازان در شهر پشاور رسیده - آن حوالي را از دوست محمد خان و برادرانش خالي یافتند * بیست و پنج هزار روپیه از ارباب آنجا گرفته - شهر را امان داده - جهانداد خان وزیر خیلی برادر عطا محمد خان را - که نظامت کشمیر داشت - به نظامت پشاور سر نواخته - و بالاے حصار را آتش داده - اندکے پاداش پنجاب را بر روے کار آوردند - و چارده ضرب توپ را متصرف شده - باین روے آب رجع القهقری فرمودند *

حکما سنگه چمنی را به تکایف یک لکهه و سي هزار روپیه گرفتار نموده - بعد ازان بشرط اداے زر سرافراز فرمودند * یک لکهه روپیه سواے آن از گرد و پیش مقرر ساختند - و یک لکهه روپیه از سردارانے که از هنگام عبور تن دزدی بکار برده - اسپانرا در دریا نینداختند - وصول گردید *

جهانداد خان - جریده از آمد آمد دوست محمد خان - گریخته.
وارد هرات گردید - آلهی بخش کمیدان را بقلعهٔ ملتان تعیناتے شد *
و رام سنگه بهیه را - که با تالیقی صاحبزادهٔ بلند اقبال کنور گهڑک سنگه
جی ممتاز بود - محبوس فرموده - پنجاه هزار روپیه تاوان گرفتند *
اگرچه پدرش سپهدار میرزا امانی بوده - اما سواے این از و نه بر آمده *

از آنجا کوچ کنان غسل سری کتّاس فرموده - روا رو بدارالسلطنت
لاهور تشریف آورده - صهباے عیش در جام مراد ریختند * مصر
ظفر جنگ بهادر دو صد اسپ ماده و مبلغ کثیر از زمیداران بار گرفته.
اعزاز یافت - و فتح سنگه اهلو والیه چهل هزار روپیه نقد گذرانیده.
رخصت گرفت - و بدیوان رام دیال حکیم مبرم رسید که - بجهت
نذرانهٔ بهاولیه و منکیریه روانه شود *

دیوان در راه از هر کسے نذرانه گرفته - داخل خزانهٔ عامره ساخت
چون بملتان رسید - خبر شاه شجاع الملک انتشار یافت که: "پیش
صادق محمد خان رسیده - و از آنجا در ڈیره غازی خان آمده - ترتیب
افواج نموده - که از سبب نبودن پادشاه در خراسان خود را پادشاه
سازد *" بهر کیف در پشاور رسیده - بند و بست نموده *

محمد عظیم خان از کشمیر و دوست محمد خان از کابل بسر او
آمدند * جنگے عظیم پیوست * چون شاه را ادبار از روز ازل مُرتَسم
جبین است - از قضا آتش در باروتخانهٔ شاه افتاد * همه سپاه سوخته
شده * چون محمد عظیم خان بر سر او ریخت - شاه گریز کرده -
خود درهٔ خیبر خزیده - بخسر خانهٔ خود در آمد - و چندے آنجا
بوده - بسبیل اختفا بر آمده - از راه بهاولپور روانهٔ لودهیانه گردید *

محمد عظیم خان نیابت نظامت صوبهٔ کشمیر بجبار خان بحال

داشته - خود معه چهار کروڑ روپیه زر نقد کشمیر سوائے پشمینه و آلات و ادوات - بهانهٔ ملاقات برادر خود دوست محمد خان روانهٔ کابلستان و آن نواحی گردید *

سرکار والا موقع یافته - بصواب دید بیر در پندت[1] ظفر جنگ بهادر را مقدمة الجیش نموده - حکم تسخیر کشمیر داده - تمامی عساکر نصرت پیوند را حکم باطاعتش ساختند * و خود بنفس نفیس در وزیرآباد خیام اقبال بر افراشته - امید وار لطیفهٔ غیبی شدند *

---

1. Pandit Bir Dar was an influential Hindu Officer in the service of Jabbar Khan. Having been ill treated by his Afghan master he secretly escaped from Kashmir and repaired to the Court of Ranjit Singh. With his local knowledge and influence the Pandit proved a source of help to the Maharaja in the conquest of Kashmir and was rewarded for his services by receiving the lucrative job of a contractor or farmer of the revenues of Kashmir.

باب بیست و دوم

وقائع سال یکهزار و هشتصد و هفتاد و شش - 1819 A.D.
مطابق سال یک هزار و دوصد و سی -
در بیان فتح کشمیر
جنت نظیر *

چون ایزد بیچون خواهد - که خلقی ببلاۓ عظیم گرفتار آمده را امان بخشد - و جباری قوم ظالم را پر و بال بشکند - اول خلقی را دشمن آن قوم سازد - و بعد از آن بکیفر کردار نشانده - شیشهٔ جمعیتش را بسنگ تفرقه اندازد * تا بیخود شده - دست از دامن خلایق فروهلد - و اینها در ظلال صاحب افسری پرورش یابند *

چون همیشه سرکار والا منتهز فرصت بوده - بعزم تسخیر کشمیر راۓ ملک آراۓ را تصمیم میبخشیدند - که تا ساکنین آن ولایت را - که لب شان درین بیست سال چون پسته از زعفران[1] زار کشمیر بخنده آشنا نشده - برفاه حال بر نواخته آید *

عظیم خان با کنوز بیشمار و خزاین لا تحصی و لا تعداد وارد خراسان و جبار خان به نیابت تعین * اما از سطوت اقبال سرکار والا هراسان شده - طریق مسالمت پیروی * چون خرابیٔ آن ولایت را هنوز حسابی باقی بود - کمیت قلم حقیقت رقم در مضمار آن بپاۓ سر خواهد شتافت *

راۓ آنند سنگھ وکیل را باخبار شاهجهان آباد باز متعهد نموده - فرستاده * لیک صاحب بهادر را بجواب نامهٔ نامی همراه فرمودند *

1. See also page 169, foot-note: Cunningham's "History of the Sikhs" ed. by H. L. O. Garrett, 1918.

و برطبق فرمان سرکار والا استاذی مخدومی و مطاعی مولوی احمد بخش چشتی لاهوری[1] - که از احفاد زهد الانبیا خواجهٔ فرید شکر گنج مسعود اجودهنی رَوّح الله رُوحَهٗ - و غَرَقَ اللهُ فِي الْفِرْدَوْسِ فُتُوحَهٗ - و از نبائر مولوی ضیاء الحق چشتی اورنگ آبادی ثم الاهوری در لاهور موجب فخر خاندان ها میباشند - و خامهٔ تربیت نقیر و قطمیر این خاندان بسر پرستی ذات اقدس ایشان تعلق دارد - نامهٔ نامی را در عمر چهارده سالگی بر نگاشته - رسامان بهزاد رقم نقاشان نرگسین قلم را رنگین نسخه از نگار خانهٔ چین بیاد داده - و بعنایات خاقانی سرافراز و بجاگیر و خلعت ممتاز گشتند *

چنانچه در صفائح صدر این معنی بخارش قام سوانح نگار صورت انکشاف پذیرفته * چون خالی از دقتے و رقتے نبود - بعینه برائے یادگار مرقوم کلک وقائع سلک میگردد :—

بیمنتی را الوف نیایش و بے صنتی را صنوف ستایش - که گونا گون انام را بصد هزاران اِنعام بل اَنعام را نیز مرفه الحال و فارغ البال داشته - و دارد - و اوضاع این کارخانهٔ بوقلمون بگوناگون شیون مختلف گردانیده - مائل پراگنده بر نعمائے نعمتش نازان - و نحل بیشمار بر آلائے عظمتش خرامان *

---

[1] Maulvi Ahmad Bakhsh Chishti, better known by his poetical *nom de plume* as Maulvi *Yakdil* was a talented writer. He has left behind him a manuscript diary in 20 volumes which is full of interesting events relating to the history of the Punjab between A.D. 1819 and A. D. 1860. This valuable manuscript is preserved intact with Maulvi Hamid Ali Chishti the grandson of the author. For fuller description of its contents see pp. 82-87 of the Journal of the Punjab Historical Society *Vol.* VI No. 2.

"بعد از اختتام - وخشوران شهریاران معدلت پژوه و پادشاهان والا شکوه را بخلعت ان اللهَ یُحِبُّ الْمُقْسِطِیْنَ مخلع ساخته - انتظام این گنبد بے در تحویل فرموده * والا شانان کیوان مکان و ثری سالاران ثریا شان حتی الامکان در نظم این نثر و ردیف این نسر همت گماشته - رضوان جاویدی را مورث شدند * چنانچه اسامی سامی شان بر الواح السنهٔ پریشان ثبت * علی الخصوص نهمت داد سگال ما - برخلاف فرمانروایان سلف و خلف - بر ضمائر قدسی سرایر صوری صحبتان معنوی بین چون مه و مهر هویدا - سطرے ازان دفتر و شطرے ازان اکثر در سمع فیض جمع رسیده باشد" *

درین زمان خجستگی توامان روز یکشنبه پس از سه ساعت و سیزده دقیقه - درے جهان افروز پرتو تجمل انداخت * صیت نو روزی عالمے را در نشاط گرفت - و هوائے خورمی مزاج برنائی آورد * وضیع و بزرگ مایهٔ عشرت اندوخت * کهن روزگار را نوی در رسید - ایزدی عنایت را در باز شد * زمین بارآستگی بر نشست - و آسمان بمشاطگی برخاست * پژمرده گیتی بتازه روئی گرائید - جهان از دم صبح بهار نسیم صبحگاهی جوانی انبساط در سر آورد - بخلاف چرخ دوار که هر ساعتے تازه گردشے بر رو آورد - و ارضیان را بآن نوشعبدگی پریشان سازد - و دل فیض منزل را به آرائش نهاده - با برگ یگانگی بهار از خزان نشناخته - اورنگ سلطنت آهنگ را از قدوم فرحت لزوم خود پیراستگی بخشیدیم - هشتم سال از دور دوم فرخی آورد *

در هنگام چنین آرائش و در آوان چنان پیرائش فرستادهٔ آن دولت - که از محرمان خلوتکدهٔ خاص الخاص بود - بصحیفهٔ یگانگی آمود و مسموقهٔ یکدلی شهود دولت بار اندوخت * از مطالعهٔ آن نقش

نقاشان مانی نژاد و نگار عطارد رقمان بهزاد استاد بود - بسیار شادمان شدیم *

آنکه شکوائے در عدم مراسله و شکایت در مساهله زبان خامه را تکلیف ده شده بود - بسیار مستحسن و محسن افتاد * دار و گیرے که بهایم نهادان حارث پیکر - و دواب دوابان دیو وقر - گوش خنجر گذاران اژدر در - و جراران غضنفر فر - صم و کر ساخته - بگوش حقیقت نیوش آشنا شده باشد - که ناظم صوبهٔ ملتان مدام هنگامهٔ کجروی و خود ستائی را گرمی دادے - و حصن حصین و ارسلان متین را مایهٔ خود کامی بر اندیشیدے * هر چند واعظان دانشمند و ناصحان بینش پیوند فرستاده - رهنمون آمدیم * لیکن گویائی عقل و عقلا و مقال فضل و فضلا به روز خرد ناقص و قطاس نهیه دم بریده - موزون ندیده - افسون و افسانه را نگریده - دم نخوت و استجبار زد *

راؤ مردان تهمتن تن - و شجاعت نشانان پشوتن فن - و گزین فوجے - بسر کردگی شاهزادهٔ فرخ اختر - قریب سیصد سوار جرار خنجر گذار و سفینه عرادهٔ توپ ضیغم دهان برق آهنگ بساحت فیض اشاعت - که اقلیدس مزاجان هندسی دانش به ازان نشانے ندادند - روانه فرمودیم *

در اندک فرصتے بپائین آن فیروزه حصار ضارب سرادقات بخت وری شده - افغانان خود سر را از مرکب هستی انداخته - تارک شان را آویزهٔ فتراک مردانگی ساختند - و چون از عالم سماوی سپاه اَنْزَلَ اللّٰهُ جُنُوْداً لَّمْ تَرَوْهَا[1] غاشیه کش رکاب ظفر انتساب ما بود - با همان فوج اندک طرح بسته شد *

---

[1] Quran IX. 26.

جرانغار بمصر دیوان چند و بهوانی داس وغیره بهادران استواری پذیرفت * شیر جگران برانغار فیض خان و الهی بخش و کمون خان و سلطان محمود سد سکندری ساختند * و لهات شکاران اِلتمش عبدالصمد خان و شیو پرشاد و منو خان ولوله در چرخ هفتمین انداختند - تیر دستان هراول و عام افرازان عرصهٔ قاب فتح سنگه و قادر بخش و شیخ بساون در تن بهرام چرخ نشین زلزله کردند *

ازدحام گلوله اندازی و انبوهے آتش بازی عوام را در رستخیز - و آن کمان انداختی - که غالباً قلعه از جاے خود قلع شده باشد - و نشانے از غنیم و رعایاے شهر ناپدید * چون برانگیختی دخان و قتام به نشستگی میل نمودے - سبحان الله تعالیٰ و تبارک از دیدبانی یتاقی داران جنگجو و پاسبانان ستیزه رو - متانت آن حصار فلک انحصار آشکارا شدے - که اَلآنَ کَمَا کَانَ برپا است - باز نایرهٔ نایره افروزان جنگ و حرب باشتعال در آمدے - و سیف زنان روئین جسم و سنان افگنان دستان اسم بسر اندازی و خصم کشی اقبال کردندے *

اندرونیان نیز به توپ اندازی و خمپاره بازی نیز تقصیرے نکردند * درین یورش شگرف شورش از درونی توپ اندازان توپ اندازی ظاهر گردید - که بهر هدف - که انداختے - خالی نرفتے * بر گوهر اکلیل خلافت حمله آوردند - نیرنگی اقبال ما آن خود کام را ناکام گردانید * پندار درونیان آن بود - که در شهور عوام آن مکان را باستحصال خواهند داشت *

هر گونه امداد سرب و باروت و گلوله و غله متواتر و متوالی میساختیم مدت حرب و طعن و ضرب به پنجاه کشید * خمپاره زنان شیر توان و بنادیق اندازان بهمن توانان و اژدرهئتان بهرام صولت و اشجعان اسفندیار سطوت دیوار قلعه را بدو درجه در آوردند * و برهمونی قاعد اقبال ماسر

عسکران ظفرقرین - چوں دانایان آخربین - بنائے پرداختند * شام - که صبح آن فتح دہ اقبال فرخ اشتمال ما بود - چرخچیان چرخ فریب و یکه تازان عرصهٔ جنگ گروہ گروہ همه شب سیار و بیدار ماندہ - داد جلادت دادند *

و شیران شرزہ و افغانان هرزہ بسر پنجهٔ دلاوری جوق جوق باهم در آویختند - و بسیارے را پاے همت از جا گذاشتند - و نسقچیان عرض دوست دربازیدن و توانستن به قصور نه گرائیدند:

بهر سو جوانان کار آزماے
بر آورد بیخ عدو را ز پاے
ز بس گرد برخاست سوے فلک
زمین را نشانے نبود از سمک
خرابی در آمد درآں مرز بوم
که ایراں بمثلش ندیدہ ز روم

غریو کوس رؤیین هلهله در چرخ نیلگوں انداخت * و شور تبیرہ لبیهٔ هول در گردن شیر ساخت * مبارزاں در تفنگ اندازی و جنگ افزائی پرداختند * درع و مغفر دلاوراں در معرکهٔ رزم که ازرم را مکان عنقا بود - بخاک افتادہ - سرهاے دلاوراں چوں گوے در صولجاں - قوایم تگاوراں باد پا غلطاں - کمرهاے کمر بنداں کشادہ - افتادہ * شوریکه تازاں معرکهٔ جاں نثاری دمار از مغزهاے جهانیاں برآوردہ * طایراں بدشت و صحرا سر نهادند - منش خود را از جهاں بردند *

صبح - که ترک خونی لباس با اسلحه سیف و سناں بر شبدیز فلک سوار شد - گرداں گردن شکن و مبارزان شمشیر زن بر جستند - و بیک حمله ناچخهاے آبدار بر سر نخوت زدگان باغی ریختند - و حیله

پژوهان فوج بیکبارگی خود را بر آسمان رسانیده - طرفه شورشے در گنبد اخضر انداختند - و در قتل و نهب و کند و کوب قصورے نرفت *

دکاکین بازارگانان بحوزهٔ تاراج و دوکان جوهریان بحیطهٔ یغما در آمد - برخے بقید اسار - و ناظم آنجا معه سه پسر مقتول - و هر دو پسرش بدست مؤتمنان والا گرفتار - و بنگاهش تمام و کمال دست فرسود جنود نصرت آمود - پس ماندگانش امان خواستند - داده سر بر افراختیم - نیزه گذاران ما همگی ملک را در تحت تصرف آورده - تهنیت نامها نوشتند - و استمالت برعایا فرموده - کفاف بارامله و عجزه ساخته - بعنایات فراوان هر یکے را توانگری دادیم *

"چوں شوق گلگشت آں نمونهٔ رضوان دلنشین از دیر باز بود - خود بنفس نفیس توجه میفرمایم - تا همگی ملک را از دیده گذرانیم - و نیایش ایزدی در آں سرزمین بجا آوریم *

مضمر ضمیر ما آں بود که - چوں گلهاے سنبل و ضیمران و ارغوان و ریحان فتح ملتان شمائم - فرحت بمشام جان و بسینه سرورے و بدیده نورے رسانیدند - آئین دوستی را طرح تازه نهاد آمد - میانجی رسید - و بر کوائف مطاع گردانید *

"چوں در نشاء تعلق جز محبت و خلت به از آں نشانے نداده اند - اگر در تاسیس محبت سابقه و تخصیص موانست لاحقه و انضباط آں مساعی جمیله رود - انبساط دیگر در خاطر اقدس ما نیست *

بعضے حقایق - که محتاج بنوشتن نبودند - به خیر خواه باصفا رائے آنند سنگه وکیل فهمانیده - معه تنسوقات اینجهات روانه کردیم * امید - که قیل و قال مومی الیه را بسمع رضا اصغا نموده - چمن محبت را از مطرات رسل و رسایل شگفته - دربان میداشته باشند" *

دیوان رام دیال از دریائے تموں منتہض - و متصل قلعۂ شاهگدہ علاقۂ رکن الدولہ صادق محمد خاں باستقامت اطراق نمودہ - یک لکهہ و هفتاد هزار روپیہ معہ رسوم باز یافت کردہ - بہ نواب شہنواز خاں منکیریہ پیغام ساختند - درین روزها شخصے عجایبات بلخ و بخارا را پیشکش حضور ساخت - حضور پرنور او را بہ انعام یکهزار روپیہ بر نواختند - و اشیائے او را داخل توشیخانۂ مصر بیلی رام نمودند *
نود هزار روپیہ وصول و اسپ و لونگیهائے ابریشمی وغیرہ تحایف گرفتہ - در حضور اقدس عرضداشتہ - بعنایات شاهنشاهي سرمایہ دولت و سعادت حصول کردہ - بمراحم خسرواني مشمول گشتند - و نیز ارشاد فیض رشاد شرف اصدار یافت - "کہ روا رو از ملک منکردہ و ملتان و بهکر و از مراحل و منازل دشوار گذار عبور کردہ - باعزاز تمام در بهنبر شرف حضور دریابند" *

ظفر جنگ بہادر امر والا را ذریعۂ کشایش ابواب مراد و ارشاد والا را موجب افتخار دانستہ - براجوری رسیدہ - شورشے انداخت - کہ گنبد سپہر بیستون از جاے متزلزل شدہ - راجہ اغر خاں گرم رو طریق فرار شدہ - بوادی هزیمت شتافت - و توپخانہ را پیشتر برگماشتند - کہ نشیب و فراز جبال و وهاد بحدے بود - کہ پیک وهم را از آں گذارہ متعذر میشد - تا بپاۓ تردد چہ رسد - راجہ رحیم اللہ خاں برادرش ربقۂ اطاعت در گردن انداختہ - شرف قدمبوسیا دریافت - قایم مقام برادرش شدہ - بخطاب راجگی اعزاز اندوخت *

ظفر جنگ بہادر از بهنبر و پوشانہ و بیرم گلہ عبور کردہ - بہ کریوہ رتن پنجال ضارب سرادقات فتح و اقبال شدہ - مخالفین بد مآل و اعداۓ خستہ حال را جام امید از بادۂ غم مالا مال ساخت - بعضے

که از غایت بغض منفذ کاروانی بسته - بر سر راه بخونریزی کسان بیگناه نشسته بودند - از صدمهٔ شمشیر سنگهان نصرت پژوه در پیغوله هاے متواری - و از لباس حیات عاری شده - پس پا شدند *

ظفرجنگ بهادر از کوه پیرپنجال در گذشته - اعلام نصرت بلند گردانید - و ده هزار سوار بطریق کومک از سرکار والا نیز رسیده - و خود بدولت در راجوری خیام حشمت بر افراخته - بداد مظلومین رسیدند * راجه رحیم خان را بعطاے یک زنجیر فیل و ساز طلا و اسپ مرصع زین و خلعت ثمین و جیغه سرافرازی دادند و براے اغر خان حکم نافذ بنفاذ رسید که - "او را دستگیر کرده - بکیفر کردار رسانند"

جبار خان ناظم کشمیر دوازده هزار سوار و پیاده همراه گرفته - مستعد بجنگ بر آمد - فوجے از سنگهان از آب به پل بندی عابر میشد - که با دو سه هزار سوار بسر وقت رسیده - شعلهٔ حرب و نایرهٔ طعن و ضرب را مشتعل گردانید - غضنفران نیستان جلادت چون شیر شرزه چنگ را از خون اعدا رنگین ساختند - و تیغ بازان عرصهٔ شوکت به سیفے مخے بر انداختند - ارباب سیوف در جنگ آزمائی و دلاوری داد تهور دادند *

دشمنان سگ سیرت چون روباه سر بمغاک عدم نهادند - اصحاب صفوف خون اعداے ناپاک را فرو ریختند - و سلسلهٔ جمعیت خصم نا عاقبت اندیش را از هم برگسیختند و سپرها از زخم تیر چون سینهٔ عاشقان چاک - و طایر جانها بکمند مسلسل اسیر دام هلاک - از گرد مشت گرز پشت اعدا مجروح - و قالب دشمنان از غایت خوف و هراس بیروح - و از آوازهٔ گلوله پردهٔ گوشها دریده - بد خواهان ناکام را جام تمنا بلب رسیده - بهادران شمشیرها گرفته صفوف جنگ بر آراستند -

و نهال امید اعدا را از پا بر انداختند - تیر از خانۀ کمان بگوشه ها در سراغ دوختن چاه کشان کمین - قبضۀ سهام پرتابی در عین سواد تلاش مردم از سوفار سر پنجۀ کیی رنگین - تزلزل کوه بصدمات سواران بلا جوش آیۀ "وَ اَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً[1]" بگوش عالمیان میرسانید - و از چقا چاق خنجر بهرام چرخ نشین متزلزل گردید *

جوانان شیر افگن و جلادت کیشان شمشیر زن از طرفے نمودار شده - قلب سپاه اعدا را بر شگافتند - و دلاوران تهمتن تن و سنگهان صف شکن نعرۀ هو و ها در گنبد سپهر انداخته - افغانان را از هم گذرانیده - سنان در جگر شگافی بداندیشان - علم و سر رشتۀ انتظام اعدائے ناپایدار بر هم شد - بفراز شور و غلغل دمار از مغز شیران بر آورده - بنیاد دیوار بد خواهان بر افگند - و دشمنان غریق بحر فنا شده - بگور عدم افتادند - خنجر را ابروئے در همچشمان بهمرسید - و تیغ را جوهر جان شگافی بحضور والا عرض گردید - و از آوازۀ نقاره هزبران را دم در گلو شکسته - و از شور کرنائے نهنگان بحر شهامت گوش دشمنان صم و کر گشته *

افاغنه تاب حمله هائے رستمی سنگهان جانباز نیاورده - پشت دادند * چون مبارزان شمشیر زن به پیاده پائی از نشیب و فراز جبال مامور بودند - بگریختگان همپا نشده - در خیام - و افراس دست غارت دراز کردند - قشون غلزئی "اِنَّ رَبَّكَ لَشَدِيْدُ الْقَوِيّ" بر خوانده - یا جبّار گویان - ظفر نصیب مقدمة الجیش ظفر جنگ بهادر یافته - از قلعۀ مظفر آباد نیز پهلوتهی نمودند *

جبار خان چون بخت خود را در ادبار و تردید و خداوند کردگار را در حق خود جَبّار وَعِيْد یافت - معه بار و بنۀ خود شبا شب

---

[1] Quran XV. 74.

راه اولکاے پشاور پیش گرفته - قندهار سر کردند - و از افاغنه کسانیکه مقید سلاسل سیه چشمان کشمیر بودند - به تکلیف دل دیوانه خلع پوشش سپاه ورزی کرده - بدوکان نشینی و شیوهٔ رعیتگری مشغول شدند *

بیست و دوم ماه هاړ کشمیر به تسخیر در آمد - ظفر جنگ بهادر کوس شادمانی و ظفر و فتح بر نواخته - باهلکاران احضار فرمود - و در قلعه هاے کشمیر تهانه هاے سنگهان نشستند و در شهر منادی و نداے امان بر کشیدند - دلهاے مردم را - که از جور افاغنه بجان آمده بودند - قرین فرحت و آرام گشتند *

سرکار والا در راجوری حکم بشلک داده - قرین فتح و فیروزی - سخاوت کنان و داد دهان - دیوان موتی رام را ناظم آن ولایت خدا داد که :— بیت

تَبَارَکَ الله از آن عرصه - که دیدن او
نگار بند خیالست و نقشبند ضمیر[1]

قرار داده خود بدولت دار السلطنت لاهور را مقر کوکبهٔ عز و احتشام ساختند *

دیوان رام دیال از تحصیل ملتان یازده هزار روپیه زر نذرانه در راجوری رسانید * حکم یافته - که بر قلعه مار رسیده - پسر زبر دست خان مرزبان علاقهٔ پونچهه را همراه گرفته - شرفیاب شد - دیوان موتی رام را یازده هزار روپیه از لشکر سردار دل سنگه و سردار هری سنگه وغیره مقرر فرمودند *

ظفر جنگ بهادر بیربر پندت را بمقابلهٔ پنجاه و سه لکهه روپیه ملک کشمیر را اجاره داده - و ده لکهه روپیه از شالداغ بجواهر مل - و لکهه

---

[1] This is a quotation from the famous *Qasida* of the Poet Fayzi in praise of Kashmir. See Akbarnama *Vol.* III. p. 543.

ها از باقی مشخص نموده[1] - بند و بست بواقعی ساخته - بموجب ارشاد در لاهور حاضر شده - از خلاع گوناگون و نوازشهائے روز افزوں مخصوص گشت *

سرکار والا بعد از جشن دسهره - بعزم پشاور رایت کشور کشائی برافراختند * مصر ظفر جنگ بهادر احوال کشش و کوشش سپاه از خطهٔ کشمیر عرض نموده - تا دو ماه امان خواست * سرکار والا حرف او را وقعی نهاده - بخلعت ثمین اعزاز نمودند *

درین اثنا بعرض رسید که - دو گوهر اقبال از صدف اجلال بیش بها بر آمده اند - یعنے دو فرزند دولتمند بشبستان دولت رنگ افروز چهرهٔ هستی شدند * چون درین مدت پیهم فتح ملتان و کشمیر شده بود - یکے را بملتانا سنگه و دویمی را بکشمیرا سنگه موسوم فرمودند * عطیات و خیرات را روز بازار شد * و حکم فرمودند که - در سیالکوٹ - که مولد خاص صاحبزادگان اقبال نشان است - چراغان بندند - و بمساکین آن شهر دلجوئی ساختند *

سردار دل سنگه و سردار هری سنگه و دیوان بهوانی داس از کشمیر براه پکهلی و دنهتور و قلعهٔ در بند از پاینده خان مستخلص کنانیده - در لاهور بعنایات حضور اقدس جائے تازه یافتند - کرم سنگه رنگهڑ ننگیه در گذشت - پسرش را قلعهٔ خیرآباد باز عنایت شد *

سرکار والا به ازاءِ نوازشات پیهم بسجدهٔ سری امرتسر جی جبهه افروز نیایش گشته - در عنایت و سخا باز فرموده - از فراخ حوصلگی از شخص هندوستانی حقهٔ بمقابلهٔ بیست هزار روپیه خرید نموده -

---

[1] Sohan Lal p. 261 *Vol.* II. gives an approximate total of 69 lakhs of rupees.

ظفر جنگ بهادر را بکشیدن آن اجازت دادند * این معنی موجب کمال سرافرازی او گشته - که در کیش این گروه مو بسران - که عبارت از خالصه جی است - در تلفظ بر حقه دم نیز نمیکشند - تا به اجازت آن چه رسد!

دیوان گنگا رام را بخلعت ثمین نواخته - الهی بخش کمیدان را باستصواب و صلاح دیوان مذکور بتحصیل زر نذرانه مرخص نموده - خود بدولت در عرصهٔ ده روز قصبهٔ چنیوت را شرف و بها بخشیده - دیوان رام دیال و سردار فتح سنگه اهلواليه و مائي سدا کور و شام سنگه و گندا سنگه مان و سیوا سنگه و امیر سنگه را بسر کردگی درة التاج خلافت کنور شیر سنگه جي بانتظام ملک بار و اتک و پکهلي و دهنتور و هزاره و تربیله روانه فرمودند *

و مصر ظفر جنگ بهادر را بجهت تحصیل زر نذرانهٔ ملک منکیره نامزد ساختند - و خود بدولت و اقبال رهگرای صوبهٔ ملتان گشته - از غایت معدلت مساکین آن ولایت را داد پژوهی کردند * جشن هولي از غایت کامرانی درآن سرزمین فرموده - کهین و مهین را غازهٔ انشراح و توانگری بر رخ مالیدند *

شام سنگه پشاوری را - که بنظامت آنجا برنواخته بودند - از داد خواهی خلایق غضبناک شده پا به زنجیر - و بعد از چندے موجب تضحیک نقیر و قطمیر فرمودند: [بیت]

بترس از آه مظلـــومان - که هنـــگام دعا کردن
اجابت از در حـــــق بهر استقبـال میآیـــد

لاله ساون مل را بنظامت آنجا مقرر ساختند *

درین ایام چون از چندے بي بي چندکور اولین پرده نشین عفت

گوهر اکلیل خلافت کنور کهرک سنگه جی دام اقباله در دار السلطنت لاهور حَرَسَهَا اللهُ تَعَالیٰ مِنَ الْجَوْرِ بَعْدَ الْکَوْرِ تشریف فرما بودند - چون سحابِ کرم اثر گردِ کشتِ امیدِ بارور و نونهالِ مقصود بآب عنایات ایزدی تر گردید - از پیش گاه عالی حکم نافذ بنفاذ رسید که: چون گوهر اکلیل خلافت در سر زمین لاهور رنگ افروز چهرهٔ هستی شدند - هر چند در لیاقت و خرد چراغ بلاغت میا فروزند - اما خاص و عام بافواه گویند - در دل سلاطین نیز فرود آید - و نیکو نماید - و ضمیمهٔ آن - چون سری امرتسرجی سجود جباه صنادید این طائفه شریفه است - هرگاه ولادت شاهزادهٔ فرخ اختر در آنجا رو دهد - موجب چندین حسنات تواند بود" - چنانچه حسب الحکم عالی بی بی چند کور عازم آن نواح دلکشا شده - و بسجدات جبهٔ نیاز بر افراخت *

بعرض رسید که - "لاله نانک چند بسزاے راجهاے کهکه و تهته پرداخته - قلعهٔ پکهلی احداث نموده - و آن نواحی را در اطاعت خود آورده - دیوان رام دیال زر نذرانه گرفته - بر دریاے بهت اطراق نموده - از آنجا از شورش مردم بار شنیده - بکومک آلهی بخش کمیدان رسید - گوشمال بواجبی داد" *

سرکار والا به رکن الدوله اعلام نموده - از تشخیص زر نذرانهٔ ملک این روے آب ستلج محاکات انداختند - و ڈیره غازیخان را بسر کردگی جمعدار خوشحال سنگه فوجے فرستاده - و جملهٔ آنرا مع ملک متعلقهٔ دارالامان ملتان بقبض رکن الدوله صادق خان داؤد پوتره وا گذاشته - بیست و پنج لکه و پنجاه هزار روپیه سال بسال مقرره نموده - و سابقه بازیافت نیز فرموده - و براے آینده از خان مذکور عهد گرفتند - با فتح نمایان و فیروزی بے پایان زر ریزان و شکار افگنان مردم دارالسلطنت

لاهور را ضیاء و بهاء بچشم مقدم طلب افزودند *

در روزیکه - سرکار والا اقتدار بشکار رفته بودند - مردے هندوستانی محفوظ علی نام پیشکش گذرانید - او را نوکر کرده - بانعام و حکم روانگی ملتان دادند - و راح ریحانی و شراب ارغوانی در جام تمنا ریخته - بر خلاف تمنائے اعدا انجمنهائے انجم شکوه فلک فریب فرموده - سپاهیان سلاح بند پهره وغیره فقرائے بیدست و پا را غبار افلاس بماء عنایت فرو شستند - مسلمین در مساجد - و هنود در معابد - بدعائے ازدیاد دولت پرداختند - غرض که - ذات اقبال آیات آفتابیست ظلمت زدا - و مهتابیست عالم آرا : لراقمه :—

آلهي تا شه گل در بهاران سر بر آراست با فوج هزاران
بهار از فوج فوج گل بجوش است فلک از کوس ابر اندر خروش است
علم داری بود سرو روان را سنان در دست شاخ ارغوان را
شه رنجیت سنگه از لطف وهاب بود فرمان روائے ملک پنجاب
شمشیرش عدو را در گلو دم ز فوجش نظم دشمن باد برهم

باب بیست و سوم

وقایع سال یکهزار و هشتصد و هفتاد و هفت - 1820A.D.
مطابق هزار و دو صد و سی و سه -
فروغ کوکب بخت و اقبال -
لمعه افشانئ جاه و جلال
بفضل ایزد متعال *

چون همه کارهاے شاهان والا نژاد را - اگرچه در حقیقت انتظام او تعالی شانه است - اما ظاهرا برسم مجاز اختلافی نیز واقع میشود - تا ظاهر بینان را باعث افتخار حشمت میگردد - که آنها بر سر جسارت آمده - قدم از اندازه بیرون نهند - و گرفتار خسارت شده - از استیصال خود خبرے جویند * و اینها بوفاداری و غمخواری نامزد شده - در لشکر نصرت پیکر علم والا اقتداری برافرازند *

ظفر جنگ بهادر از نواب شهنواز خان - بوساطت عالیجاه سکندر خان و عالیشان شیر محمد خان معتبرانش - یک لکهه و هشتاد هزار روپیه وصول آورده - سعادت انصراف اندوخت *

از سوانح آنکه - چون گوهر تاج حکومت کشور شیر سنگه معه سرداران مرقوم به تنبیه سرکشان تربیاه و اتک و آن نواحي سرافرازی یافت - بکومک آلهي بخش کمیدان برلب بار رسیده - از متمردان رفائے زر نذرانه کنانید * راني سدا کور فتنهٔ خفته را بیدار کرده - به نخوتیان خود پرست و بکوته اندیشان دراز دست آن نواحي پیغام نمود - نعش جان نثار خالصه جي - که در نبرد ضایع ساخته اند -

پیدا کردہ - از دیت غافل نباشند - و طرفہ دباغتی دادند - کہ مردم کوهي بر سر حساب آمدہ - دست از جان شستند - و دمے چند از عطیات آلهي شمردند *

هر چند دیوان رام دیال درین میان مانع میآمد - اما راني بفحوائے نقصان عقل - کہ مخمر طایفۂ نسوان است - از اصرار و استبداد باز نمیایستاد - حتی کہ گروهے بر سر کوهیان تاخت آوردند * از آنروز پاسے باقي بود - کہ فرشتہ در لباس آدمیان پیش دیوان رام دیال آمدہ - ظاهر نمود کہ : "زمیداران عرصہ بر فوج متعینہ تنگ ساختہ اند *" دیوان اسپ سوارہ معہ چندے در آنجا رسیدہ - داد مردمی داد چون مراجعت نمود - در موضع تارہ - گویا آفتاب عمر بر سر کوہ رسیدہ بود :- کہ دیو سیاہ شب ظلماتے رخ نمود - و از زمیداران گریختہ - گروهے جمعیت تمام منعقد ساختہ - بر سر آنها ریختند *

و از جوانان یکہ تاز و بهادران نیزہ باز کسے را سوائے گریز پائی همت تیز نماند - دیوان رام دیال زخمهائے کاری برداشتہ - جان بجان آفرین سپرد - و در کار خداوند نعمت جان شیرین را برباد داد - خوشا نمکحلالان و این گونہ قدیمیان جان دریغ ندار - کہ بکشادہ پیشانی متوجہ عالم قدس شوند ! و غازۂ سرخروئی بروئے پسینان مالند !

حقا کہ - چون او سردارے مخیر تا امروز بر روئے کار نیامدہ * و ازین جاست کہ - سرکار والا بر خیر خواهیش آفرینها خواندہ - درین مقدمۂ جزوی سفر نا گزیرش حکم ربانی شمردند - و اگرنہ در معرکہ هاے مرد ازمائي اگر اینگونہ سردارے ضایع میشد - مقام افسوس نبود *

حالتے که در کشمیر بر دیوان موتي رام گذشت - سراپاے داش مجروح گشت :— فرد

ازین بد چه باشد بعالم دگر   پدر خاک ریزد بگور پسر

هر چند سرکار والا بمراهم زخم مراحم خاطرش را اندمال دادند - اما دیوان بر سفر بنارس مستعد - و درین باب بعرایض پیهم مستبد گردید - گویا ستارهٔ اقبال این خاندان از همانروز در هبوط رسیده *

محمد خان زمیدار گادهیری حاضر آمده - به تنبیه باغیان کوهي حاضر شده - چندے بآتش سوختند - و بعضے را بخلعت مستمال گردانیدند - و از آنجا بحسن ابدال و سر راه کوه گند گبرة آمده - بسزاے گردن تابان پرداختند *

سر بلند خان زمیداور ترنول معامله ادا کرده - بمکان خود ها گریخت - بسزاے صالح اطراق افتاد - و هفت هزار روپیه وصول یافتند *

لاله نانک چند - که بتادیب زمیداران کهکه و بنه و پکهلي و دهنتور متعین بود - در حضور رسیده - و بانتظام قلعهٔ در بند رخصت یافت - و بعد از بند و بست آنجا ملحق معسکر اقبال گشت - و بموجب حکم والا متصل غازی قلعه احداث شد - حکم مبرم شرف صدور پذیرفت که - "بعد بند و بست آن ملک و احداث قلعه ها - روانه دارالسلطنت لاهور شوند"

لکهي شاه مستاجر را حکم پرورش سپاه رسید - و سپاه قلعه به نند سنگه تفویض یافت - چون سپاه بروهتاس رسید - حکم تعینی بلوسنگه بر قلعهٔ غازی شد - وقت از دست رفته بود - بایلغار بشرف رکاب بوسي اعزاز فراوان اندوختند *

سرکار والا بسجدات سری امرتسر جي رخ اقبال بر افروختند - و از آنجا بظاهر بتاله رونق بخش شده - سیر تالاب - که از شمشیر خان کوکلتاش اکبر شاهي که در فضاے دلکشاے سبزه میناکار چون خورشید منور در کشت اخضر آشکار است - فرمودند - و با چارده سالن ماهرو و سنبلین مویان مشکبو بر اهلۀ فلایک بر آمده - به نیسان عنایت و ابر سخاوت دامان هر یکے را چون صدف گوهر آمود فرموده - گلشن مقاصد مردم را سیرابي و نهال امید جهانیان را طراوت و شادابي افزودند - و از غایت عنایت توجهه بحال غرباء گماشته - و بر سر داد پژوهي بر آمده - نسخۀ کهنۀ عدالت نوشیرواني برطاق نسیان بگذاشته - شیرازۀ جمعیت را انتظام دادند *

دلهاے موات مردم ستمدیده از ماء الحیواة داد گستری ایں خدیو بیچاره نواز مجدداً زندگي یافت * و هریکے از قُطّاع الطّرِیق و اُچکه و کیسه بر - که باغواے مردم حکومتے خود سری ها را رواج میدادند - بر سر دار بِدَارِ البَوَار شتافت - و جشن مبارک روز دسهره انعقاد یافت - و بایں بهانه زر بخشي را روائي داده - سپاه و رعیت را برنواخته - از دریاے راوی عبور فرموده - ظاهر سیالکوت را از مقدم ظفر توام صفا - و از دیدن صاحبزادگان عالیقدر چشم جهان بین را ضیا افزودند *

دیوان سوکه دیال عز بار یافته - بر مستاجرے راماندند هشتاد و پنجهزار روپیه افزود - از غایت الطاف خیر خواهي او را رتبۀ وقار بخشیده - ملک ننه - که در جاگیر گوهر اکلیل خلافت کنور کهرک سنگه جي بهادر بود - ضمیمۀ عواطف گشت - مولوی مظهر حسین منشي انگریزی بحصول دولت ملازمت استسعاد اندوخته - قصبۀ کلانور و آن نواحي در تحت خود آورده - به بند و بست آن مورد آفرین شد -

از عرایض دیوان موتی رام استشمام رایحهٔ قدمبوسی دریافته - سردار هری سنگه نلوا را ناظم کشمیر قرار داده - بخلعت ثمین رخصت فرمودند - و دیوان شرف رکاب بوسی دریافت - پنڈتان کشمیر - که همراه بودند - نذرانه گذرانیده - مرخص گشتند *

سرکار والا تنبیه مردم جب و بهاؤ مد نظر فرمودند - از دریاے چناب لنگر عبور - در سراچهٔ نیستان متمردین آتش فتور انداختند - و از آنجا تنبیه دهان و تادیب کنان - کنار دریاے بهت مخیم اقبال گشت - بجمله سپاه جاگیردار یک لک روپیه در وجهه غیر حاضری کثرات فرمود - نند سنگه پنڈیواله به بیخبری مغضوب - و لاله نانک چند بجایش منصوب گردید - برادران دیوان بهوانی داس را خلعت زر نذرانه کلو و منڈی فرمودند *

راجه گلاب سنگه مهین برادر راجه دهیان سنگه را بسزائے ڈیڈو راجپوت - که سر خودسری فرود نمیآورد - و سنگ راه متردین میگشت مقرر نموده - سردار جگت سنگه اٹاری واله را همراه ساختند * ڈیڈو آنچنان داد تمرد داده - در میدان سرکشی ثابت قدمانه - معه هر دو پسر - جانسپار گشته - که در تمام کوهستانیان نام خود را یادگار گذاشته - که در دید و شنید نیآید * خورد پسرش گرفتار شده - بمراحم این پادشاه یتیم پرور در عز امتیاز یافت *

و لهجه اغر خان - که ظاهراً از سر کشي تائب و از افعال قبیحه منفعل و هائب - همیشه بباطن بخط و کتابت استظلالیان پادشاهي را به اغوا از جا میبرد * سرکار والا مدام گرفتاری آنرا مرکوز طبع اقدس میداشتند - بفحوائے مضمون :— [بیت]

تا در نرسد وعدهٔ هر کار که هست

سودے ندهد یاریٔ هر یار که هست

راجه گلاب سنگه و امیر سنگه منهالیه را مامور و در قلعه محصور فرمودند * چون بحضور رسید - حکم شد که : " دایم الحبس بوده - نفس شماری میکرده باشد " * پسرانش را جاگیر نارووال داده - مستمال فرمودند *

باب بیست و چهارم

1821 A.D.

در بیان دمیدن نو باوهٔ مراد در گلشن کشور ستانی - و فروغ خورشید عزت و جاه از آسمان رفعت و جهانبانی - و وفور دولت بهجت و شادمانی - ازین مژدهٔ نشاط افزا بعنایات یزدانی *

چون قدرتیان برآن شوند - که بنائے سلطنت را بقوایم دوام مربوط و کاخ خلافت را بدعایم استحکام مضبوط داشته - جهان و جهانیان را بر یک نهج قرار دهند - در بنا بر دارائے وقت جز بر یک نه افزوده - آثار رشد و شجاعت و عفت و عدالت - که تعبیر از اصول اصلیه فضایل اربعه میرود - بر جبین آشکار سازند *

مصداق این مقال احوال آن تابنده اختر خورشید مثال است - که چهاردهم ماه پهاگن مطابق شهر بهمن از بطن قدسیهٔ صبیهٔ سردار جیمل سنگه کنهیه - که اِسم سامیه بر صدر سمت گذارش یافته - از مکمن غیب بر منصهٔ ظهور خرامیدند * و پرتو افگن عالم خلافت - و مانند آفتاب از مشرقستان سلطنت ظلمت زدائے سپهر رفعت شده - بر فرق جهانیان سایهٔ عنایت گستردند - و کشت جهان را بآب مکرمت تر - و اعداے تیره بخت را در خارستان اضطرار مضطر ساخته - سرکشان خود سر را - که از سرکشي امادهٔ اشتعال شور و شر بودند -

ابتر و براه نگون بختی بے سپر نموده - اهل علم و هنر را بکمند عنایت
مسخر فرمودند *

و شرباشران غضنفر و چرخچیان بهرام در بطلوع افتاب اقبال و ظفر
از شاخسار فیروزی چاشنی یاب بهجت اندوزی شده - سرافرازی ابد
حاصل ساختند * دایهٔ بلند پایه بآن نورس گل باغ خلافت شیراطافت
داده - از نشاء کامرانی سرشار - و باین رتبهٔ فلک پایگی سزاوار گشت
آهوئی چشمش - که هر آئینه مشکین غزالان دشت ختن را بخطا
میگرفت - بسرمهٔ نیم خوابی مکحل نموده - بهزاران ناز و نیاز از خواب
غفلت ز هوشیار ساختند - و در مصفا مهد چون دل نشاند
کنیزان یاسمن خد و رنگین عذاران صندلین ساعد از رشتهٔ جان
برای تحریک مهد نسیم صبا پیغام کرده - باصوات دلکشا ترانه
هاے خوش ادا آتش بجان باربد[1] انداختند * و آن غنچه دهان مایل
بخنده بوده - دلهاے حزین را شادمان و بجائے شیر رغبت بزعفران
میساخت * پری دیداران سنبلین موے - مهر عذاران ماه روے - که
بیک غمزه نقد عمر سودا میکردند - از پردهٔ دل قماط دوختند - و
اسپند خال را بآتشین رخسار خود فرا سوختند *

جهان در رنگ گل برخویش بالید بلند عیش و طرب را پایه گردید
فلک را سر بلندی حاصل آمد زمین را پاے بیرون از گل آمد
گل فرحت بعالم رنگ و بویافت جهانے دسترس بر آرزو یافت
زمانه بغایت نشاط چون گل در پیرهن نگنجیده - و بشگفتگی

[1] The name of a famous Persian bard who was Court musician to Khusraw Parviz the Sasanian King.

آثار غنچگی مبدل گردیده - جهانیان را نشاط افزوده - زمانه را طرب رو نمود *

فلک بساط امان برچید - زمین را آبے برروے کار رسیده - از زخم قلقل فرحت صبوحیان خمخانهٔ وحدت را در ذکر ایزدی بقلقل رهنمائی کرده - قمقمه قلوب موات سرمستان بادهٔ کثرت را در احیاء عیسی نفسی بکار برده - قم باذن الله خوانده- شیشه چون صوفیان راز دل را بیرون داده - و ساغر با لب میخواران اسرار باطن بیرون نهاده - رطلهاے از گرانی سبک خیز - بط پلپاه چون کبک دری خنده ریز - صداے نغمهٔ مطربان طرفه شورے در شهرستان دل ریخته - و کاسه چون چشم آهوان صحرائی فتنهٔ غنوده را از خواب بر انگیخته - شراب هردم آوازے میساخت - که پیاله کمر همت بسته دست بدست حریفاں مے ساخت *

جادو صنمان چون بادهٔ گلگون درنگ و تاز آمده - برکف ساغرمی نهاد - و پری رخان حوری لباس بمیگوئی در جامهٔ سبز چون می از لباس مینا بر آمده - مطربان نغمه پرداز به نایرهٔ تر نوائی آتش افگن خرمن صبر عشاق - و روسپیان سراپا ناز با خنجر ابرو بسمل نماے خاطر مشتاق - ساقیان نازکبدن هر طرف بزم عشرت را گرمی داده - و نازکیان گلگون پیرهن بر سر کلاه باز بکجی بر نهاده - جلاجل بسر گوشی دف در مقام پرده از روے کار بر انداختن و نے بیزاری دلها را بدام دلبستگی کشیده - سرگرم راه هوش غارت ساختن - مخالفان را بجاے آواز نغمه دست تغابن بر سر - و کوچک و بزرگ را چون قمری بغزلخوانی زمزهٔ دلفریبی از بر تار چون رگ بابل نغمه خیز شور انگیختن - و نفیر بغایت گلو سوزی در زمام طاقت بر گسیختن - سرود سرایان انجمن عندلیبان چمن را دهل دریدند - و کرنائیان بزم عشرت چون مسیحادم

در نائے کرنائی دم روح افزائے دمیدند * تار نفس به تار ساز داد دمسازی داده - و قانون خوانان ترک و تاجیک صبر عشاق را به یغما ربوده - مار گذیدگان زلف یاسمن مویان را تریاق عراق بهم‌رسانیده - سرخوشان بزم موافقت باخوبان ماه وش بهار آرائے گاشن کنار و بوس - و سرمستان بادهٔ منافقت چون تیره روزگاران فلک زده کف زنان دایرهٔ افسوس *

صوت قوالان خوش ادا با دلهائے از خود رام کردگان طریق غنیمت سپرده - نغمهٔ مطربان زمزمهٔ سرا تاج اصطبار از فرق دانایان روزگار برده * گلرویان سرو قامت دست را حمایل کرده - شاخ صندلین را باهم آویخته گلهائے عذار را بر رخسار همدگر نهاده - نظارگیان را بصیرت افزودند - و شیرین لبان نسرین بدن سراپا طومار زلف برکشاده - چون صراحی از غلیان باده پیمائی خم افتاده - و از هر طرف رامشگران نغمه سنج فراهم آمده - بباریهائے گونا گون و نیرنگیهائے بوقلمون چرخ چنبری را بچرخ آورده - طشتش را از بام انداختند *

سرکار والا هریکے را بخلاع فاخره سرافرازی داده - کوس شادمانی بر نواختند - و بعنایات فراوان هر نقیر و قطمیر را مشمول بهجت بیکران ساخته - حرف احتیاج را از الواح خاطر شست و شو بخشیدند - و در شهر سری امرتسر جی و دارالسلطنت لاهور حکم نافذ رسید که: " لیلائے لیل را بچراغان منور چون خورشید روز پیرایهٔ نورانی پوشانیده - شمع مراد روشن ساخته - در سراچهٔ گلشن چراغ لاله را بروغن کنجد خال منور نموده - آن لیلة القدر را بهزاران روز نیک برسانند - و بخشش را روز بازار داده - برقص و سماع پرداخته - دست کرم بر کشاده - چون ابرنیسانی گوهر افشاندند - و از غایت کامرانی

بادهٔ گلگون و راوق مروق در جام چون خورشید انداخته - نهایت سرور و شادمانی چون شفق چهره برافروخته - عام لمن الملکی برافراختند*

اصطرلابیان دایرهٔ کش و انجمنیان آسمان وش را که معاقد کشاے رشتهٔ اهل مقاصد اند - امر جلیل القدر شرف اصدار یافت که: «زایچهٔ اقبال برکشیده - چون اقلیدس بمجسطی کشائی خلعت سرافرازی یابند» - و بموجب تعمق این گروه رفعت شکوه - که جراید خوانان آسمانی و رمزشناسان عالم پنهانی اند - اسم گرامی به نونهال سنگه جی قرار داده - بمراحم خسروانی هریکے را سرافرازی دادند - چون تاریخ ولادت آن نونهال بخت و اقبال بقام نیاز رقم رسیده - بعینه ثبت جریدهٔ یادگاریست * فرد:—

چون عقل کل آن نهال دانش   در گلشن آفرینش آمد
تاریخ ولادتش بجستم   گلدستهٔ باغ دانش آمد

سرکار والا بسزاے راجهٔ پونچهه و زمینداران کهکر و نبه مصر ظفر جنگ بهادر را مقرر فرمودند * و بطریق کومک سرداران اتاری را نیز همراه داده - بکشور آرائی اقبال وابهت و معاقد کشائی اهل احتیاج و مقاصد بخش صاحبان تخت و تاج گردیدند - در میر پور چون که بمقتضائے خود سری بمصر دیوان چند از راه خود داری برآمدند - طلب حضور شده - ماخوذ عتاب و قهر پادشاهي گشتند * و براے تادیب آن نواحي سردار هری سنگه را نامزد فرموده - کنجاه و مضافات آن را به شیخ احمد حکیم سیالکوتي تجویز نموده - سیر کنان و داد دهان دارالسلطنت لاهور را مخیم عز و جلال ساختند *

باب بیست و پنجم

وقایع سال یکهزار و هشتصد و هفتاد و هشت - 1821A.D.
بے اعتدالی مائی سدا کور - و بعضے کوایف آن سال بهجت اشتمال بفضل او تعالی شانه و عم احسانه *

چون کیفر کردار در عالم تناسخ - که منسوخ عقیدت اسلامیں است - و در ادیان دیگر مقرر است - و براهین سواطع و حجج قاطع اهل هند بر آن شاهد صادق - اما قطع نظر از آن دریں عالم نیز نمونهٔ آن ظاهر میگردد - و تشریح آن موجب طوالت کلام و تقریر بلا انجام است:—ع
اَلْعَاقِلُ تَكْفِيَهِ الْاِشَارَةُ * چون اشارهٔ آن بیزبانِ جلّ جَلَالُهٗ در کتاب عزیز نیز سنسمه علی الخرطوم[1] واقع است - واضح افتاد - که دریں عالم ناپایدار بسیارے بایں بلا مبتلا میآیند - و نیز "ثُمَّ رَدَدْنَاهُ اَسْفَلَ سَافِلِيْنَ"[1] حجت ناطق براے منکریں تناسخ نازل است - و در کتاب هنود بیان آن پایانے ندارد * مرا - که گرفتار صاحِ کلم - اجازت تعصب نداده اند - گردن تسلیم پیش هر گروهے انداخته - حلاوت خود را از میان میبرم *

بنا بریں مقال آنکه - رانی سدا کور مدام بدد باطنی بدگرگونگی ساختے - و خفیه بمراسلت پرداخته - اندیشه ها اندیشیدے - که شکست اولیاے دولت قاهره را مشعر باشد * بموجب عرض گامی خان خان سامان و کنور شیرسنگه جی بعرض والا رسید که: "رانی در گردن

---

[1] Quran XCV, 5.

تابعِ حضورِ والا مستعد شد - و ما را نیز بریں معنی مستبد میباشد - که عنقریب روانهٔ آنروے ستلج شده - ملک را بمخالفت بر آرد" *

سرکار والا در پئے حبس آن توجهه گماشته - قید - و ملکش ضبط فرموده - آن آهوے از دام جسته را صید فرمودند * رانی قلعهٔ ودهنی را بمهر خود بوالیان مغرب در آن گیر و دار نوشته - فرستاد * چنانکه ویدّ بهادر برآن متصر شدند - سرکار والا دریں باب آئین دوستی را تازه داشته - در باب استخلاص آن برهان گذرانیدند - و کامی خان را بدعوئ باگواه برنواخته - و کنور شیر سنگه را بتّاله و آن نواحی جاگیر فرمودند *

و شاهزاده کهڑک سنگه جی را معه دیوان موتی رام و دیوان کرپا رام و سردار فتح سنگه اهلوالیه براے تاخت قلعهٔ منکیره مکرر فرمودند - متعینان از راه ریگستان قلعهٔ محمود کوت را تسخیر کرده - شش کروهے منکیره اطراق نموده - بنواب اعلام نمودند - نواب عاقبت اندیشی نموده - یک لکه و چهل هزار روپیه مقرر نموده - در صدد اداے آن شد - مردم افغانیه - که از ملتان فرار کرده بودند - نواب را مانع آمدند *

از حرکت اجا سنگه نمک حرام - که بسردار بوده سنگه سندهانواله پیوستگی داشت - سخت شورشے برپا شد - که جاگیرداران را از فرمانبرداری منحرف ساخت - چوں همه ها بحضور رسیدند - حضور والا لکه روپیه جرمانه گفته - بسفارشِ دیوان موتی رام پنجاه هزار معاف فرمودند *

بعرض رسید که - "قاعداران منکیریان منهزم شدند - و مصر ظفرجنگ بهادر و فقیر عزیز الدین بحکمت عملی مستخلص کنانیدند" -

حضور والا بسری امرتسرجی رسیده - بعساکر ظفر پیکر ارشاد فرمودند که مستعد سفر منکیره باشند - خود با نفس نفیس متوجه شده - سر انجام این سفر فرمودند *

چون لشکر غیبی تائید بانحصار حصاریان پرداخت - از فقدان آب - که آن سر زمین سخت ریگستان است - چاهان خام کندیدند - و از وفور آب هر یکے سیراب گردید - و لشکریان بجمعیت خاطر در استیصال قلعگیان کمر همت چست بر میان جان بستند - چون مورچال برلب خندق رسید - محصوران پانزده روز در گلوله اندازی و سربازی قصور نکرده - آخر اندیشیدند که - با دولت خداداد بر نمیتوان آمد - "وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ[1]" برخوانده - قاضی گل محمد و عالیجاه سکندر خان را الامان گویان فرستادند - بوسیله ظفر جنگ بهادر معروض عاکفان پایهٔ سریر پادشاهی گشت که: "گروهے از اهل قلعه مستظر الطاف بے پایان حضور گشته - بر در دولت حاضر آمده اند *"

سرکار والا آرایش دربار فرموده - محاکات نیاز آگین فرستادگان نواب را توقیر داده - دلها بخشیدند - چنانچه عهد نامه مزین به پنجهٔ زعفرانی حضور اقدس و دیگر اقسام عدم تغیر و تبدیل جاگیر آن روئے آب سنده - ڈیره اسماعیل خان هوت و بنوں وغیره ترتیب یافت *

نواب شاهنواز خان معین الدوله بهادر با جمعے از بهادران افغانیه مسلح و با ساز و سامان بیشمار دولت بار اندوخته - مستمال و مخلع معه بنه و اغروق و مستورات بهامان بے پایان عابر گردید - و کوس مراجعت برنواخته - و ملک ده لکهه روپیه را در تحت و تصرف آورده - بیست و دو ضرب توپ داخل توپخانهٔ خاص فرموده - علم نصرت ر

[1] Quran II, 195.

فیروز مندی بر افراختند * سخاوت کنان و داد دلهاے داد خواهان
دهان بدارالسلطنت لاهور چراغ بندی و جشن فیروز مندی ساختند *

بعرض رسید که: سردار امر سنگه مجیٹه - که در تیراندازی سر مور
بر پائے مور میدوخت - از دست زمیندار ناره جان نثار گردید - حضور
والا بیاد خدمتگاریهایش متأسف - و به مصر ظفر جنگ بهادر مکلف
گشتند * مصر وارد آنجا گشته - در کوه ناره قلعه احداث کرده - و
قلعه از پاینده خان گرفته - زمینداران آن نواحی را حلقهٔ انقیاد در
گوش انداخت * دیوان کرپا رام - که اجازت تنبیه سرکشان یافته بود -
بعد از تادیب و تعذیب آن گروه باغي - حسب الحکم در سراے صالح
شامل انتظام آن ملک گشته - بتقبیل سدهٔ سینهٔ فرق بندگی نورانی
گردانید - پاینده خان سر تمرد فرو نمیآورد * سردار هری سنگه را پکهلی
و دهنتور و آن نواحی جاگیر کرده - تسکین خاطر فرمودند * ظفر
جنگ حاضر شد * اما از قرار واقع بند و بست آن ملک نشد *

براے استخلاص قلعهٔ ودهني هر چند پیش کپتان ویڈ بهادر
معتبران سرکار والا رفتند - ویڈ صاحب دست بر سینه نهاده - بر چند
روز گذاشته و دم فرزندی زده - عهده دار آن شد - که بافسانهائے دور
و دراز از سرکار کمپنی مستخلص کنانیده - در رضامندیٔ مهاراجه صاحب
کوشیده خواهد شد * سرکار والا نیز این معنی را بمفاد: [بیت]

چون کار بے فضول من بر آید
مرا در وے سخن گفتن نشاید

و از گستاخی و دلیری پهلو تهی فرمودند *

باب بیست و ششم

وقائع سال یکهزار و هشتصد و هفتاد و نهم - رسیدن ونتوره صاحب و الارڈ صاحب فرانسیسان - و حکم استقامت یافتن در گنبد انار کلی - و سوانح آن سال * 1822A.D.

خالق جز و کل را در هر امر حکمتیست - و ظاهریان را از روے حسد درآن حیرتے * چون حکمتش سرانجام میکشد - و امرے در مدت ممتد بانجام میرسد - آنوقت بر صنعت بیچونیش غش میخورند - و جَلّ جَلالُهٗ و جَلّتْ حِکْمَتُه برزبان میرانند *

شاهد این مقال آنکه: راجه دهیان سنگه در اطاعت و فرمانبرداری کمر جهد برمیان بسته - سرکار والا را از خود خورسند - و بپایۂ والاے مسند آرائی جمون سربلند گشته - برادران خود را حاضر نمود * سرکار والا راجه گلاب سنگه و میان سوچیت سنگه را خطاب راجگی به تجدید بخشیده - و نظامت جمون و آن نواحی تا حد کشتوار جاگیر کردند - و سردار اربیل سنگه معاملۂ کلو و منڈی داخل خزانه نمود - و سردار دل سنگه بمرض لاحقه در گذشت - جاگیرش ضبط - و پورش عطر سنگه را در فوجداری ربط فرمودند * راجه گلاب سنگه از نظم و نسق پونچهه و متمردان آن نواحی بالکل فراغت یافته - حاضر شد *

درین سال ونتوره و الارد از قوم فرانسیس از راه کابل و پشاور
بلباس ولایتی سپاهیانه شرف استیلام دریافته - در گنبد انارکلی اجازت
استقامت یافتند - و اشفاق نمایانه با وصف امتناع حضار خاص الخاص
از حد زیاده و شامل حال هردو صاحبان گشت * قواعد سواران و قواعد
پلاٹن سنگهان بونتوره و الارد تفویض یافت - و چند روز بایثار زر کشمیر
و انعام کثیر چون ابر مطیر هر دو را توانگر ساختند * ارشاد شد که
فصیل ظاهر سری امرتسرجی بطور دارالسلطنت لاهور حساب نمایند *

بیر در پندت عامل کشمیر ببقایاے یک لکهه روپیه محبوس ماند *
رامجی مل و جواهر مل و نانک چند حاضر گشتند * رامجی مل
قید - و جواهر مل اجارهٔ شالداغ بمقابله سی و هشت لهکه و بیست
و پنجهزار روپیه گرفته - معه گورمکهه سنگه کمیدان برادر میان سنگه-
شرف رخصت یافت *

کرم چند و کنهیا لعل دفتری را معزز فرموده - سرکار والا از لاهور
به راولپنڈی نزول اجلال نموده - و کرم چند را نزد پشاوریان براے
وجهه نذرانه پیغام فرمودند * چون اسپان تازی نژاد و میوه و برنج وغیره
تحائف فرستادند - و باز بلاهور عز ورود اقبال گشت *

از اخبار ولایت بسمع اقدس رسید که : پیش دوست محمد خان
والئ کابل اسپے ایرانی صد کروه رفتار است * کنور شیر سنگه را معه
هشت هزار سوار و پیاده و نیز دیوان کرپا رام را مامور فرموده - براے
تنبیه مردم کوهی روانه فرمودند * اننت رام نامی هندوستانی از فرخ
آباد بآرزومندی ملازمت اقدس بموجب حکم عالی رخت استقامت
در پٹیاله (بٹاله) افگنده - گذارش حضور نمود * سردار هری سنگه را -
که بسامان کشی غازهٔ تهور بر رخ داشت - ارشاد رفت که : "شامل

حال عساکر نصرت گردیده - معه عطر سنگه و سردار دهنا سنگه - بآبروے آب اٹک دباغت دهند *"

متعینان نمکحـــلال بر دریاے اٹک جسر بسته - قلعه جهانگیره را مورچال کرده - تسخیر نمودند * و جمع سرداران باتفاق رجوع به صاحبزاده کنور شیر سنگه آورده - بحضور عرضداشت نمودند * چون این مقدمه معلوم عظیم خان گشت - از کابل در جلال آباد آمده - بر تنبیه عسکر سنگهان کمر همت بربست * چون این معنی معروض حضور گشت - خود بنفس نفیس از لاهـور کوچ فرموده - منزل بمنزل در وزیر آباد - گوهر اکلیل سلطنت کنور کهڑک سنگه بهادر را معه ظفر جنگ روانه بطریق منگاله فرمودند * و خود در رهتاس رسیده - جشن فیروز روز هولی بطریق پادشاهانه نموده - و هریکے را از شهری و لشکري زنگ افلاس زدوده - در عالم جاوداني سرخرو ساختند *

و بعد از آن لب دریاۓ اٹک مخیم اقبال ساخته - از سر پل گذاره فرمودند - چون عظیم خان بامداد مردم کوهی مقابله نمود - حکم بقتل عام در دادند * سنگهان جان نثار به اقبال عد و مال نانک شاهي آن چنان بضرب توپ و خمپاره وجود اعدا را روانهٔ عدم نمودند - که گویا مقدمه عنقا بوده - چهار هزار کس را روانهٔ دیار هلاکت نموده - علم فیروزی افراخته * اگرچه سردار پهولا سنگه نهنگ[1] سردار گربها سنگه و سردار کرم سنگه چاهل و کمیدان هاۓ پلاٹن گورکهه ها وغیره از احدیان به نمکحلال بفراخناۓ آنسراے خرامیدند - اما افسانهٔ ایشان از تیغ بازی بر زبان هر کهه و مه رسید *

[1] Phula Singh enjoyed the reputation of being very brave and fearless. Mr. Smyth in his "Reigning Family of Lahore," devotes one full chapter to this intrepid Akali soldier.

چوں غنیم را پاے همت از جا ربودند - سرکار والا قلعهٔ هشتنگر را محصور کرده - بجنگیان اجاره هشتاد هزار روپیه دادند - و خود بدولت در پشاور - که شهریست از عز دار لشکر والا بتاراج آمده - رسیده - امان بخشیدند *

و از آنجا که - عظیم خان را که بفرامین مطاعهٔ مشعر استمالت و نظامت پشاور طلب فرموده - امراے خاص را فرستاده - آخر یار محمد را بخلعت برنواخته - ناظم پشاور قرار داده - از خلعتهاے گونا گون بر نواختند * مبلغ یک لکهه و ده هزار روپیه معاملهٔ سالتمام مقرر فرموده - یک هزار سوار در جانفشاني و چند اسپان ترکی نژاد برآن افزودند * یار محمد خان را به فیل و اسپ و خنجر و جیغهٔ مرصع اعزاز فرموده - با خلعت هفت پارچه رخصت دادند * شیخ غلام محی الدین ککے زئی معتبر دیوان کرپا رام را بسفارت پیش عظیم خان روانهٔ کابل فرموده - از حرکات واهیه مانع آمدند * و خود بدولت و اقبال با فر فریدونی از دریاے اتک بر سر پل روار و دارالسلطنت لاهور را بچراغ بندی حکم فرمودند *

درین سال گل دیگر شگفت - که در خانهٔ جناب قبله دینا ناتهه صاحب - که والد راقم باشند - دَامَ ظِلَالُ جـلالـه - فرزندے حیرت زدهٔ بزم هستی - که عبارت از بے اعتداد آفرینش - یعنی راقم السطور امر ناتهه اکبری میرود - هستی گرفت - و ناحق و بے موجب و ناروا در حلقهٔ « اَلدُّنیَا جِیْفَةٌ و طَالِبُهَا کلاب » دو زانو نشست اے واے کاش! حیفے که خالق ارواح بخطاب «آلست بربکم» میپرداخت - کیکنم دامن گرفتے - که یشهد - تا گواهی ندادمے - تابدعوی این وقت - که جوارح کلیم منکر اطاعت و عبادت است -

راسخ آمده - اکنون از فرق سر تا به ناخن پاے غرقهٔ بحر عصیانم :

فــرد   نــدارم ز تشفــع یاران خبــر
که غرقــه نــدارد ز یاران خبــر

در غایت وحشت گاهے تانس بآهوان صحرا دارم - و گاهے از بے ملاحظگی هاے طبع وارستگی هاے گونا گون بخاطر گذارم *

بشمبر ناتهه برادرم اگر قد هستی نه شکستے - آتش پدر فرو- نشاندے حالا که مرا پدر سرمایهٔ حیات مستعاره نویسد - جز آنکه سر نیاز برپائش دارم - و جبین نیئش بر قدمش گذارم - هیچ نیندیشم * بتبختر و کجکلاهی - که نا گزیر نشاء علاقه دنیوی است - بسرآرم - و بمشتے بوالفضول آبرو سرکه نکنم و از گوهر بے بهاے کلام - قطع نظر ازین خبر که : " لا تُلْقُوْا الدُّرَرَ فِيْ فَمِ الْكِلاب " پیش نا خوانده مهمانان سماطے کشم * امر ناتهه ! این کلپتره گوئي کجا ؟ و این یافه درائي تا کو ؟ لختے بخدا که بخود آئی :   نظم :

کاشکے مادر نزادے - به بدے جاے شیرم زهر دادے - به بدے
دایهٔ آنساعت که نافم مے برید تیغ بر حلقم نهادے - به بدے
تا بسیاست عنصری گناه مقید نیآمدے *   [نظم] :—

یاد دارم بــوقت زادن خــویش
همه خنــدان بودنــد و من گریان
وقت رفتن من از خــدا خواهـم
همــه گــریان بونـد و من خنــدان

نجومیان دانشور و اختر شناسان بلند نظر در نیکبختی کشودند - و من نا کرده کار را بفرخ قدمی بر پدر بزرگوارم ستودند - و چون درین سال بالهامات تائید یزدانی بدولت بار هر روزه میمنت اندوخته - بخلاع فاخره سرافرازی یافتند - و بجایگاه خود مذکور آن خواهد رفت *

باب بیست و هفتم

وقائع سال یکهزار و هشتصد و هشت - ظهور بغض و عداوت درمیان رجبن فرانسیسان وسردار مهت سنگه بالاے کشتی - و دیگر ذکر شرائف اوقات اقدس و اعلی * 1823A.D.

یزد بیهمتا جل جلاله پادشاهیست عدیم المثال - حکمرانیست بے زوال که لم یلد ذات اوست - ولم یولد صفات او در هر سرزمینے نائی قرار داده آنچه خواهد بر آن زبان جاری سازد - و کیفر کردار و پرسش غربا و گدازش ظلمهٔ ظلمت سرشت - و دگر گونا گونگی ها نیز بمقتضاے دور بے مدار - که هندوانش کلجگ نامند مسلمانان آخرین زمانه گویند - بر روے کار *

گواه این مقال احوال این خدیو نواختهٔ رب ذوالجلال میتواند بود - که چون دارالسلطنت لاهور مخیم اقبال گشت - حکم نافذ نفاذ یافت که "سردار عطر سنگه سندهانوالیه و اربیل سنگه و رجبن فرانسیسان از دریاے بهت عابر شده - حاضر شوند" * بر سر کشتی هنگام عبور اربیل سنگه حفظ مراتب سردار عطرسنگه مد نظر نداشته - بر سر پرخاش آمده - تاخیر موجب تحقیر و تقدیم باعث تفخیم انگاشت - قضاے بهانه جو همت سنگه را بزخم تفنگ جان بشکرد - و گروهے از احدیان نیزبر زمین آفتاد - کشتی خود را بگرداب فنا انداخته * برادر همت سنگه در حضور حاضر شده - داد خواهی نمود * بعضے از سپاهیان دو ماه قید شده - نجات یافتند *

حضور والا بغسل سری هر منذل رایات عالیات بر افراشتند * غبار احتیاج از صفحهٔ خواطر حواشي آن مکان قدس نشان شسته - سجود را روز بازار دادند - و ازآن جا شکار افگنان بسیر قصبهٔ بتاله توجهه فرمودند در عین تابستان در ظاهر ادینه نگر ایلامشي فرمودند * شورش کوس اقبال در آذان راجهائے کوهي انداخته - طالب زر گشته - هر یکے چون حلقه بگوشان جان بهیچ میرز طوق بندگي چون قمری بگردن کشیده حاظر و بادائے سه لکهه روپیه مخاع بخلاع فاخره گشته - آخر به باز یافت مکافات خود سرافراز شدند *

بمتصدیان صوبهٔ کشمیر بادائے سی و شش لکهه روپیه موکد گشته - هریکے را بخلعت امتیاز بخشیده - پندتان کشمیر را نیز در آن دخل دادند - و دیوان کرپا رام را به تسخیر قلعه ممنوته و تخریب آن نواحي مامور فرموده * برائے حاضر شدن اسد خان بلوچ - که در تمرد و سرکشی نظیرے ندارد - ارشاد فرمودند * عبدالصمد خان دائیره نشین را نیز حکم باحضار داده - از تشخیص ملکش - که رایگان خوار بوده - منت افتتاح ملتان بر سرکار والا میگذارد - اشاره کرده - و از غایت خدا پرستی از خدا مردان آن سواد نیز دل پژوهی بتاکید گفته - بسپاه کینه خواه رخصت فرمودند - و خود بدولت و اقبال در دارالسلطنت لاهور رسیده - خلقے را از انصاف بر نواختند *

درین سال مادرم را روزگار بسر آمد - او را فرزند دوستی بجان آورده - و از خدا پژوهان التماس من کردے * روزگار سرکش او بدقت آورد * چون بمن مینگریست - افسوس خورده - میگفت ع :— " ندانم که پرورد خواهد ترا ؟ " والد ماجدم بعظمیٔ دایه سپرد * و او مرا بشیر پروردے - و جدهٔ من که مادر شفیقهٔ من است - مرا در

کنار گرفتی - و بتیمار داری من روز را شب کردے - و شب را بروز رسانیدے * اگرچه او را ندیدم اما مقدمه بطی است - که باستماع مذکورش مو بر اندامم راست میشود - و شفقت مادری ناخن بدلم میزند * او از خاندان کبری بود - پدرش جیون رام نام داشت - علم و حکمتش خانزاد بوده - خداوند تعالی او را بیآمرزاد !

بعرض رسید که - راما نند ساهو - که مستاجر محالات خالصه و در مالگذاری و کم خرچی فسانهٔ روزگار بود - بمرض مزمنه در گذشت * از غایت نشاط فرمودند که - " مردم نام او را وقت صبح نمیگرفتند - که نان بدست نمیافتد * سرکار والا را لک ها بدست خواهد آمد - باز پادشاهانه فرمودند که - بیست لکهه روپیه از پسیذانش باز یافت نموده - داخل بیت المال سازند * از آنجا بحیلهٔ عمارت بتقبیل سری امرتسرجی بر محتاجین ایثار نمایند *

چون سابق تحریر یافت که - اننت رام از فرخ آباد هندوستان در پٹیاله [بٹاله] رسیده - احوال خود را بحضور والا - که در آن هنگام بآن روے آب اٹک تشریف داشتند - عرضداشت نموده بود - ارشاد رسیده - که بوقت ورود عساکر اقبال بدارالسلطنت لاهور حاضر شوند * درین ایام هندوستانیان آنچنان بداب و آداب شرف حضور دریافتند که برزبان درفشان حرف تحسین گذشت - و بعد از مقالات هندوستان و فرمان فرمائے غازی الدین حیدر دو پالٹن حواله فرموده - حکم نگهداشت مردم پلٹن سیوم کرده - پسرش را تهانه دار پٹیاله نموده - و فصاحت کلامش و تقریر موزونش را درجهٔ استحسان بخشیده - مخاطب به اننت رام کلکتو ساختند *

از عرضداشت دیوان کرپا رام بوضوح پیوست - که قلعه ممنوته بسطوت اقبال پادشاهي مفتوح * و اسد خان شغال سیرت از روباه

سیرتي باز آمده - هشتاد و هفت هزار روپیه نذر گذرانیده - برای مستقبل پسر خود را سپرده - و از خاندان سلطان الاذکیا خواجه فریدالدین شکر گنج - که بابا نانک صاحب نیز بعضے از ابیات پنجابیهٔ ایشان در گرنهته صاحب داخل فرموده اند - مردے باخدا سایمان سنگهی نام دیده شد - که در ریاضات شاقه و فقر و فاقه همتا ندارد - و صالح نام در تذبیهـهٔ پور مائی سپوران از کشف و کرامات شان آنچه برائے العین دیده - در حضور رسیده - اظهار خواهد نمود - نیز بابا سنگت جی که در دشت گردی و فراخ خاطر و نفور از مردم اند - چه گفته آید!

حضور والا پا بجاے اسد خان منظور داشته - حکم بمراجعت بخشیدند - و از پۓ ازدیاد اقبال و صحت تن دعا خواسته- یکهزار روپیه براے نذور فقرا قرار دادند * [فرد]

حمایت را کهن دانـــان درویـــش
ز صـــد ســـد سکنـــدر قوتش بیش

باب بیست و هشتم

وقائع سال یکهزار و هشتصد و هشتاد و یک 1824A.D.- دربیان خلعت دیوانی از پیشگاه والا بنام لاله سوکهدیال - و درگذشتن راجه سنسار چند از جهان فانی بعالم جاودانی - و وقائع آن سال مبارك *

چون از قدیم چرخ ستمگار دشمن هر خاندان است - و در نواختن افتاده و انداختن نواخته بازیهاے نیرنگ بر روے کار میآورد *

دریں سال بعرض رسید - که راجه سنسار چند رخت عنصری بر بست - و به راۓ انرودھ چند قشقه ملکداری وا سپرده - حضور والا از لاهور بسری امرتسرجی سجده و بظاهر بتاله گلگشت نموده - بضلعه ادینه نگر ظل رافت گسترده - فقیر عزیز الدین حکیم را با خلعت سر افرازی فرستاده - یک لکه روپیه درخواست فرمودند - فقیر به لسانی پردهٔ گوشش دریده - ببازیافت شرف بار یافت - از غایت عاطفت به لاله سوکهدیال خطاب دیوانی بخشیده - بر همسران تفوق دادند - در آن حین والد ماجدم دام ابقاه در دفتر معلے تاریخی فرمودند - براۓ یادگار بجنسه نوشته شد :—

قلعهٔ سیبه - که حضور والا از راجه اش مستخلص کنانیده - بدیوان محکم چند عطا فرموده بودند - بعد از مدتے - که وقت برابر شد - راجه عم خود را بر آن آورد - که دختر خود به راجه دهیان سنگه سپارد -

تا نامے از اولاد شان در آنجا باشد - چون عرض حضور شد - از غایت مسرت راجه را برنواخته - یک لکهٔ روپیه را نقد و جنس عطا فرموده - بغایت شوکت و سطوت کدخدا فرمودند - و قلعه سیبه را از دیوان کرپا رام طلب نموده - بخاطرداری هاے امیدوار مکرمت پادشاهی ساختند - کرپا رام را تیرگی بخت در گرفت - و خرمن بخشش را آتش برق «اَلْحَسَدُ تَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ» پاک بسوخت - که بخداوند تاج بخش بدلیل و برهان برآمد - از فراخ حوصلگی نظر بر خانه زادیش گماشته معذور فرمودند *

بعرض رسید - آبیان آب اٹک از آنرو بعضے جهات این روے آب نیز دست انداز شده - آتش غضب سلطانی را بآرزو میخواهند - حکم به لشکر - که در معنے قهر آلهی عبارت از آنست - در دادند - چون طغیانی آب بحدے بود - که حباب نیز طالب کشتی میشد فیل را در دریا انداخته - بقدرت کبریا آب پایاب شد - و فوجے از جان نثاران نیز قدم بقدم بساحل نجات پیوستند - چون حضور قدم از دریا بر آوردند - کسانیکه در دریا بودند - آب بر سر طوفان آمده - برات حیات بسیارے را بر لوح عدم نگاشت - وفور غازیان از زاغ و زغن بیشتر بود - علف تیغ جفا گشته - چون لباس خود ماتمی شدند - سرکار والا حکم بقتل در داده - قیرمات مسلمین و سادات و علماے آن نواحی را حکم بآتش داده - آتش فتنه را منطفی نموده - فروساختند - دیوان کرپا رام باوصف آوردن فقیر عزیز الدین به پنجاه سوار رسیده - فوج در چهاونی گذاشته - سعادت کورنش دریافت - غصه بحال او فرموده - از نمکحلالی بعید انگاشتند - و دیوان موتی رام را از ایالت صوبهٔ کشمیر معزول فرموده - بهمان سنگه کمیدان را بجایش تعین - و بعد ازان اقرار

چونی لعل را باجارۂ بیست و هفت لک و پنجاه هزار روپیه ناظم آنجا قرار داده یقین نمودند - سردار یار محمد خان را باداے مالیه از اسپ وغیره تحایف نوازش فرموده - بایالت آنجا مقرر کرده - انتهاض بوقت حاضر شدن دیوان موتی رام از حسن ابدال خود با دولت فیاض فرمودند - که از سردار هری سنگه تحایف عمده این قدر نه رسیده بود - که دیوان آورده *

درین اثنا محمد خان گلدهریواله را بعهد عنایت بار داده - بفیل و خلعت سرافراز - و بعد ازان سکندر وار در قید آن دو سر هنگ دارا کش از پیمان باز گشتند * و از آنجا دارالسلطنت لاهور وارد گشته - از دیوان موتی رام هفتاد هزار روپیه جریمانه گرفتند * و دیوان کرپا رام از خود سری باز نیامده - با پدر جنگیده - راه فرار سر کرده * سرکار والا از تفقدات بے پایان او را نانک چند فرستاده - طلب کردند * از نانک چند وغیره همرانیان دیوان موتی رام شصت و سه هزار روپیه باز یافت نموده - از پندتان آنجا دو لکهه و چهل هزار روپیه طلب نموده *

درین سال ونتوره فرانسیس را هواے نفسانی دامنگیر شد - در حضور عرض کرد که : چون رسم و روش فرانسیسان و انگریزان در دین و آئین مستوی است - زنے از قوم انگریز پیش ویڈ صاحب بهادر موجود است - اگر حکم شود - کتخدا شوم * سرکار والا ده هزار روپیه نقد بخشیده - برات سی هزار روپیه براے امرائے عالیشان تنخواه فرمودند - ونتوره فرانسیس در انار کلی محفل عشرت آراسته - در داد و دهش تقصیرے نکرد - و پادری لدهانه را طلب داشته - بموجب آئین عیسوی دست را نگار بست - و بعد از سه روز هم آغوش شاهد تمنا گشته - شرف حضور دریافته - به مبارکبادي امتیاز اندوخت *

باب بیست و نهم

وقایع سال یکهزار و هشتصد و هشتاد و دو- و تصرف قلعه کوتلمیر- و بعضے از شرائف کوائف آن روزگار فرخنده آثار* 1825A.D.

همیشه رسم شاهان والا نژاد آنست- که بخرد خورده بین و دانش نکته چین بر سر خود روي بوده - از گفتهٔ عوام بر کنار برسند- و خود را مغلوب این گروه بے شکوه نسازند- و اگر درآن اندیشه ربقه نیز در یابند- بر نیرنگئ اقبال بالش ننهند* چون روز نو روز فرخی را اساس بر نهاد- دلها را از کثرت انتعاش چون گل بخنده آورد- بهار از صبا جوانی گرفت- و خزان نهیب و الم از پا در آمد*

حضور والا بروز مبارک نوراته متصل کوت لکهپت جشن فیروزي و محفل نوروزي فرموده- تمامئ امرائے نامدار و حضار سراپا افتخار را شال و شمله عنایت فرمودند- و غبار نامرادی را از صحایف عموم شست و شو داده- و چون ابر آذری برسر باریدن گرفت* چنانچه آن گلخن را گلشن و آن ظامت آباد را روشن ساختند- و از آنجا در قریه خطپور شانزده کروهی لاهور بطریق نشاط سیر فرموده- عسکر گوهر اکلیل خلافت کنور کهرک سنگه بهادر را ملاحظ فرموده- داد دهش دادند* حکم کوچ داده- استحصال معامله از رکن الدوله صادق محمد خان بهاولپوریه مقدم نمودند*

دیوان موتی رام را بمحاسبهٔ اعمال نشانده- استخلاص دژهاے مفتوح- که بحکم مبرم در تصرف خود داشت- و بآن غرور و

تمکنت پسرش کلاه استکبار به هوا میانداخت نموده - در اندک زمانے او را چون مرغ بر کنده بال نشاندند * حضور والا در هوشیار پور رسیده- سیر کنان- قصبهٔ ندون را رونق افزوده - نهیب در نهاد انرودهـ چند پور راجه سنسار چند انداختند * مشار الیه باجازت بخت بیدار پنجاه هزار روپیه نذرانه گذرانیده - بخلعت راجگی سرافرازی جست *

از آنجا در اُونه بدیدار بیدی صاحب سنگه اِفادت را روز بازار دادند * چون قلعه کوتّایر در راه بنظر اقدس آمد - از غایت انتظام ظاهری - که مخالف آئین معفویست - چه آنجا حرص و آز و حفظ اعتبار و پاس جاه را گردن زنند - و اینجا رعونت و تمکنت و بسیار گیری و فوقیت طلبی و قدر داني را از مهین عنایت کبریا شمارند- حکم به تسخیر آن فرموده - جمعدار خوشحال سنگه و فتح سنگه را مامور نموده - خود بنفس مقدس در کانگره رسیده - از سری جوالا جی خاطر را بنوائر قدسی سرایر افروختند * چتر طلا نذر گذرانیده - احوال رسیدن صاحب قران نور الدین محمد جهانگیر بادشاه غازی را دریافته - بر عقیدت افزودند و از آنجا در ادینه نگر چندے سیر فرموده - گوش بر اِفتاح قلعه کوتّایر انداخته - چندے از جوانان جان نثار را ضمیمهٔ فوج جمعدار ساختند- چون بادولت خدا داد دم زدگی موجب ندامت و برابری باعث خجالت است - قلعدار آنجا جاگیر ده هزار روپیه گرفته - بتسویلات رنگا رنگ جمعدار گرفتار آمد * چون شرف قدمبوسی دریافت - بملاحظهٔ ایماے ایمان - که فیمابین جمعدار و سودّهی کرتار پوریه و راجهٔ آنجا در حالت تحصن بمیان آمده بود - او را مطلق العنان و بجانب جاگیرش روان فرمودند *

چون دارالسلطنت لاهور مخیم عز و جاه گردید - ظفرجنگ بهادر

در عین تابستان بکیفر کردار گرفتار آمد * چون از چندے کلاہ استکبار باوج آسمان انداختہ - از دایرۂ آداب بیرون می خرامید- و حقوق نمک را بر طاق نسیان گذاشت - کہ بے خردی خود را بر گوهر اکلیل خلافت معروض مقدس گردانیدہ بود - سرکار والا فرمودند کہ: ظفر جنگ را از دولت ولیعهد درد شکم است * چون قضا موافقت این دارائے جهان افسر را بجان میخرد - ظفر جنگ بعد از چندے بدرد شکم بغتتاً در در گذشت[1] - و از پسیندانش یک لکهہ روپیہ بازیافت نمودہ - املاکش خاص فرمودہ - مصر سوکهدیال برادرش را سرافرازی دادند * و دیوان سوکهدیال را خلع دیوانی نمودہ - از نادانیش خبر یافتہ - دیوانہ ساختند *

چون امرتسر مضرب خیام دولت گشت - جشن دسهرہ مرکوز خاطر اشرف شد - در رامنگر نمودہ - آسمانیان را از آواز اتواپ گران گوش ساختند - و از آنجا بفر اقبال در پادشاهانی رسیدہ - فوجے گزین را مامور پشاور ساختہ - و بیست هزار سوار بسرکردگی شاهزادہ کهڑک سنگہ جی بجهت تحصیل معاملۂ بنو و تانک مامور فرمودہ - خود بنفس اقدس بغسل سری کتاس عبادت و یزد پرستی را اساس نهادہ - و از آنجا سیر کنان بدارالسلطنت لاهور مردم انتظار کش را از خاک قدوم کحل الجواهر بصارت بخشیدند *

ونتورہ و الارڈ فرانسیسان انگریزی لباس معروض اقدس نمودند - کہ سنگهان تن باطاعت ندادہ - خودسری را رونق میدهند - و بر سر تمرد نشستہ - بر سر جان باختن آمدہ - شمشیرها از نیام بر آوردہ اند *

[1]Sohan Lal gives 5th Sanwan 1882 (19th July 1825) as the date of Misar Diwan Chand's death. He also gives an estimate of the Misar's services to the Maharaja (*Vide* p. 325 *Vol.* II.)

چون پاسبانی حکم بنامی پادشاهی است - خود معه اضراب اتواپ و فوجے از بهادران همراه گرفته - در انار کلی سایهٔ اقبال انداخته - حکم بتسخیر آن اشرار دادند * چون مقابله باخدیو جهاندار طاقت آن گروه سراپا ادبار نبود - بحکمت عملی پادشاهی قید شدند * بعد ازآن بکمی مناصب رسیده - باز بفرمان برداری صاحبان بهادر ماخوذ شدند * سلطان محمود پور غوثی خان میرآتش را جوان پسندیده دیده - بر عهدهٔ پدری سرافراز ساختند - و بخلعت ثمین و جاگیر گزین سر بر افراختند *

چون تیره اسماعیل خان هوت مخیم اقبال فیروزی کنور کهڑک سنگه جی گشت - نواب شیر محمد خان معه تحایف آن ملک دولت بار اندوخته - عالیشان پاینده خان وغیره امراۓ نامدار خود را برکاب صاحب زادهٔ بلند اقبال معین نمود - و چون افغانان متمرد - و از نخوت برسرجنگ آمدند - افغانان رخ شان برتافتند - داد جوانمردی داده - از سرکار هزاران هزار شاباش و به خطاب نمکحلالی انتعاش اندوختند *

درین سال طرفه ماجراۓ بروۓ کار آمد که - چون سردار فتح سنگه اهلوالیه مرد پیشین و داناۓ زمانه و مورد اخوت این خدیو فرزانه بود - و مدام سواۓ لفظ "برادر" از حضور در بارهٔ خود تجویز خطابے نداشت - اما ادبارش راهزن آمده - بر سر خیالات داشتے و چون دیوانۓ سرکارش بوجود شیرعلي نامي جالندهری - غلط شاهجهان آبادی - از قوم کلال - غلط از قوم مغل - تعین گرفت چها که سردار مذکور یاد نگردید - و چها که او رفت و روبي نکرد - چون دانست - که حالا مقدمه دگر گون است - روزے وقت صبح العاشقین - که هنگام شام است - ستارهٔ اقبال در ترقي یافته - جاهلانه خطے بمهر چودهری قادر بخش - که وکیل مهمات سردار در سرکار والا حاضر بود -

مشحون بمضمون تجویز اخذ و خبر ملک در حضور انور از سردار سراپا اقتدار بمطالعهٔ سردار رسانیده - آیهٔ اَلْفِرَارُ خواند - سردار از تقریر شیر علي روباهانه بیدست و پا شده - پردگیان دولت خود را - که پرده از روی کار نیفتد - از آن روی آب ستلج گذرانیده - و از افیال و خیام و افراس چیزی باقي نگذاشته - فوج خود را نیز حکم عبور داده - شپا شپ در جگرانوان رسیده - تا خوانده مهمان صاحبان بهادر گردید *

چون این معنی از اخبار بمسامع اقدس رسید - لختی از خود رفته - بخیالات واهیه و مخادعات حضارش تعمق فرموده - حیرت بر حیرت افزودند - آخرالامر کنور شیر سنگه را نیابت دارالسلطنت لاهور بخشیده - بامرتسر و از آنجا بکپورتهله رسیده - ملک را در دیده گذرانیده - و بمقابلهٔ لک روپیه جواهر سنگه را باجاره دادند - و چون معلوم نظر داشتند - که چودهری قادر بخش قابل این چنین حرکات نیست - او را مطلق داشته - اطلاق امر شنیعه بر دیوان شیر علي ساختند - چودهری از غایت انفعال ناگهاني در گذشت - سرکار والا را بالکل مطمین خاطر گشت - غلام غوث برادرش را بر نواختند *

و از آنجا در دارالسلطنت لاهور بر تخت کامراني نشسته - ضمیمهٔ آن ملک را از عنایات قادر بیچون تصور نمودند - چون از ساکنین دارالسلطنت لاهور شکرگذاری - و عدل و انصاف گوهر اکلیل خلافت معروض اقدس شد - چها که بحال او صرف توجهات نفرمودند؟ کنور کهرک سنگه جي بهادر معاملهٔ بنو و ټانک بتحصیل آورده - بموجب حکم والا در لاهور شرف قدمبوسي اندوخته *

چون شورش مردم گند گهرّیه ها و سری کوتیه و محبوس شدن پسر عباس خان خطک - که از جانب حضور مامور بود - و انحراف

یار محمد خان از گذرانیدن اسپان و قاطران بسمع والا رسید - بنام ونتوره ارشاد شد که : برلب دریاے چناب دایرباشد - و آنجا حکم فرمودند که : بکومک سردار هری سنگه پرداخته - بهزاره در آیند * سردور سنگه از کابل باستقبال آمده - دو هزار روپیه وجهه ضیافت دوستانه داده - بر خود بالید - تزلزل در نهاد اشرار کوهستان و سرتابان بد نهاد آن نواحی انداخته - در سربریدن و بباد دادن خرمن جمعیت شان مواظبت ساخته - طرفه داد شجاعت دادند *

درین سال دانائے اسرار بر حق - شناساے ایزد مطلق - راز دان اهل کشف و برهان جناب منسا رام صاحب راز دان دام برکاتهم پیکر اخشیجی را الوداع گفته - در گروه قدسیان عرش نشین نشیمن گزیده - مشتے صورت نژادان معنی محرم را بماتمکدهٔ حیرت نشاندند - و پریشان دلان روزگار را شیرازهٔ جمعیت بر گسیختند * طریقت بماتم نشت - حقیقت بهم بر آمد * هر چند آن مسند بصفوت گزین معرفت شکوه - مجرد نشین خدا پژوه - رمز فهم الهامات الهی - ممیز سفیدی و سیاهی جناب سنت رام صاحب دام افاضتهم نور بصرش زیبایش انوار و جلوهٔ قدرت دادار دارد - اما هجران نادیدگان را بغمکدهٔ حیرت انداخت *

والد ماجدام را دام ابقاه بے من انفاس قدس اساسش دمے بیقدم و قدمے بیدم نیست - مجاذیب دهر او را مرد میدان تعلق و شجاع عرصهٔ تجرد شمارند * چه این دو گوهر از دانش بیبهائی اندوختند - و این دو لعل درخشان بدخشان عرفان در آویز گوش حقیقتش گشتند - چنانچه شمس خاور شیراز گوید[1] :

[1] Hafiz is meant here by the author and the quotation is from his well-known *Ghazal*.

غلام همت آنم که زیر چرخ کبود
ز هر چه رنگ تعلق پذیرد آزاد است

غربا و فقرا به تیولات وافره - که کفایت عشایر را مداوا کند - ممتاز - و از خلق سایمش اعدا و احبا سر افراز - آری : ع

بریں خوان یغما چه دشمن چه دوست *

و نیز در همین سال دیوان گنگا رام پندت دهلوی را عنصری انتظام از پا افتاد - و از سرکار والا اجودها پرشاد پورش بخطاب موروثی دیوانی اعزاز یافته - و باوقار در همچشمان نامدار بر مسند افتخار نشست *

باب سی ام

وقائع سال فرخنده فال یکهزار و هشتصد و هشتاد و سه - شرح بعضی محاربات و بیان آن بوجهه احسن - که دریچهٔ حیرت بر ارباب بصیرت کشاید * 1826A.D.

شیوهٔ خداے جلیل و سنت کبریاے خلیل آنست - که براے نمو و حفظ و حراست برگزیدهٔ خویش نازله از نوازل آسمانی برو فرو ریزد - و بعد ازین از عین عنایت و بسیاری اعانت بحالش پرداخته - ممل مزاج و مخل طبعش را قالب بشکرد - و به اعانت حمایت لختی فر و رنگان گو بد اندیشی را بادبار پایدار روسیاه ابد سازد *

چون دارالسلطنت لاهور مخیم خیام اقبال و مضرب سرادقات عز و اجلال گشت - به ارادهٔ سیر ادینه نگر در امرتسر جی رسیده - الارڈ فراسیس را جهة نظام کوه شمال نامزد نموده - از پٹهان کوٹ رجع القهقری بدارالسلطنت لاهور فرموده - چندے بعیش و عشرت گذرانیدند * ونتوره فراسیس برکاب گوهر تاج بختیاری کنور شیر سنگه جی بهادر سعادت کورنش اندوخت *

چون انتظام نواحی اتک بحسب دلخواه سر انجام یافت - سردار هری سنگه بالاے کوه سری کوٹ شتافت - و ونتوره فراسیس بزور شجاعت مورچال از گرد و پیش قلعه برداشت * زمیندارن سرکش به پیغوله متواری و از قلعگیان اکثرے مقتول و برخے از تیغ بیدریغ رستگاری

یافتند * غنایم فراوان بچنگال شیران عرصهٔ شجاعت افتاد * کار دانی را روز بازار شد * سخاوت بکج کلاهی بر نشست * بنائے فتنه از جا برخاست * سردار هری سنگه بعد از بند و بست بحسب دلخواه بر سر دژ اتک بنارس - و ونتوره در اکوڑه رسیده - آن ملک را حارس گشت *

چون یار محمد خان دید - که بے ادائے نذرانهٔ قدیمه رهائي نیست بپاے سر شتافته - تحایف آن ملک را از برنج باڑه[1] وغیره میوه هاے گونا گون کابل سرور افزائے خاطر گلستان اثر گردید - و باز از حضور والا سردار هری سنگه بگوشمال آن ملک مامور - و کنور شیر سنگه جی و ونتوره فراسیس هنگام تلثیم عتبهٔ فلک رتبه سرافرازیها اندوخته - الارڈ فراسیس نیز به نذور لا محصور کوه هاے شمالی بحضور رسیده - ده هزار روپیه زر بلا قصور انعام یافت - سرکار والا چیزے احوال غیب را بر باطن اقدس ظاهر یافته - از دار السلطنت لاهور بملاذ و معاذ که عبارت از سری امرتسر جی است - رسیده - لختي برآسودند *

مرض التوای رودها - که در کل زمین پنجاب و هندوستان مشهور بناف است - معه خلل فتق - که در سواری متواتر در بدن قدسی جاگیر شده - تلون در مزاج دریافتند - فقیر عزیز الدین حکیم و سواے آن از حکماے افلاطون سرشت دست بمداوا بر آوردند - اما اثرے بر آن مترتب نگشت * حکیم انگریزی[2] از پورب زمین استسعاد یافته - مداواگر قدسی عنصر گشت * چون بر براهمه براے پریوگ - که در هند زمین رسم هنود از عبادات متعد ممتحنه میباشد - و بتایبان مساجد نشین چون ابر بهاری باریدند - اثرے پدیدار از شفا شد * خیرات

---

[1] *Bara* is famous for the quality of its rice.

[2] Dr. Murray, a surgeon in the British Indian Army was sent from Ludhiana to attend the Maharaja.

لکوک بمردم محتاج فرموده - شکار دلها نمودند - چون چند روز از دربار نیز عاطل بودند - مردم خیالات چند در چند گذرانیدند * اما بخیر خواهی راجه دهیان سنگه فتورے در اقصاے ممالک محروسه راه نیافت * روز مبارک دسهره بدیدار نوربار از بنگلهٔ سیمین هر یکے را از ظلمتیان بنورستان آوردند * خلقے را دلهاے از خود رفته بجا آمد - تزلزل غیب در نهاد اعدا افتاد *

گوهر اکلیل خلافت بجهت تحصیل اقساط بقیهٔ بهاولپوریه رخصت یافت - کنور شیر سنگه جی و جمعدار خوشحال سنگه متصل قصبه جسران و الارڈ فراسیس در رنگیل پور اطراق کردند -

نواب رکن الدوله نذرانهٔ حضور را معرفت وکلاے خود گذرانیده - مستمال گشت * بعرض رسید که - گوله اندازان توپخانهٔ کلان از مصر سوکهدیال رو برتافته - برسر تمرد و بغی آمده اند * حضور والا آنها را بسزا رسانیده - آن توپ خانه را به سلطان محمود خطاب جرنیلی بخشیده - سپردند *

چون سردار بودهه سنگه سندهانواله و سرداران اتاری واله و راجه گلاب سنگه و راجه سوچیت سنگه جهت بند وبست پشاور تعین فرمودند - درین هنگام از شورش آن ولایت بطریق اخبار دریافته - کنور شیر سنگه جی و کهڑک سنگه جی و جمعدار خوشحال سنگه را نیز روانه فرمودند * خلاصهٔ این مقال آنکه: میر احمد[1] نامی از بریلی واقع هند اسم اعظم یافته - برسردگر گونگی بر آمد - قطع نظر از کوکلیان بر احمدیان نیز تسویلات بسته - از زیارات قبور اولیا و ازکیا و گذرانیدن نذور و افروختن چراغ در خلوتکدهٔ آن کهن خوابیدگان عالم قدس مانع آمد * چنانچه

[1] More popularly known as Sayyad Ahmad.

بسیارے را بکشف و برکات اسم اعظم از پا در آوردہ - نواب میر خان را نیز مرید ساخت - و در هندوستان علم محمدی برافراخته - بر سر جهاد شد - و از آنجا در هر ملکے رسیدہ - بسیارے را در مسلمین همراہ کرد * اهل اسلام این مذهب را وهابیه نامند * متروک آئین این قوم است چه زیارت گاہ هند - که از قدیم سجدہ گاہ اهل کشف و برهان اند بران اطلاق این گونه خیالات چسان گفته اند *

در شاهجهان آباد - که مولد و موطن قدماے این راقم است - سبحان الله! امیر خسرو رحمة الله تعالی در این مکان چه خوش مے سراید *

[فرد] حضرت دهلی کنف دین و داد
جنت عدنست که آباد باد

آمین یا رب العالمین - آرام گاہ خواجۂ قطب الدین بختیار کاکی و خواب گاہ خواجۂ نظام الدین زری زر بخش خیلے دلنواز عموم خلایق است * راقم السطور نیز هنگامیکه - پدر بزرگوارم دام اِبقاہ ببدرقگی عنایت آلهی سپردہ بود - مرا بشاهجهان آباد دامن چاک کردند - و بجایگاہ خود مذکور آن نمودہ خواهد شد * اقتباس انوار دادار کردہ بودم - آے تجرد گزین بودمے - تا مرا عادت تعلق نبودے * غلط نوشتم - در تعلق تجرد خیلے دلنشین خدا پژوهان عاقبت بسگال بودہ است * پدر بزرگوارم - طیلسان تعلق بر دوش - درین نشاء حواسستان با هوش بودہ - به ایزد پژوهی و خدادانی و خدمتگذاری خدیو آفاق و کاردانی سر افراز است - همت بدآن گمارم - و از کودکی خیالات باز آیم - و ایزدی عنایت را به امداد خود استدعا نمایم *

مولوی عبدالحیٔ و مولوی اسمعیل از مریدانش فتنهٔ روزگار و
در تمام هندوستان به بحث شگرف استوار و یادگار آن سر زمین بودند-
بشرف ملازمتش تفوق جستند * از راه شکارپور در دارالملک کابل رسیده
مردم آن نواحی را بجهاد بر داشتند * گروه‌ها گروه مردم مسلمین برو گرد
آمده- غازیان از پکهلي و دنتور و بنگشات و سواد و بنیر و تیره فراهم
آمدند * یار محمد خان بحکمت عملی در ملک خود خرابی دیده-
بمقتضائے مصلحت خود را نیز مرید ساخت * چون از بیعت ظاهریش
تسلی میر احمد گشت - بمقابلهٔ حضور والا سپاه خود را ترتیب داده-
خیالات واهیه را بلندی بدماغ دادند *

چون ازین طرف اژدهاے آتش بار و سنگهان جانفدا و متهوران
هر دیار و راجپوتان جان نثار برسر سربازی آمده - بر حمله‌ها گردانه
آمده- بسیارے از مسلمین بخاک خواری و گروه ها گروه ازآن قوم
ناتهم بمطمورهٔ نگونساری افتادند- و هر چند غازیان نیز داد جلادت
داده- از سربازی نیندیشیدند * اما غافل از اقبال این خدیو آفاق -
که ستارهٔ طالعش سنگ تفرقه در آینهٔ خاطر جمعیت اعدا اندازد * یار
محمد خان از هیبت گوله باری چون مقدمة الجیش بود- در عین
هنگامهٔ جدال و قتال - که بسیارے از پا در آمدند - و جمع کثیر بدریا
رفتند- و جمع غفیر لقمهٔ تیغ آبدار سنگهان جان نثار گشتند - انعطاف
عنان و غازیان را ازین قدر حرکت هدم بنیان- میر احمد و
مولویان را بیقراری و رخنهٔ عظیم در سور استواری شان افتاد * هیجائیان
خونخوار و پنجابیان نیزه گذار برسر شان سخت رسیده - میرزا دلگیر و
مولویان را در قلعهٔ تحیر تسخیر ساختند - و یار محمد خان مورد انعام
شاهانه به نظامت آن ملک بدستور مامور این خدیو فرزانه شده -
درپۓ انعدام بنیان آن گروه بیباک شد - جون میر غافل از نیرنگیٔ

اقبال این خدیو فیروزی سگال را دریافت کرد - که این حرکت از یار محمد خان بصدور پیوسته - درپۓ جانگزایش کمر همت چست و در قلعهٔ پنجتار متحصن شده - باز بدفعهٔ یار محمد خان درست نشست *

بعرض رسید که - راۓ انند سنگه در شاهجهان آباد بمرض اسهال درگذشت - گوبند جس یورش را از لدهیانه بجایش - و رام دیال را در لدهیانه جانشین برادرش ساختند - و کشن چند سیومی فرزندش بوکالت صاحب انباله برقرار ماند - و راۓ سنگه چهارمین در پتّیاله [بتّاله] بحراست آنجا از جانب کنور شیر سنگه سرافراز است ۰ دیوان دیویداس را از خود سریش اعارنیده - ریشش دراز دیده - پیش از روز ناگزیر سوزانیده - عبرت مردم افزودند - دیوان کرپا رام را بنظامت کشمیر جنت نظیر باجارهٔ بیست و شش لکهه روپیه سواۓ اخراجات و جاگیرات خلعت بخشیده - چونی لعل و گورمکهه سنگه کمیدان را معزول ساخته - در عین هنگامه برف باری از راه پونچهه روانه فرمودند - دیوان کرپا رام شیخ غلام محی الدین کلال هوشیارپور را نایب خود قرار داده - بند و بست آنجا قرار واقعی ساخت - چونی لعل بارادهٔ حضور روانه شد - متصل قصبهٔ گجرات جان بشکرد *

درین سال دور من گرد سواد تعلق را بکمند زنار دامے چند در گردن جان انداختند ع : هر رگ من تار گشته حاجت زنار نیست *

گاهے در عالم تجرد به آهوان صحرا قرعهٔ تالف میزدم - و گاهے مهرهٔ خاطر را از یاد مطالب آشنایان روزگار برمیچیدم - بهرکیف ع :

مرغ زیرک چون بدام افتد تحمل بایدش *

از سوانح آنکه - چون درین ایام کوکب عمرم مانند عطارد بر آسمان

پنجمین مشغول سیاهی و سپیدی بود - والد ماجدم بمحاکات بیخودانهٔ من میفریفت - و از غایت قرب بارگاهی بر آن آوردے - که بحضور والا شرایف اندوزم - چون بتحریر آن حالت خود سری قلمم مامور شده - مے بینم - که بهمان حالت گرفتار آمده ام - هاۓ هاۓ !

[فرد] طفلی و دامان مادر خوش بهشتی بوده است
چون بپاۓ خویش گردیدم - سرگردان شدیم

الغرض مرا بدرگاه فلک اشتباه بردند * حضور والا که عقل صوری با معنی مخمر دارند - از دور ترک مرا به پسر دیفا ناته موسوم نموده - بر زانوۓ فلک فرسا - که عبارت از بے ادبی هاۓ گونا گون میتواند بود- نشانده - فرق دولتم را از فلک الافلاک بگذرانیدند * چون از محاسن اشفاق این خدیو جهاندار مقتبس انوار پایدار شدم - دستم بدست اقدس گرفتند - و بخلعت گران و حلقهاۓ دست طلائی و مالاۓ مروارید سرافرازی داده - رخصت فرمودند *

باب سی و یکم

وقایع سال یکهزار و هشتصد و هشتاد و چهار- 1827A D.
تزلزل در کشمیر جنت نظیر- و رسیدن وبائے در احاطۂ دارالسلطنت لاهور- و در گذشتن مردم بسیار از عالم فنا بدار بقا*

مظنون کالیقین دانایان خردور بل متیقن اولی الابصار والا نظر آنست که هرچه در عالم دنیا از ایشان صورت ورود مے یابد - ثمرۂ آن - اگرچه به آن جهان تعلق دارد- اما درین سرائے نیز آنموذجی ازآن ظاهر مے گردد - تا دیگران بعبرت آیند - و چشم خواب آلوده را از نظارۂ عذاب الیم باز کرده - برائے مستقبل زادے اندوزند*

خطۂ کشمیر- که جنت نظیر توان گفت - و کتب پیشینان در تعریف آن مبسوط بمطالعۂ عالمیان در آمد - و هرچه در وصفش نویسم محض تکلف خواهد بود - چه آفتاب بر فلک مستور نباشد* لهذا آن ظاهر آرای منظور نه که بکیفر کردار گرفتار آید - از این جا ست- که میگویند که فلانے بآن چنان امر شنیعه مرتکب شد - که زمین را لرزه گرفته*

درین سال بعرض حضور والا پیهم رسید که: در احاطۂ کشمیر تزلزلی واقع شد - که نه هزار خانه را سقف نشست - و بسیارے از مردم آنجا تلف شدند* و ابتدائے آن از پنجم ماه امرداد آلهی شده بود- و مردم شهر شهر را گذاشته - صحرا نشین شدند - و کارخانۂ پادشاهی

برهم خورد - و چون از هندوستان در پنجاب زمین نیز وبائے رسیده بود- که خانها برباد شدند - در کشمیر نیز تسلط کرد * از تلف مردم چه گفته آید - که بسیار از بسیار ضائع شدند * شرح آن یارائے کلک این واقع نویس نمیتوان بود - که یک لکهه روپیه [مال] و چهل و هشت هزار زن و مرد روانهٔ عالم بقا شدند * از مردم ثقات چنان معلوم شده که در ایامے که مورکرآفت - انگریز بطریق سیاحت وارد کشمیر شده- بمیر عزت الله خان مخاطب گشته - گفته بود که : "بقاے این خطه بر برسرکان گوگرد است - روزے بتزلزل گرفتار خواهد شد- که از هدم آن هیچ تفاوتے نخواهد بود" * این سخن راقم السطور به تکرار شنیده - و الحق که خالی از راستی نخواهد بود - که دانشمندی صاحبان انگریز بهادر زیاده ازین تر میتواند بود *

و کنور تارا سنگه برادر کنور شیرسنگه جی - اگرچه بمصاحبت نادانان دانا نما از تعلق بیزار و پۓ تجرد مبتلا ـ گرفتار مانده بود - اما حضور والا او را درکار داشته - برائے تحصیل معامله تانک و بنون فرستادند - و الارڈ و ونتوره فرانسیسیان بجهت تحصیل نذرانهٔ پشاور نامزد شده - دباغت بمیر احمد - که خود را موسوم بخلیفه کرده بود- افزودند *

چون مابین خلیفه و یار محمد خان ناظم پشاور دگرگونگی ها بود و مردم افغان یار محمد خان را از دین برگشته - و بمذهب خالصه جی پیوسته میگفتند - و بر سر مجادلت آمده * سرکار والا او را از مغتنمات شمرده - از حرکات شان غافل میبودند * کنور تارا سنگه بعد از تحصیل زر نذرانه سعادت حضور اندوخت * و اندرز و نصایح - که حلقهٔ گوش شاهان والا تبار باشد - از حضور شنیده - چندے بلیت و لعل میگذرانید *

چون بجا آوری خدمات نواب شهنواز خان عرض نمود - عالیجاه سکندر خان را - که وکیل مهمانش بود - بحضور طلب فرموده - بخلعت و اسپ و فیل و بعواطف گونا گون مخصوص ساخته - رخصت نمودند * کنور شیرسنگه جی بطرف بهاولپور رخصت یافت - ونتوره و الارد فراسیسیان و سواران اسپ سوارهٔ خاص همرکاب تعین شدند *

مردم توپخانهٔ کلان باغی شده - برسرجاندهی مستعد شدند * حضور والا اختیار دیگران ازان توپخانه بالکل دور ساخته - سلطان محمود را مالک گردانیدند - و اختیار آن بدو سپردند - و مردم را - که جوهر طبعیت شان حکم سفالی داشت - اخراج داده - تقصیرانه گرفتند * کنور شیرسنگه جی از بهاولپور نذرانه گرفته - معه سرداران نامدار مشمول عواطف شاهنشاهی گشتند *

بعرض رسید که: خلیفه سید احمد را باغوائے یوسف زئی ها مردم خلیل و مهمند طرفه جمعیت بهمرسیده - سر میر بشورش آورده - بخیال خام برسر قلعهٔ اتک آویزش دارد * چون سردار هری سنگه نامزد آن طرف بود - کنور شیرسنگه جی را تعین نموده - ونتوره و الارد فرانسیسیان را روانه فرمودند * چنانچه روارو در آن ملک رسیده - و معاندین را از جا برداشته - داد مردانگی دادند * اگرچه افغانیه در سر دادن دریغ نکردند - اما غافل از نیرنگی‌هائے اقبال این خدیو بسیارے روانه عدم - بقیه بخجالت منضم گشته - منهزم شدند * خلیفه خلافت خود را محض خلاف دانسته مردمانرا برآن آورد - که این دفعه نیز حرکت یار محمد خان بوده است * اول وجودش را ازآن ملک دور باید ساخت - و بعد ازان بکار این طرفیان باید پرداخت - و بیخبر ازینکه - خداوند را باین خدیو اسرار است - و فیروزمندی

او را پیشکار - شش هزار کس از عساکر خلیفه علف تیغ آبدار گشتند * چراغان در لاهور و تمامی ملک محروسه شد - و سرکار والا هزار ها بر محتاجین و فقرا ایثار کرده - جشن شاهانه فرمودند *

درویش محمد خان اخوند و آسانند وکلاے امیران سنده بخلعتها اعزاز وافر اندوختند * برادران چونی لعل از قید گریخته - و جواهر مل پشاوری مستاجر شالداغ بمقابله ده لکهه روپیه محبوس شده - و در کوتوالی سورج بهان اجتّن بگل کشی - از مجراے بازار در رسید - و پابه زنجیر شده - بسخت سختیها مبتلا گردید *

چون سالگرهٔ کنور نو نهال سنگه جی به پنج پیوست - انواع نذرات و خیرات به اهل هرمندل - که معبد سترگ صنادید خالصه شریفه است - تقسیم - و کورکهٔ شادمانی پر صدا و رشتهٔ گردن هر یک را از اهل خدمت بجواهر گران بها - تعظیم و صدقات و مبرات اهل تنجیم ساختند * و اعیان دولت و صدقه خواران خلافت بطوالت عمر این برخوردار جوان طالع بدرگاه بے نیاز بمناجات پرداختند * آرے پژوهش دلها پژشکی است - که دفع امراض بدن و جستجوے قلوب طبی است - که رفع بیماری سر و علن بدآن تعلق دارد - و از اینجاست که پانزدهم ماه تشرین روز عطارد آثار تپ برجسم مبارکش پدیدار شد * حکیم امام الدین سلیمانی الانصاری در حجاب عزت بار و به سبابه تشخیص نبض آن فرخنده آثار دریافته - برسم اهل هند از احضار نسوان و مردم بیگانگان و احترازات گونا گون تاکید عرض داشتند * فی الحال کیاستیان حجاب و عفتیان قباب بدن یاسمینش را مستعد قدمگاه ماتا دانسته - بخورات مهیا داشتند *

چون بر دانایان مستبصر و خردوران مستخبر هویداست که -

حینیکه نطفه در رحم مادر مے پیوندد - و طمث را سقوط - وهیولی مستعد نفوط میباشد - و جوش آن درین سن و سال اکثر بظهور میرسد * از آنجا که حکما ناکردن دوائی آنرا عین دوا گفته اند - مجهولان هند آنرا ماتا نام نهاده - از چیچک و جدری مستبکره شوند - و بزن و مردی بخود تجرد - و بعضے تدابیر ابتر را بخود راه داده - مطعون خردوران والا گهر گردند *

مفصل اینکه - چون از حکیم امام الدین اشارت قدوم ماتا عرض دایگان دولت گردید - همانوقت در تهیهٔ رسم و رسوم - که شائستهٔ مهاراجگان ذی فهوم است - ایما رفت * در دو سه روز بر بدن مبارک آن ماه سپهر ابهت و بختیاری - گوهر شب تاب بخت بیداری - چون نجم آبله هائے - که رجم شیاطین اعدا عبارت از آن است - پدیدار شد : تو گوئي براے رفع چشم زخم اسپند پخته اند - و یا بر احد شیری رنگش تخم ریحان ریخته - دریاے حسنش از بارش سحاب درد متواتره پر حبابی و در آنوقت طبع اقدس بوضع سیمابی شبنمین داناهاے چند بر جسم مبارک - که مانند گل تازه برروے کار داشت - پدیدار گردید * ستارهٔ چند از صبح افق چهرهٔ افتاب تابش لمعه بروز بخشیده - چون گلهاے دانا هاے چیچک برگلبن جسم آن نونهال باغ خلافت پژمان و رخ ماه رشکش بر سطح زمین انجم افشان شدند * نازکین خرامان صحن طنازی رفتار طاوسی آموختند - بآرزوے نظارهٔ سنبلستان فرق عالی شمع چهره را بر افروخته - انوار بر چیدند * جادوکیشان ستم کوش گیسوے بنفشه گون را بدست نگار بست - و شست و شو بخشیده - فریب مار عنبرین بر شاخ ساعد صندلین داده - و آن گوهر

بے بہا را بآب و تاب آوردہ - تاج مرصع بر فرق دولت و اقبال نہادہ - بہ ترانہ ہاے دلکش مسرت خاطر را باعث شدند * نشاط بر خود افزود - و انبساط رو نمود * بادۂ طرب در جوش شد - کوس اقبال در خروش آمد * بہجت رواج یافت - بخت تارک افراز شد * غلغــل فرحت بچرخ چنبری رسید - شور میمنت در عالم افتاد *

[بیت] دلت بوصل گل اے بلبل سحر! خوش باد
که در چمن همه گلبا نــگ عاشقانــۂ تست!

باب سی و دوم

وقائع سال یکهزار و هشتصد و هشتاد و پنج * 1828.A.D

چون در خرابی و آبادی مردم خالق جز و کل خود را مسبب نام نهاده - سببے پیدا کند - و بے حزم و هوشیاری چون آدم ازآن بازی خورد - و بمکافات آن گرفتار شده - مخذول و معدوم ابد گردد - ازینجاست - که با نواختهٔ خدا دم همسری زدن - و یا از گفتارش اِبا آوردن در اِنعدام خود کوشیدنست *

فلک برسر آن آمد - که دولت راجه رنجیت دیو را باز مجدداً رونقی و بهاءِ بخشد - و بساط حشمت راجه سنسار چند در نوردد - و حضور والا بعد دسهره از لاهور مستعد سفر کوهستان شده - براجه دهیان سنگه خطاب «راجهٔ راجگان راجه هندپت راجه دهیان سنگه بهادر» داده - خلعت زرین و شمشیر آبدار ولایت ثمین و مالاءِ گوهرین و وزارت دولت خداداد جلوهٔ سعادت افزوده - در اِعزاز مالاکلام کوشیده - براجه انروده چند اعلام کردند که: «همشیره خود را در سلک زوجیت راجه دهیان سنگه کند - تابعنایات خدیوانه سر افراز - به تعطفات خسروانه ممتاز گردد» *

راجه بصلاح و استصواب بخت نگون راجه دهیان سنگه را بچشم حقارت دیده - و گوهر دانش را - که ماه خورشید اوج حشمت و جهانداری توان گفت - سهیم خود نه پسندیده - خانه کوچ گریزان - متوجهٔ آن روءِ آب ستلج گردید - و آن قلعجات دیر کشا را در طرفة العین بتصرف این خدیو فرزانه وا گذاشته - منکوب ازل و ابد

گردید * سرکار والا خود بنفس نفیس متوجهٔ آن دژهاے خداداد شده - قلعه تیره را - که معمار قدرت بتصنع آن پرداخته بود - بقدوم سلطنت لزوم پیراستگی بخشیده - بمردم مساکین طرفه زر ریزی فرمودند - که محاسب اوهام در آنجا در تحیر است *

چون قلعه تیره تسخیر یافت - "تسخیر تیره" تاریخش شد - و دختران راجه سنسار چند را - که از بطن گدن که حور و ماه را از دو رخسارهٔ خود به دوزخ مے نهادند - در حرم سراے پادشاهی بار داده آئین جشن شادمانی و کدخدائی را آساس بر نهاد - بطرز خسروانه باداے رسوم بپرداختند * پسر فتحچند یک لکهه روپیه را جاگیر یافته - در آن ملک برقرار ماند * دیوان بهوانی داس را مستاجر آن ملک قرار دادند * کرپا رام چوپره وزیر آبادی با وصف همه دانی در دفتر معلی بخطاب دیوانی برنشست - و راجه بیرسنگه برادر انروده چند بسرافرازی یکهزار سوار سرافراز - و بجاگیر آن موروثی اعزاز یافت * راجه دهیان سنگه را ملک راجه بهنبر و پونچهه و آن نواحی عنایت فرموده - تفاخرش را از حد در گذرانیدند - و صاحبزاده شیرسنگه جي از پشاور معه تحایف شرف قدمبوسي اندوختند - و سرکار والا داد دهان - گلگشت کنان در دارالسلطنت لاهور تشریف آورده - بمردم مساکین بناے سخاوت برنهاده - هر یکے را گران بار دولت ساختند *

درین سال من آهوے صحراے بے ادبي را بمکتب سپرده - بتادیبم ادیب سراپا ادب مقرر نموده * عم لاله کدار ناته از فیضان عام سرمایهٔ دانش و صفوت مولوی غلام حسین چشتي بتربیت عام و حلم فایز شدند * نظر بروارستگي ها متوجه زیارت خواجه معین الدین چشتي به اَجمیر گشتند - مرا بخلف رشیدش مجموعهٔ فضایل و کمالات

مخدومي مطاعي مولوی احمد بخش چشتي براۓ اکتساب علوم موروثي و مکتبي تقید نمودند * استاذم حفظ جاهم نگه نداشتے - و پدرم نیز بهنگام الغیاث بفریاد وا ندیدے * تخم عداوت در دل میکاشتم - و بمکافات مستعد بوده - از زندان دبستان نجات آرزو میکردم * چون دانش رسیم دامن گرفت - و بامتیاز سفید و سیاه فرحت اندوختم - حالیاً آن اوستاد را بر مي ستایم - و همه اوقات بپاداش آن رنج گنجها براۓ آن مي اندیشم *

و نیز در همین سال بدرے از اُفق مراد آشکارا شد - یعنی در خانهٔ جناب عموی لاله کدار ناتهه صاحب فرزندے چهرهٔ هستی برافروخت * تاریخش بضمن اسم 'بدری ناتهه خوش باشد' - دریافته اند - الهی از عمر و دولت روشنی افزاے دیدهٔ پدر باد *

باب سی و سوم

وقائع سال یکهزار و هشتصد و هشتاد و شش -1830A.D.
رسیدن اسپ لیلی و در اشتیاق آن مجنون شدن قیصر روم - ذکر اشتیاق اسپ این خدیو والا جاه - که یکه تاز عرصه بخت و دولت است *

چون خواهش بنده را اسعاف و انجاح از دست تعالی شانه بقدر استعداد هریک ترتیب میفرماید - اما برگذیدگان خود را بهرچه آرزومند بیند - تهیهٔ آن چیز صورت بندد - اگرچه وجود آن باهل ظاهر ازجمله اشکال باشد * ازین جاست - که این خدیو فرزانه را از همه تحائف روی زمین برای سرور خاطرش بهمرسانیده اند - وهم هرچه که خاطر والا بدآن تعلق میپذیرد - خلقی را در دل میاندازد - که آن بدست آورده - بنظر اقدسش گذارند *

در دارالمک کابل اسپی لیلی نام در خوش رفتاری و خجسته آثاری آنچنان شهرت یافت - که فتح علی شاه قاجار والئ ایران بسفارت ایلچیان خود مه تنسوقات آن ملک روانهٔ کابل کرده - از دوست محمد خان والئ آنجا طالب شد - و نیز قیصر روم را بمراسلت از فتح علی شاه این آرزو دامن گرفت * چون شوق اسپ سواری آن در نهاد این خدیو فرزانه از نادر شاه پادشاه ایران دیار - که محمد مهدی وقائع نگار در نادر نامه ثبت مینماید - بمراحل افراط کرده * همانا که اگر اشتیاق

اسپ جمله سلطنت پژوهان سلف در پلهٔ ترازوے شوق این پادشاه فلک شکوه گذاشته آید - فرق زمین و آسمان میتواند بود - و بکمال تفریط خواهد انجامید * چون این معنی بعرض اقدس رسید - چند منزل از دارالسلطنت لاهور خود بدولت فرا ترک شده - کنور شیر سنگه را معه اُردوے معلے و صاحبان فرانسیس نامزد اُولکاے پشاور فرمودند *

چون دهنپت راے دیوان گوهر اکلیل خلافت کنور کهڑک سنگه جی بهادر براے تحصیل زر نذرانهٔ قدیم پیشتر بآنطرف بود - یار محمد خان از خوف سطوت پادشاهی از پشاور فرار قرار خود در جلال آباد نمود * چون براے انتظام آنجا کنور شیر سنگه جی بدیوان مذکور بعضے صلاح ارشاد فرمودند - و مشار الیه ابنیت صاحبزادهٔ و آبوت پادشاه زمان منظور نداشته - بغرور آنکه آقاے من ازو کلان است - و الحق که کلان تر و ولیعهد دوران و چاکر را باهمسری چه کار؟

ع :— رموز مصلحت ملک خسروان دانند *

بے ادبانه برسر گفتگو آمد * صاحب زاده شیر سنگه او را پابزنجیر و بضرب و شلاق پرداخته - هتک او در نقیر و قطمیر فرموده - روانهٔ حضور پادشاه ملک گیر ساخته * حضور والا او را روبرو طلب‌داشته - از غایت غضب طپانچهٔ چند بدست خاص زده - بیست هزار روپیه تاوان گرفتند * صاحبزاده شیر سنگه جی به یار محمد خان پیغام نموده - بسوگند غایظ شان - که اسقاط لیلی عبارت آنست کفایت کرده - دیگر اسپان نسیم خرام و تحایف آن ملک گرفته - بسعادت آستان بوس اعزاز یافتند *

حضور والا از دارالسلطنت لاهور بسری امرتسر جی جبه افروز نیاز گشته - بطواف آن مکان قدسی نشان چندے تسخیر دلها نمودند * بعرض رسید که : "یار محمد خان بخلف عهد پیش آمده بود - اسپ لیلی در چراگاه کابل مشغول جولان است - و سفراے سلاطین هر دیار در

استدعاے آن مجنون شده اند" حضور والا ونتوره فرانسیس و تمام افواج را روانهٔ آن ملک فرموده - خود را در نوم نیز منتظر این اخبار فرمودند *

در این سال در دارالسلطنت لاهور آنچنان تسلط وبا شده - که خانها برهم شدند - اِسهال و شکوفه کفایت کردے * چها بچگان - که بے مادر شدند - و چها مادران - که بے پسر شدند! و مو کشاده آوارهٔ کوه و دشت گردیدند! و چها پدرانیکه - دلها که داغ پسر یافته - آنجهانی شدند! قیامتے برپا گشت * سردار بده سنگه سندها والیه - که چون او سردارے باوقار در دربار دُربار بهم نرسیده - در یکساعت جهان فانی را الوداع گفت * .

چون ظاهر بتّاله از پرتو ماهچهٔ رایات اقبال و اجلال فروغ یافت ونتوره فرانسیس معه اسپ لیلی شرف آستان بوسی اندوخت * در هزار روپیه را خلعت زرین معه شمشیر ولایت و مالاے مروارید و جیغهٔ مرصع عنایت نموده - نهایت تعریف فرمودند * چون از اخبار دریافت شد - که خلیفه در سرحد پنجتار مستعد حرکت است * کنور کهرّک سنگه جی بهادر را بطرف پشاور روانه ساختند * طرفه شور شے در آن ولایت انداخته - معه کارداران ممالک محروسه و اسپان ندرانه و دیگر تحائف دولت تلثیم عتبهٔ فلک رتبه دریافتند * و حضور والا بعد از فراغت سیر گلگشت بمقر کوکبهٔ سلطنت و موجب ازدیاد و اُبهت و حشمت که تعبیر از لاهور میرود - مراجعت فرمودند *

باب سی و چهارم

وقائع سال یکهزار و هشتصد و هشتاد و هفت 1831A.D. بعضے از جلایل و نبایل این شاہ کشور بخت و عزت و سریر آرائے دولت و حشمت *

چون خاطر اقدس پادشاهان والا گہر جامیست جہان نما - کہ هر چہ بینند از خسارہ اش دریابند - و از منفعاتش خبر دهند *

و ازینجاست کہ - هارلن نصاری بحضور رسیدہ - استدعائے بندگي این درگاہ فلک شکوہ نمودہ * حضور والا از ازرق چشمش لختے اندیشیدہ - و بہ بیوفائي و خود سری مخاطبش ساختہ - بصوابدید بعضے بآبش بر نیرنگیهائے اقبال ساختہ - او را مستاجر نور پور و پٹهانکوٹ و آن نواحي فرمودہ - بفوجداری بر نواختند - و اویطالبہ را بفراسیسي منظور داشتہ - بانتظام ملک دوابہ مقرر ساختند - و خلیفہ نور دین حکیم را از خانہ نشین معزول ساختہ - بانتظام قصبۂ گجرات - کہ سابقاً نیز باجارۂ ممتاز بودہ - این مقدمہ صورت تحریر یافت - مقرر فرمودند * هرچند فقیر عزیز الدین حکیم درین باب اِستکراہ آورد - اما چندے بشناخت قدر مہربانی اینچنین ها را رواج دادند و از دارالسلطنت لاهور بامرتسرجي غسل روز مبارک بیساکهي - کہ اجلۂ ایام هنود این دیار است - فرمودند *

و از آنجا بآنروئے آب راوی علم افراز شجاعت گشتہ - بسیر و شکار پرداختہ - خود بنفس نفیس متوجۂ نیستان گردیدہ - طالب

جنگ بشیر شدند * اما شیر را کو طاقت ؟ که بهم پنجگي این خدیو
بیرون خرامد - آخر گورو گوزن را بر زمین انداخته - بمشتے ضعفاءِ
آن سر زمین داد معدلت داده - و غبار افلاس کهن را از صفایح خواطر
محتاجین بغرنده ابر مکرمت و سخاوت شست و شو نموده - داد
دهان و سیر کنان بدار السلطنت لاهور رونق بخشیدند * چون آئین
تنبول از قدیم مرسوم این دیار است - که گروه ها گروه مردم در برادری
خود در ستدن و دادن آن مبالغه سازند - حضور والا نیز از عنایت اشفاق
شاهانه امراءِ والا جاه را سر بندگي بافلاک همسری رسانیده - لفظ
تنبول را بر فرق اینها اطلاق دادند * حضار سراپا نثار این عنایت را از
تائیدات غیبي تصور نموده - میخواستند - که خانمان خود را بطریق
ایثار تصدق این خدیو فرزانه نمایند * اما حضور والا بوسعت هریکے
نظر عنایت فرموده - شش لکھ روپیه زر تحصیل نموده - مفارق حال
ایشانرا به ثریا رسانیده - از خلعت و کمربند و خنجر و اسپهاءِ زرین
ستام دریغ نفرموده - برجاگیرات و انعامات افزودند * و درین سال
هر روز بجشن نوروزی و محفل فیروزی توجهٔ خاطر داشته - در دل
پژوهي صرف اوقات فرمودند * اگر راقم السطور بقید آن عنایت و
تحریر آن ضبط و ربط کمر نیاز بندد - خامهٔ نئیین را از طئي این مرحله
دشوار گذار غرق آید - بل از غایت گرمي چون نئے بآتش سوزد * لهذا
خود را از ان باز داشته - بتحریر احوال سال هشتاد و هشتم میپردازد *

باب سي و پنجم

(1832A.D. وقائع سال یکهزار و هشتصد و هشتاد و هشتم - خاتمه خلافت سید احمد - معاملهٔ شاه شجاع بدست انگریز سرکار والا - و شکست شاه از دست دوست محمد خان والیٔ کابل * ملاقات لات انگریز و سرکار والا در مقام روپڑ*)

چوں ایزد بیچوں خواهد - که کسے را سر افراز فرماید - اعدائے دولت او را چشم امید بر کند - سرکشان بدکردار را قدمبوسش گرداند * هرگاه نژند اختری علم نخوت افراخت سر خود باخت *

و ازینجاست که - خلیفه را پاۓ حیات در وحل و دیوار زندگیش در تزلزل و خلل آمد * از خلاف و عداوت باز نمي ایستاد - و شورابهٔ شور و شر دماغش را مختل داشت - از سرکار عالی حکم نافذ بنفاذ پیوست که: "بهادران تهمتن تن و شجاعت کیشان بهمن فن روانه آنطرف شده - هنگامهٔ پیکار را گرمی داده - دمار از اعداۓ بدکردار بر آرند" * چنانکه شمس سپهر خلافت گوهر تاج شوکت و سطوت شیر میدان دشمن شکنی - یکه تاز عرصه شیر افگنی شاهزاده شیر سنگه جی را بسرکردگی برداشته - سردار رتن سنگه گهرجاکیه و سردار پرتاب سنگه

اٹاری واله و فوج سردار جوالا سنگه بهدانیه و سردار شام سنگه نهنگ و فوج سردار هری سنگه متعینهٔ مهان سنگه پسرش و سردار عطر سنگه کالیانواله را حکم قضا بنیاد و بایلغار ارشاد فرمودند *

چنانکه در اندک زمانے آن سرحد را مخیم اقبال فرموده - بضرب گوله هاۓ آتشبار دشمنان سبکسار را گران گوش ساختند - و جنگهاۓ رستمانه و آویزشهاۓ گردانه را کار بستند - و در تیراندازی و گوله افگنی دلهاۓ اعدا را دربار - و دست را از جا برده - ناسور در جان ریختند * خلیفه خلاف سرشت نیز فوج کشی نموده - در عرصهٔ نگون بختی علم و قدم بر قدم بمقابلهٔ فوج ظفر شیم رایت اندوه و الم افراخته - در انتظار مقدم مرگ مفاجات پۓ می سپرد - در عین هنگامهٔ زد و خورد - که آتش پیکار شعله زن و شرارهٔ آزرم آتش افگن بود * مولوی اسماعیل خان بزخم تفنگ جان بشکرد - در معرکهٔ گیرودار نعش او پایمال سم ستوران رخش مثال خالصه جی گشت *

خلیفه بظهور این معنی از بد بختی ها بشارتے دریافته - تارک اقبال خود را از گران بار نکبت واژون - و قهر خداوند کردگار را بپاداش اعمال افزون دیده - کمر خودکامی بر خود شکست * چون مولوی عبدالحی - که وزیر یسارش بود - از قوت دستور یمین آگهی یافت - بحملهٔ دلیرانه و یورش رستمانه پیش آمد * در معرکه تگ و تاز نعلهاۓ اسپان آتش ریز و اشقران بادپا در مهمیز و صحرا از خون شهیدان رشک گلزار - و از آب تیغ خونبار آن دشت روکش بهار * خلیفه باستماع این خبر از بخت منحوس حیران و تنگ از جان گشته - بشکسته سنانے و گسسته عنانے اسپ را عطف عنان و خنجر تحیر بر جان خود کشید *

از فقدان آب فوج ظفر موج را العطش بر زبان - و دایرهٔ غم در

کانون جان - اکثرے از دم شمشیر آبدار آب در کام تشنه‌ها میریختند - بسیارے در آن سرا بگاه سینه سوز از بے آبی چون ریگ ماهی به پهلوۓ همدیگر میغلطیدند * نیم شبان بر آسمان اقبال این خدیو دارا شکوه ابرے نمایان شد - که لشکر والا سیراب و کشت امید شاداب گردید * سقاۓ فلک از خیک ابر مدرار بر سوختگان آتش عطشان آب افشان - و سنگهان جان بجان بخش از ابر آذری بخشے گرفته - بجان بخشي حق امان یافتند :—

[بیت] شکـر فیض تـو چمن کند اے ابر بهار
که اگر خار و گر گل همه پروردۀ تست

تفنچگیان خلیفه هرچند از ابر سیاه باروت ژاله هاۓ غلولۀ آتشبار ریختند - لیکن بهادران شوکت شکوه آنرا از ترشحات ابر آذری دانسته - قدم فرو تر نگذاشته بسخت کوشي [مصروف] * چون خلیفه را از خلافت معزول و عهد او را بجان دادن در نکول یافتند - بیاد اَوْفُوا بِعَهْدِ كُمْ[1] بر سر رسیده - بضرب سه گولي بندوق از اسپ بر زمین و واصل بدرجۀ اَسْفَلِ السَّافِلِیْنَ ساختند - حقا که :—

چرخ نـه بـر بیدرمان میزند — قـافلـۀ محتشمان میزنـد
مغز وفا نیست درین استخوان — گنج بقا نیست درین خاکدان
دولت دنیا کـه تمنـا کند — با که وفا کرد - کـه بـا ما کند

شاهزاده شیر سنگه خود بنفس نفیس متوجۀ نعش خلیفه گشته - مصورے سحر کار بر گماشت - تا از سکنات و حرکاتش اَلآنَ کَمَا کَانَ برگمارد - و خود بعد از نظم و نسق آن سواد روانۀ حضور اقدس شده -

[1] It is an adaptation of the Quran VI, 38. which runs :—

اَوْفُوْا بِعَهْدِیْ اُوْفِ بِعَهْدِ كُمْ

سعادت ملازمت والا دریافتند * سرکار والا نهایت خوشنود شده - بجیغه و خلعت سرافرازی داده - بانعامات فراوان و اشفاق نمایان بر نواختند - و از تصویر خلیفه استشمام رائحهٔ جوانمردی نموده - بالفظ آفرین منصفانه تعریف فرمودند * چون آن تصویر از نظر راقم السطور گذشت - بو العجب شکلی رخ نمود - که باین درویش صورتي خواهان دولت سلطاني گشتی! همانا که خالي از تکالیف نفس شریر نخواهد بود - و اگرتباین مذهب برین آورد - از صفوت و صفا خبر نداشت که :—

[بیت] کثرت صورت ز صفات است و بس
اصل همه وحدت ذات است و بس

درین سال من دور از اهایت را دامن چاک کردند - حضور انور پنجهزار روپیه زر و خلعت پشمین و جیغهٔ جواهرین و مالاے گوهرین و قلغی طلاکار عنایت فرمودند * عموی کدار ناتهه باهتمام شادی از والد ماجدم مامور شده - مرا بشاهجهان آباد برده - در تهیهٔ سامان دقیقهٔ از دقایق فروگذاشت نکرده - امراے عظام و خاندان کرام اهل اسلام نیز در محفل فراهم شده - بدعوت گرفتند * چون اظهار تمکنت آن من نزیبد - بفرزندی پاندهان پنڈت - که پور سدا سکهه پنڈت و از خاندان عالي در شرف علوم افسانهٔ روزگار اند - سرافراز شده - رجع القهقری نمودم *

چون ڈیره غازی خان بمقابله دو لکهه و بیست و پنجهزار روپیه تحویل صادق محمد خان بود - و درین سال در اداے آن کجروی بهمرسانید - گردن استکبار دگرگونه بر افراخت * امر عالي شد که: "ونتوره فراسیس روانهٔ آنطرف شده - در بند و بست ان نواحي قصور

نسازد"[1] * ونتوره ديره غازی خان در تحت خود آورده . شش لکهه روپیه نذرانه ارسال خزانهٔ عامره نموده - عرضداشت کرد - که تسخیر شکارپور سي کروه فاصله از حدود سرکار واقع است * حضور رشتهٔ اتحاد فیمابین انگریزی را نازک دانسته - بمیزبانی شاه شجاع الملک در آن تغافل - و به ونتوره بطریق تجاهل فرمودند که: "این معنی را اکنون موقوف - و خود را در مقدمات آنسواد مصروف دار" *

چون شاه شجاع المک را از نیرنگئ اقبال این خدیو بیچاره نواز پاس بیداری بخت خود متیقن گردید - در آرزوے تاج و تخت بوساطت ملا شکور وخشور و ملا حسن بحضور بعرض رسانید که: "از اخبار هندوستان وقایع شاه روس و اطاعت بعضے سلاطین شموس معروض اعیان آن دولت فلک حشمت میشود - و ازینجاست که - از شهنشاه خورشید کلاه انگلستان بتمامی نواظم صوبجات هندوستان براے انسداد درهٔ قندهار و ترکستان فرامین مطاعهٔ متواتر شرف صدور مییابند - فرقهٔ علیهٔ انگلس - که معدن فراست و کان کیاست اند - شب و روز در تحیر بوده - بتفکرات گونا گون میگذرانند * اگر این آرزومند بتعهد دولت تاج بخشی و بعهد نامه - که دور از نکول باشد - قبول فرمایند - گوشیابی مردم سنده و افغانان قندهار بطریق مقدمة الجیشی آسهل خواهد

[1] The dispossession of Bahawal Khan of his farm of Dehra Ghazi Khan was dictated by political necessity. Bahawal Khan, as chief of Bahawalpur was virtually under the protection of the British Government on the left bank of the Satlej and since the British were, at this time, nogotiating with the Amirs of Sindh for the free navigation of the Satlej in continuation of the The Lower Indus. Ranjit Singh thought it more politic to take over the direct administration of the Ghazi Khan district. See also Cunningham's History of the Sikhs.

بود * اگر خدا نخواسته باشد - شاه روس بر شاه طهران ظفر یاب شده - بر ولایت دست یاب شد - آنوقت بآن دولت و ثانیاً بسرکار انگریزی صداعت هاے سخت خواهد رسید *

چون این معنی از صدق فروغے داشت - و حضور والا از منهیان آن‌سواد تحیر مردم انگریزی دریافته - از جاساے نمکحلال خود نیز بے قراری‌ها ضمیمهٔ آن مینمودند * درین مقدمه شاه را اسپند این آتش سوزان و گوسفند قربانی عید دوستان دانسته - یکے را درباب این مقدمات پژوهش فرمودند * تقاصیر شاه را ظاهراً معاف - و نیز وکیلان شاه بخلعت پنج پارچهٔ زرباف رخصت انصراف * چون فرستادهٔ حضور ملاقات شاه دریافت - شاه بخوشامد برآمده - از کرده نادم - و براےٴ مستقبل نیازمندی ها را بخود لازم گردانید *

و نیز باطلاع یکجهتی و خیرخواهی ها از کلا ڈمارتین ویڈ بهادر استطلاع این معنی صورت بست * آن داناے با فرهنگ مخفیاً نظر براینکه - این خیرخواهی محض بواسطهٔ آن دولت است - مراسلت نمود - که فرستادن شاه بآنطرف پرخوف و خطر - درین نزدیکی بسیار خوف است * اما براے روز مبادا - که هرگز تصور آن در خواب نیز معاینه نمیشود - بپاس قول قَدِّمِ اَلْخُرُوجَ قَبْلَ الْوَلوج - از شاه که نسبت بآن دولت باطناً گفتگوها از خاطر دارد - عهد نامه طلب کرده شود * چون این معنی مشعر ملک شکارپور و این روے آب ستلج را از دست دادن بود - بر خیرخواهی ها افزوده - خورسند گردیدند * و درین باب بشاه اطلاع فرمودند * شاه از بخت خود آگاه بحیث المجموع - سه هندی فراهم ساخته - و چند ضرب توپ را نیز زیب سلطنت شاخته - عهد نامهٔ خود را روانهٔ حضور نمود *

حضور والا آن عهد نامه بجنس مرسول کلاد مارتین نمودند * مارتین اخفاً معروض داشت که : " قید ممالک محروسهٔ خود نیز درین عهد نامه از جملهٔ واجبات است - صوبهٔ ملتان و پشاور و کشمیر و ڈیره جات تا حدود منکیره و بنگشات در قید تحریر اند - و آنطرف کابل و قندهار و شکارپور و آن حدود حیدرآباد و ملک نصیر از شاه باشد *

حضور والا ازاین حکمت بحکم قدر عمداً چشم پوشی فرموده - از شاه طلبگار تعهد شدند * شاه چون بر مضمون آگهی یافت - شریرانه بر خود لرزیده - از کشمیر و ملتان و حدود منکیره و پشاور داستان ملک موروثی بر خواند - و این معنی معروض جناب اقدس گشت * سرکار والا بر خیر خواهی ویڈ صاحب آفرین گر شده - بحضار اطلاع دادند * و به ویڈ صاحب مرقوم فرمودند که : "شاه را برمز و ایما بحکم مودت - که سوائے سرکار انگریزی بجائے خود متحقق است - بفهمانند - تابهر کیف این مرقومه روانهٔ سازد" * ویڈ صاحب بحکم دانائی ها بشاه بطریق مواسا عرض کردند : "مهاراجه صاحب بهادر وارث تخت و تاج و باج و خراج ممالک محروسه اند - قدم برراه باید نهاد *" شاه بحکم اطاعت ها رقیمهٔ خود مشعر تعهد طلب حضور بمهر بغلی بقاعدهٔ ولایت ارسال داشت * سرکار والا نیز در جواب آن از دست بردار شدن ملک شکارپور وغیره حدود بنگشات عهد نامه مزین بمهر خورد خاص درست نموده - روانه ساختند *

و آن روز انگریزان جشن فیروز مندی - و شاه را بی معاونت پیوندی الوداع نمودند * چون تنصیص اتحاد ظاهری و ترصیص بنیاد معنوی استحکام یافت - شاه وکیل خود را ملا شکور بدربار حضور

گذاشت - و ازین طرف الف شاه براۓ اخبار نویسی امتیاز اندوخت *

چون سرشت شاه از دام ددی - و قطع نظر از نیکوئی - به بدی مستعد - و صاف دلی بفرسنگ ازو مستبعد بود - در بزم اسلام از غایت استکبار - که شان اِلهي است - بیخودانه بر زبان آورد که: "عهد و پیمان سلاطین منحصر بر قوت است - هرگاه روز جهانگیری درین دولت اشتهار یافت - مهر بغلي ببغل خواهد ماند - و آن کوه نور - که بغصب نزد مهاراجه موجود است - زیب بازوۓ پادشاه اسلام خواهد شد" * این معني از اخبار نویسیٔ باصفا معروض راۓ اقدس گشت * حکم شد که: براۓ امیران سنده مراسلات زور انگیز نیز سمت ارسال یا بند - که شاه در زمین سنده ظاهراً بارادهٔ قندهار و آن نواحي علم افراز شجاعت گشته - اما سواۓ ملک گیری ملحوظ نظر ندارد - از فساد افغانیه خایف باشند - و نیز به دوست محمد خان سپهدار کابل - تملق و دلاسا نموده - اظهار فرمودند که - "در دفع شجاع الملک ساعي بوده - رضامندی سرکار والا در آن دانند - و آنوقت اتحاد طرفین استحکام خواهد یافت - و نیز از کشمیر تحایف لایقه براۓ آن شجاعت منش مقرر خواهند بود - و زاباستان معه بلگرام از عطیات حضور خواهد شد - و تکالیف اسپان وغیره تحایف که سال بسال معین براۓ انقیاد فرمان معاف خواهد گردید - و نیز اگر خدا نخواسته باشد - شاه بر قندهار رسید - بعد از استیصال اخوان - نوبت دولت آن سپهدار کابل بمیان خواهد بود - و بفضل مفضل آنوقت تدارک آن مخالف ملک و ملت ازین‌طرف از قرار واقعي خواهد شد" *

. چون امراۓ سنده و دوست محمد خان بر دقایق مضمون وا رسیدند - بزم کنکاش آراستند * دوست محمد خان یورش خود را

از راه تانک و بنون باز داشته - برتسخیر قندهار موقوف داشت - و امرائے سنده با هم عهد بسته - برائے آداب خاندان احمد شاهي و لحاظ باج گذاری قدیم با ادب پیش آمده - شکار پور برائے سکونت مهمان قرار داده - یک لکهه روپیه ضیافت گذاردند - و شاه شکار پور را خانهٔ بابا شمرده - در تسخیر قلوب هنود - که بگنجینه داری مشهور - و در هر شهرے از ایشان مذکور میباشد - همت بر گماشت - و به نگاهداشت سپاه اقدام نمود * قریب ده هزار از پنجاب - بقدر بیست هزار از هندوستان - و باندازهٔ سي هزار از افغان و از هزاره و بلوچستان نیز گروه ها گروه فراهم آمدند * شاه مردم هندوستان را امتیاز و افغانیه را اعزاز زباني داده - در ریختن توپهائے کلان و زنبوک و خرید تیر و تفنگ و باروت و شمشیر اوقات آغاز نمود *

امرائے سنده نوشتهٔ حضور را محض خیر خواهی یافته در دفعیهٔ شاه بزم مجالست آراسته - بفراهمی سپاه شاه را اخبار کردند :

[بیت] مهمان همچو نفس گرچه عزیز است و لیک

خوش نیاید - که درون آید و بیرون نرود

میر رستم خان از خیرپور و میر کرم علی خان از حیدر آباد سپاه کینه خواه - و شاه نیز بسرکردگی سمندر خان طالب عز و جاه شده - حسب المجموع را حکم ستیز و آویز داده - خود بشکار پور نشست * چون برابری خاندان احمد شاهی در ملت آن گروه باادب از جملهٔ ممنوعات بود - این معنی را از منکرات شمرده - بعضے از جنگ و جدل پهلوتهی نمودند - و شاه را بنوکری سی هزار سوار و یک لکهه روپیه نقد راضی ساخته - برآن آوردند - که تسخیر قندهار از جملهٔ لوازمات ملک گیریست - چون شاه دانست - که فیروزی حصول و نقود

خداداد نیز روزی شده - انتهاض بزم تسخیر قندهار مصمم باید نمود - دانایان خردور - که در رکاب داشت - هرچند بعرض رسانیدند - که شکستگي این دولت مجدداً درستگي بهمرسانیده - مکث چند ماه درین سرزمین موجب صولت عظیم - بلکه افواه تسخیر ایران و توران تصمیم خواهد یافت - اما شاه بفحوای : کُلُّ اِنَاءٍ يَتَرَشَّحُ بِمَا فِيهِ - بمضمون :

[فرد] :—

چو تیره شود مرد را روزگار
همان میکند کس نیاید بکار

چون عنقا بال کشای فیافیٔ رزم گشته - سپاه را معه اتواپ و اسپان و الوان ساده سامان حکم تسخیر قندهار داده - دهل کوب - و در راه چند قریات را بحکم الولد سر لابیه بطریق نهاده رُفت و روب نموده - ده کروهي قندهار به بیشه اجک زیان قرار شد *

پردل خان سپهدار قندهار بمتانت قلعه مغرور - و بفراهمي علف و آذوقه مجبور - بصوابدید اخوان بناظم کابل امیر دوست محمد خان حتي المقدور بامداد خود استعانت نمود - و دوست محمد خان به نیک افعال و نیز تحریک حضور خاقان را ضمیمه آن یافته - بدفعیه آن بلای ناگهاني از کابل و بامیان و غزنین و اقرات افاغنه طلبداشته - درین معني کنکاش جست افاغنه همسری با خداوند تاج و نگین - و جدل با وارث خراسان زمین از خط ادب بعید دانسته - با میر دوست محمد خان از در مجادله بر آمدند * دوست محمد خان مسئلهٔ شرعي : "وَاِنْ جَاهَدٰكَ عَلىٰ اَنْ تُشْرِكَ بِيْ مَالَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا"[1] درمیان آورده - تابعداری نصاری بر فتراکش بسته - محاذی اطراق نمودن غزا

[1] Quran XXXI, 15.

و همراهیانش را قتل نمودن جهاد اکبر فرموده - خداے خود را در آن محاربه انداختن عین شهادت دشت کربلا وا نمود - نیز علماے محمدی کیش و سادات خداوندیش برسائي فهم آمیز آفرین کرد - و بدادن چند لکهه روپیه زر دست به تیر و خنجر و شمشیر بکمر شده - افغانانه بجهاد گری نعرهاے مستانه بر آوردند و کهن دل خان احمد شاهي خاکریز - و از دروازهٔ شکار پوری اسپان تهور را مهمیز داده - هر چند بمقابلهٔ سمندر خان خاک بیز و فساد انگیز میگشت - اما مخالف روز بروز قدم فرا ترک مینهاد *

پردل خان براے دوست محمد خان انهدام خود را استیصال بنیان پاینده خانیان معروض داشت * بناءً علیه دوست محمد خان - ع : "دو منزل را یکے میکرد و میرفت -" تا آنکه ما مخفیاً بافغانانے - که دلسوختگی نوعے از هندوستانیان رکابے شاه داشته - اعلام نمود که: "این قدر اعزاز تا تصرف کابلستان است - باغواے انگریزی همین مفسد قامع بنیان اسلام خواهد بود" * در جواب آن بصورت شایسته یافت - تا بحدود قندهار رسیده - صفوف آراے از طرفین و یساولبندی بجانبین رواے گرفت * دوست محمد خان مردانه بقلب - جا گرفت - و شاه شجاعت انتباه بحکم اِنعکاس اسم زنگی بکافور پشت پناهی لشکر سوار ماند *

چوں هنگامهٔ سرزدن و جان دادن گرمی گرفت مهر و محبت از طبایع چوں روباه بکنج اختفا جا گزید * پیغام توپ بگوش شاه از رموز نبرد آگاه - گرانیها آورد - و آن عیاش را این قدر دلخراشی بجامهٔ شاشی در داد - و سواران یکه تاز شاه را در هنگامهٔ زد و خورد نظر بر هزیمت آقا داشته - جانفشانی و پیادگان دوست محمد خان قلیانه

جلو اسپ صبا رفتار گرفته - ببلا گردانی میگردیدند :

[نظم] در آن رزمگه شور بیداد بود
ستم را در آن فتنه بنیاد بود
بشمشیر هندی خراسانیان
بکشتند هندی بیابانیان
چو هندی بافغان جمدهر زدے
فغان از نهاد فغان سر زدے
چو دونیم از تیغ افغان شدے
چو افعی وهم کلاغانی شدے
مگر افعی وهم کلاغان دشت
نمودند آن اسم خود باز گشت

مختصر مفید - افغانان طرفین باهم بیکرنگی بر آمده - به سپر اندازی - و هندیان بیچاره هر چند بخصم اندازی و نیزه بازی مستعد شدند * اما شاه بحکم مردانگی هاۓ ذاتی حورعین جواهر برفاش - و از غایت دور اندیشی جامهٔ شاش - و به نگهداشت حکم : "وَلَا تُلْقُوْا بِاَیْدِیْکُمْ اِلَی التَّهْلُکَةِ"[1] - قدسیان بشاباش رسیده - جریده و بمیدان اِنتعاش نهاد * جوانان چابک دست چون آقاۓ خود را پس پشت نیآفتند - از پشتی آن پشتیٔ نا امید شده - زندگانی خود را در اِیثار نقد جان انگاشتند - و دوست محمد خان معتبران خود را فرستاده - اول خوف جان بعد ازان بشرط آسیمان آیهٔ آمان بر خواند *

هندیان آسیمه سر هر چند دست بشمشیر و خنجر داشتند - اما در عروبی هاے شاه دست آویزی بر گرفته - بدادن سیف و سنان رهائی یافتند * دوست محمد خان چند هزار تفنگ و هشتاد و توپ و دیگر

[1] Quran II, 195.

ساز و سامان بے پایان از عنایت خدیو آسمان بیدرنگ بر گرفته - شاه را داخل بشنگ یافت * و از تعاقب بازایستاده از اخوان دو لکهه روپیه زر و چند اسپان تگاور و تحف و هدایاے دیگر گرفته - این فتح نمایان را معروض درگاه فلک پایگاه این خسرو دوران گردانید * حضور والا بحکم «و السِّنَّ بِالسِّنِّ وَ الْجُرُوحَ قِصَاصٌ»[1] نقض عهدش را نقصان دولتش انگاشته - به سندهیان و دوست محمد خان خانه آبادی نوشتند - و از شاه بسمع اقدس رسید - که از بشنگ چندے پیش میر محراب خان قلعدار کلات بوده - از راه شکارپور بهزار خواری و رسوائی داخل ظاهر لدهیانه گردید :

[فرد] وفا ز دهر جفا کار کینه توز مجوے
که کینه اش بتو تا سرحد لحد باشد

و نیز درین سال از معروضهٔ ویڈ بهادر استشمام رایح ملاقات لاٹ - که از سرکار کمپنی باصطلاح انگریزی مالک رتق و فتق مهمات ممالک محروسه میباشد گردید * چون نگهداشت مراسم خلت و پاس مدارج الفت آئین خاص این پادشاه والا جاه است - نظر بر استحکام بنیان موالات و استحصان قوایم مصادقات این آرزوے را پذیرا فرموده - خود بنفس نفیس انتظام این مقدمه فرمودند * هر چند بعضے از نمک بحلالان و هوا خواهان دولت امتناع ملاقات را از عز و جاه تمکنت بر گذاردند * از آنجا که اسعاف و انجاح مرام حاجتیان مطلب طلب و انحراف از جادهٔ نخوت و عجب رویهٔ این خدیو گیتی پژوه است - بدان امر دل نهاد شده - کارنامهٔ عجبے و دستور العمل کاملے بر میان یکجهتی را سر انجام دادند * هر آینه یگانگی بے امعان نظر صورت نه بندد - و جواهر این عرض بیآن بدست نیفتد * ازین جاست -

---

[1] Quran V, 45.

که اگر این خدیو دارا دربان لاٹ را نوکر کمپنی و کمپنی را چاکر شاه انگلستان قرار دادے - پس کلاه عزت بر ثریا و تاج خلافت بر سما و این عهد یکجهتی نقد نما بودے - برین تقدیر انجلاے سجنجل مودت بے پاسداریِ آئین مخاطب جلوه گر نشود - و اِنعکاس این پرتو بر یک دگر نیفتد - و بعد منازل انگلستان و پنجابستان نیز دستاویزے صادق براے گروه صداقت پژوه است *

اگرچه لاٹ بوضع از وخشوری از شاه انگلستان دستورے مییابد - اما آئین شاه انگلستان آنکه : هرچند از دست و زبانش بر آید حرف را نشاید - هرچه ایجاد و اختراع سازد - باقبال شاه انگلستان موافق آید - بناءِ علیه منادی بسرکار کمپنی حکم ندارند - و از شاه ظاهراً افسانه نخوانند * سرکار والا بپاس محبت قدیم در تهیهٔ ملاقات دقیقهٔ از دقایق آرائش - که آئین شاهان والا تبار است - فرو گذاشت نفرمودند *

سورج بهان اجیتّی - که پیشتر چندے بکوتوالی دار السلطنت لاهور اعزاز یافته - نسق و نظم سارقین و قزاقین از قرار واقعی نموده بوده - و و درین مدت در مصاحبت ویڈ بهادر تعین است - بعرض رسانید که : اگر اهتمام خبر بایں قدیم الخدمت تعلق یابد - در طرفة العین تمام کرده آید * حضور والا او را مامور - و خود بنفس نفیس گذر روپڑ را - که آنروے آب ستلج واقع است - براے عبور مقرر فرموده - معه جنود نصرت پیکر این روے آب را مخیم عز و جلال نمودند * فقیر عزیز الدین رضا انصاری آتش حضور را بلباس بسنتی یافته - "فَاقِعٌ لَّوْنُهَا تَسُرُّ النّٰظِرِيْنَ"[1] برخواند * بجملهٔ افسران حکم نافذ صادر شد که :

---

[1] Quran II, 69.

هر یکے برنگ بسنتی از سرتا پا لباس برگیرد - و برنگ دیگر مایل نشود * اگرچه ظاهراً براۓ سرور ناظرین بوده است - اما در معنی بآن گروه اهل فرنگ از یکرنگی اِشعار فرمودند - که درین دولت دورنگی گنجایش ندارد - و دگر گونگی قرار نگیرد *

مولوی محمد محسن از سرکار انگریزی براۓ خیر مقدم مامور شده - دولت بار اندوخت * فقیر عزیز الدین رضا انصاری و کشن چند وکیل چیت سنگه کمیدان به وخشوری ملاقات گورنر بهادر دریافته - بعد از مرحبا مکالمت یکجهتي طراز و مقالات یکرنگي آغاز بمیان آورده - معاودت نمودند * گورنر بهادر بعضے از مصاحبان دمساز خود را معه مبلغ ده هزار روپیه ضیافتانه روانۀ حضور - بپاس حرمت انگریزی گوهر اکلیل خلافت ولیعهد کنور کهڑک سنگه بهادر را معه حضار جناب والا باتالیقي فقیر عزیز الدین رضا انصاری معه یازده هزار روپیه ضیافت مامور فرموده - کوش بر استقبال وغیره سامان جاه و جلال گذاشتند *

چون این معنی مذکور محفل لات بهادر گشت - از تحیر دست و پا گم کرده - بمفاد "هُنَّ لِبَاسٌ لَّكُمْ و اَنْتُمْ لِبَاسٌ لَّهُنَّ"[1] بجاۓ خود لال بي بي را باستقبال فرستاده - حاضرین خاص را نیز همراه فرمود * چون از جانبین مراسم وداد و اتحاد روائي یافت - در خیمۀ لات بهادر شگرف انجمنے آراسته گشت * صاحبزادۀ والا قدر پا بر تخت تمکنت گذاشته - بزبان پنجابي مکالمت فرمودند * ترجمه زبان هندی و پنجابي به محمد محسن و فقیر عزیز الدین تعلق یافت * چون نشان نشاط خاطرین و تطمین و تسکین جانبین از طلاقت چین و گفتگوۓ محبت آمیز گردید - حضار لات بهادر را بخلعت هاۓ گونا گون

[1] Quran II, 187.

معه چند رقوم جواهر سرافراز فرموده - سه رقم جواهر و سي و یک کشتي مابوسات خود پذیرا فرموده - مصاحبان خاص را نیز اجازت قبول در داد * بانصراف حاضر حضور گشته - بیان موافقت نمودند * امر عالي شرف صدور یافت که : "چهار هزار سوار کرار بلباس زرباف دوشاله پوش و باهوش باشند - و شش پلتن صفین آراسته - آمادهٔ مصالحت بوده - سخت کوشي را از دست ندهند" *

بسنتي پوشان خالصه جي بخم و چم دلاویز - و شقایق رخان فرهنگ از آتشین عذار شعله ریز - اسپان صبا خرام در تگ و تاز - و بهادران فیروز در عرصهٔ شجاعت رایت افراز * سنگهان دلاور بر اشهب نسیم تگ سوار - و از نعلهاۓ هلالین هر سمت شعله ریز و شرر بار * بهادران رعنائي و دست بکمان ابروئي راست رو - چون تیر در زه آهنین در بر گرفته - جوهر نماۓ عرض خنجر و شمشیر - و تفنگچیان فیروزی نشان در شوکت و شکوه - و مبارزان ثابت قدم پا برجاۓ چون کوه * چار آئینه ها صفا تر از عذار ماهو شان نازک انداز دیده خفتان - همه تن چون لاله رخان سیه چشم در صید دلها * باز سرکار والا با شوکت تمام چون سرو خرامان - بسواری فیل ژیان - از نیرنگئ اقبال بشارت تابان - زر ریز و گوهر افشان - با سرداران نامدار در قلب فوج فیروزی اقتدار جا گرفته - چون ماه سریع السیر گشتند *

لات بهادر نیز بائین انگریزی فوج خود را حکم آرائش داده - بکر و فر تمام بر لب دریاے ستلج معه دمسازان خود باستقبال ایستاد * چون اتصال اقبال شد - حضور انور براے استحکام بنیان موالات سبقت بکار برده - به مقولهٔ لات بهادر که : ع :—

کرم نماے - و فرود آے - که خانهٔ تست *

بر فیل لاٹ بہادر نشستند - و دو سیب که بدست اقدس بودند - بلاٹ بہادر و صاحبهٔ او مرحمت یافت * درین ضمن نیز اشارت فرمودند * که : بعد از آراستن محفل وصال آخر مہاجرت خواهد شد :

[فرد] سیب گوئی وداع یاران کرد
نیمه زان روے سرخ وزین سو زرد

چون خیمهٔ لاٹ بہادر از قدوم حضور انور رشک روضهٔ جاوید و فروغ بخش ناصیهٔ خورشید گشت - و آتشین رخان اهل فرهنگ نیز در آن محفل رنگ افروز سرور شدند * حضور انور افتتاح باب کلام نموده - تلفظ فرمودند که : "اسوقت کچه شراب پیاے" * و بعد از آن شراب لاهوری را بر شراب انگلستان تفضیل داده - از مستمعین حرف نعم گوش فرمودند * رقاصان و نوازندگان را نوازش فرموده - یکهزار روپیه عنایت کرده - جشن هولی را بنیاد نهادند *

لاٹ بہادر پنجاه و یک خوان پشمینه و جواهر و الوان ملبوسات و اقمشه و دو راس اسپ عراقی و یک زنجیر فیل و جیغه گوهرین و مالاے مروارید و جفت حلقهٔ دست مرصع طلائی و دو بندوق و دو کمان و دو ضرب توپ و چهل و هفت کشتی ملبوسات از نظر کیمیا اثر گذرانیده - راجه دهیان سنگه و خوشحال سنگه و جمله سرداران را حکم گرفتن سه رقم جواهر و هشت کشتی ملبوسات - که بنام هریکے قرار یافته بود - دادند * لاٹ بہادر باداے مراسم اتحاد مورد آفرین این خدیو گیتی آرا و مصدر اشفاق این شهنشاه خورشید کلاه کشور کشا گشته - سر به اوج سما رسانید *

بعد از آن فوج انگریزی از قواعد خود روکش بهار شدند * سرکار

والا ده هزار روپیه کرامت فرمودند * سبحان الله ! هنگامیکه هر طرف سنگهان نامدار استاده - و سلاح و خنجر آراسته و آماده بودند - و از هرجانب سواران زرد پوش مکال تن بجواهر گونا گون چون ماه درخشان مینمودند * عقل به بے سر و پائی در تنگنائے حیرت میشتافت * وَالْعَظَمَةُ لِلّٰهِ ! وقتیکه کمیدانان شجاعت شعار و اجتّیان نامدار چون گل قباهائے تنگ در برداشتند - و برنگ بلبلان چمن چهچهٔ شکیب ربا با همدیگر میساختند - دل سرمایهٔ هوش و خرد میباخت * صفهائے سنگهان متهور از هر دو طرف تا سرا پردهٔ جاه و جلال - که از مقیش بانات سلطانی دلفریب و از کار چوب و طلا کاری با زینت و زیب بود - آنچنان لمعهٔ ظهور می بخشید - که خورشید خاوری اقتباس نور از آن کردے - و مهتاب را بدآن فروغ جاویدی حاصل آمدے * چوبهائے طلائی شامیانه هائے آسمان رفعت یاد از ساعد سیمین خورشید رخان خلخ و یغمائی میداد - و گلکاری بر نسرین و گل خورده ده میگرفت *

حضور والا [برائے] لاٹ بهادر حکم خیمهٔ خاص فرموده - بر کرسی هائے زمردین حکم اجلاس دادند * چون فروش قاقمی و سنجابی - و مسندهائے نخی و کمخابی - و پرده هائے زربفتی و آبریشمی و اطلسی - چون فلک از قنادیل قمر و انجم فروزی بود * هریکے از صاحبان عالیشان چون نرگس چشم حیرت باز داشته - ببدائع هائے صانع بیهمتا و نیرنگی‌هائے قدرت ایزد تعالیٰ از غایت محویت نفس قالین میشدند - و سایبان سرخ از جواهرات و مروارید غلطان مکلل بنظر آورد که گنج باد آورد را در جذب آن وزنے ننهادند * مخمل صاف چون عذار ماهوشان - و از گلهائے کار چوبی چون باغ ارم نمایان - صفحهٔ

مخلمین از نگارستان گل و بلبل و فاخته و طوطی بر ارژنگ مانی نگار خورده گرفتے - و از کار چوبی و طلا کاری انجم را غیرت افزودے - خیمه هاے خورد با ریسمان ابریشمین ویدک هاے طلائی و سیمین - تماشائیان چرخ کجباز را از طلسمات غیبی مینمودند * الماس و یاقوت و مروارید و زمرد و نیلم و فیروزه و مرجان و عقیق بر هریک خیمه آنچنان تعبیه یافت بود - که جواهر شناس خرد در حساب آن تعداد ریگ روان بقصور معترف می آمد * صنوبرقدان گلعذار بقتل عشاق دست بخنجر - و طره بازان سرو رفتار بدلفریبی خوبی سبق ناز از بر - و اقسام عطریات لخلخه ساے مشک آذفر هر طرف ریخته - و شمایم انواع بخورات در مشام هاے آن نازک مزاجان بیخته *

حضور انور جیغهٔ گوهرین بر سر - و بر بازوے اقدس از قطعه کوه نور آفتاب خاور را از هیبت لرزان ساختند * لات بهادر بجیغهٔ مرصع و سر پیچ مکلل و حلقهٔ دست طلائی مرصع زر نگار و مالاے مروارید و پنجاه و یک کشتی ملبوسات و اسلحهٔ گونا گون و ظروف طلائی و نقره و قالین هاے پشمینهٔ کشمیر و ملتان و رقوم جواهر و کشتی هاے ملبوسات - معه دمسازان بقدر هریک اعزاز اندوخت * حضور والا چون او را مشکور عنایات و متحیر اینگونه انتظام دولت خدا داد یافتند - بتماشاے افواج ترغیب فرمود - و بالاے اسپ کرار - که عجیبهٔ ارمغان خراسانیان در اصطبل حضور است - سوار شده - از یکه تازی سپاهگری نفس مقدس نیز اطلاع بخشیدند *

چون جوانان پنجاب زمین - و سنگهان بجان نثاری قرین - اسپان نعل آتشین - و نشانه زنی - و شمشیر افگنی آن شجاعان رستم جبین بنظر لات بهادر در آمد - تعریف و توصیف قواعد را بحدے رسانید -

که بمکیال تحریر در نیآید * یازده هزار روپیه عنایت نموده باهتزاز چون گل خود بالید * مردم اکالی - که لباس سوسنی در بر گرفته - در سواد صحرا اسپان را بجولان آورده - بصدا هائے ناقوسي پردهٔ گوش چرخ[1] سندروسي میدریدند * چکر هائے آهنین[2] بر سر - و نیزه هائے دراز در بر گرفته - به بلا گرداني جوش و خروش مے داشتند * و از سلاح و خنجر و تیغ و سپر و نیزه و جمدهر و خود و طمانچه و بندوق و اسپان سبکخرام و افراس زرین لجام و قبا هائے زر تار گونا گون بمیدان گردی و صحرا نوردی گرمخیز شدند *

از حضور انور بطریق تحایف برائے شاه انگلستان تجویز شد * محاسبان اوهام در احصائے آن بقصور اعتراف آرند * فیلان کوه تمثال - و اسپان رخش خرام ولایت خراسان و عراق و ترکستان - که بعد از نادر شاه افشار این چنین شوق سواری در نهاد هیچ یک از شاهان ولایت و هندوستان غایان نکرده - در اصطبل خاص قریب سي هزار اسپ سواری خاص مقرر است که - «هَلْ مِنْ مَّزِيْدٍ[3]» باشد - و هودج هائے مرصع نقره و طلا - و اقسام زین هائے با زیب و زین و با قاش هائے جواهرین - و جلهائے مقیشی و گوهرین - و جواهرات گونا گون - و ساز و سامان الوان - و اسباب ابریشمینه - و پوشاک هائے پشمینه - و خلاع اطلس - و خیام بنات - و مخمل رنگین - و جیغه هائے مرصع - و باره هائے گوهرین - و سر پیچهائے مطلا - و کنٹه هائے[4] جواهرین - و انواع

---

[1] MSS. B and C omit چرخ.

[2] It is an iron quoit or circular ring which the Akalis wear round their turbans.

[3] Quran I, 30.

[4] A Hindi word for the necklace which the Indian gentlemen used to wear in those days.

اسلحهٔ شمشیر و سپر و خنجر- که در جباخانهٔ سلاطین قدیم - یکے از آن به هزاران دقت بهم میرسد - و فواکهٔ این دیار - که تعداد این همه نعماۓ متواترهٔ قصور بار آرد - بمعتمدان لات بهادر بموجب تفصیل علیحده تحویل یافت *

بنیان محبت را تخصیص داده - به تاج بخشی و کشور کشائی سرمایهٔ نیک نامی حاصل کرده - کوسِ لِمَنِ الْمُلْكُ[1] نواختند* لات بهادر بشکرگذاری حضور انور معترف و ثناخوان - و بانصراف رخصت یافته - روانهٔ انگلستان گردید[2] - و خود بدولت و اقبال چون نسیم سحر سایهٔ عاطفت بر گل زمین دارالسلطنت لاهور انداخته - بساکنین آن ولایت را سرمایهٔ بهار افزودند*

[1] Quran XI, 16.

[2] Lord William Bentinck retired from office in March, 1835. The meeting at Ropar took place in October, 1831.

باب سی و ششم

وقایع سال یکهزار و هشتصد و هشتاد و نه - وصل گل بهار بیگم * 1832 A. D.

چون آینهٔ ضمیر اقدس سجنجل خاطر مقدس را صیقل عشق الهی و جذبهٔ تلطف نامتناهی مدام زنگ زدا ضیا افزاست - توجهٔ والا مدام بدام دام بافان زلف دوتا صید - و بخیال خط و خال ظاهری و ذوق وجد حال قید بوده - از هستی حسابے بر گیرد - و نیستی را در هست بشمار آرد * العظمة لله ! کارخانهٔ سلطنت را انصرام دادن - و از خود رفتگی‌ها را رواج بخشیدن * ع :—

این دو تیغ است که همخانه نگردد هرگز *

ویڈ بهادر از لات بهادر رخصت یافته - بپابوس حضور رسیده - از استحکام موالات - که در دولتین علیتین صورت بستد - بپاس بندگی قدیم افسانه بر خوانده * چند روز بسیر باغ بادامی - که در وسعت گاه حضرت لاهور چشم نیکوان چون او ندیده - و دیدهٔ روزگار در آرائش و پیرائش این چنان - که چنان پیر و جوان قربان اوست - چون نرگس - چها انتظاری که نکشیده - پرداخته - رخصت معاودت یافت *

بندهٔ راقم در عهد یازده سالگی بپاس مخدوم زادهٔ برحق مقبول الله الصمد مولوی نور احمد چشتی عَمَّرَهُمُ اللهُ تعالی کتابے موسوم بروضة الازهار مدون ساخته - و در آن هر بیست باغ معمورهٔ امراے نامدار و حضور والا اقتدار را درج ساخته * طرفه خیابان پیوندی [براے] نزهت ارواح - و چمن بندی از براۓ نضارت دیده - اشباح نموده * باغ بادامی منجمله اوست - طالب مدح آن باغ چون چون بپایر چشم متوجه آن

باغ شود - چه از لطافت کـه گل نچیند ؟ و چـه در کنار نظافت که ننشیند ؟ درین سال خواهرام را - که بواحد بطنی از تکیهٔ پناهان [پنهان] بوده - فلک غریب کش او را جان بشکرد چون بحکم حضور انور او را منسوب بشاهجهان کرده - در لاهور برشادی او هزارها روپیه صرف نموده بودند * والدم را ضامنه داد و دهش مردمان وقت پرسش تعبیر کردند * فقیر عزیز الدین رضا انصاری و خلیفه نور الدین انصاری از قانون به بے اعتدالی نشته * من چون قطرهٔ چند از چشم والد ما چند از چشم والد ماجد بترشح دیدم - بسیار گریستم * آخر او را بآتش کده سپردند * او بمن نشسته - تیمار داری کردے - و از مادر افسانه خواندے * من بحکم همت د، خوردی این بیت بیاد گرفتم :—

[بیت] همت بلند دار - زبونی مکن - که چرخ
هر جا زبـون تـریست - برو خیره ترشود

سردار هری سنگه و سردار لهنا سنگه و دیوان اجودهیا پرشاد و فوج جمعدار خوشحال سنگه و فوج اردلیان خاص گواه فرموده - بغل سری کتاس مشرف شده - از راه نمکسار رام رس[1] و میانی لاهور را مخیم اقبال ساخته - بعد از چندے در سری امرتسرجی جبهٔ نیاز بر افروختند * و بعد از حصول شرف زیارت گرنتهه صاحب - که از کلمات قدسیهٔ باباۓ کونین است - و غسل تالاب مبارک - اقتباس از هر مندل نموده - خاطر را مشرقستان انوار ساختند *

روزے در عالم داد و دهش و جشن افروزی - که پری پیکران هر دیار - در رقص بدست افشانی تحریض از ترک علایق و عوایق

[1] A Hindi word for salt. Reference is to the salt mines at Khewra in the Jehlum district.

بصاحبان صفوت و صفا می نمودند * اداے بهارین گل حسن و جمال - نازکین شاهد عالم خیال - گل بهار نامے از طایفهٔ شریفه - که پروانهٔ دلها برشمع چهره اش سوزان - و از غیرت چشم سرمه آگینش نرگس طناز حیران بود - در نظر اقدس جلوه کرد² * الله الله ! لب لعلش آتش افروز سوختگان نایرهٔ عشق و جنونی - و بیماران چشمش را از مسیح لبش از پسته و بادام دل افزا * معجونی زلف سیاه بر عارضش سنبلے است - گویا بر ورق گل - تقریرش در هنگام تبسم با عاشق زار مقدمهٔ گل و بلبل * نگاهش آهوے در صحراے دلها گرم خیز - و از یک توجهه هنگامه آرائی رستخیز * بینی اش در نظر دور بین - شاخ سمن در لاله زار - هر دو عذار آبرویش خنجرے از پے قتل مجروحان عشق خونخوار * عذارش آئینهٔ کمال صباحت و صفا - باشمعی در نهایت ضیا * بناگوشش صبح عشاق از افق مراد دمیده - دهنش غنچه از چمن خوبی بتازگی رسیده * نافش چشم عاشق بیماری - که از صفاے سینه به هنگام وصل لغزیده - موے میانش دیدهٔ بصیرت راقم را سر رشتهٔ امعان از دست گسسته - طناب سراپا حیرت در گلوے فکرت کشیده :—

[ابیات]

ز زلفش سنبل اندر پیچتابی — بشوقش مرغ دل در اضطرابی
بزیبائی خرامش دلربا تر — برعنائی قد او خوش ادا تر
دهانش همچو گل در خنده ریزی — شمیم کاکلش در مشک بیزی
نه چشمش - نرگس بیمار بنگر — نه زلفش - حیّهٔ خونخوار بنگر
زبانش در تکلم گوهر افشان — ز رویش عالمے شد مشرقستان
سراپایش بطنازی هم آغوش — قدش با غمزه و با ناز همدوش

² In MSS. B and C. گر for کرد *

چون حرف محبتش جا کرد - بر سریر دل اقدس نشست - ستار میر باغبانان آن گل تازه بهار را از جوش بلبل آگاه نموده - بر استغنایش افزود - و شگرف جواب و سوال در گل و بلبل انداخته - مذاق قرب محفل خاص الخاص از میان در بود * ناتوانی توان گرفت - ضعف بجوانی رسید * بندگی خداوندی یافت - برشتگی روز بازار گرفت - و سوختگی افروزش نمود - از خانه خرابی هاۓ عشق جفاکار خانمان ها ویران - و در دیرش زنار بدوش * صد چون شیخ صنعان کیش دشمن درم شکن - دیر آباد مسجد برهمزن - ابوالفیض فیضي فیاضي اکبر آبادی پور مبارک[1] که از برشته جگری در عالم وحدت برادر خواندهٔ من است - در عاشق و معشوق چه خوش نایحه بر زبان آورده - و در هند زمین چه خوش آتش پارسي پۓ سوختن دلها افروخته * این هندی نژاد میخواست - که بیتے چند سر نوشت عشاق را - که در بحر کتابش در مدح عشق متاع دل و دین بآب داده - از من است - مي نویسم - اما بملاحظه تفضیل تقدم تیمناً پرداخته :—

شاهنشه بے نبرد - عشق است　　　سلطان خرابه کرد عشق است
در ریگ روان دفینهٔ او　　　در دست تهي خزینهٔ او
صد معرکه آرزوۓ سپاهش　　　صد نالـه نقیب بارگاهش
از آب جگر گذشته دل تنگ　　　بر آتش دل نهاده اورنگ
صد فتنهٔ سپاه در نشستش　　　صد فتح نهفته در شکستش
بر کوه غم کشد عماری　　　بر مرکب خون کند سواری
بر خاک فنا مدار تختش　　　تاریکي شب چراغ بختش
صوتش ز بلا دریغ خوردن　　　جام از کف دست تیغ خوردن

---

[1] Shaikh Mubarik was the name of Fayzi's father.

آبادی او همه خرابي — ناکامیٔ او بکامیابی
از دیده بدیده شاه راهش — و ز سینه بسینه جاو گاهش
هم مشرب او بجام مایل — هم تیغ سیاستش حمایل
هم کاسهٔ خاک آبرویش — هم خوابهٔ حسرت آرزویش
سیماب بموج گریه رفته — الماس بنوک شعله سفته
آتشکده ساغر صبوحش — صد میکده توبهٔ نصوحش
الماس فشان داغداری — ناسور فروش زخم کاری
تاج آب جگر بسینه ریزان — خاکستر دل بدیده بیزان
گلبرگ فشان خار خواری — نطع افگن خاک خاکساری
برق افگن فرق خاندانها — پرتو بر شمع دودمانها
از خون خرد نگار پیوند — و ز سلسله جنون صلي بند
از آه زهر لبے جگر بار — و ز اشک بهر دمے شرر کار
جادو و فسون وظیفهٔ او — اوستاد جنون خلیفهٔ او
از ته ره و رسم خانه پرداز — بتخانه شگاف و کعبه انداز
گه کشته ز دین چراغ ناموس — بنهاده بنام کعبه ناقوس
انداخته گاه فارغ از غیر — پیرهن کعبه زینت دیر
حرف شب عاشقان دراز است — افسانهٔ عشق جانگداز است

چون آن عنبرین موۓ پریشاني در جمعیت آباد باطن اقدس انداخت و آن طایر آشیانه قدس را هماۓ فرق خود دید - بے اختیار دل و دین فداۓ آن پیکر قدسي نموده - برنگ اسیر گشت - که کار از معشوقی بعاشقی کشید * بخطاب گل بیگم مخاطب ساخته - بر همه پردگیان عفت فضیلت بخشیدند * هر دو برادران آن هودج نشین عصمت

را بمیرزائي و نوابي بر آورده - نزدیک خاص و عام راني خان[1] ساختند * پری پیکران نازک بدن - که هریکے را کف پا از گل یاسمین نرم تر بود - بکف پاسایش مامور - و خود بنفس نفیس هم بستر آن رشک مور گشته - از جواني مجدداً حسابے بر گرفتد * چون صهباے خوش گوار موافق طبع اشرف شد - درین سال خُمے نماند - که پر از شراب نگشت - و سبوے نبود - که چون صراحي در قلقل نیآمد * امراے نامدار نیز تبعةً در میخواری و بد مستي قصورے نکردند *

از جواهرات و مروارید و لعل و یاقوت و نقود و اخبیه و اقمشه و تیولات و افراس و افیال سواے کوه نور یک لخت تحویل دولتخانه عالیه شد * هر کجا مغلے بود - بعد از یکصد سال کامل کمر و خنجر میرزائی بیاد میرزا در کمر بست * و کمر زور آوران دهر را بزور بازوے ترکمانی شکست * بواب نواب در شهر بحکم تصحیف قباے تبختر در بر گرفته - نواب میر معین الملک را از خود کم و برسر اشتام بوده - دود از نهاد فقراے باب الله بر آورد - و نقیب هاے خوش آواز در جلوے آواز دورباش گویان - و میر غضب ها با شمشیرهاے آخته - در سواری بنهایت غضب پویان * کنور بهادر بضیافت عروسی عرض رسانیدند * پذیرا فرموده - معه آن طاؤس خوشخرام بارگاه عفت بدولت خانهٔ نو چشم حدقهٔ دولت اِلتفات فرمودند * دور آن کاشانهٔ اقبال جشن طوی فرموده - قدسیان را در آن بزمگاه عفت مستعد مروجهٔ حسانی یافتند * مجلسے بآن معشوق انعقاد یافت - که تا زمانه باقی است - ازآن افسانه بافیست * آن وقت این رباعی شاعرے تکرار یافت :—

ای کاشکی که یک شبکی کنج باغکی
بودے چراغکی میکی با ایاغکی

[1] In Panjabi a term of contempt.

معشـــوقکی شکـــر لبکی شـــــوخ چشمکی

بـــد مستکی جـفـــا کنکی پـــر دماغـــکی

بعد از فراغ بخلعت و خنجر و فیل و جواهر فرق اقبال کنور بهادر را بر فلک الافلاک رسانیده - معاودت بقلعهٔ مبارک فرمودند * از عرائض اخبار بے بندوبستی صوبهٔ نزهت تخمیر کشمیر بسمع اقدس رسید * جمعدار خوشحال سنگه را غمخوار دولت تصور فرموده - باین خدمت اعلام فرمودند - که خو کردهٔ قدمبوس است - ازین معنی بلطایف الحیل گذرانیده * چون خدا آزاری دیوان بیساکهه سنگه معتمد کنور شیرسنگه بهادر ناظم کشمیر و مال اندوزی او معلوم فرمودند * بکیفر کردارش منتهز فرصت شدند * چون در سلطنت و خلافت دیر و حرم بجاے خود میباشند - برلسان هریکے از رعایا این شعر شاعرے جاری ست:

بهشت آنجا که آزارے نباشد کسے را با کسے کارے نباشـــد

دیوان بیساکهه سنگه اهل تسنن را وقعی نهاده - با اهل تشیع بدگرگونگی برآمد - و آن گروه نوحه گر را بخندیدگی خلایق انداخته - معبد شان مستأصل - و کربلاے قدیم شان را حوالهٔ بتیان پور حاکم شام نموده - بناے پرستش آنها متزلزل ساخت *

و بعرض رسید که: هواے رعونت و بغی از اطوار دیوان معلوم میشود - که در سر دارد جمعدار* خوشحال سنگه و بهائی گورمکه سنگه گیانی را ازین معنی آگاه ساخته - براے انتظام آن مکان راحت جان اشعار فرمودند * درگاه شاه میر فاروقی - که پیر دارا شکوه است - و در لاهور از تالاب و مسجد متصل درگاه طیبات پاکدامنان خوش زیارت گاه است - از سنگ مرمر عمارت خوش دارد - از نظر اقدس گذرانیده - و بملاحظهٔ

گورو رام داس جمعے که باهم در حالت فقیر اتفاق ملازمت مانده - و خشتے براے بناے سری امرتسر جی - که این وقت معبد کهین و مهین است داده - نظر گذرانیده - آداب بجا اوردند - و فقرا را از زینت ظاهری مستغنی یافته - حکم بسنگ مرمر فرمودند * چون در راه نزول صعودی شد - ازان مانع آمده - این ها از حکم پروردگار شمردند * شاه میر را قدس سره میان میر گویند - از اولاد عمر بن خطاب خلیفه دوم است - هشتاد و دو سال عمر یافت - و مردم ازین زیاده تر گذارند - دلیل کتاب قاطع حجت شان است * ملا شاه - که پیر ولی رام است - مرید وے بود * دارا شکوه بیعت وے کرده بود * چون از خوف اورنگ زیب محی الدین امان خواهان نزدش رسید حکم باجلاس برسر مرقع خود دادند * دارا شکوه بحکم ادب دور ترک از مرقع نشست فرمودند که: "ترا دولت اُخروی است - چشم بر بند*" چو چشم بربست - عالمگیر را پادشاه یافت - و خود را در جنت دید - چون سیاستش در شاهجهان آباد بوقوع پیوست - عالمگیر بحکم انکار معه قاضی قوی ازوے ترک جست * برسر دروازۂ درویش دربان پادشاه را نشناخته مانع آمده عالمگیر بآواز بلند گفت که: ع

در درویش را دربـان نـبـایـد *

شاه میر از خلوت آواز دادند که:

[فرد] در درویش را دربان بباید که خوک و سگ درون در نیاید

و خود بحکم سلطنتش مابین بر سر دروازه رسیدند * عالمگیر چشم گردانیده -گفت که: "دارا شکوه! شما را از سلطنت معزول ساختم*" فرمودند که: 'چشم بند کن' * چون بند کرد - دید - که سبد نجاست برسرش - و دارا شکوه برسریر جنت اجلاس دارد * چشم باز کرده -

حکم به عمارت نموده - و نذر گذرانیده - باز رفت *

معروض اقدس شد که - در سبزی منڈی لاهور متصل مسجد طلائی مبنیهٔ نواب بهکهاری خان مصاحب خاص میر معین الملک - به پشت کٹره - که در خرچ چراغ و ایمهٔ مسجد مقرر است - محاذی مسجد مبنیهٔ علاول خان مکانیست - باولی دار - که گورو رامداس جی بنائے آن فرموده بودند - و مسلمین در تسلط خود آن چاه را بچوب ها مسقف کرده - بالائش دوکان ها انداخته اند * پژوهش آن بکنور بهادر فرمودند - کنور بهادر خود متوجهه شده - انداختن آنرا بر ویرانی متحمل نموده - مانع آمدند *

دیوان کرپا رام - که بغرور غلامي قدیم اقائی میخواست - و از اطاعت که جلائے عبودیت پارینه ازآن میتواند شد- پهلو تهی میساخت- عرض نمود که: هوائے هردوار در سر دارم * فرمودند که:

چــو تیــره شــود مــرد را روزگار
همان میکــنــد کس نیایــد بــکار

چون قلعهٔ ودهنی[1] در تصرف سرکار انگریزی رسیده بود - به وید بهادر بموجب اقرار لاٹ بهادر اطلاع فرمودند * وید بهادر عرض داشت که عنقریب از صاحبان صدر حکم استخلاص آن میرسد * درین ولا وید بهادر را حکم روانگی بفور دادند - و این جزو محقر کاتب الحروف را به تاکید این کتاب ارشاد فرمودند *

---

[1] On the south of the Satlej: originally belonged to Ranjit Singh's mother-in-law Sada Kaur, on whose death in 1831 it was taken over by the British for the time being. See also pp. 160 et 175, Cunningham's History of the Sikhs, ed: H. L. O. Garrett.

باب سی و هفتم

وقائع سال یک هزار و هشت صد و نود

مواخذه بیساکهه سنگه - فقیری کرپا رام - و قحط کشمیر* 1833A.D.

چون رنج وجود سلاطین باعث تخریب خلق خداست - و راحت و صحت اجسام پادشاهان موجب رفاه خلق الله مقرر است - و هر چه مکتوب لوح ازل میباشد - ظهور آن نا گزیر میگردد *

گونهٔ خللے در طبع اقدس پدیدار شد - و درآن حالت عرایض خرابیٔ ولایت کشمیر پیهم در حضور انور رسیدند - بے اختیار در حالت بیخودی برزبان اقدس گذشت - که چون ارادت ازلی در خرابیٔ مکانے توجهه برگمارد - تدبیر با تقدیر برابر نذشیند - و درین حالت حکم نافذ فرمودند که : "جمعدار خوشحال سنگه و گورمکهه سنگه گیانی بدفتر داری اتهرمل چوپڑه متصدیٔ سودهره روانهٔ نظامت کشمیر گشته - بند و بست آن ولایت سازند۔" و خود بنفس نفیس کوتلی را مضرب خیام اقبال نموده - دیوان بیساکهه سنگه را داخل پونچهه یافتند *

چون دیوان بیساکهه سنگه ببارگاه قهرمانی رسید - پا بزنجیر و به زندان بلا دستگیر و اسیر گشته - بتعهد یک لکهه و بیست و پنجهزار روپیه بضمانت الارڈ فراسیس از نواخانهٔ غم نجات و رهائی از قید الم رستگاری یافته - بیسر و کار در انار کلی میهمان[1] نشست * چون خدمات

[1] Reference is to the cantonment or lines of the Sikh regiments under the command of the French officers Generals Allard and Ventura which were situated between the tomb of Anarkali (at a present occupied by the Secretariat Offices, Lahore) and the house of Allard (at present belonging to the Maharaja of Kapurthala)

قدیم دیوان کرپا رام مرتسم لوح ضمیر اقدس بود - راجه کلان بهادر[1] را پیش او فرستاده - دلدهی فرمودند * اگرچه از اخلاق واهیه اش راجه کلان بهادر را گرانیهاے گونا گون بود - اما بحفظ مراعات امر خداوند دین و دولت کرد هاے او را نا کرده انگاشته - پیشش شتافتند * اما چون رنگ کدورت بر آینهٔ ضمیرش بنحوے جلوه گر نشده بود - که مصقله میبافت - همان آش عناد در کاسه اش معائینه گردید :

مهتری در قبول فرمان است
ترک فرمان دلیل حرمان است
داغ دل هست یقین صحبت نافرمانان
لاله را داغ دل از صحبت نافرمانست

خداوند دولت حالش را از کسوت اقبال عاری یافته - مطرود فرمودند - آخرچون بباے خود سربکوه و صحرا نهاده - وارد سر زمین بنارس - که خوش آرام گاه وحدتیان خدا پژوه است - گردیده - از خلق گسسته - و با خدا پیوسته - لباس فقیری گزید *

حضور والا قلعهٔ امر گهرّ را سیر فرموده - از راجه دهیان سنگه کلان بهادر ضیافت پذیرا فرموده - بعطاے خلاع فاخره سرافراز ساختند * درین مکان چشمه ایست - موسوم بکول سر که آب تیر و مرداد[2] ماه الٰهی در آنجا فراهم شود - تا یکسال آن مردم را کفایت کند - ملاحظه فرموده - در وزیر آباد رسیده - از آنجا بسری امرتسرجی بسجدات پیشانی را نورآگین ساختند * دریں منزل اِسهالے چند بموجب خلل - که سابقاً تحریر یافت - بے اختیار آمدند * بعضے درد ناف

---

[1] Reference to Raja Dhyan Singh.

[2] Persian months corresponding to July-August.

گذاردند - حکما التوائے روده را از سبب ریح - و دوا کردن فرمایند * شکسته بندان مالش صلاح دهند * نسوان دایهٔ مزاج در مالش تقصیرے نکردند * در بیضهٔ گرامي نیز وجع شدید بود - دانایان آنرا فتق نام نهادند - بعضے تعویذ آوردند * آخر ببلا گرداني امرتسر جي دور زده - غسل صحت فرمودند *

براے غور رسي رعایاے لاهور سردار رتن سنگه گهرجاکیه را عدالتي ساختند * سردار صید مطلوب نمود - خوش دامے براے خلعت گسترده - در حلقهٔ اِنقیاد کشید * جمعدار خوشحال سنگه زر کشمیر گرفته - بے اجازت حضور از سبب بے تابي هجران قدوم پر نور شرف بلر یافته - باعث استعجاب عظیم گردید * چون اهالیان آنجا قحط عظمي گذاردند - که درین دو صد سال اینچنین بلاے از آسمان نزول نکرده * اگر حصول از مطمح نظر جمعدار نمے بود - در حق نمک قصورے نمی شد - و اگر تحصیل زر نمودند - خلقے برباد گشت * سبحان الله ! اینچنین زر کشی بے سرخروئی جناب اقدس و زود رسی بشرف قدوم انور از کسے نیاید * اگرچه خلقے پامال - و آن ملک در کمال زوال - که بعد از یکصد سال بر حالت اصلی نخواهد رسید - اما در زر حضور تفاوت نشد - که بیدامی براے هر یک دام بلا گسترده بود * بملاحظهٔ بندگیِ برهمنان مالیه ناگذار را بر سر دارد - بفحواے : " مُوْتُوْا قَبْلَ اَنْ تَمُوْتُوْا " پیش از مردن در نار گذاشتند - مردم کشمیر از گرسنگی فاق و از طاقت طاق و ناچاق از اوجاق دل سرد شده - بجاے دانهٔ گاورسی دانهٔ چیچک را از عذار بچگان شیر خوار بناخن میخوردند * نام برِنج زدند و بَرنج درساختند - از بُـرّ بریده به خار بَـرّ بر خود اندیشیدند * بعضے به بهانهٔ غواصی در و گوهر غرق دریا

گشته - با آبروے از جهان رفتند * خنک نیک مردی - که در آب مرد! و گروهے از جستجوے رزق باز مانده - بتحیر سنگ فنا بر شکم خود نهاده - چون آسیا انگشت خجالت بدندان گرفتند *

حضور والا ازین کاهش بخود آمده براے رعایاے کشمیر استمالت هاے گونا گون فرموده - هزاران خروار گندم روانهٔ آن دیار نمودند - و چون از باعث جلاوطنان کشمیر دیار پنجاب نیز مورد بلا گردیده - ده سیرغله بمقابلهٔ اقچه بهم نمے رسید * در مسجد وزیر خان براے نابینایان و بیوه زنان و قرآن خوانان - و در معابد براے برهمنان و جوگیان وغیره کفاف معین نموده - صید دلهاے غربا و فقرا ساختند - و غلام محی الدین کلال هشیار پوری را - که صوبهٔ کشمیر موجب فساد و اختلال همان شده بود - حکم معاودت فرمودند *

باب سی و هشتم

وقایع سال یکهزار و هشت صد و نود و یک- 1834 A.D.
مواخذهٔ شیخ غلام محی الدین بحساب معاملهٔ کشمیر - تجدید تعمیر باولی گورو رام داس - محاربه با دوست محمد خان والیٔ کابل و فتح پشاور - و دیگر وقایع *

از ابتداۓ کون خداوند مکان را رسمے است - که براۓ تکیه کنان دیوار مکنت از اعتزال عمال پادشاهان اشارتے - و اقبال آن بطلاقت پیشانی موجب بشارتے میگردد * لهذا جهانبانان آنرا قاعده بر نهند - و در ناپایداری کارکنان پایداریٔ دولت بر گیرند *

خسرو آفاق که - به نیابت خداوند مجازی است - و از حقیقی این خدیو در اجراۓ مهمات غازی صوبهٔ کشمیر را چون محل فتنهٔ هزاران و ساکنین آنرا گرفتار پنجهٔ سر پنجهٔ سالاران یافت - کنور شیر سنگه را بپوری و غلام محی الدین را به بیدستوری چاره‌گر گشته - حکم آستان بوسی بخشیدند * کنور غلام محی الدین را پیش خود در حضور ساخته - بعافیت اندیشی زیستند - و از تهٔ ریشش صاف در گذشتند - و نیز آنچه از عهد دیوان کرپا رام او را با کشمیر سر جنبانی بود - کنور را در آن تداخل نه - میان سنگه کرنیل را بنوازش هاۓ گونا گون برنواختند * بآبادی کشمیر نصایح هوش افزا فرموده - از اورنگ زیب

افسانه هاے خواندند که :—" بعد از تشهد رو بقبله بآبادی کشمیر توجه کردے * اراکین سلطنت موجب آن استفسار کردند ویرانی کشمیر ویرانی تمام عالم یافتند - پس هرگاه کشمیر ویران - خانه شما نیز - که در آن داخل است بماتم آبادی خواهد نشست * مردم کشمیر را که بیچاره از وحوش ابتر و بدتر اند - و از بیگانه زبانی محروم هزاران شرارت پنجاب انـد - به فرزندی بر گیرند * مکر و تزویر ایشان را - که در تشهیر است - وقعی ننهند * مشخصهٔ سرکار را امانے دانند - و شالبـافان را - که چهل هزار خانـه بود - حالا شش هزار است - پنجاه هزار سازنـد - و از نمافان باستغنا زیند * راجه کلان بهادر از پارسی دانیش داستانها برخواندند - فرمودند : چون ملک برف است - تعین که همین آتش موجب آرام آن گروه بیشکوه گردد - و همین پارس آئین احوال ایشانرا طلا وا نماید * میان سنگه عنایات اقدس را نسبت بخود از نواظم سابقه نسبت زمین و آسمان ازین دریافته - بر خود بالید * براے سرخروئی خود فقیر عزیزالدین انصاری و مشیر خسرو دوران دیفا ناتهه والدم را بهمراهی طابیده فرمودند * پس این سلطنت از که قرار یابـد ؟ و این همه بکه حواله رودم ؟ میرزا عبدالکریم ولایتی و اتهرمل و هردیـال و جے گوپال را همراه فرموده - شرف ارتخاص شهلا باغ را بقدوم بهار توام زیب داده - چندے بآرام و نشاط اختصاص یافتند *

کنور شیر سنگه و شیخ غلام محی الدین باستلام عتبهٔ خاقانی مشرف شدند * سرکار والا کنور را پاک و سرچشمهٔ انصاف و دیانت - شیخ را پر از خس و خاشاک دریافته - در چشمش آزاد با خاک بیختند - و باسیری قبیلهٔ اش حکم داده - از خانمانش حسابے برگرفتند * شیخ - که در تزویر ثانئ خطهٔ کشمیر بود - در هشیار پور مزارے ساخت -

وَ فِيْهَا ذَهَبٌ كَالْعِظَام - بقدر شش لکهہ روپیه زر مدفون نموده - و نشانش از مرشد خود ساخته - درویشے بر آن نشاخت - تا بروجه کاذبی آیۀ " و اَنْ يَكَادَ " بر خوانده - و اسفند حفاظت سوخته - از چشم زخم زمانۀ بخیل مگس غارت نشستن و آسیبے از عین الکمال رسیدن ندهد *

چون مصر بیلی رام آن مالک در اجاره و براۓ ضبط کارخانه اش برادرش[1] مامور بود - شخصے این شگاف جسته - بمصر - و از مصر بسرکار انتقال یافت * سرکار والا شیخ را روبرو طلب کرده - فرمودند که: " ایها الشیخ عبادات معتدبۀ شما خالی نرفت - بلکه استخوان هاۓ مرشد شما عین زر گشت ع: آنانکه خاک را بنظر کیمیا کنند![2]

" عبارت از شما خواهد بود "* بعد ازان او را صاف رُفت و روبی داده - بچهار لکهہ روپیۀ دیگر کاستند * چون مخذول گشت - بدستیاری بهائی رام سنگهہ در سررشتۀ دفتر انتظام یافت *

از سوانح آنکه - بالگرام و آن نواحی چون از ناعاقبت اندیشی سردار هری سنگهہ در پاسداری انعقاد یافت * مردم وحوش سیرت آن ولایت نمی یافتند - بکنور نونهال سنگهہ حکم والا صادر گشت که -

---

1. Misar Rup Lal, elder brother of Beli Ram was directed by the Maharaja to confiscate the property of the Shaikh.

The Shaikh was, however, soon restored to power. In 1844, his son Imam-'ud-Din, then wreaked his vengeance on the Misar family during the regime of Raja Hira Singh and secretly put to death Beli Ram and his brother Ram Kishen, who were placed under his custody by the Minister. See also Chiefs and Families of Note in the Punjab Volume I pp. 317 et 357.

بنظامت انجا روانه شوند * خلعتهاے ثمین - چنانچه آئین این سلطنت است - بدستور از جیغه و مالا هاے مروارید و اسپهاے زرین ستام یافته - از اٹک عبور نموده - در آن کوهستان علم افراز تهور گشتند * کنور شیر سنگه را براے نگهداشت آن ملک نیز ارشاد فرمودند * و کورٹ فراسیس نیز براے تادیب مردم کوهی نامزد آن سواد گشت * کنور در اندک مدتے آن چنان نقش حکومت در آن سر زمین نشاند - که جمله طاغیان حلقه بگوش شدند *

چون از مردم کوهی و تمرد آنها معروض اقدس شد - تارا چند پور منشی کرم چند را خطاب دیوانی داده - بطرف ٹانک و بنون فرستادند * بنادرستیء تدبیرش غلط بقلاوزی تقدیر بازی‌گر شد * دقیقه منعکس گشت * دیوان فرار کرده - بتلثیم عتبهٔ فلک رتبه رسید * چهل و پنجهزار روپیه جرمانه گذارده - بشفاعت راجه کلان بهادر باز سرافرازی یافت *

درین سال باز حرکت طبع اقدس پدیدار شد * مردم از باولی گورو رام داس جی بر گزاردند * حکم بظهور آنجا دادند - و هرگاه از آن آب نوشیدند - و چون گوارا آمد - بتصدیق بر گرفته - حکم بعمارتش دادند[1] * در مزاج همایون تسکین جلوه گری کرده - تمام دکاکینش را حکم ضبط داده - عمارت فرمودند * با باے کرتار پوریه بتولیتش اعزاز اندوخت - و مسجد محاذی را از سنگ و چونه سد سکندر بود - بانهدام پرداخته - راه را کشاده پهناور ساخت * بنفس نفیس

[1] This baoli of Guru Ram Das, the fourth in succession to Nanak, with the superstructure built by Ranjit Singh is quite intact to-day. It is situated in the Dabi Bazar (Lahore) behind the Golden Mosque.

آن مکان را - که برتبهٔ آسمانی توان ستاید - زینت افزده - حکم بچراغان دادند *

بعرض رسید که : دوست محمد خان والئ کابل از مردم اهل طالب غزا بوده - از قندهار والئ کافر قلعه خانه بخانه گردیده - مردم را بر جهاد آورده است - و پیشخانه را بعزم تسخیر پشاور روانه - و خودش نیز بحیله و بهانه به تبچاک میرسد * حضور انور در ضمن تسکین بکنور نو نهال سنگه فرامین متواتره فرستادند *

برقِ خاطفِ "اَلْحَسَدُ یَأْکُلُ الْحَسَنَاتِ کَمَا تَأْکُلُ النَّارُ الحَطَبَ" - که خانه بر انداز دیوان کدهٔ جمعیت و امنیت است * چون در پئ بخاک برابر ساختن حزین آرام کسے شود - با نواختهٔ حق بانبازی نگردد - او را بفرعون بیعون و شدّاد سراپا بیداد منسوب ساخته - بر سر جهاد شود - تا بمرور زمان آن حسد او را در گیرد - و آن نواختهٔ ایزدی در محل امن و امان مظفر و منصور بوده - بر ملک خود کامروائی دارد * مصداق این احوال :—

مقدمهٔ دوست محمد خان است - که از تیرگئ بخت با خدیو فریدون شوکت حسدے پیدا کرده - در دار الملک کابل لوائے جهاد بر افراخت * سرکار والا نیز بفحوائے ع - "ما پیر شدیم و دل جوانست هنوز" بر آشهب تند کر و صبا رفتار سوار شده - روارو وارد پشاور - و بر آن شغال و روباه سیرت حمله آور گشته - مرقوم فرمودند :—

[بیت] اگر صلح خواهی - نخواهیم جنگ
و گـــر جنگ جوئی - نـــدارم درنگ
دم از مهر زن - یا بکین ده پیام
بـــر این ختم پیغام شـــد - و السلام

چون نکبت او را بر آن آورده بود - که از خویش و بیگانه سنگ ملامت خورده - برسر آویزش آمد * و حد دستور چتر را نپسندیده - قدم فرا ترک نهاد و برادرانش ظاهراً همراه او - و باطناً دم از خیرخواهیٔ حضور میزدند - و در باب مدافعت دشمن ازین طرف حمله هاے خسروانه گشته - و برسر آب بازه جنگے عظیم پیوست - و مخالف تشنه دهان آوارهٔ دشت فرار گشته - اما در آن زد و خورد از طرفین حکم بجنگ عام نشد *

بفضل الهی فتحنامه از طبع در یوزه گر درین باب در سیزده سالگی بتمام ملک محروسه شرف اصدار یافته - بعینه درج کتاب میگردد - تابتکرار حاجت نیفتد - و سوانح طالب را از جوانیِ زمان آگاهی باشد :—

روزے از نظار گرم نیر اعظم سائبان سحاب بطناب قطرات مطرات و حسن دستیاری فراش صبا در چار چمن گیتی چترزده - نور عیون تماشائیان چمن و رنگ چهرهٔ گلرخان گلشن مي افزود * آفتاب برج شوکت و جهانداری - قمر مستنیر ابهت و کامگاری - برجیس چرخ سلطنت ناهید - چنین بزم تمکنت عزیز کنعان افتخار یوسف پسندیده روزگار - گوهر آبدار کان فیروزمندی - سرو خوشخرام جوے بخت بلندی * علم افراز عرصهٔ وغا - کوس نواز شکست اعدا * قرهٔ عیون سلطنتیان بلند مکان - نور منور حدیقهٔ کن فکان - طغرائي توقیع وقیع کشور کشائي - متصرف چهار دانگ جهان آرائي * معدلت اهنگ گل رعناے روضهٔ فیروزه - حامي دوران خالصه * تخت نشینان جهان قمرسپهر - شمس منظر - مشتری جمال - قوس هلال - برق تیغ - نیام میغ - قطب دایرهٔ استقامت - افسر فرق شهامت * کهکشان گنجور -

زینت بخش حصار حضور * شهاب نیزه - اسکندر ستیزه - تیر دبیر -
آسمان سریر * عرش کوکبۀ - فغفور مرتبۀ - نصرت عام - کواکب چشم -
عشرت جنگ - مهاراجه رنجیت سنگه بهادر دَامَ اِقْبَالُهٗ و ضَاعَفَ اِجْلَالُهٗ -
که سنان شهابش در دل اعدا - چون بے بدر کمان نشسته - و از کمان
هلالیش چون بدر پیمانۀ حیات بدخواهان بر سنگ فنا شکسته - و از سهم
صهیل سمندش دل دشمنان نعل در آتش گشته - و از بیم تیغ آبدارش
عدو از تشنۀ کامي غوطۀ همان آب شمشیر قبول کرده - عطارد که منشی
حضور نویس ملازمانش توان گفت - بجز ارشاد والاے شان حرف او
بر لوح سبز رنگ رنگ املا نگرفته * جریدۀ روزگار دفتریست - که دبیر سراپا
تدبیر ارادت اِلٰهی از حرف اوصاف الطافش بعدول الفاظ و معنی پرورش
غربا مزین و مرتب گردانیده - بر ادیم آفتاب از سهیل نگین خود بسیاهی
هالۀ مهر زده - و از داد و نصفت جهانگیر در پیدا کدن خورشید شام
را بروز سیاه آورده * قطب تمکنی است - که خلاف بنات النعش
پروین را کار فرموده - و از نرمی لسان بسان روغن بلسان زنگ سخت
خوئی - از تیغ درشت خویان گرم رو را بدبختی زدوده * قضا و
قدریست - که در اِحیاےٴ مردمان عیسیٰ وار دست کشاده - قدر
دبدبه ایست - که در بذل روزی سیاه بختان را چون روز فیض رسانیده *
ماه نو بغایت اِرتقاے نشاء ظفرش در خمیازه و جام بدر دهن بخنده
کشوده - مالا مال مسرت بے اندازه بر توسن شاهین پرواز پیش از صبح
و شام قطع منازل مساحت - و بغایت کرم گراےٴ بر نسیم صبح کلاه
ناز می انداخت * از خوشخرامیش چنین آب بسرکه اندودے - و
چون براق در طرفة العین سیر نه چمن کردے - تنها چون سرو آزاد
نشسته - بسیر گلهاےٴ بوستان - که بر طرف ماشطه صبا بدست نگار

بست * شقایق حنا بندی بکار برده - و یاسمن با گلرخان چمن بادهٔ عشرت خورده * سنبل از پیچ و تاب بر آمده - بلبل را نوید فتح سلطان گل داده * بنفشه بکاغذ یاسمن خط شکسته نبشته - و نسرین چون مهوشان برمهد سبزه غنوده * نسیم در دیدهٔ عبهر سرمهٔ نیمخوابی انداخته - موسی وار عصا برائے خجالت ساحران سامری کار در دست داده * عنادل حوالئ گل چون پروانه گرد شمع حلقه زنان - و آب رود بار مستانه برسبزهٔ مینا کار غلطان * طوطی هرطرف سرخروئی حاصل کرده - و ترک سنبل لاله و گل در آغوش گرفته - بادهٔ عشرت پیموده * سرو و عرعر بهرجانب لب جو چون نگهبان به یک پا ایستاده - و ماهتاب از رشک گل خورشیدش از هاله قدرے بر رخ سیاهی آورده :—

[نظم]
سنبل شده مست از می نم
گل کرد بهار مهر و انجم
در مدرس باغ طفل لاله
نرگس زده تکیه برسر خواب

ملک خورسندی بچنگ تصرف آورده عنان تصرف اسباب بانگشت اعجاز از عقد گوهرین چون ثوابت - که قاطع دل بدر بود - بدارالابهت مراجعت فرمودند - که در راه دو صد قطار درانی - که عفریت قوی بازو را با یکے از آن سر و برگ آن نبود که پنجه میزد - و عزرائیل جان ربا را چه رو - که بآنها خود آویخته جان نمی سپرد- در ساحت قرب مساحت آن سرو جویبار مکنت - و گل شاخسار ثروت - که از تفضلات نخابند ایجاد زنده باف اقبالش ترانه سنج عیش و عشرت باو دیده - اسپ ها را چون نسیم در پے تاخته - خواستند - که چون مگس بے پربشکر برپرند - و بسان مور حوالئ چشمهٔ شیرین حلقه بندند - که ناگاه اجل آن صعب رویانی برگشته بخت از طرفے شگوفهٔ دلکشائی نظارگیان باغ

سلطنت أعجوبه - بصارت چشمان اهل ثروت نصرت اهنگ شاهزادهٔ شیر سنگه جی - که نغمهٔ شکرین اوصافش طوطیان را قفس نشین غم ساخته - و گرهٔ غنچهٔ پیکانش از هبوب نسیم شادابی بچمن فتح گل گل شگفته - معه پانصد سوار بر آمده - دشمنان سیاه بخت را شربت الماس چشانید *

چها جنگ که آواز چقاچاق خنجر ببام بلند رسید - و از سنگ رعد اضراب اتواپ چرخ برین بر خود لرزید ! منجنیق بنادیق دل اعدا را چون صنوبر تار تار نمود - داعیٔ اجل بزندان دارالبوار ربود * جیحون خون آن جهنم رسیدگان لشکریان اینجانب را لباس سرخروئی پوشانید - و ساقیٔ اجل دشمنان سیاه بخت را بادهٔ فنا چشانید * تیغ آبدار چون برق آنها را خار و خس انگاشته - همگی بسوخت - و تیر راست روان کجروان را چون نگاهٔ معشوقان طناز کرشمه سنج سراپا بدوخت :—

[نظم] چون غنچهٔ دل خدنگ بشگافت
سوفار ز لب بخنده پرداخت
پیکان سنان چو نوک بابل
مجروح نموده سینهٔ گل
آورد بهمرکابیٔ شاه
خنجر ز غلاف خویشتن ماه
در بحر کمان ز ماهی تیر
صد یونس فتح ریخت زنجیر
صد غنچهٔ دل ز نوک نیزه
بشگفت در آن تنگ ستیزه
سوفار خدنگ تا به پیکان
شد در دل دشمن پریشان

تا حضور والا دشمنان را در آب شمشیر غرق کرده - حوالۀ نهنگ اجل فرموده - عنان فیض نشان - که ستارهاے طلائیش خوش باختر نیک مردمان توان گفت - تافته - چو گل و بلبل بالهوسان را در تمنا داشته - دولت نشاط و مراتب انبساط بحوالی نشینان چمن حشمت و کامگاری - و چتر زنان گلشن أبهت و بختیاری عنایت فرموده - بسان نرگس تاج مکلل کج برسر نهاده - سر افتخار باوج فلک سوده - پاے دولت برفرق فرقدین گذاشته - پیش افسر کشتگان بے ایمان جهان زحل سیاه روی - بهرام خوی مار گزندۀ ادبار بندۀ بد بختی آثار - نکوهیده اطوار - عفریت پیکر - دیو منظر - راندۀ بارگاه الهی - محبوس محوطۀ ملاهی و مناهی - أفتاده جور آسمان یعنی دوست محمد خان - که ابلیس را باوے دوستیء جانبین است و شمر را باو پیوند روحانی - حضرت فقیر صاحب مسیح نفس عزیز الدین - که هرآینه وجودش بدوحۀ مقصود شجریست برومند - و از حدیقۀ دل گلیست عشرت پسند - از شیرین زبانش دهان طوطی غنچه ایست در گرد انقباض - و ذات قدسی سیمات ملازمان او چون آفتاب فیاض - معه هارلن نصارا از درجک لعلین خود گهر سخن بمقیاس قیاس سنجیده - براے آن در گلشن نصب حواله کرد *

آنها ذریعۀ اصدار ارشاد سراپا فیض را افتتاح ابواب سعادت خود انگاشته - با فوج نجوم بر پالکی شب نشسته درپے آن روز سیاه بخت تاخته - چو گل با نافرمان دو چار شده - پس از قرأت مصحف نصیحت و تعلیم الفیۀ پند صاف بیان را کشوده - مروارید سخن را در دُر آویزش او کرد که : "اگر هواے جنگ به بستان دماغ پیچیده - نهال امیدت را بگلبند ناکامی از پا افگنده - و چون غنچه بغایت نشاد خوشی

مشت زر سنبل اسامت گردانیده - پس لواے وغا و غزا در عرصهٔ جنگ جہان پہلوانان فوج ظفر موج جناب مستطاب مہاراجہ صاحب بہادر خَلَّدَ اللّٰهُ مُلْکَهُ و سَلْطَنَتَهُ آورده - در ورطهٔ عذاب افتاده - آماده مرگ نا گرفت یا گرفت باش " *

از آنجا که گل اقبال - همایون فال - آن غضنفرفر - اژدر در - بشاخ حشمت و افتخار طراوت افزاے نرگس حاشیه نشینان چمن دولت و گلچینان حدیقهٔ شوکت - چون ازهار خلد برین رونق نگار خانه چنین چین و باغ فروردین بود - و ساقیِ ازل بجام عشرت بادهٔ عناب رنگ روح افزاے روح اِنتماے سرخوشان مراد را بانجمن فتح آورده - صراحی اجلال و ثروت را چون بلبل بر شیشهٔ غنچه بر شبنم قهقه زن گردانیده - دور دمادم می پیمود * برادر آن تیره درون دست پاچه شده - خود را بر در مصالحت آن ماه منیر اوج خلافت و جهانبانی و خورشید اُفق مرتبت سلطانی زده - از کحل الجواهر خاک آستانش چشم را خانهٔ نور کرده - قلق خاطر یکسر مرتفع ساخته - سعادت عقبیٰ حاصل نموده - مایه اندوز نشاط شدند - و آن تیره راے در آن هنگام خود را بجمع قلیل یافته - فقیر عزیز الدین صاحب موصوف را بدهانهٔ مشورت مرخص ساخته - پس از اندک فرصتی - که آفتاب از مشورت خانهٔ روز بخلوتخانهٔ غرب شتافت - آن راست رو راه غوایت و ضلالت راهوار تند نکبت را راے با خورشید - که هرآئنه پرند مشکین برسر گرفته - بادیه پیماے ظلمت شده - تاخته - در جلال آباد چون سلطان زرین قباے مهر بر تخت زنگاری جلوس فرموده - رسیده - اِقامت انداخت - و بشکمت از لشکر ظفر پیکر حضور فیض گنجور - که بتحریر اوصافش خامه را پهلو تهی است - انگشت نماے روزگار گردید *

چنانچه پروانهٔ کرامت نشانهٔ سرکار والا موسومهٔ خلیفه صاحب فلاطون دوران فقیر نورالدین - که نور گلشن حاجت روائی توان گفت - که عیت مهربانیش از سمک تا سماک رسیده - و از ذره تا خورشید گوش کرده - متضمن مذلت و خواری آن برگشته بخت شرف ورود یافته - غنچهٔ دل روزگار را بچمن طرب و انبساط گل گل شگفانیده - چون سرو تازه ساخت - و نشان سبزهٔ مسرت بے اندازه در دست داد *

و از غایت خوشی جهانیان در چار سوے چراغان کرده - بر یاد آن واژون طالع حیف گفته - چون ملاء اعلیٰ تسبیح گردان - و عروج ناظم رفت شده - نغمه ها فهمیدند و سرائیدند * هرجانب چراغ چون لاله از کنجد خال روغن میکشید - و از انوار سطح زمین فلک مینا رنگ شکوه امید را پر میگردانید :—

چـراغان هـر طـرف چـون بـاغ پـر بـار
سـر خـود را کشـیـده سـوے گلـزار
مـنـور شمع در فـانـوس پـر بـام
چـو اخـتـر بـر سـر چـرخ سیـه فـام

الٰهی تا اوراق طوبیٰ بر اغصان مایل بر سبزیها بوده - آب و رنگ افزاے اشجار اجساد است - سایهٔ هما پایهٔ آن تخت نشین رفعت و کامگاری - دورے سپهر اُبهت و تاجداری - بر فرق نص خاتم حشمت و بختیاری - نو باوهٔ حدیقهٔ نامداری - جواهر بے بهاے صدف مراد - طراز آستین عدل و داد - و پیرایه بخش سلطنت و اورنگ شاهزاده کنوَر سنگه جی صاحب بهادر - و بد نونهال حدیقهٔ اقبال - سرو قد جوے دولت اجلال - سرخیل شاهزادگان عالی تبار - سرتاج همسران

ذی اقتدار - سمند ناز عرصهٔ کامرانی - شهباز بلند پرواز الطاف و مهربانی - زینت بخش اقل اقلال جبال الارض طوراً - در ایام رضاعت انوار بزرگی بر جنبش موج زن - گوهر اکلیل خلافت - در مکنون کان سلطنت - فیروز جنگ صاحبزاده نونهال سنگه - که از هبوب نسیم اوصاف آن هر دو چشم و چراغ زمانیان طراوت غنچهٔ دل - و از مکالمهٔ جود و بخشش او دولت بهروزی حاصل بادهٔ مهربانی آن ماه و مشتری پیکر - چون ماه و مهر در برج سعادت قرآن دارند - سرخوشان انجمن هستی را نشاء بلند رسانیده - و باد الطافش غنچه را از گرد انقباض بر آورده - بچمن نشاط گل گل شگفانیده *

و از طلوع خورشید اقبال و اجلال آن گل شاخ دولت و جهانداری فوج بد خواه چون سپاه انجم گریخته * و روزگار غدار از حرکت ناشائسته پهلو تهی کرده - رشته بطاعت آن گوهر محیط سخاوت طاوس وار در پا ریخته - در نیامش دریاے خونخوار شمشیر با ثبات بسته - چون محیط بیک طلاطم آشنائی دیگر خصومت را غریق لجهٔ فنا میکند - و سپیدیٔ خنجر هلالیش بدر را از گناه سیاهی هاله دو نیم نماید - از نیسان اذکار مهربانیش شمع صدف پر لؤلؤ شده - با عدقاے بلند مرتبه اش سفید گوش و یاقوت قدرے در بارگاهش نیافته - چون خون شرائین در جوش بغایت بلند پایگی از رنگیان شب چراغ نجوم گرفته - باز بر پشت دوتاۓ فلک زخم نموده - جام تهی را پر میفماید - و از بلند سری کشکدار خورشید را بر وقت موعود - چون گوئی در میدان خاور افگنده - عسس مه را با فوج نجوم بحوالی گنبد لاجوردی جا دهد * روزگار غدار را بجز ارشاد والایش چه طاقت - که تیغ ستم بر انگیزد - قضا و قدر را چه نیروے - که جام روزی و حیات کسے بدون حکمش بر سنگ فنا بدر میزد ؟

[نظم] مـــد توشکچی آسمانش — با ور چک مهر و کهکشانش
اقبال بعتبه اش سر افگن — جوزا بغلامیش کمـــر زن
گلدستهٔ بـاغ پـادشاهی — مهـر صبح و مـه سیاهی
فیل فلک و حمل عماری — مه نو کنجکیش بجلوه داری
صد بحر بآب تیغ او بند — از بهر شکست خاک بستند
چون بادهٔ نغزش چشیده — خمیازه مـاه نـــو کشیده
نیلی سپرش ببین-که مهتاب — نیزه بکنار شمس و شهاب

مبسوط ایاد و فضل آگاه اسرار سماک سمک بابا نانک صاحب - که در سایه شجر آرامگاهش آفتاب تابان مجال نیافت - که بالاے بالینش از غایت افتخار بلندی میتافت - باز بچترداری گل رخسارش چون زلف معشوقان بر عارض نشسته - مردانه به بهشت رسانی مردمان کمر همت بسته - و سراپا برکت گورو انگد - که جهان را در گرد خود انداخته - مایهٔ معرفت بخشیده - دور گردن فاخته منشان طوق اطاعت حلقه کرده - لباس خاکستری پوشانید * معرفت اساس گورو رام داس را گلدستهٔ باغ معرفت توان گفت - که به شگفتگی ازهار گونا گون اشراق طراوت بخش چشم عالمیان بود - و از کرامتهاے بدایع فرق فلک را زیر خلال و نعلین میسود * عرفان پیراے گورو رام راے[1] کشور مشهود و شهود را بکف اقتدار خود آورده - عظام رمیمهٔ برغالهٔ بیجان را بپاشیدن یک قطرهٔ

---

[1] This is obviously a mistake for Guru Har Rai, for the Sikhs do not acknowledge Ram Rai as their Guru. In fact Ram Rai was disinherited by his father. Moreover our author. does not observe the order of succession of the Sikh Gurus. which is as follows :—

1. Nanak 2. Angad. 3. Amar Das. 4. Ram Das. 5. Arjan Dev. 6. Har Gobind. 7. Har Rai. 8. Har Kishan. 9. Tegh Bahadur. 10. Gobind Singh.

آب صورت وجود بخشیده - سلاطین زمین و زمان در خدمتش کمر عقیدت بر میان بسته - از غایت نیاز جبهٔ سائ خاک آستان در آن فیض نشان گردیده * برگزیدهٔ ذوالمنن گورو ارجن نشینان هستی را بمژدهٔ فتح سپاه آب فنا در ساغر کاچک بدخواهان سیه درون از کج مریزیهائ ساقی کهن ساله بر گردانیده - و غنچه دل حاسدان بنوک خارستان قهر از هم دریده - آتش تیغ مقوسش چون خطفهٔ برق خرمن وجود بهبود آنرا نابود ساخته * زیب بخش پنجاب و هند گورو هرگوبند فلک کردار لباس سوسنی بر خود راست کرده - از اهتزاز پرچم لوائ فتح و فیروزی بر دل گرم روان طریق خصومت چون لاله داغ حسرت گذاشته - و از غایت بلند نوازی کوس اگاهی اسرار قلوب علم سرافرازی بر افراشته - مستغنائ زمین و زمن گورو هرکشن بخجالت سلطان صور شاهد راز را در آینهٔ دل چهره آرا کرده - اختلاف لباس کهنهٔ جاریهٔ کهین و ماهٔ مهین را کرده - باده خوار ندرت قدرت ممدوح طوایف الناس گورو رام داس از مصطبهٔ عشق الهی چاشنی معرفت بکام حلاوت خواهان بزم تکوین ریخته - و آوازهٔ بهادری بے بها در گورو تیغ بهادر از مشرق تا مغرب چون صمصام طلائی مهر - که آینه از بیمش زهرهٔ شیر فلک از هم دریده - گوش زد *

مردمان و از امداد یاوری شجاعت جنگ گورو گوبند سنگه صاحب سه کس بر فوج غنیم تاخته - جمله ها را در ورطهٔ فنا انداخته - شامل حال آن زیب اورنگ سلطنت و سرافرازی بخش شاهان بلند مرتبت شواد شد *

چون این قاعده خوان نحو نادانی عبودیت سمات امر ناتبه - که خود را بهم چشمی ملازمان عقیدت کیش و چاکران فراغت اندیش کم

قدر تراز رفع بمقابلهٔ عامل چیزے انگارد - از غایت خیرباد عام و آداب چون وجدان متکلم گویاے احوال غریب مآل خود گردیده - خود را در بزم هستی بجزدان خردور مانند الف جمع زاید خارج از حیات انجمن اهل فضیلت مے شناسد - و این ذره مثال ناقص راے - که سایه نشین آن آفتاب سپهر دانش و فرهنگ است - شب و روز دولت مضاعف اقبال لایزال از درگاه مسبب رب الارباب استدعا می نماید - و پشت نیاز را مهموز ساخته - شکرانهٔ نعما را لفیف باطن دیده - خود را از لوث نفس - که عبارت از نا شکریست - اجوف ساخته - صحیح و سالم بمفاد "وَلَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ"[1] معاش میسازد * و از تکرار - و اثبات این - شگرف میخواهد - که نقطه وار از دایرهٔ غم رهائی یافته - چون مرکز و دایره نشین نشاط تاثیم سدهٔ سینهٔ حضور شود - و چون نون و لام تاکید حکم نافذ بساط بوسان جانبین - که آشناے دریاے مواج عنایت اند - بقدغن بلیغ بکار رود - که این ماهیٔ تفسیده زبانی را در بیابان محرومی وا نگذارند - و بعدم باریابی چو لام اسیر بلا نه پسندند[2] *

سلطان محمد خان و پیر محمد خان چون از برادر خود بریده - دم غلامی این دولت زدند - کوهات و هشتنگر وغیره بمقابلهٔ چهار لکهه روپیه ملک از پشاور وضع نموده - بنام آن هر دو قرار دادند - و خود بنفس نفیس ایالت آن ملک را بسردار لهنا سنگه مجیتهه و راجه گلاب سنگه منسوب نموده - سلخ ماه هاڑ معه کنور نونهال سنگه جی از اتک عابر شده - بفتح و ظفر بر کنار دریاے راوی علم افراز شجاعت گشته - روز متبرک غرهٔ ماه ساون بخیرات و مبرات داد حاتمی دادند - و از آنجا

[1] Quran XIV. 7.

[2] In this passage the author has tried to exhaust the list of technical terms used in Arabic Grammar.

بالاے اسپ سبکخرام سوار شده - در ارگ قلعه مبارک لاهور سایه گستر دولت و اقبال و پرتو افگن ماهیچهٔ جاه و جلال گشتند *

بعرض رسید که راجه گلاب سنگه مقرب باگاه خاص الخاص بمرض فالج ناچار - و از پشاور ارادهٔ لاهور بحکم خسرو والا تبار دارد * آویتابیله حکم نظامت آنجا یافته - وزیر آباد و آن نواحی بعملش اختصاص گرفت * حضور انور بتاثیم عتبهٔ فلک رتبهٔ هرمندل جبهٔ نیاز افروخته - بطریق سیر و شکار به گرجهاک - که مکان قدیم و مسکن و ماواے رتن سنگه عدالتی بوده - متوجه شده - عماراتش را خون مردم لاهور تصور نموده - داد عدالت دادند! او را ببادافراه اعمال چون مرغ پرکنده بال نشانیده - بنه و بارش سر نیاز قبول - و از عدالت معزول فرمودند *

بعد از انفراغ جشن دسهرهٔ مبارک از راه مانجه و پٹی و هیدتپور بدارالسلطنت لاهور زیب افزوده - عدالت به ونتوره فراسیس سپردند - و چون نواب شیرمحمد خان بے راه روی را دوست داشتے - و بعالیجاه سکندر خان راه مدارا نسپردے تادیب او را بکنور نونهال سنگهٔ سپرده - یک لکهه روپیه جهت وجه خرچ انعام نموده - بتانک و بنون روانه فرمودند - و در کشمیر براے ولیعهد بهادر جاگیر یک لکهه عنایت نموده - براے ازدیاد عمر و دولت اقدس تاکید فرمودند * چون شعشعهٔ انوار الٰهی در ترکیب انسانی جلوه گر است - و بارقهٔ ظهور یزدانی در خلعت آدم مخمر - حضور انور بمحض ایزد دوستی از دگرگونگی کیش نه هراسیده - حقیقت را در مجاز بمضمون "اَلْمَجَازُ قَنْطَرَةُ الْحَقِيْقَةِ" بینند - و "اَلظَّاهِرُ عُنْوَانُ الْبَاطِنِ[1]" را در دل نهند *

[1] These are well known Sufistic maxims.

نشاختند * عموی کدار ناته - رام داس - حکم چند - دیوان کرپا رام - و دیوی دیال بأخذ حساب مامور * چون شمس بیغش یافتند - یک هفته قریبانش را نرنجانیده از تکالیف معذور فرمودند *

درین سال طبع والد راقم این شگرفنامهٔ پادشاهي و دستور العمل جهان پناهي علالت - و طبایع عالم خصوص طبع این جزوِ معتر ملالت گرفت * حکمای سلطنت به تیمارداری نشستند * حکیم خدا بخش حکیم الزمان در شفا خود را "انّي اَنَا اللهُ" گفتے - چون قهرمان الهي او را مستغرق بحر فنا ساخت - حکیم عنایت شاه بخاندانی فخر کردے * فقیر عزیز الدین رضا انصاری مجمع البحرین وزارت و حکمت به نفس پژوهي کردے - چون سیزده روز گذشت - حضور انور وجودش را به پیر بر بستند - و خود را از جلال الدین اکبر تعبیر فرمودند * آرے پدرم بدوست و دشمن طرح مصالحت اندازد - و در قبا عبا مزاجي را از دست فرو نهلد - از نمکحلالی او در تمام هندوستان شور است - و چشم بدبین او بمیل اعزال کور * دیوان بهوانی داس پشاوری - که بار حسد پشتش شکست[1] - پدرم را به برابری نگرفتے - و او از وے بهمین خورسند بوده - تخم عداوت نکاشتی * فلک آن جور بگردنش انداخت - و پسرانش را برین در نیاز نشاخت حقا که - ع:
"نهد شاخ پر میوه سر بر زمین[2]" *

و مرا بخوردی گرفتندے - عموی کدار ناته را به بزرگی یار بودے * چون طبع شب و روز از دست میرفت - خود بنفس اقدس صحت از دربار بابا نانک صاحب خواستند - بمفاد آنکه - ع:
دعای پادشاهان مستجاب است *

---

[1] Diwan Bhawani Das was popularly known as *Kubba* or hunch-backed.

[2] This is a quotation from Saadi.

خان را بر دگرگونگی افسانها خوانده[1] - بدفیعه اش بهزار فتنه ها تعریض کرد * چون بفضل الهی بتوجه خدا مردان نیایش گر مزاج قدسی را صحت و طبع عالی را افاقت رو نمود - و تنومندی ها دست داد - نازک فهمان دانا و شیوا زبانان شنوا را از کشود زبان قدسی گرهٔ دل باز شد - و بسماعت سخنهاے عالی اصداف مسامع جهانیان پر از لالیٔ متلالی گشت *

الهي تا جهان دارد صفاے بود خورشید تابان را ضیاے
بیادش چتر عزت سایه گستر کلاه بخت و دولت باد برسر
مدامش جام مالا مال بادا زبان دشمنانش لال بادا

دوم ماه تیر الهی الارڈ فراسیس را رخصت وطن عنایت شد - و بر زبان اقدس گذشت - که نمک بحلالي را شعار ساخته - جلد تر سعادت ملازمت اندوزد *

---

[1] J. Harlan's "A Memoir of India and Afghanistan." Philadelphia 1842. forms an interesting reading. Harlan, it may be noted, is almost silent about his own service under Ranjit Singh.

باب سی و نہم

1835 A.D. وقایع سال یک هزار و هشت صد و نود و دو*

چون او تَعَالی شَانُہٗ آدم را بخلعتِ وَهُوَ خَلِيْفَةٌ فِی الْاَرْضِ بر نواخت - از همین جاست که اولاد و احفادش بآن نیابت سرافراز دایم باشد * چون کار از ایلچیان در گذشت - پادشاهان والا جاه را خلافت سپارد - و بپاداش اعمال بر نشاند - و باین بهانه تناسخ را ذهن نشین اسلامیان هدایت سرشت فرماید *

مرا که از زمزم تا لب سیحون مشرب - و از کنار بنارس تا بخاک یثرب مذهب است - از تعصب برطرف زنم * اما سوال دارم که: کودک ضریری چرا آمد؟ و بعد از آن خورد سال چه گناه کرده - که نابینا شود؟ و انانکه شامت حال را بر حال جایز دارند - درست نیستند * کسانیکه شومیٔ کردار ابوین بولد بندند - "اَزْ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰی[1]" دست شویند - و از خدا نباشند * پس اشارت "بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيْهِمْ[2]" از همین جاست * و خلیفۂ خدا بپاداش نیکوئی وبدی قیام و زرد * پس این خدیو والا دانش میزان عدالت بدست گیرد - و بجزاۓ کار بر آید - و شاهین را از اصابع دور ترک گذارد *

چون مصر جساۃ[3] در گذشت - مصر لعل سنگهہ را بپزری گرفته - بدارالحساب

1. Quran VI, 165.

2. Quran II, 95.

3. Misar Jassa Mall was in charge of the *Toshakhana Bahla* or small service treasury. On his death, his son Misar Lal Singh, subsequently known as Raja Lal Singh, succeeded him to the post.

نشاختند * عموی کدار ناتھ - رام داس - حکم چند - دیوان کرپا رام - و دیوی دیال باخذ حساب مامور * چون ش س بیغش یافتند - یک هفته قریبانش را نرنجانیده از تکالیف معذور فرمودند *

درین سال طبع والد راقم این شگرفنامۀ پادشاهی و دستور العمل جهان پناهی علالت - و طبایع عالم خصوص طبع این جزؤ محقر ملالت گرفت * حکماے سلطنت به تیمار داری نشستند * حکیم خدا بخش حکیم الزمان در شفا خود را "اِنِّی اَنَا اللہُ" گفتے - چون قهرمان الٰهی او را مستغرق بحر فنا ساخت - حکیم عنایت شاه بخاندانی فخر کردے * فقیر عزیز الدین رضا انصاری مجمع البحرین وزارت و حکمت به نفس پژرهی کردے - چون سیزده روز گذشت - حضور انور وجودش را به پیر بربستند - و خود را از جلال الدین اکبر تعبیر فرمودند*

آرے پدرم بدوست و دشمن طرح مصالحت اندازد - و در قبا عبا مزاجی را از دست فرو نهلد - از نمکحلالئ او در تمام هندوستان شور است - و چشم بدین او بمیل اعزال کور* دیوان بهوانی داس پشاوری - که بار حسد پشتش شکست[1] - پدرم را به برابری نگرفتے - و او از وے بهمین خورسند بوده - تخم عداوت نکاشتی * فلک آن جور بگردنش انداخت - و پسرانش را برین در نیاز نشاخت حقا که - ع

"نهد شاخ پر میوه سر بر زمین[2]" *

و مرا بخوردی گرفتندے - عموی کدار ناتھ را به بزرگی یار بودے * چون طبع شب و روز از دست میرفت - خود بنفس اقدس صحت از دربار بابا نانک صاحب خواستند - بمفاد آنکه - ع:

دعاے پادشاهان مستجاب است *

1. Diwan Bhawani Das was popularly known as *Kubba* or hunch-backed.

2. This is a quotation from Saadi.

تنومندی رخ نمود - و در نیاز خانه بخورد و بزرگی عشرت گرفت *

دیوان ساون مل ناظم ملتان را حکم احضار شد * سرکار والا از جنگیان استفسار آرام نموده - داد پژوهی او را بر تحسین گرفتند * از آنجا که در شرقپور پانزده کروهی لاهور نزول اجلال فرموده - بواویلائی مردم رسیدند * هنود آنجا اراضی از مردم گرو گرفتندے * حاصل ربیع و خریف را نظر بر سود زیر مد لم یَصِلْ نگاشتندے * بهی هائے هندی را حکم وحی دادندے * قطع نظر از روز باز پرس از حاکم وقت نترسیدندے * حضور والا اسناد طلب کردند * بمهر قاضی آنجا قباله هائے ارتهان دیدند * چون قاضی را از فحوائے اَلْمَلِکُ عَنْ عَلَبٍ غَافِل یافتند - نامش محکوک و مهر را بنام گورو گوبند سنگه صاحب و بابا نانک صاحب بطور لاهور مسکوک نموده - از خزانهٔ پادشاهی ادائے قرض مشتے غربا فرمودند *

دیوان حاکم رائے اتالیق کنور نونهال یازده هزار روپیه زر - و چار راس اسپان ترکی نژاد گذرانیده - خایف نشست - بسفارش راجه کلان بهادر رخصت انصراف یافت * چون نواب شهنواز خان از خون فراوانی بجان بودے - و مزاج دموی در زمستان او را بباد کش احتیاج دادے * حضور انور از پئے او جاگیر شصت هزار روپیه علیحده دادند - و از دیره تا تانک و بنون در تصرف آوردند * عالیجاه سکندر خان خاکوانی را بجاگیر شش هزار روپیه - و مولی داد خان بجاگیر دو هزار اختصاص بخشیدند * خجستگی پژوهان سردار شام سنگه اتاری والا از عفیفه اش بعرض رسانیدند * برائے انصرام شادی کنور نونهال سنگه جی را حکم احضار شد * سردار رام سنگه پور جمعدار خوشحال سنگه و کنور کشمیرا سنگه و سردار گوجر سنگه و مصر سوکهراج را خطاب

جنرنیلی داده[1] - سردار رام سنگه را فرمان جنرنیلی بمسودهٔ راقم آثم عنایت فرمودند * چون خالي از لطافت معاینه نمیشود - امید که به پسندیدگي پسندیدگان حق ظن این کس بیقین مبدل گردد :—

"چون پادشاه حقیقي جرنیلی فوج بني نوع انسان - و پاسداری قواعد تنظیم و تنسیق آئین جهانیان - و سررشتهٔ پلاتن زمانیان متعلق بذات اقدس صفات اوست - جَلَّ جَلاَلُهٗ و عَمَّ نَوَالُهٗ خواهد - که هرچه بر کتاب لوح محفوظ بقلم ابداے معناً صورت بسته - در عالم کون نیز از جلباب اختفا بعرصهٔ ظهور بروز آرد * نخست آن همه اسرار را از غایت بے مثالي در وجود تمثالي آشکارا و ظاهر نموده - در خواص و عوام بظل الهي مخاطب ساخته - یساول بندی لطف و توپ اندازی هاے قهاری - و صف شکني قلب سپاه اعدا بر بنادیق جباری بنفس مقدسش حواله فرماید * از ارواح طیبهٔ مقتدیان صفوت کیش را مقدمة الجیش آن تخت نشین بخت و اقبال و مسند آرائي سریر جاه و جلال فرماید * تا در انهدام اعدا - و انعدام بنیان جمعیت اهل جفا - نگاور جهان نورد عزم رزم شکن بر انگیخته - کساني را - که عجین شان از لطف و کرم - و خمیر مایه از پرورش بني آدم داشته باشند - بجلوه گاه مصاحبت و منادمت شعشعهٔ بار بخشد *

"مصداق این مقال احوال میمنت اشتمال این خدیو فریدون اجلال مهاراجهٔ مهاراجگان ذی اقبال مهاراجهٔ ادهراج رنجیت سنگه بهادر

---

[1] Sohan Lal p. 350 Vol. III gives the name of the following eight men upon whom the rank of General was conferred :—

1. Ram Singh 2. Gujar Singh 3. Ventura 4. Tej Singh 5. Ajit Singh 6. Court 7. Misar Sukh Raj 8. Mian Udham Singh.

دَامَ اِقْبَالُهٗ وَ اِجْلَالُهٗ میتواند بود که - بحسن توجه گاه را از سماک و سمک جناب بابا نانک صاحب - و سراپا فیوض برکت گورو انگد صاحب و دستیاری زمین و زمان گورو ارجن سنگه صاحب - و زیب بخش پنجاب و هند گورو هرگوبند سنگه[1] - و عرفان پیرائے گورو هررائے صاحب - و دریائے معرفت را در گورو تیغ بهادر صاحب و عشرت جنگ گورو گوبند سنگه دَامَ اِفَاضَتُهُمْ - از سرکشان صوبۀ پنجاب و صوبۀ ملتان و تتّه و سنده و ڈیره جات و بنگشات و کوهستان و اٹک و پشاور صوبۀ کشمیر وغیره ممالک محروسه بعضے بمطمورۀ عدم - و بسیارے از غاشیه برداران این خدیو جمشید حشم بوده - در ترفیه احوال رعایا و برایا مواظبت داشته - بالطاف پیهم و عواطف اعم مقضي المرام و دوست کام میباشند - و همیشه مصاحبان دانش در جلسائے با زیب و فربه تیولات وافره و انعامات متکاثره مشمول بوده - بمناصب مناسب عز و امتیازی اندوزند *

"چنانچه درین زمان فرخندگي توامان و آوان خجستگي اقتران ششم ماه پوه ۱۳۹۳ بکرماجیت خدمات وفاداری و جانسپاری - و ندامت و سپه سالاری - مقرب بارگاه خاقاني - خاص الخاص صفوت کدۀ کشور ستاني - انیس بزم پادشاهي - جلیس شبستان شاهنشاهي - خوشحال سنگه بهادر را مد نظر اشرف داشته - خلف الصدق دولت و اقبال - و قرة العین جاه و جلال - نور حدیقۀ بخت مندی - و سرور سینۀ ارجمندی - ماهر فنون عربي و فارسي و نجوم کشاف غوامض معضلات هرگونه علوم - قواعد شناس ابلق انگریزی یکه تاز میدان اشهب انگیزی

---

[1] The appellation of 'Singh' was not used after the name of the *Guru* or his followers before the time of Guru Gobind Singh.

از دولت صانع سردار رام سنگه بهادر بے بها در را بخطاب جرنیلي خاص- و به عز امتیاز اختصاص داده - از اماثل و اقران سربلند - و در تمامي عسکر نصرت پیکر و همگی افواج ظفر امتزاج فیروز مند ساختند :—

[نظم]	الٰهي تـــا فلک را پـــایـــداریست
زانجم صبح را گـــوهـــر نثـــاریست
مـــدام از لطف حق خوشحال باشـــد
بـــه بخت و دولت و اقبال باشـــد

ونتوره فراسیس بعرض رسانید که : " هرگاه شاگردان من بخطاب جرنیلي سرافرازی یابند - مرا - که استادم - 'جرنیلي اعظم' عنایت شود " * برزبان اقدس گذشت - که حضور را نیز این معني مرکوز است * سردار فتح سنگه اهلوالیه را پیکر اخشیجي از انتظام برافتاد * بیاد قدامتش امرسنگه کهین و نهال سنگه مهین پورش را بخلعت ها معزز نموده - چار لکهه و بیست و پنجهزار روپیه زر نذرانه قبول - و نظربر کجروی هاے آنها از بعضے مقدمات نکول - و آن ملک را در جاگیر آن هر دو برادر محول و موکول فرمودند *

بعرض رسید که : لات بهادر براے شادی کنور نونهال سنگه عازم است * ویڈ بهادر از ملازمت اقدس شرفیاب گردید * چون شطرنج راه شکار پور باغواے مردم سنده - و مقدمهٔ شاه شجاع الملک بفرزیني سرکار انگریزی مد نظر بوده - حضور انور این مقدمه را بریورش ایرانیان بردارالسلطنت هرات و آن نواحی موقوف داشته - براے استقبال لات بهادر جنگی ویڈ بهادر را رخصت انصراف بخشیدند - و ونتوره فراسیس را خطاب "جرنیل اعظم" بخشیده - نذرانه قبول فرمودند *

هریداس نامی از گروه بیراگیان در حضور رسیده - از حبس نفس دم

استقلال زده - عرض داشت که - ع : "دمبدم دم را غنیمت دان - و همدم شو بدم" * چون عرض از توضیع ریاضتش محض رعونت یافتند - در ادرارش افزودند *

کنور نونهال سنگه از ڈیرہ اسمعیل خان بشرف ملازمت اشرف اختصاص اندوخت - ونتورہ فراسیس و جمعدار خوشحال سنگه روانهٔ امرتسر جی شدند - و بافواج ظفر انتما حکم نافذ اصدار یافت که - "هریکے از احدیان پوشاک سرخ در بر کرده - و سلاح هریکے چون آفتاب درخشان باشد" * افسران پلاتن در آرایش تن در دادند - و هزارها روپیه از حضور یافتند * چون از طرفداران روزگار بهم استخوانی این خدیو والا نژاد و بهم کفوی این پادشاه والا تبار سهیمی هستی نگرفت - و همچشمی صورت نه بست - سردار شام سنگه را بادهٔ پیوند رفعت افزوده - شامش را بصبح مبدل نمودند - و اگرنه این جشن طوی را از پٹنه تا بخارا اشتهار و از پنجاب تا بر دم جابلسا شدے[1]- وازین جاست که - چون ازین معنی شاه انگلستان را آگاهی رفت - شاه از رموز مودت نگاه کمانڈر انچیف لاٹ بهادر را معزز نموده - او را بتعظیم نفس نفیس و جا بجائے خود قرار داده - باین طرف روانه نمودند * سرکار والا نیز وجودش را وقع شاه انگلستان داده - حضار را برائے خیر مقدم حکم استقبال دادند *

سیزدهم ماه اسفندارمذ ماه الهی - الارڈ فراسیس از وطن مالوفه زاد تمکلای بر گرفته - بشرف قدمبوسی والا سعادت اندوخت * از وفادارئیش احتظاظ فراوان یافته - نامهٔ پادشاه فراسیس را مطالعه نموده - تحایف آن ولایت را پذیرا فرمودند * الارڈ عرض داشت که - در راه از

[1] All the three MSS. are hope lessly corrupt here. This emendation is purely conjectural.

جانبخش حقیقی استدعاے تلثیم عتبۂ فلک رتبه میکردم - و از شاعری این ابیات تنظیم گرفته - اکثرے بطریق مناجات میخواندم :—

الهی پادشاهم زنده بادا   فلک در خدمت او بنده بادا
بدرگاهش رسم اعزاز یابم   دهم جان گردن از حکمش نتابم
بود لاهور - گر میرم مزارم   بود تابوت در غنچۂ انارم[1]

حضور والا آبهتش بمقام انارکلی یافته - چون گل تبسم فرمودند که : " در سفر پشاور و کابل نیز اگر قضا بشما برسر دگرگونگی شد - از انار کلی بالکل خاطر جمع داشته باشند " * بعضے خدمتگاران بعرض رسانیدند که : "هریداس امیدوار آنست - که او را زنده در گور کنند - و باز بمسیحائی بر سرش وا رسیده - روانه دیار هندوستان فرمایند " * حضور والا فرمودند که :—

طمع را سه حرفست و هر سه تهی
از آن نیست مر طمعانرا بهی

کنور کهڑک سنگه ولیعهد بهادر را بکنور نونهال سنگه روانۂ سری امرتسرجی فرموده - بطواف سری هرمندل و تسخیر قلوب متعبدان آنمکان قدس استان پند و نصائح فرموده - براے بند و بست شادی وغیره سامان مامور فرمودند * حکم والا شد که : "از فوج آئین هر یکے را بکلغی هاے طلائی و لباس ابریشمی و پشمینه آرایش دهند - و از

[1] General Allard died in Maharaja's service in January 1839. at Peshawar and his body was brought to Lahore and very probably buried in his own house in Anarkali.

In the house of Allard (now known as Kapurthala House or *Kuri Bagh*) there is to be seen the tomb of his daughter Marie Charlotte d. April 1827. It is situated on a mound and on the lower platform of this mound, a little towards the left hand where the first stair-case ends there is a decaying brick-work in the form of a tomb which I suppose to be the last resting place of General Allard.

قسم شرینی تمام سوار و پیاده را شیرین کام سازند" * امریک راے متصدی بعرض رسانید که - " اگر حضور انور یکماهیهٔ تمام سپاه را بطریق تنخواه پذیرا فرمایند - فوج باین عنایت در پیرهن نخواهد گنجید" * حضور والا فرمودند که : "وجه تنخواه از همسران زیبا نشیند" * چون استدعای فوج - که از قدیم نمکخوار بودند - از حد گذشت - اصرار آنها بموقف قبول رسید * نیز از جماعه حضار تنخواه بطریق نذور قبول فرموده - بخلعات گوناگون سر افرازی بخشیدند * بتمامی آتشبازان ممالک محروسه را حکم شد که : " هریکے در صنعت و ابداع کاری ید طولی داشته باشد - معرفت خلیفه نور الدین انصاری بعرض رسانیده - قریب یک لکه روپیه را آتشبازی داخل معسکر نصرت سازد - و بفحواے اَلنَّقْدُ فِی الْکَمِّ از تنخواه بیباک زیست نماید *

هریداس کرت سویم بوساطت راجه کلان بهادر مصر تابوت شده - از حبس نفس افسانه ها خوانده - دعوی چهل روز زیر خاک آورده - از حضور انور اجازت خواست * چون خالی از اعجوبه کاری نبوده - خود بنفس نفیس توجه فرموده - او را در زمین پریت متصل باغ سردار جوالا سنگه حجرهٔ - که در حجرهٔ دیگر بوده - نشاخته از بخورات عود و عنبر مشامش را نزهتگاه روح قرار دادند - و بعد از چهل روز او را برآورده - در آن دم از باران درهم و دینار غبارش را شست و شو بخشیدند[1] *

قراولان بعرض رسانیدند که - " دو شیر مست در دشت یحیی نگر مردم آزاری را از دست نمیدهند" * خود بنفس نفیس متوجه شده -

---

[1] W. G. Osbourne, in his "Court and Camp of Ranjit Singh" gives fuller details about the exhibition of the yoga practices given by Hari Das.

آنها را قلادهٔ بندگی در گوش کشیده - در پنجره هاے آهنین حکم نگهداشت فرمودند - و بعزم تهیهٔ شادی صاحبزادهٔ والا قدر متوجهٔ تلثیم آستان سری هرمندل جی شده - سعادت جبه سائی اندوختند * از آنجا لاٹ بهادر را ملاقات نموده - آرایش فوج و ترکیب سامان شادی را معاینه کنانیده - عجب زیب و زینت افزودند *

سرکار والا از منجمین دهر تفاول گرفتند * یکے عرضداشت کرد که: "روز برات در آتاری ژاله باری شود" - و این آثار برباد شدن اعداے دولت بگلوله هاے آتشین تعبیر کرد - و سرکار والا بیست و پنجم ماه اسفندارمذ ماه الٰهی معه لاٹ بهادر ظاهر آتاری را رشک بهشت ساخته - مواد شادمانی را تهنیت افزودند * چون از هندوستان و خراسان و ملتان و بلوچستان و ترکستان و کوهستان مردم تماشا دوست فراهم شدند - اگر بشهور و عوام در تعداد آن تخمیناً توغل کرده آید - قلم مقطوع اللسان در احصاء قاصر می آید * چون زاد و راحلهٔ شان نماند - آن هم در حلقهٔ سایلان در آمده - بهمین بهانه کامیاب بار در بار این خسرو گوهر بار شدند * از درگاه پادشاهی حکم نافذ بظهور پیوست که: "هرجاندارے را که دریابند - بے آنچه نگذارند" * جرنیل اعظم ونتوره فراسیس و مصر بیلی رام و گلاب سنگه و راجه دهیان سنگه کلان بهادر و جمعدار خوشحال سنگه تجویز حلقه در سه فرسنگ از خارزار کرده - باره نام نهادند - و آن را بچند دروازه منسوب گردانیده - مردم سایل را از تمام و کمال فراهم آورده - هریکے را بیرون کرده - مقتضی المرام فرمودند * بعضے فقراء - که سگ همراه داشتند - بحکم حصهٔ جاندار بے نصیب نگذاشتند * طماعے بحکم امتحان کوزه سفالین را پر از مورچگان جاندار در نظر راجه کلان بهادر آورد * چون حصر آن از جملهٔ تعذر بود - چند بار از دو دست کوزه اش را پر نموده - نامے بدست آوردند *

چون آن وقت پدرم از دامان چاکی در لاهور و بحکم حضور چند روز اتفاق مکث افتاده بود - و الثالث بالخیر راقم السطور و عموی کدار ناتهٔ - همرکاب ملتزم شده * از آن اعجوبه کاری در اثنای التذاذ صوری و معنوی بدست آمد * از والا حکم شد که - چون بنای اتحاد دولتین انگریزی و خالصه جی تنصیص یافته : "حضار دربار گردون وقار - و افسران افواج بهرام آثار بحضور رسیده - پیش لات بهادر نذور گذارند" * آن وقت چون نوبت والد راقم این اقبال نامه رسید - از رومال خاص پنج عدد بتکی طلا بدست اقدس عنایت فرموده - اشارت بجانب لات بهادر نمودند - و الی الآن - که پدرم چون لولوئ لالا گوشواره از آن مسند نشینان دولت و ثروت بوده اند - لات بهادر را از دیوان این دولت نشان دادند * چون تقرر دیوانی آن فهرست جریدهٔ اقبال در سال نود و چهارم بنظرم میرسد - و آن سال را میخواستم که برشتهٔ نظم در کشم - تا أولي الابصار مرا بنظامی در پذیرند * دو سه بیت اشاره خواهم داد - وَ الاَمْرُ بِیَدِ اللهِ تَعَالیٰ *

چون ظاهر اثاری از قدوم حضور انور حکم نوبهاری گرفت - بفضل ایزد باری - بحزم و هوشیاری بر آمده - سر چشمهٔ فیوض و سخاوت جاری ساختند * نوشه سوار فیل باعماری - و افواج شایسته بالباس زرتاری - و کمیدانان پیشرو بعیاری - پاسبانان بهرام صولت بخبرداري - تعین گشت * نهنگان نیلی لباس چون چرخ زنگاري - و سنگهان سرخ پوش بایئن سرکاری - بجیغه هائ مرصع وکلغیهائ طلا کاري - پیرایش کردند * شهنانوازان دولت و بختیاري - و نقارچیان نصرت و نامداري - و دهل نوازان حشمت و کامگاري - طیاري نموده - بچرخ هفتم غلغله انداختند * چون روز برات ژاله باري مسلمین را - که منکر

گردش نجوم با وصف نص وجیز - که " و ان سُئِلَ ما فی النجُومْ - فقال اَنّی و اِذَا الْقَمَرُ فِی الْعَقْرَبِ لاتسفروا " مے باشند - برسر تصدیق شاستر اهل هنود - که کتب آسمانی و مقبول جاودانی اند - آورده بود - روز دوم از حضور انور بعادت معین شده - ایاچه زیبائی که چشمے ندیده و این عبرت بین - حیرت گزین چـون آئینه بنظاره در آورده: ع

" دنیاست عجب مرقع رنگینی " *

باب چهلم

شادی نامه کنور نو نهال سنگه *

بیا ساقی آن بادهٔ لعل گون   که بخشد دلم را خمارے فزون
دماغم به نشاء رسائی دهد   ز اندوه خاطر جدائی دهد

بهار نشاط است و دور ساغر انبساط فلک بر سر مراد رسیده - و زمین صندلین نطع افتراح گسترده - خوش نشینان بهار - و رنگین وضعان گلزار - به خم و چم شکیب ربا دلفریب عشاق شده * عنادل سراپا نوا - و شیرین زبانان ترانه سرا - سر به گلشن کشیده * طوطیان بسدین منقار - زمردین بال اداے مستانه روی از آینهٔ آب جویبار سرقت نموده - در جرگهٔ میٔ پرستان مستی دوست چون سیه بختان چه چهٔ دلکش بر آوردند * بسرخروئی نشسته بلبلان از شقایق کنجد خال سمن تذان سیمین عذار ازین چراغان از داغ دل بستند * نازک بدنان در جلوه ریزی - و نازکیان طاؤس خرام در سبک خیزی * بلبان مرغان بستان همانا بخوش آوازئی بلبلان ماند - باب آنرا نتوان بیان ساخت - بلکه بلبلانش نتوانند برسرود - و رقص سرو قدان چابک آئین چمن بسبک خرامیٔ سیم تذان مشابهت دارد - که زبان قلم باظهار آن قدم نتواند فرسود * گلرویان مشک بر گل عذار ریخته - و نسرین بدنان بر عارض زلف عنبرین غالیه بیخته * شمشاد بالایان سیمین ساعد - و هلال آبروان خورشید خد کمندے در گردن جان عشاق انداخته - خود را بقیام و قعود و رکوع و سجود مسجود ساختند - و طره بازان نرگسین چشم تاج ناز بر سر گذاشته - ائین کج مجی را روز بازار افزودند * از نسیم نشاط بهار عذار ماه رخان در اهتزاز - و خوش خرامان سراپا نیاز در غمزه و انداز * بهارین چهرگان

نسرین تن - و نگارین دستان سیمین بدن - بگلگشت چمن در عیش و فرحت * سنبلین مویان خنجرین ابرو - و عنبرین زلفان دلجو - بقامت دلکش چون عندلیب مراعه پیماے گلستان نشاط و عشرت * چمنها از خوش رویان در نگار آرائی - و گلشن‌ها از بهارین چهرگان جادو ادا در بهار پیرائی مطربان بجادو نوائی در مقام دلبري - و قوالان از غایت سحر مقالی سامری - و از مشغول افسونگري * زمین را پیرایهٔ اخضر در بر - و اسمان را کلاه زرین بر سر * ترکان گلزار و نسنچیان بهار در عرصهٔ چمن بدلفریبی نظارگیان قدم با قدم - و یساول بندان شاخ ضیمران شمشیرها علم * نسرین و نسترین پیراهن دل چاک کرده - دیوانگی و شیدائی دامن هوشیاري را پاک کرده - عالمے را فرحت افزود - جهانی را طرب رو نمود *

قصیده درین ضمن از بهارین طبع و نگارین خیال - که هوش رباے مدعیان - و فرحت افزاے باغ بصیرتیان عبارت از آنست - از تقاضاے عنایات خدیو اقدس خالی از اعجوبگی نمی تواند شد - بموقام اضاعت اوقات صورت نگار بسته بود - نگاشته - بو العجبے ختامه شد * چون زیب افزاے بهارستان سخن و رونق بخش چمن ابیض است - امید که دماغ سرخوشان خمخانه دانش و بینش را مستیهاے رسائی دهد - و نظّام سراپا نظام و نثّار درر نثار از عقد پروین و بنات النعش چرخ حوصلهٔ بصهباے نیرنگی هاے دور سپهر مینائی را مالا مال یافته - آفرین گر طبع نشاه پرست من شود :—

رسیـد مژدهٔ امیـــد از نسیم بهار فتاد شور بگلشن ز لحن صوت هزار
بهار چتر بر افراخت بر سر شهٔ گل چمن ز فیض هوا بست رونق گلزار
ز شهناے صفیر و ز شور کوس سحاب فتاد غلغله بـــر اوج گنبد دوار
علـــم فراخت صنوبر بعرصهٔ گلشن شکست داد باعدا ز نوک نیزهٔ خار

زمین ز سبزهٔ نورس بساط تازه فگند   ز لاله و گل صحرای چمن به بست نگار
فلک ز اختر و انجم بفرق لاله و گل   نموده لعل و عقیق و گهر بسے ایثار
بهمنشینئ گل سنبل سیه بچمن   گذاشت همچو بتان زلف بر گل رخسار
عروس سبزه بمهد چمن بغایت ناز   ربوده دل ز جهانے بجلوهٔ دیدار
نواے عیش سرایان بهر طرف مرغان   دمید نغمهٔ جانسوز در نئے منقار
ز عاشقان گرفتار دام شیدائی   صفیر بلبل مستانه برد صبر و قرار
بدور عیش و طرب جام چرخ مینائی   نظاره باز بهر گوشه نرگس بیمار
فگنده سایهٔ عشرت ز چتر ابر فلک   بهودج گل نسرین نسیم صبح سوار
ترانه سنج نسیم سحر به بستر گل   که شد دماغ دمی از بادهٔ طرب سرشار
زمین بساط طرب چید و داد خوبی داد   فلک به بست طراز از لائی شهوار
سحر فشاند ز اوج فلک بهر سو نور   نسیم باغ چو موج محیط گوهر بار
فگند بلبل صیاد دام از رگ گل   چو مرغ دل شدش آنجا اسیر دام شکار
هوا چو آینهٔ باطن حقیقتان   نمود سر خفی را ز غنچه باز اظهار
شد اتصال سنبل ز نرگس شهلا   فتاد شور که آهو بدام گشت شکار
براے سبزی و سیرابی چمن هردم   فلک اَجبْتُ بگوید به بست دست چنار
دماغ اهل چمن گشت مست بادهٔ ذوق   که شد شمیم گل اندر چمن غذاے هزار
نهاده تاج طلا بر سر خود عبهر مست   ربوده سوسن شیوا زبان دل از گفتار
زخم و چم قد رعناے گلرخان چمن   ز یاد رفته خرامش بکبک خوش رفتار
ز مژده ساخته رعنائش سرخروئی ابد   کسے که زرد رخی داشت در صف گلزار
به بست غازهٔ خوبی بچهرهٔ شاهد گل   ز زلف غالیه بیزان چو لعبت فرخار
ز نغمه سنجی مرغان آشیانهٔ گل   شکیب و صبر ز دلخستگان نمود فرار
هوا ز شبنم تر ریخت بر گل نسرین   میان بزم چمن همچو جامهٔ گلزار
بصد هزار زبان درمیان بزم چمن   ترانه سنج ز عیش و نشاط موسیقار

دهان غنچه زهم باز گشت همچو صدف — که گشت ابر بهر سوئے باغ گوهر بار
میان کشت چمن شد عیان گل خورشید — چـــو آفتاب منـــور بطارم دوار
ز سیر باغ شده چشم مردمان روشن — کشیده سرمهٔ صحت بچشم هر بیمار
بهر طرف چمن بادهٔ نو بهار فشاند — ز بوئے برگ گل و لاله نافهٔ تاتار
فراخت در صف گلزار ترک عبهر مست — ز شاخ سبز پئ قتل ناچخ خونخوار
بنفشه خط شکسته نوشت همچو بتان — به بزم باغ زهم باز کرد گل طومار
فتاد شور بهر کوچه از گل و سنبل — برنگ و بوئے چمن جلوه ریز شد بازار
صبا ز رنگ بهار است جامه در بر — بفرق سرو ز گل گشته طره و دستار
بفـــرق نـــرگس طناز تاج زرینی — بدست غنچه زر سرخ از پئ ایثار
باتصال گـــل یـــاسمین گل شبـــو — باوج همچو صبا بر دمید از شب تار
مثال باغ خلیل از نسیم خلد برین — گرفت عرصهٔ صحرائی از شقایق زار
ترانه سنج بهر سوئے باغ بلبل مست — نسیم صبح خرامان به تختهٔ دیوار
نشست از سر عشرت به تخت گل بلبل — میان بزم چمن یافت جاه و عز و وقار
غزال باد صبا در چمن بتاز و تگ است — ز سبزه بر سر خاک است فرش میناکار
نشسته گل بسر مسند چمن از ناز — بهر طرف زده بادل نوا ز قرب و جوار
میان باغ ز هر سمت زنده بافی چند — گرفته چتر زبهر نوائے این گفتار
چو عندلیب زنی شور اکبری از چه — که میر......................گلزار
بیآ دمے بخود آئے رفتهٔ چرا از هوش — ز خون دل بقام ریختی چه نقش و نگار
چـــرا بباغ سخن میرسي بطاؤسي — ترانه میزني از شور این دل فگار
به بزم سلطنت شاه کن نوا سنجي — بدست ماشطه طبع زن نگار نگار
ز شاخ خامهٔ گل تازه ریز بر اوراق — نشان بصفحه نسرین ز نافهٔ تاتار
ز نقطه اش به بیاض غزال بخش سواد — ز آبیاری موج سخن فزائے بهار
ز مطلعش سحر بخت را بیفزاء فیض — ز مقطعش بجهان ریز چادر انوار

به بزم شاه بشو حاضر - و بغایت هوش | نمای عرض باهل خرد ز جوهر کار
بکار خویش سر و کار بخش و شادی کن | که یافتي شرف عتبه بوسیٔ سرکار

المطلع الثاني *

شهنشهی که فلک را ازوست عز و وقار | شهنشهی که زمین را ازوست پایٔ قرار
هزار غلغله می افگند بگنبد چرخ | اگر سحر بزند چاک دامن شب تار
شهنشهی که اگر شاخ باغبان شکند | قلم کند ید او را به بزم گاه بهار
شهنشهی که اگر آسمان سپر گیرد | تنش ز رخنه انجم خورد سر سو نار
شهنشهی که زمام مراد در کف اوست | میان جنگ بود نعل اسپش آتشبار
شهنشهی که اگر دشمنش کشد سر را | ز مغز او بدر آرد ز قهر و غصه دمار
شهنشهی که کمندش ز رشتهٔ جانها | شهنشهی که علم نام او بعز و وقار
شهنشهی که بشب شمع ماه در محفل | ز چهره اش بکند کسب فیض از انوار
شهنشهی که فلک را ازوست زیبائي | شهنشهی که زمین را ازوست نقش و نگار
شهنشهی که بدورش غزال صحرائی | ز سم کشیده بالواح دشت نقش و نگار
شهنشهی که جهانرا ازوست عظمت و فخر | نشسته در دل اعدا ز تیغ او زنگار
شهنشهی که علم نام اوست در عالم | شهنشهی که ز عدلش بعالمی تکرار
شهنشهی که ز اوصاف او گل و بلبل | ببزم باغ نمایند بحث در گلزار

شهنشهی که ز بس بوئ خلق اوست بخلق
قریب هست که آید بقبضه اش تاتار

شهنشهی که بود رایتش بعرصهٔ جنگ | نشان فتح پیٔ قتل دشمن خونخوار
شهنشهی که عدو شد ز تیغ او بیدم | شهنشهی که بود قبضهٔ دست او را تار
شهنشهی که بلطف و کرم بحق ممنون | بجود فیض شده نقش صفحهٔ ادوار
نموده عزم ز لاهور سوی امرتسر | که هست معبد این بادشاه کیوان دار
زبسکه نور عنایات حق در آن ملکست | بروخت آفــریـــده را برخو ردار

ز بسکه لاله و سنبل فضاے او دارد شفق ز لاله و شامش بود ز ریحان زار
ز بسکه شهرهٔ آفاق شد بخوبی و زیب توان که نام نهندش خانج و فرخار
ز بسکه زیب گرفت است عرصه اش از گل
فلک بـرشک سحر انجمش کنـد ایثار
بهر طرف گل و بلبل بهر طرف نغمه بهر طرف بچمن شور شد ز صوت هزار
براے شادی شهزادهٔ جوان طالع روانه شد به اتاری چو باد در گلزار
ورود کرده در آن ضلع از عنایت حق فگند بر سر مردم جواهر و دینار
عطا نمود بلشکر سنان و خنجر و تیغ فشاند دست عنایات و جود چو مدرار
بنـور ماهچهٔ رایت ظفـر آیت فروغ یافت اتاری چو عرصهٔ گلزار
به بست بارهٔ در آن عرصهٔ طرب افزا حصار بند عیان شد ز تخته بندی خار
نبود خار در آن عرصهٔ نشاط اگین که بود در دل اعدا خلیده زیرهٔ خار
میان آن غـربا جمع آمدند تمام هجوم کرده درو مردمان ملک و دیار
گهر فشاند بعالم چـو ابر نیسانی گرفت نقش عجب نقش درهم و دینار
قبول از همه تنبول و نذر گردیدند فـراهم آمـده بسیار از پے ایثار
تریب ده لکه و چیزے زیاد شد خرچش که هر کسے بوطن شد روانه شکرگذار
مسیحان ملایک براے طول حیات دعـا نمـوده بـدرگاه خالق غفار
شمیم گل بچمن در دماغ فرحت شد برنگ و بوے در آمد چو طبلهٔ عطار
ز مشک بیزی باد صبا دماغ سحر گرفت لخلخه..................بسیار
ببرد هوش بغایت ز بے زبانیها میان عرصهٔ گلـزار سوسن از گفتار
مسیح گل بچمن زنده کرد دلها را ببرد از دل عشاق صبر و هوش و قرار
سبوے غنچه نهاده بدوش ساقی شاخ بدست جام طلائی ز نرگس بیمار
بهمنشینیِ گل سنبل عطیه زن گردید خرام ناز گرفته تدرو خوش رفتار
کشیده قشقه گل جعفری به پیشانی گرفته هندوی گل تار سنبل از زنار

بمهد غنچه میان چمن به کودک گل　گرفته نامیه چون دایهٔ در میان کنار
نشسته ماه وشی هرطرف بهر برزن　نشسته مهر جمالی بجلوه در بازار
زبان بعیش و نشاط و طرب بخود بالید　زمین کشید ببر خلعت زمرد کار
بجام لاله بر آسود باده ز شبنم　گرفت صحن چمن زیب و رونق بازار
بهر طرف بچمن گلرخان زیبا رو　بپرده صبر ز عشاق برده در گلزار
ز نخابندی بستانی عنایت حق　کشاده غنچهٔ دل از نسیم صبح بهار

ز موج خیزی باد سحر دل از جا رفت
ز رنگ و بوے چمن دل شده ز دست فرار
خموش اکبریا کن دعا وظیفهٔ خویش
که گوش نازک گل کے کشد صداے هزار

مطربان از طنبور بدلنوازی - و قوالان از دف در پرده از روے کار براندازی :—

جگرها تار از تار رباب است　بناز نغمه مرغ دل کباب است
ربوده مطربان دل را بآواز　صداے شادمانی کرده بر ساز
ز رقص گلرخان سرو بالا　گرفته زیب و زینت بزم والا
چو بلبل مطربان در نغمه خیزی　دهان مانند گل در خنده ریزی
جهانے از نشاط و شادمانی　نموده چهره ها را ارغوانی

آتشین دستان آتشین کار و نفط اندازان چابکین دشت مواد آتش را بآتش دستی تمام بهمرسانیدند * و با وصف طیذت چون آتشین خرامان فلک ازجهان سفلی بعالم علوی شتافته * هوائی ها در آن هنگام بر هوا ستاره ریز و از صبح روشن مهتاب شدے - و چادرها چادر انوار بر ظلمتیان روزگار وتیره روزگاران ظلمتکده افشاندے - دستهٔ گل‌گلی چون چرخ ستاره بارستاره افشانی - و انارها چون شجرهٔ کوه طور کام چشم گم گشتگان

وادیٔ ایمن را ثمرهٔ بخش عنایات یزدانی * گلهاۓ آتشین شعله ریز و شرر بار و شب افروز خاک نشینان کوی تیره روزی و ادبار * تختهٔ گلهاۓ آتشین مانند لاله زار آتش افروز - و دلهاۓ آتش پرستان از رشک این آتش بازان در گداز و سوز * چادر بنفشه چرخ بنفشه گون را عبرت داده - بگل افشانی آب بروۓ کار آورده * ماهتابی شب را چون روز آفتابی نموده - و دود از دلها بر آورده - و کاغذین چرخ آتشین بآتش افشانی چرخی زده - که چرخ را چرخ داده - آتشبازان بآتشبازي چون سمندر آتش نشین - و از گلهاۓ آتشین بر دامان زمین هوائی ستاره افشان - تابشے در سراچهٔ باطن اخگر در جگر زده - فتیله چون پنجهٔ کش خورشید سر بآسمان نهاده * سلک مسلسل پتاخه دل را بدزدی آورده - که هردم از غایت حرمان بشرر ریزی کر و فری انگیزد - که دلهاۓ ارباب وحشت را بشور و شر اندازد * تخته هاۓ سبز چون آسمان زمردین به زبرجدی تمنائیان جنت را بشارت از بهشت برین رسانیده - و سرو هاۓ خضرا لباس یاد از خضر و الیاس داده * مرغان شوق بهواۓ آن گرم خیز - و انارها بغایت سوز و گداز آتش ریز * آتش افشانی هوائی چون ستاره ریزی نسیم صبح بهار - طاؤسان کاغذین از اوراق بریختن ترانه سنج عیش و فرحت بدلفریبی عاشقان زار :—

روان شد تخته‌ها مانند گلشن   چراغ لاله گشت از باد روشن
شــرر افشــانی آتش نژادان   گرفته عرصه را چون باغ و بستان
منور شد شب از مهتاب چون روز   شقایق در چمن شد آتش افروز

خیل خیل سمن ساعدان نازک بدن بعزم صید دلها نغولهٔ مجعد را بر عارض شکستند - و جوق جوق مهوشان نازکین ادا شمایل گردان ماهتاب سپهر حسن و جمال چون انجم ها بستند *

چون بعویلی سردار شام سنگه نزول دولت و اجلال واقع شد - صعودش بفلک الافلاک رسید * نزول صعودی نوشاه در هتک استار مشک مویان شمشاد قد و خورشید رویان قمر خد کوشیده - بر شایقان دیدار یوسفش هنگامهٔ ترنج را از سر بتجدید آورد - و گل موتیا - که در زمین هند هنگام شام در مشام مستان خمخانهٔ حسن و صباحت کار شراب درآتشه کند - چون خرمن خرمن بدست و گلوے آن نازنینان سمن ساعد پیچید - خم خم نشاء و ساغر ساغر انبار خمار آن دست و پا گم کردگان هستی را بآنهام میپرستی درداد * گل یاسمن را - که رنگ و بو افزاے دماغ سرشاران و صہباے طرب بخش میخواران است - خرمن خرمن و دامن دامن پریرویان بر روے یکدگر ریختہ - حلقه هاے تازہ گل را با حلقهٔ زلف دوتا در دور و تسلسل آوردند * نازنینان زیبا عرق گلاب در عین گرمجوشی از گل روے یکدگر کشیده - بر روے هم پاشیدند * تاتار تاتار عنبر - و خروار خروار مشک آذفر را بر فرق سنبلین مویان بنفشه خط افشاندند - و پرده گیان پرده دار بنغمهٔ سرائی در پرده بطنزهاے گونا گون از زلف دامے چند در گردن جان ها افگندند * گلاب پاش ها پر از رنگ گونا گون - و پاندان ها بشهادت عاشقان از خونخواری رنگین لبان سرخ پوش گواه ناطق چون بتکلیف طبع رنگ آمیز * و بتحریک و تحرک خیال شور انگیز من مصرعهٔ چند که درین ضمن بشیرینی فصاحت بر رطب تر خورده گیرد - و نمکینیء ملاحت جراحت دل را خراش تازه دهد - از کلک من ضیافت ذایقه یابان معانی شیرین و نمکین و گرم و سرد چشیدگان روزگار بامتزاج رو داده - تا مائده خواران دانشمند و دانایان خرد پیوند را پختگی افزاید - و خامی رباید * چون از نتایج طبع زاد هندی نژاد است - و قامزن قضا بمو

قلم قدرت نقش آن بر لوح خاطر حزین من صورت نگارید - بنه بسته بود - بعینه بنگارش کلک حقیقت سلک رسید : تاریخ :—

شد فزون بخت و جاه و حشم   نافت سرمایهٔ طـــرب عام
پا بـــه دوستان بلندي یافت   دشمنان را شکست سر ز ستم
بر فلک رفت بانگ کوس نشاط   در جهان نام نیک گشت عام
شـــادیِ شـــاهـــزادهٔ والا   شـــد بالطاف حق بناز و نعم
چون نمودم تلاش تاریخش   زد نـــدایِ سروش از غیبم
که بگو اکبري ز روے طرب   "ماه و خورشید شد قرین باهم"

چون بایزدی تائید چنین نیکو اخترے در مشام مراد شام سنگه جلوه افزا شد - مطلعش از مطلع آسمان در گذشت - و صبحش را آفتابے نور افشان - و سوادش را بیاضے ظلمت زدائے خانمان بعنایات ایزد منّان جلوه افروخت - و شب امیدش از فروغ عنایات ایزدي چون روز گردید - باین میمنت از غایت طرب در پوست نگنجید - و سرافرازیِ کونین اندوخت - وقت شام موبدان بید خوان و پنڈتان ریاضی دان بارشاد حضور - از غایت سرور - ناصیه سائے عقیدت - و جبه فرسائے عبودیت شده - در دریافت ساعت میمون - و شناخت هنگام همایون - که اقتران نیرین سعدین - و انتساب نجمین دولتین است - بنظر دوربین در اصطرلاب تعمیق و تحقیق و اصطرلابیان انجم شناس - و مجسطیان بطلیموس قیاس - در امعان وقت حمید - و اخراج زمان سعید - که مقارنت گل و بلبل در یک چمن - و مجالست مهر و ماه در یک انجمن - تعبیر آزان توان کرد - بژرف نگاهے - و گزین هوشے - در تقویم بیقین و تدقیق - بمطالع مطالع اسرار - و ملاحظهٔ لوایح انمار - اقتباس مشکواة انوار - و استنباط فیوض نتایج و

آثار نموده - زمانی محسن و هنگامی مبارک را برای ازدواج آن ماه و مهر تعین - و در گردش نجوم سیمای از طبقات اراضی و از صفایح فلکیان بعین الیقین دیده - دایرهٔ اختلاف را در مرکز اعتدال - و نقش اقبال را بپرکار جاه و جلال - مرتسم و مرقوم - لوح بخت و ظفر را بفاتحهٔ مراد منقش و مختوم ساختند - و ساعتیان وقت بین - و باریک نگاهان دانش قرین - کاسه های سیمین در طشت های جواهرین داشته بشمردن ازمنه و اوقات - بانتظار قرب هنگام چون انجم چشم را بر نظرات سعد دور فلک بمیمنت های اقبال والا بشارت انتما گشته * گهریال برنجی را بیاد تعلیم ساعت میمون - و باموخت وقت همایون - از غربت پتک چوبی در دل یاد میدادند - و بصداهای نشاط انگیز آن سرمایهٔ طرب حصول - و دولت بهبودی و انبساط وصول کرده - باعطاف شاهنشاهی مشمول - و بالطاف ظل الهی مقبول گشته * از نصرت و دولت ظل نواز - و از ظفر و عزت علم افراز شده - در خانهٔ اعدای بد بخت رخنه انداز گردیدند *

چون آن زمان مبارک قریب رسید - خجستگیان عفت - و پردگیان عصمت - آن ساعت را از زبان انجمیان دانا اصغا کرده - بمسامع والا رسانیدند * چنانچه عفتیان سرا پردهٔ عصمت و عصمتیان حجله نشین عفت - آن را تفاول سعید - و مقارنهٔ نیرین حمید - تصور و برای سامان انعقاد موبدان گزین را تقرر گردانیده - وقت نصف شب دقیقه - که اغاز طلوع عطیه بخش جهان - و انتشار تباشیر مراد جهانیان - تعبیر ازان - و دل لیلای لیل را عبارت از همان میتوان کرد - آن گل و بلبل را به پهلوی همدگر جا - و از سر هنگامهٔ نشاط برپا کرده - بمعاینهٔ مرأت چهرهٔ همدیگر را بمقابلهٔ نوشه و عروس رو نما - و

ماه نور افشان و آفتاب را بنظر تسدیس در یک برج اقتران نشانیده - دست یکدگر سپردند - سُبْحَانَ اللہ! این که مقامی است رقت افزا - و جاۓ است قدرت نما - که از ابتداۓ رضاعت تا سن تمیز لخت جگری سالها پروردن - وگلی را از سموم روزگار بمحافظت داشتن - و آخر بدیگرے سپردن - و دعوی نکردن * حقا! که این قطرہ ایست از نیستان دماغ چکیده - و این لعلیست از بدخشان جگر تراویده - پس این دولت بدیگرے سپارند * طایفه شریفهٔ و این گرانمایه جواهری بدیگرے دادن - هر آینه رقت گاه عرفانیان - و دقت افزاۓ خاطر حقانیان است * موبدان سواد خوان بقاعدهٔ سنگهان آتش افروزان از کتب هنود داستان خوانده - در آن گروه پریرویان آن آتشین رویان را بطواف آتش نور افشان ساختند - و بجواب و سوال ناز و نیاز از طرف ثانی در مقام تبخیت از نوشاه اغاز سخن و افسانه هاۓ نو و کهن سرائیده - از آتش آن همه مکان را روشن ساختند * اولاً آنچه از زبان عروس بموجب شاستر بر زبان عروس رفت - پرورش و غور پرداخت - و ثانیاً آنچه نونهال بخت و اقبال - در آن بزمگاه جاه و جلال - بانداز و کرشمه باهم قیل و قال کردند - دلاسا و تشفی و تسکین و تسلی بود - و این گروه قدرت بین را بانعقاد این دو گل - و اجتماع این دو بلبل - نشاط فراوان و انبساط بے پایان دست داد :—

[نظم] قـــران مـــاه شـــد از تلطف هاۓ یزدانی
مبـــارک باد بـــر آن آفتـــاب اوج سلطانی
بوصل هم خدایا! شاد دارش در زمان سعد
طـــلـــوع نیـــر او کن بعـــز و فرخاقانی

بعد از انفراغ رسم و رسوم - که آئین علوی این گروه ذی فهوم است - دست همدیگر را از کشاکش وا - و گل و بلبل را بانتظار وصال

نعل کشا داشتند * سحرگاهان چون عروس آفتاب بمشاطگی قابلهٔ فلک از حجلهٔ مشرق مستعد آراستگی - و شبستان آسمان زبرجدی را افزایش پیراستگی شد *

عرض سازان جاه و جلال - منهیان دولت و اقبال بعرض رسانیدند که: "تا حال از تقسیم بارهٔ فراغت حاصل نشد" - بر زبان عالی گذشت که - "بعد از انفراغ آن انتهاض آلویهٔ جهانکشا خواهد گردید" - و حکم شد که: "همراهیان قدسی رکاب نور چشمان ذوالاقتدار - یعنی ولیعهد بهادر و شهزاده فیروز بخت طیار" - و چون سری امرتسرجی ملاذ و معاذ این طایفهٔ ظفر مدار است - مستعد عزم آن سمت فرخندگی آثار باشند * رقاصان نازکین ادا - و مطربان نغمه سرا فراهم آمده - مورد انعامات گران - و مصدر اشفاق فراوان شدند - و آتش بازان و تخته سازان را سوائے قیمت زر دیگر بسیار عطایات گردید - و روشنی سازان را روپیه هائے بسیار مرحمت یافت - و هر یکے از عنایات خدیو گیتی آرا دولت و شرافت اندوخت *

بعرض رسید که از تقسیم بارهٔ فراغت تمام و کمال گردید - و هر یکے شکر گذار بسمت وطن خود روان شد - حکم فرمودند که - "پیشخانهٔ عالی در سبیل دایر شود" * و از آنجا باز بحویلی سردار شام سنگه نزول اجلال واقع شد * پردگیان عفت شرف حضور اندوختند - نثار لآلی اشک جواهرات و لولوے بے بها را مستزاد ساخته - کبوتران آسمان پرواز - و صعودیان چنگل باز را از فرق قدسی آن نو گل شاخسار عظمت پرواز - بسان بلبل سران به نو باوهٔ پیش رس بستان بختیاری - و سرو جویبار عظمت و پایداری - بال کشا کرده - طرب انتما گشتند - و شام سنگه بفراغت تمام و نیاز مالا کلام - آن وقت - که دست هموم

علایق بادامان تجرد در کشاکش - و بیادش اشتعال نوایر هواجس پابندان عوایق را تشهیر شهباز طبع مشابهت بپر مگس بود - بل مقام حیرت عرفانیان - و وادی بے سرو پا دویدن روحانیان است - این چند ابیات را در مقام بے زبانی بہمه دانی ادا نمود :—

بلند اختری بود در برج من نکو گوهری بود در درج من
چو دیدم ترا من فلک کامگار نمودم بصد عجز بر تو نثار
پذیرا کنش از عنایات خویش که آورده ام گوهر خویش پیش

سرکار والا تسکین وافی و دلاسے کافی کرده - آن نونهال بخت را با عروس سعادت التزام و ولیعهد بهادر را هم ببارقهٔ عنایت اقدس به بدرقگی عز و احتشام داده - روانهٔ امرتسر - و خود بدولت عرصهٔ سبیل را بقیام سرادق فیروزی مخیم نصرت و ظفر ساختند * بعد از تاثیم آن آستان قدس آشیان شاهزادهٔ قدسی مکان بمراد باطنی کامران شد * و شبستان دولت را ضیاے و بهاے پدیدار آمد * چون خوابگاهے زیبنده و مکانے فروزنده ترتیب یافت - بمعاینهٔ میمنت شب را با آن قدسیه اتفاق مجالست - و آن سرمستان حسن و جمال را معاینت رو داد * امید که بوصل مراد افزونی اقبال شود - و شمس اقبال شبستان افروز و پرتو افگن سعادت گردد - و افزونی تخم آن نونهال حدیقهٔ امانی و آمال رو دهد - سرکار والا از سبیل حرکت کرده - شهلا باغ را از مقدم قدسی نضارت و خضارت افزودند * و لاٹ بهادر نیز بقدسی قدمبوسی وارد آن گلزمین شده - انبساط فراوان اندوخت :—

الهی تا جهانے بر قرار است زمین و چرخ گردان استوار است
قباے فتح و نصرت در برش باد کلاه بخت و دولت بر سرش باد

و نیز درین سال تعریف باغ حضوری - که نور بخش چشم

انتظار کشندگان - و سرور بخش دل غمدیدگان است - بر زبان قدسی
گذشت - والدم عرضداشت که : " خانه زاد عقیدت نهاد بیست
باغ نواحی لاهور را در گلزمین همیشه بهار عبارت ترتیب داده - نظارگیان
بستان و تماشائیان گلستان را اجازت از خانه بدر شدن نفرماید - و بجاے
خود از ملاحظهٔ گلهاے آن روضة الازهار بینایان را نشاطے - و تماشائیان را
انبساطے دهد " و فرمودند که : در کتاب حضور آنرا مرقوم نماید *
اگرچه این نخابند خارستان هیچمدانی - که بعنوان سبزه پا انداز بساتین
رنگین بهار طبعان رنگ و بو آئین است - نمے خواست که - این گلشن
را آب و رنگ سخن آرائی دهد - اما بامتثال مثال عالی بقوت نامیهٔ
طبع این کلمهٔ چند از شاخ قلم شگفانیده - امید که بصارتیان را بصیرتے -
و طبائع صافی مزاجان را لطافتے افزاید :—

اگر مومست و گر خود انگبین است
همین است - و همین است - و همین است

باب چهل و یکم

کتاب روضته الازهار مصنفه امر ناتهه اکبری *

در نهایت زیبائی و لطافت - و غایت دلکشائی و نظافت *
سُبْحَانَ اللهُ ! که سبزه اش چون خط مهوشان رشک ده نباتات جنان -
و شقایقش چون لب سرخ گلعذاران - دل خون کن عاشقان * بید
طبری دیباچهٔ اطلس سبز در بر کشیده - و سهی سرو تلمق اخضر پوشیده *
طفلان اغصان کلاه زمرد گون بر سر - و گلهاے گونا گون طراوت بخش
دیدهٔ نظاره گر * سطح خاکش در سبزی چون گلشن آسمان رونق یافته -
بل در یکرنگی از باعث نیرنگی چرخ نیمه رخ تافته * انهار روان چون
جداول سیم - و هر قطرهٔ شبنم بر اوراق گل برتبهٔ در یتیم آب رودبار -
مستانه وار به آن نواسنجی مرغان چمن - صوفیان در وجد - که قوال
صبا برگ اشجار گلزار را باهم جنگ زن * ساقی شاخ از سبوے
غنچه می شبنم بمیناے سرو بر آورده - در ساغر لاله ریخته - و
مخموران باغ را چون عنادل مست مصنوعات حضور ایزدی ساخته -
در مشام شان نشاء :—

بیاد حق از خلق بگـــریخته چنان مست ساقی - که می ریخته
لطیف و دلکشـــا آب و هواے مبارک منزل و فرخنده جاے
ریاحین بـــر کنار جوے رستـــه بآب ژاله دست و روے شسته
درختان چون بتان قد بر کشیده ز یک دیگـــر بخوبی سر کشیده
فراز شاخ مرغـــان خـــوش آواز بالحان ارغنون ها کرده بـــر ساز
نهال سرو کز جنت سبـــق برد خط طوبی هم بر هر ورق برد

ینابیع مصفا جابجا - چون سلسبیل در عین لطافت و صفا * بلبلانش خوش الحان و طوطیان شیرین بخطبهٔ مینائی چار چمن سرائی آفرینش خوش نوا - که به آنملهٔ قدرت چندین نقش زیبا نگاشته - و نباتات طراوت افزاے دیده در دل سنگ کاشته :—

هوا بر سبزه اش گوهر گسسته   زمرد را بمروارید بسته
بهر کنجش ریاحین بر دمیده   بساط خورمی بروے کشیده
بنفشه تاب زلف افگنده بر دوش   کشاده باد نسرین را بناگوش

باغ بادامی - که قطرهٔ حدقهٔ حدائق - و چشم و چراغ تماشائیان شائق توان گفت - حقا که - بچشم نیکوان مینماید - بل از غایت خوبی خضارت خراج از جنت میستاند * بالاے لالهایش تاک انگور بسان مینا آویخته - و ساقی شاخ عصارهٔ تاکی در آن ریخته * مغ بهار بمستان گلو به دار کشان - و بید مجنون در خمار لیلی ازهار سرگران * نرگس بسان منتظران جلوهٔ ماه دیده گردان در جوانب چمن - و سوسن ده زبان شاغل اذکار مالک زمین و زمن * و زلف سنبل مانند دل پریشان عاشقان انتشار یافته - و بنفشه بخدمت نظارگیان باغ پشت خم کرده - از نافرمانی گردن تافته * مابینش دریاے راوی - تو گوئی : از غایت صفا از سیم گداخته اند - یا برگیش از نسیم ساخته :—

بهر هیچ گاهے در آن مرغزار   روانه شده چشمهٔ خوشگوار
روان آب در سبزهٔ آبخورد   چو سیماب در پیکر لاجورد
گیاهاے نو رسته از قطره پر   چو بر شاخ مینا بر آمود در

باغ داؤدی از بس لطافت و صفا - رونق جنت الماوی - و آواز الحان مرغان داؤدی نفس موم ساز آهن دلان فولاد آسا * گل عباسی چون عباسیان عظام قباے سرخ پوشیده - در خطهٔ چمن

زارش کوس لِمَنِ الْمُلْکُ برنواخته - و نرگس و سوسن آهو چشمان عنادل نوا را به بے بصری و بیزبان مطعون بماتم ساخته * از دو رنگی گل رعنا زرد رویان روزگار را مژدهٔ سرخروئی ابد رسیده - و شاهدان چمن از ابتدائے مصفا تماشاگر حسن و جمال گردیده - و اهتزاز طوطیان اوراق بر انواع غصون زمرد گوئی : که از معلم بهار بنات النعش یاد ساخته - و قمری و فاخته طوق از اطاعت حاشیه نشینان گلزار در گلو انداخته * پائینش دریائے راوی در صفا و عذوبت از شیر شیرین تر - و روشن انموذجے از آن فِی الْجَنَّةِ نَهْراً [نهر] مِنْ اَیْن ؟

بطرف هر چمن سرو جمانه　　بهر جوئے شده آبے روانه
گل از هر منظرے نظاره کرده　　قبائے سبز را صد پاره کرده

اَلْعَظَمَةُ لِلّٰهِ ! چها خوش بوستانے - که درختانش چون قامت مهوشان دلاویز - و اَلْعِزَّةُ لله ! خهے زیبا گلستانی - که نباتاتش چون خط مهوشان غالیه بیز * صبحائے چمن زار از هار نسرین - بل رشک افزائے گلشن عدن * گل گل عذاران آتش افروز دل عشاق - و سهی سرو در بر کشیده - از حریر فستقی بغلطاق سنبل تر - بهم نشینی لالۀ خود رو چون زلف بر عارض شاهدان یغما آویخته - بل طرۀ محبوبان چون مار بر خود پیچیده - که آتش ریخته - و شقایق نعمان عبرت بخش گلستان خلیل - و روایح جان افزایش رافع حرارۀ طبع علیل - و نغمه هائے طوطیان شکر شکن چون کلام شاهدان شیرین منظر دلفریب - و از چهچه هائے بلبلان خوش سخن دل عاشقان بے شکیب * پائینش دریائے راوی چون فلک در عین صفا دون آه - و ماهیانش سیم سیما :—

گرد کافور خاک عنبر بود　　ریگ و هم سنگریزه گوهر بود

«ارم آرام دل» نهادش نام   خوانده مینوش چرخ مینا فام
حور اندر سرشتش آورده   جبرئیل از بهشتش آورده

دلکشا باغے[1] - که بهبوب نسیمش گره کشائے خاطر آشفته دلان حزین - و حبذا! بوستان جنت دماغے - که در کثرت نضارت و خضارت طراوت بخش بنفشه قامتان غمگین * نهرش - که بر کوثر و تسنیم طعنه میزد - در آن مرغزار مینا رنگ چون کهکشان بر آسمان موجزن - پائینش دریائے راوی مانند دل پاکان خدا مشرب صفا و روشن * سبزهٔ مینا کار در سایهٔ درختان - بکردار بساط پرنیان - و نسیج و سنبل از تاب شوخی لاله همچو بوئے آتش دیده - بر خود در پیچ - و از رشک بنفشه زارش عارض فلک بطپانچه نیلگون گردیده - و بر اطراف چمنهایش گلهائے گلگون چون نجوم فلک اخضر دمیده - و از ترانه سنجی مرغان سرو و شمشاد راست ایستاده - و مه از رخ سمن سیمینش سپر هاله بر رخ کشیده :—

گل سرخش چو عارض خوبان   سنبلش همچو زلف محبوبان
همچنان کز نهیب برد عجوز   شیر ناخورده طفل دایه هنوز
چو باغ خلد خرم گلزمینی   درد آسوده شاه پاک دینی
گل و سنبل بهم آغوش داده   سمن بر نسترن باهم فتاده
گل نرگس پئے نظاره بکشاد   در چشم خویش تا از گل دهد داد
روان نهرے میانش همچو تسنیم   چو نهرے در صفا چون جدول سیم
پئے توصیف سوسن ده زبان است   بکف لاله پیاله دور خوان است

---

[1] *Dilkusha* must have been a big garden since the sale proceeds of mangoes and other fruits in Sambat 1883 (1826) brought about Rs. 4.000 (vide Khalsa Darbar Records for 1883).

نوا سنج است از هر برگ صد برگ　نهاده جعفری بر سر ز زر ترگ
غزلخوان بر سر هر سرو قمری　که بوده دم کش او جان نوری
عماری وار غنچه گشت میلی　برش آمد گل خورشید لیلی
گل رعنا ز زیبائی چمن بست　بنفشه همچو مخموران شده مست
کنار جویبارش سرو رسته　کمر در خدمت گلزار بسته
هزاران فاخته طوطی و بلبل　فگنده در سرا بستان گل غل
بهر سو آمده طاؤس طناز　برقص شوق چون زهره طرب ساز
چو نافرمان - چگویم آن ستمگر　سینه مستیست - گوئی بر سمن بر
فزوده ارغوانش رونق باغ　نهاده بر دل جنت چها داغ
چنان باشد ز شبنم سبزه زارش　فلک میکرد انجم در نثارش
بپائینش روان دریاے راوی　که میزد طعنه بر کوثر بدعوی
چو خادم ساسبیل آمد بصد آب　که تا یک قطره..................ب
حبابش دید چون چرخ مقرنس　براے خدمتش گشته مقوس
خموش اے اکبری! تا چند رانی　سخن در وصف آن فردوس ثانی
اگر فردوس بر روے زمین است　همین‌است و همین است و همین‌است

باغ شاه بلاول - باغیست که خال چهرهٔ جنان توان گفت - باکه رضوانش گوش خود را در بندگی او سفت * فراش صبا چون غلامان بلال منش بسواد چمن زارش فرش زمردین ممهد ساخته - و دایهٔ ابر بهاری دازان درختانش را از شیر لطافت پرداخته * صد برگ چون موسیقار از هر برگ عیش و نشاط را ترانه سنج - و روایح جان افزاے سنبلستانش چون دم مسیح دافع درد و رافع رنج * بنفشه حوالی غنچه چون خط غالیه بیز بر گرد دهن شیرین لبان - و سنبل ارغوان زارش چون زلف بر عارض گلگون مهوشان *

اوراق خضراے اشجار بار دارش حلۂ سبز پوشیده - بسان طوطی مستعد شکر افشانی - و حسن ارغوان چون آواز دلسوز ارغنون هوش ربائے عاقلان بدل ستانی * ترۂ سروش فلک از غایت عجز و انکسار در خدمت پشت دوتا کرده - و لالۂ همنشینان چمن از مینائے زمردین می تاک خورده - پائینش دریائے راوی از شیرینی مانند شیر با شکر آمیخته - و جوئے شیر طالب جسرش گشته - از مائدۂ احسانش فرهاد وار بیستون فایده انگیخته :—

سمن یا لاله و ریحان هم آغوش　　زمین از سبزۂ تر پرنیان پوش
نشسته گل چو غنچه در عماری　　بفرقش نارون در چتر داری
ز خط سبزه خاکش لوح تعلیم　　کشیده جوئے آب از جدول سیم

سُبْحَانَ الله ! چها خوش بوستانے که - در طراوت ضرب المثل جنت الماوی توان خواند - و تعالی الله ! خوشا گلستانے - که در تعریفش سخن از روضۂ رضوان توان خواند * گلهایش در نهایت کیفیت - بلکه "مَا لَا عَیْنٌ رَأَتْ - وَ لَا اُذُنٌ سَمِعَتْ" * نفحات ازهارش غیرت ده مجموعۂ عطار - بل در رنگینی چون عبارات رنگین همیشه بهار * خامۂ بدایع نگار قدرت بر الواح غصون زبرجدیش آیۂ "جَعَلْنَا فِیْهَا جَنّٰت" نبشته - و طاق انگور چون عقد پروین بر اکناف چمن هشته * زمینش از غایت مستی می آب ضمیر خود را چون بیصبران باطن خراب بیرون انداخته - و میزان چمنهایش بعنوان جبین کشاده - آفتاب مردم جهان را سیربخت نم بر گل چون عرق شاهدان خلخ و نوشاد اُفتاده - سرو و سوسنش مانند آزادان کلاه آزاری بر سر نهاده * چشمهایش مانند آبحیات حیات بخش بقا - گل خورشیدش غیرت ید بیضا * برگ نرگس نیم خوابش نقد شکیب از تنگ چشمان شنگول بغارت برده -

و لالهٔ اش چون اهل فرهنگ خد اقبال بر افراخته - گنجارهٔ سرخروییٔ ابد بر چهره مالید :—

پیٔ آهـوان چشمـه انگیخته چــو بر نیفه ها نافه ها ریخته
سم گور بر سبزه خارید جایٔ چـو بر سبز دیبا خط مشکسایٔ
هوایٔ خوش و سبزه هایٔ فراخ درختان بـار آور و سبز شاخ

حَبذّا ! باغیست - که گل سرخش بر منابر قضبان گون مینا گون بکردار چراغان روشن - و سروهایش ماند قد محبوبان شور انگیز پرفتن * سنبل پریشان خاطران را بخلاف زلف لعبتان پری پیکر دلیل راه جمعیت گردیده - و در خدمت بنفشه زارش چرخ نیلگون از غایت حیرانی حلقهٔ اطاعت در گوش کشیده * از غیرت رخ یاسمینش دست سحر بر دل و گریبان - و انهارش رشک افزایٔ روضهٔ رضوان * کاسهٔ طلائی نرگس پر از عقار شبنم - و از زبان آوریٔ سوسن دل عاقلان زمانه در مطمورهٔ رنج و الم * چشمهایش مانند آب حیات عالم را زندگیٔ خضر داده - طوطیان مینا بال اوراق مطراتش سبق طُوبیٰ لَهم برده * ناطورش چون مردم دیده بر لاعور - و نظارگیش چون شگوفهٔ تازه بنهایت ریانی مسرور * بلبلانش ترانه سنج عیش و نشاط و پا کوبیٔ تدروان شیرین رفتارش راحت افزایٔ اهل انبساط * تاکش بسان میٔ اندر خم در جوش - درختانش مانند عروس و داماد هم آغوش * بر صفایح آب منشیٔ قدرت آیهٔ "وَ لَکُمْ فِیْهَا مَا تَشْتَهِیَ اَلْاَنْفُسُ وَ تَلَذُّ الْاَعْیُنُ" نگاشته - و کدیور قدرت در آن گلزمین دلکشا ازهار بدایع بهشت آسا کاشته :—

همه سال ریحان او سبز شاخ همیشه درو ناز و نعمت فراخ
زمینش بآب زر آغشته انـــد تو گوئی درو زعفران کشته اند

سُبْحَانَ اللّٰه ! خوشا باغے - که گلهایش از نسیم سحری چمن چمن شگفته - و نستعلیق گویهاے سوسنش قدسی دلان آینهٔ تمنا را - که بفحواے "مَنْ سَکَتَ نَجَي" در کام اند - مستعد بسیار کلامی نموده - گرد کدورت از صحن خاطر رُفته * صبا شاهدان باغ را از خواب نوشین بیدار نموده - و ساقی شاخ براے مستان گلزار در ساغر لاله مئ تاک نموده * سمنش در آینهٔ آب چهره بین - و نرگس سرمهٔ دلفریبی در چشم انداخته - خیلے خوش نازنین بر لب نهرش لاله رخ شسته - بامه نهرش عکس ازان غازه بر عارض بسته * بنفشه وسمه را بر آبرو کرده - و سنبل در طرهٔ دل آویز شانه نموده - و گل در عماری غنچه نشسته در فرمانروائي و کامراني - و از جام سرخ شقایق شارب شراب دوستکامي و لب شیر آلود غنچه مانند کلام شیرین دهنان - مستعد شکرریزی و حسن معشوقه ضیمران دلفریب عشاق بدلاویزی شقایق زنار سنبل برکمر نهاده - و نسترن از ترشح هوا جامهٔ گلزار در برکشیده - خوش الحانئ مرغانش دلرباے مستان چون ترنم شاهدان ناز پرورده - و تاکش بسان ساک ثریا بر طرف چمن سایهٔ عنایت گسترده :—

خضراے زمین شگفته گل گل در سایهٔ گل دمیده سنبل
گل را بکف نگار پیوند مشاطهٔ صبح شد حنا بند
بردند بنفشه را بتعجیل که اینجا نزیبند جامه در نیل
سر مانده عروس گل ببالین از خوردهٔ زر گرفته کابین
مرغان چمن بنکته راني چون برهمنان به بید خواني

چها باغے ! که حسن دلاویز سمن آتشین رخسارش گلو سوز لعبتان یغما - و خوشا بوستانے ! که سبزه اش دلفریب تماشا کنان نو خطان زمرد آسا - در دهان غنچه صراحئ مینا کار تاک - و هوایش مانند نشید

دلربا رافع رنج دل غمناک * مشاطهٔ صبا در ترک چشم بهر سرمهٔ نیمخوابی انداخته و نسیم سحری دماغ عالم را از لخلخه سای ضیمران معطر ساخته * اطفال اغصانش را معلم بهار در تادیب - و درختانش اشجار بهشت را برعنائي و زيبائي در تهذیب و ترتیب * صراحي سرو روان بر سبزهٔ میناکار مانند گوی غلطان خورشید بر فلک سبزه غلطیده - طرهٔ سنبل بر بناگوش شقایق چون زلف بر چهرهٔ مشاهدان مرجانی رخسار بهم پیچیده - و عقیق یمنی و مشک اذفر از عبرت پروین و پرنش مانند لاله سراپا خون و نیلی شده * جواهر زواهر شبنم در آدمار سنبل بسان تنظیم گوهر در رشته - بچشم تماشائی کار در دانهٔ ثمین نموده * بابلان بچهچهٔ دلکش بنسیم ناز پرداخته - و طاقش بر قصور قیصر کلاه ناز شکسته * فاخته مانند صوفیان از بے ثباتی جهان نغمهٔ کو کو اختیا کرده - و پنجهٔ چنار از تازه غنچهٔ لالهٔ انکشت سرانگشت زده *

زهے حسن گلو سوز سمن آتشین رخسارش - که فلک از غایت حیرانی نعل در آتش گشته - بجای سپند انجم را بلا گردان صبح خدش نموده - و خهے ترک عبهر نسیم مست * که تاج اصطبار از فرق دل دانایان روزگار - که چشم بجز تکلیف مصنوعات دادار وانکنند - ربوده * سروش از غایت راست روی که از تارک راستان حقیقت شناس و عارفان اهل سپاس مرصع تاج راستی به یغما ساخته - و بر عارض معشوقهٔ لعلین قبای گل موسیچهٔ خوشنوا بکردار موسیقار بهزاران زبان زمزمهٔ ثنا پرداخته * مناقیر سرخ و سیاه شارکهای آن گلزمین بهشت آسا چون زلف خوبان با خون جگر عشاق ترتیب پیوند یافته - یا بکردار صلحاء جامهٔ شام رنگ در برگرفته * طوطیانش مانند نیکبختان حلهٔ سبز پوشیده - و بشکر گفتاری نیشکر شیرینی

درانیده - و صبح خنده در دهان قهقههٔ تدروان خوش رفتارش - که از آن دست محبوبان بر دل و گریبان است - دمیده * برشاخهاے سروش غزلخوانئ قمری به الحان دلکش بر زمزمهٔ شاهدان ختن و خطا آورده- از رشک ترک نرگس مستش خون در دل نافهٔ تاتاری گره کرده * از نیستئ عالم فاخته بسان صوفیان معرفت کوش - که مغروران بآن سخن آگاه نیند - آواز کوکو کشیده- و صفیر سنجی زندہ بافانش گلزار را بشور آورده *

گل در کف پاے سرو بستان   خلخال بپاے نو عروسان
طاؤس چمن بجلوه سازی   بابلبل بجنون ز شعله بازی
سرگوشی سرو پیش شمشاد   بر مرغ چمن کشاده فریاد

باغ بهائی رام سنگه جی بهشت سرشت باغیست- که آیهٔ فِیهَا عُلْیاً در شانش آمده و ستاره بد چشمان را از نظارهٔ اش آفال * ترک نرگس نیمخوابش بسان چشم محبوبان دلهاے بیدار را در خواب انداخته - و سوسن ده زبان هزار زبانان شیرین مقال را بروقت مکالمت گنگ ساخته* هزارانش از غایت مفتونی در تعایم گلعذاران نسرین تن رونق عشوه و غرور افزوده - و گل جعفریش از غایت نیلی رنگ خود بر آسمان نیلگون خورده گرفته - سبزهٔ مینا رنگش بمعاودت گل خورشید چون خورشید برفلک نشسته* چمنش پر از شگوفه هاے سوسنی و لالهٔ حمری - و اوراق مینا رنگ سروش غزلخوان عیش و نشاط بسان قمری * چنار مانند سلحشوران بالا دست پنجه در پنجه آورده - و از فلک گردان براک فنا خیابانش خوردهٔ مینا ریخته- و غنچه هائش بسان عاشق و معشوق بوسه زن بریکدیگر- و درختانش خارجهٔ فروع مانند یاران همدوش گردیده در آفرینش ایزدی نظاره گر*

ارغـوان و سمن برابر بیـد رایتے بر کشیدہ سرخ و سپید
تاک انگور کج نہادہ کلاہ دید در حکم خود سپید و سیاہ

باغ حضرت فقیر صاحب بس عزیز باغیست - کہ ازہار مطراتش چون فقراء تاج زمردین بر سر کردہ - و بوستان جنت نشانیست - کہ پیالۂ لالہ اش از مصطبۂ عشق الٰہی رحیق الذات وحدت پیمودہ * مرغانش بتسبیح هزار دانۂ اشک نوا سنج مصنوعات چمن پردازی - کہ شاخ فیروزہ رنگ گل لعل بخشیدہ - و سوسن دہ زبان مانند صوفیان هردم سخن در ذکر الٰہی راندہ - چاشنئ معرفت چشیدہ - و فاختۂ قلندر کیش شیوۂ صاحبدلان دلق خاکستری پوشیدہ طوق نیاز - و طوطیانی در اذکار بے نیاز سرخروئی حاصل کردہ شیرین آواز * زہے سمنش - کہ مانند دل پاکان صفا از غبار زخارف و بالحواہ الا سا الا ساع الدور * مرغان چمن در اوصاف مصنوعات یزدانی مانند قلوب اهل الحق شگفتہ و مسرور * از غایت صلاح کل - شقایق بہمنشینئ سنبل - تار زنار مانند هندو بچگان بر کتف نہادہ - دانہ هاے شبنم مانند در شاهوار در بناگوش کردہ :-

شبنـم مگـو - کہ بـر ورق گـل فـتـادہ است
کان قـطـرہ ها ز دیـدۂ بلبل فـتـادہ است

از بسکہ تجلی انوار سنبلستانش چون فاق مالی این بوسان - کہ در مشام عالم چون مشک اذفر بدرجۂ اقصیٰ جا یافتہ - در چشم هر نظارگی جلوۂ دیگر میدهد - موسیٰ بہ تیزئ آتش شوق با وصف استغراق نور طور باقتباس برسد * آفتاب هرچند مشق تعلیق حسن برتبۂ اکمل بہم رسانیدہ - اما از گل خورشیدش اصلاح خط میکرد * سبحان اللہ ! نرگس بیمارش آنچنان در تواضع و تخاضع آبحیات یافتہ - کہ عیسیٰ وار

براے رهنمونی لفظ قم باذن ربی بر زبانش جاریست - چنارش تارک هرسر نگونے - که از کج مریزیهاے چرخ نیاي لباس ساغر مذاق حیات واژون داشته -دست عاطفت براے کدورت طاری * روضهٔ نشاط انگیز- حدیقهٔ مسرت آمیز که صحنهائش از گرد و غبار اغیار رفته - و چون نجوم بالاے ازرق طیاسان فلک شگوفه هاے کافوری رنگ چمن در چمن شگفته * آب انهارش بخلاف مذهب حکماء دور و تسلسل گرفته - و سروش بر انگشتهاے عناب رنگ سلمی جمالان حور رشک را بفندق پاے گل اورنگ - که در بیخش جا یافته - مطعون عالم ساخته * شمشادش قلوب شیرین قامتان را بکردار صنوبر تار تار نموده * ترک عبهرش نیمخوابی را از چشم محبوبان آهو رشک بیغما ربود * هوا مهوشان باغ را بیدار کرده * دوشاب شبنم از پیالهٔ لاله خورانیده - و بلبل باچهچهٔ دلکش بشیوهٔ مطربان داؤدی نوا - که حلقهٔ اطاعت در گوش بکذار بارید میانداخت - شاغل نسیم ناز گردیده * سنبل بر گل بعنوانے - که گلعذاران سیمین تن نغولهٔ مجعد شکند - و از شمیم نسرینش معشوقان نسرین بدن کلالهٔ خود را عنبر بو کرده * از ازهار کافوریش دیده را نورے - و از صبح رویان چمنهائش دل را سرورے - بهر برکه منقار بط آبگیر چو مقراض زرین بقطع حریر * چبوترهٔ مرمرسفید چون کافور - و دیوارهائش چون سجنجل رو نماے حضور * سرود بید مجنونش از نالهٔ ارغنون نوا بخشیده * سرو خرامانش رشک در تبسم غنچه دهانان شنگول افزوده * تو گوئی درین چمن چون کشمیر زعفران کشته اند * یا غنچه دهانان از دایهٔ نامیهٔ این باغ زعفران بجاے شیر خورده که - و الله! هر نظارگی را فی الحال هنگام دو چار شدن سنجیده می آرد " *

باغیست فرحت افزا - که شگوفهٔ مطراتش طروات افزاے راحت بخش چشم انتظار کشیده گشته - و تماشاے شمشادش چون ترنم

داؤدی رافع غم ستمدیدگان - سروش بنهایت راست روی مانند چهرهٔ آزادان تازه بهارے یافته - مطرب بهار شرعهٔ کمانچهٔ صنوبرش را بدانائی نوازان - که پنجهٔ چنار بعنوان دلکش باهتزاز نسیم صبا بکار چنگ پرداخته * گل خورشیدش بسان ناصیهٔ نورانی تابنده و درخشنده - و گل هفت رنگش به شیوهٔ روزگار هفت رنگ هفت رنگی آغاز نموده * سوسن بکردار بانی وحدیانی مقدمهٔ فال خود ها ساخته - در اندیشه بیچونی نگران - نرگس بیمارش از باعث طوطی چشمان - که در آن بافتخار بسیار اند - در جستجوے گل نگران * غنچه هاش شیر لطافت از پستان دایهٔ نامیه خورده - و ازهار کافوریش از غایت نیرنگی و افسون دل عالم ربوده *

روضهٔ روکش ارم - که سطح خاکش پر از نسرین و نسترن رشک افزاے گلشن برین و برن * ترک نرگسش بکردار پادشاهان عالی مراتب تاج مکلل بر سر نهاده - و زلف سنبل را مشاطهٔ صبا بر بناگوش سمن تاب داده * و سوسن براے نذر نرگس قراضه بر دست گرفته - و نسیم از ترشح هوا آینهٔ آب در دست گرفته * روایح ضیمرانش زمین را لخلخه سا ساخته - و ارغوانش مانند ارغنون بترنم پرداخته :—

ز شبنم لاله را چون تن گوش زبان غنچه را می در صراحی

ترک نرگس را ساقی صبا از خمار مئ آتشین مستی مدهوش نمود - جعفری خیره چشمان را بدرگاه بطپانچهٔ آسمانی نیای فرمود * گلستانے - که سبزه اش مانند سبز بختان پیشانی کشاده - بوستانے - که طرهٔ سنبل شقایق را از تیزی شبنم در آفتاب باز کرده * شبنم سبزه اش شیوه زمرد و گوهر باهم تنظیم یافته - و تماشائیش از غایت حیرانی کمر آزادی بر میان بسته * چابک خرامان هستی را رشک از طرب سازی طاؤس

طناز - و طوطیانش مانند آواز دلکش محبوبان در اذکار الهی نغمه پرداز* ارغوانش جگرخون ساز لعل نوشینش حورالعین - و سروش مانند قد محبوبان یوسف طلعت دل آویز و دلنشین * مرغان چمن در اطاعت تاج محرومی مستعد باداے فرمان چون حلقه بگوشان - و فاختهٔ قلندر کیش بر هر سرو بیاد احوال نیرنگی اذکار آواز کوشان* طرازی تقریر سوسن ده زبان علام روزگار را خجالت زادهٔ بے لسانی ساخته - و ترک نرگس نیمخوابش بکردار قمری طوق اطاعت در گلوے حاشیه نشینان گلزار انداخته *

باغے - که روائح سمنش برجوانب چمن مشک بیخته - و فلک فیروزه دامن عقد پروین بر خیابانش ریخته * بلبل از هر طرف چهچهه زن اوصاف ایزد کارساز - و قمری مانند نغمه سرایان طوطی نوا مشغول نسیم ناز* چمنش مانند چرخ زمردین صاف و مصفا پر از ریاحین - و نسرین و ازهار کافوری رنگش بر شاخ سبز - همانا که - در رشتهٔ زبرجد در ثمین* شقایق و ارغوانش مانند دوستان واصل دیر باز باهم پیوسته - و هر طرف گلهاے فیروزه رنگ - که از آن چشم ناظر مسرت آمیز میگشت - رشتهٔ سرو بشیوهٔ خضر قباے سبز پوشیده* و ارغوانش زیبائی و رعنائی رونق چمن فزوده* تماشاے جمال سمن و نسرین هایش چون حسن مهر انگیز معشوقان ختن غمزدا - و از ترنم مرغان نواسنج آب آبجو بعنوان دیوانگان سلسله در پا*

حدیقهٔ - که خیابانش مانند سبز بختان جَنّتُ الْمَاوىٰ قبهٔ سبز در بر ساخته - و باغے - که بر مهد زمردینش از مهر دایهٔ نامیه اطفال گل پهلو بپهلو نشسته* شمشادش چون جوان رعنا در چمن حسن و جمال سر بر آورده - و از حسن گلوسوز ضیمرانش غنچهٔ دل خوبان خانج

پژمرده * بر هر گل بلبلان خوشنوا و طوطیان نغمه سرا دلربائے عشاق - و گل جعفری مانند یکرنگان آزاد مشرب طاق و سوسن از باعث نیرنگی بر نیلی رواق * ازهار کافوریش دلربائے محبوبان ضیمران رخسار غزلخوانی قمری مفتون کن دل دانایان * روزگار از خمیدگی اوراق ازهارش آیه مراکها روشن - وسبز زمردین بر چبوترهٔ مر مرسفید چو خط برعارض مهوشان پرفتن * چمن از میخانهٔ بهار رحیق شبنم در ساغر لاله خورده - و نرگس شوق در انتظار جلوهٔ دیدار همه تن دیده گردیده *

قطرهٔ شبنم کلام را در ثنائے روشنی بخش دیدهٔ آفتاب - که آب و تاب افزائے اشجار گلستان اجساد است - چه یارا که برگلبرگ بزبان قدرت استقامت یابد و بلبل رعنا نوائے ذکاء را در ازهار گلشن آسمان تمجیدش - که هر آئینه چون گلهائے متنوعهٔ ستاره ها در کمال نشو و نماست - دم در گلو است - که بنوا سنجی حق شاشکی بر گذارد - و نرگسین قلم سواد بیاض شناسان دفاتر حکمت در انتقابش صور نعوت فی الحقیقت چون از هار خرد فریب مانی ارژنگ نگار اند- یکرانی هائے گونا گون عجز و انکسار را - که در وجود آن ودیعت نهادهٔ - وبال تعبیهٔ ایزدی ست - بخود راه داده - بے اختیار بر خود شکست - و سوسن ده زبان از نا ادائی اوصافش بفحوائے "مَنْ عَرَفَ فَقَدْ كَلَّ لِسَانُهُ" ماتم زدهٔ کلالت گشته - در تکلم بر خود به بست- و سنبل از عدم بیان تیمارداریش بحال متمسکان عروهٔ وثقای الطافش از غایت ناتابی و پریشانی بر خود پیچان - و شمیم نسیم لطیف عمیمش هر طرف وزان :—

محمد - که ازل تا ابد هرچه هست ‌‌ بآرایش نام او نقش بست
چراغی - که انوار بینش بدوست ‌‌ فروغ همه آفرینش بدوست
صَلَّی اللّٰهُ عَلَیهِ وَسَلَّمَ وَ آلِهِ وَ اَصْحَابِهِ الْمُتَّقِینَ با کمالات - عَلَیْهِم اَلتَّحِیَّات *

بر بهار طبعان گلشن معانی - و بر سرور دانان جوئے همه دانی - اختفا مباد - که این گلچین بوستان سخن هرچند - که استدراک کمال دانائی - و استفهام سخن شنوائی نداشت - اما بطبق اشعار محبان وَاثِقُ الْمَوَدَّةِ وَ صَادِقُ الْمَحَبَّةِ این چند سطور بتسطیر در آورده - در عهد سلطان فیروز جنگ مهاراجه رنجیت سنگه بهادر - که خواقین عظیم الشان و سلاطین معلی مکان - غواشی امتثال وے بر دوش دل گرفته - ازهار مهام عظام سنی و اکرامش در گلشن مینو سواد کن فکان بمفاد "اَلسَّخَاءُ شَجَرَةٌ فِی الْجَنَّةِ" جا گرفته :—

فریدون حشمتے ! جمشید جاهے ‌‌ سکندر شوکتے ! دارا سپاهے
ز عدلش چون رخ خوبان مهوش ‌‌ بیکجا جمع گشته آب و آتش

اُمید از منصفان عقل و دانش آنکه - اگر خار عیوب ازین بستان بملاحظه در آرند - بعین عنایت اغماض نموده - همچو لاله رخ بیفروزند - و بمصداق "اَلْاِنْسَانُ مُرَکَّبٌ مِنَ السَّهْوِ وَ النِّسْیَانِ" بخطاے این کس آهو گیری نفرمایند * اَطْلُبُ التَّوْفِیْقَ مِنَ اللّٰهِ الْمُوَفِّقِ الْمُعِیْنِ - وَ هُوَ الْمُسْتَعَانُ عَلٰی مَا یَقْصُدُوْنَ *

تاریخ : ‌‌ نسخه همچو روضهٔ رضوان ‌‌ زد امر ناته بر صحیفه رقم
بلبل طبع من چو هاتف غیب ‌‌ سال تاریخ گفت باغ ارم[1]

از سوانح آنکه - از اخبار شاهجهان آباد دریافت مقدس گشت - که میرزا اعظم از سلاطین چغتائی نوعے رنجش از حضرت معین الدین

[1] باغ ارم yields the date 1244 A. H.

محمد اکبر ثانی پادشاہ غازی خَلّدَ اللهُ مُلْکَهُ بہم رسانید * بارادۂ سیر دارالسلطنت لاهور از دریاے ستلج عابر شد * حضور والا از ضعف سلطنت سخن رانده - قیام و دوام را بر ذات واجب تعالیٰ بستند * مصر بیلی رام بعرض رسانید که : "چون پروین چغتائی بنات النعش گردید - و از سنگ اندازی این آبگینۂ حصار

آن قدح بشکست - و آن ساقی نماند!

سلاطین والا نسب از جاے بجاے - و از مقامے بمقامے افتادند * چنانچه اخوند این خانه زاد - میرزا اکرم بیگ - که رام داس[1] فدویت نهاد - نیز بخدمتش اکتساب علمی مینماید - از خاندان قاآنی و نواسه زاد جنت مکانی است * اگرچه مردم لاهورش مجعول النسب نامند اما واقعی - که وے همانست" * شخصے از حضار زیب تقریر مصر افزود که : میرزا ثنا برادرش کفش دوزی میکند * میرزا بهوتی دویمی برادرش بمجاوری آستان سید اسحاق گازرونی می نشیند * چون میرزا اکرم باستانی مصر سرافراز است - پس لازم است - که او را نسبت چغتائی باشد" * آرے عبدالکریم پدرش درویش صفت و نیکبخت جهان بوده است - اگرچه مادرش از بطن پرستار ملا صدیق پیش نماز مسجد وزیرخان است - اما در برادران با آقائی علم افراز است * در نطق نفس ناطقه توان گفت * و در علوم سعد الدین اول توان شمرد * سرکار والا فرمودند :—

"سپهر درخشنده چو پنهان شود شبپره بازی گر میدان شود"

از سوانح آنکه : عبدالجبار خان برادر دوست محمد خان عبدالغفار خان پسر خود را به بهانۂ تحصیل علوم انگریزی بصلاح شاه شجاع

[1] The son of Misar Beli Ram.

الملک بطریق مراسلت و تطبیق رائے صاحبان عالیشان از دارالملک کابل روانه - و بملازمت اقدس سرکار والا شرف بار یافته - واصل لودهانه گشت * عبدالغفار خان بعد از چندے اخبار لودهانه را غایهٔ روس وغیره بندو بست جهازات و محاربات و اتحاد دولتین عالیتین و وثوق عهد و پیمان انگریزی را مفصلا پیهم بوالد خود ارسال نمود * عبدالجبار خان آنرا بعینه از نظر امیر دوست محمد خان گذرانیده - او را بر آن آورد - که طرح موانست بسرکار انگریزی انداخته - از شرارت شجاعی فارغ زید * امیر دوست محمد خان نامهٔ مشعر اتحاد و طالب وخشوری از کلان تران جهت ترصیص موالات روانهٔ سرکار انگریزی نموده - بزم کنگایش بریش سفیدان کابلستان آراسته - مستفسر رفاه خواص و عوام - و قیام بنائے اسلام گشته - از سرکار والا داستان مخالفت رانده - حمایت و استظلال بر دولت قاچاریه منحصر گذاشت * کبرسنی از عهد نادر شاهی بحکم مصراع : "پیری و صد عیب - چنین گفته اند" زبان درازی نمود - و صاحبان عالیشان را دشمن دین و ملت محمدی وا نموده - غافل از مضمون اهل تسنن و اهل تشیع - امیر دوست محمد خان را معترض از محبت و وداد انگریزی گشت *

چون باستدعائے دوست محمد خان برنس بهادر - که پایهٔ والایش از لاٹ بهادر نباشد - از صاحبان صدر بسفارت تعین - و بقرار داد مدارج چند - که ملک دوست محمد خان را زیر نگین - و تحایف انگلستان بلکه از تمام هندوستان زمین نیز برایش معین باشد - و کومک برائے اعدائے دولت و دین و بلحاظ خانه واحدی میان دولت دوست محمدی و خالصه جی و انگریزی نوعے تفاوت واقع نشود - وغیره عهود - که برائے پایداری ملک و حکومت یکے از آنها کافی و وافی باشد - تحریر یافت *

چون برنس بهادر وارد پتهاک شد - از روے اخبار دریافت که وخشورے از امیر دوست محمد خان نیز براے استظهاری و پشت پناهی مامور و منسوب طهران گشته * بخود دست و پاچه شده - مصلحت مراجعت از خوف در خود ندیده - برون از شهر کابل اطراق نمود * دوست محمد خان چند روز تجاهل ورزیده - از مهمان پرستی دست بردار و باغواے بخت نگون سار و سربر گشتگی شده - برنس بهادر را - که سرکار والا او را بتواضع در پذیرند - به بیحرمتی بسیار حکم اخراج داد * هر چند هارلن نصاری بحقوق نمک او را ازین معنی مانع آمد - هیچ بگوش بانیوش نیاورده - امیدوار حمایت قاجار گشت *

چون سابقاً نگاشتهٔ کلک وقایع نگار شد که : میرزا اعظم نامی از شاهجهان آباد بعزم گلگشت گلزمین لاهور از دریاے ستلج عبور نمود * آخر بعد از طئ مراحل و قطع منازل در لاهور رسیده - از نابلدی بمسجد وزیرخان حصیر اقامت انداخته * براے اسپ وغیره چوپاے اصطبل معتبری گشت * اِلهی بخش نامی از گروه نعلبندان - که مدتے محبوب و منظور میرزاے اکرم چغتائی بوده - و میرزاے اکرم در حالت تعشق - که عالم بیخودیهاست - کتابے اِلهی بخش نامه در غم هجران و سرور وصال تصنیف نموده - و مناقب خود در آن درج کرده - چنانچه انموذجے از آن درین شگرف نامهٔ اقبال ثبت جریدهٔ اخبار خواهد شد *

از دریوزه گران مسجد دریافت احوال میرزا اعظم نموده - بصلاح همسبقان خود عرضداشت دربار اکرمی ساخت * میرزا اکرم از بعضے اکابر فرش پشمینه گرفته - بالاے دروازهٔ مسجد بر چیده - از حالات چغتائی و واردات میرزائی افسانه ها پیش میرزا اعظم بتقریر شاگردان

فرستاد: و از ملاقات حضور پر نور - و بودن خودش در حویلی میرزا اکرم - و مکانی برائ اسپ و دواب - و تقریب ضیافت نیز نوید گفته - بتحریص و ترغیبش مائل ملازمت خود ساخت * میرزا اعظم جانے تازه در قالب یافته - بیخودانه روانهٔ منزل میرزا گشته از معانقه و مصافحه فرحت اندوخت * میرزا اکرم از غایت دماغ چغتائی جاوس اقبال بر مسند اجلال نموده - بهندی زبان تکلم نمود که: "بهائی اکبر شاه اچهے هیں" *

میرزا اعظم بهر حال میرزا را بچغتائی گرفته - در باب حاضر شدن خود در سرکار بتملق پیش آمد * میرزا بعد از گفتگوی چند در چند او را امیدوار ملازمت حضور کرده - مصر بیلی رام را اعلام داد * مصر بیلی رام از آنجا که طبیعت خاندان نوازی دارد - معروض اقدس ساخت که: "میرزا اعظم از شاهجهان آباد به لاهور رسیده - در منزل میرزا اکرم بیگ چغتائی اطراق نموده - امیدوار عنایات حضور است" * سرکار والا ازین معنی تجاهل نموده - اغماض فرمودند * بالاخره میرزا اعظم را بخدمت والد ماجدم بحویلی رهنمونی نموده - و خود نیز به نشان برادری همقدمی ساخت * والدم نظر بر مراتب خاندان تیموری و قدامت بندگی بآن آستان شاهزاده را اکرام و بضیافت نیز احترام - و از ملاقات حضور انور عز و احتشام افزوده - بخلعت و اسپ و فیل و پنجهزار روپیه زر نقد رخصت معاودت داده - شاد کام گردانید *

و چون الٰهی بخش نامه از طلاقت طبع میرزا نشانے میدهد - بعضے ابیات را بحکم تبرک مرقوم کلک وقایع سلک میگرداند - تا تماشایان را بهجتے - و میرزا منشان را طیبتے افزاید *

در توحید گوید:—

الٰهی بخش توفیقم بخامه   که نویسم الٰهی نامه

در نعت :—

زهے کشاف اسرار حقایق امام الانبیا خیر الخلایق

در قابلیت خود گوید :—

ز صرف و نحو و میزان و معانی تمتع یافتم با خوش بیانی
و ز آن پس از آحادیث و تفاسیر مشرف گشته از حسن تقریر
فروع و فقه خواندم با اصولش گرفتم درس ابواب و فصولش
بیک شب ختم کردم در تراویح کلام الله بااذکار تسابیح
بنظم و نثر چون مشغول گشتم باقصای غائیتش موصول گشتم
ز نسخ و ثلث نستعلیق آمیز پۓ کلکم شد از لفظش گہر ریز
به بلند فطرت من ایزد پاک ذکاۓ طبع داد و فہم و ادراک

در انساب معشوق گوید :—

که در شہر مبارک شہر لاهور بخراطی محله جاۓ مشہور
شریف الذات مردے اشرفش نام بفن نعلبندی مرجع عام
سه فرزندش گرامی چون مه و مہر همه سیمیں تن و زیبا و گلچہر
از آن جمله الٰہی بخش ماهے بملک حسن و خوبی پادشاهے
مه و مہر از رخش یا بنده تابے تعالی الله بخوبی آفتابے
دو ابرویش دو محراب عبادت مقام سجدهٔ اهل سعادت
خیال عارض آن ماه تابان کتان سازد بدلها جامهٔ جان
ز ناف او خرد را بے نشانیست مگر گرداب آب زندگانیست

در نام و نشان خود گوید :—

بدارالسلطنت یعنی که لاهور الٰہی از سوادش چشم بد دور
میان مسجد جامع - که ثانی ندارد - آفرین بر روح بانی
بزرگے نامدارے کامگارے بتدریس علومش کار و بارے

کریم الطبع میرزا اکرمش نام　　محبت ورزئ او شهرهٔ عام
اگرچه بود مشهور از افاضل　　بعام عشق بازی نیز فاضل
ولیکن پاک باز و پاک رو بود　　بهر پاکیزه روئے در گرو بود

در انساب خود گوید :—

منم مرزائی - اکرم بیگ نامم　　چه داند کس - که من اکنون کدامم
جد من حافد جنت مکانیست　　ز نخل گلشن صاحب قرانیست

در وصال خود گوید :—

بآغوشش کشید آں صاحب راز　　نخست در بوسه بازی کرد آغاز
الهی بخش زین حرکت بیآشفت　　محاسن را بدست آوردش و گفت
"موافق جمله گفتارت بکردار　　مخالف شد بکردار تو گفتار"
بگفته - اے پسر! وے نور دیده　　باسرار حقیقت نارسیده
عذارت کعبه سان تابان چو ماه است　　خیال خال از سنگ سیاه است
بود اسرار حق چون در ضمیرم　　چو حاجی بوسه باشد ناگزیرم

مختصر مفید * مرزا اکرم را در ششدر حیرت انداخت - و مرزا اکرم از دستش بچپ و راست دویدن گرفت *

اے بخیال تو! درونها صفاست　　جلوهٔ ذات تو برون از ثناست
چرخ ز دور تو جبین بر زمین　　کلک بچرخ است چو چرخ برین
ماه و قمر جمله بفرمان تست　　کون و مکان جلوهٔ امکان تست
قطرهٔ آبے ز تو یابد صفا　　باز شود موجب حمد و ثنا
جلوهٔ تو شد ز سمک تا سماک　　جلوهٔ ذات تو بود جان پاک
پرتو ذات تو بود سینه سوز　　نور جهان تاب تو اختر فروز
کون و مکان جلوهٔ وحدت ز تست　　پرتو کثرت کسرت ز تست
ذات تو یکتاست بهژده هزار　　دیدهٔ جان باید و دل هوشیار

منزل جان مظهر اسرار تست　　منظر دل روزن دیدار تست
چشم خرد باید و بیدار دل　　تا برسد بر سر اسرار دل
ذکر تو در سینهٔ جانها سرور　　نام تو مشعل کش نور ظهور
چشم تو در رهٔ دل روزنی　　در دل و جان آتش عشق افگنی
پرتو تو دیدهٔ اختر گرفت　　پردهٔ ز اسرار ازل بر گرفت
شمع دل از پرتو جان روشن است　　و ز گل حمد تو زبان گلشن است
ذات تو از نور عیان تافته　　دل ز تو انوار صفا یافته
دل بود از نور حقیقت صفا　　تا بفروغ تو بریزد ضیا
عقل بود صائب و رای کمال　　تا ز ثنای تو گذارد خیال
گر بخیال تو پرد مرغ جان　　افکندش هیبت ذاتت همان
گر بصفات تو شود دل دلیر　　میشود آن قصهٔ روباه و شیر
من ز کجا - و دهن من کجا　　من ز کجا - و سخن من کجا
عشق تو شد پرده بر انداز من　　جلوهٔ ذات تو بود راز من
گوش بر اسرار تو دارد خیال　　هست زبان را سر قیل و قال
ذوق تو شد ذایقهٔ کام جان　　نام تو شد راحت و آرام جان
ذات تو شد جلوهٔ اهل یقین　　خود تومکان‌هستی و هم خود مکین
دیر و حرم منزل اِکرام تست　　قبله و هم کعبه ز احرام تست
نور تو روشن کن دلهای پاک　　جلوه ده عنصر و اَجرام خاک
قبله مشرف ز سجود تو شد　　بود جهانی ز نمود تو شد
بود تو از بود و نمود من است　　سر شهودت ز شهود من است
زیر نگین تو سلیمان چو مور　　گشته بفرمان تو این ماه و مور
چرخ برین در رهٔ تو چرخ زن　　خار براه تو هزاران چمن
ماه و قمر عینک روشن ز تست　　گلشن شد او چو گلخن ز تست

نور تو از نور ازل لمعه زن	نور تو در دل شده آتش فگن
دل شده در راه تو پر جستجو	مانده بوصف دهن از گفتگو

غنچه صفت قفل دهان خاموشی است
در صفتت ورد زبان خاموشیست

مانده قلم در ره تو سر نگون	بهر تو دل غنچه صفت گشته خون
اهل دلان نور صفا از تو اند	مهبط الطاف و عطا بوده اند
تو- بخطا آوریم - عذر پوش	من شده از نفس بجوش و خروش
آتش سوز تو بجان آمده	راز تو از پرده عیان آمده
ذات تو عین است- توئی عین ذات	آمده ذات تو هم عین صفات
شوق تو محمل کش راز نهائی	جلوه ات در آینهٔ دل عیان
نالهٔ شوقم بره آرزو	شد بصدای تو جرس در گلو
همچو جرس گریه زنم زار زار	آبله در دل چو جرس پر فگار
بلبل و گل راز نهان آن سر است	چون گل و بو از بالفان بر است
خالق و مخلوق و جهانیان توئی	مالک روزی ده انسان توئی
آه! مِنَ الهِجرِ وَ اَفکارِهِ	آه! مِنَ الشَّوقِ وَ آثارِهِ
مُلتهبُ القَلبِ بِنارِ الفِراق	مُنسَکِبُ العَینِ مِنَ الاشتِیاق
خوان تو فیضان ده اهل جهان	رزق تو دادی بهزار انس و جان
انجم و اختر ز تو تابنده اند	ماه و قمر از تو درخشنده اند
نور تو پیدا و نهانست و بس	ز مهر همین است و همان است و بس
پرتو أت جلوه ده ماه و مهر	جلوه أت از تحت سمک تا سپهر
در طلبت سینهٔ دل چاک چاک	شور تو از تحت سمک تا سماک
صنعت تو هست برون از حساب	پرتو أت جلوه ده آفتاب
نور تو روشن کن چشمان دل	شور تو آتش زن دامان دل

کوکبهٔ کوکب و اختر ز تست / سر نهان در شب و اختر ز تست
صبح ز فیضان تو شد رو سفید / سرزده خورشید ز چرخ امید

عِشْقُكَ فِی الْقَلْبِ - وَ قَلْبِی لَدَیك

شَوْقُكَ فِی الرُّوحِ - و رُوحِی اِلَیْك

دل بطلب آمد - و جان در طپش / تشنهٔ دیدار تو اَلْعَطَش
جان به تپاک است - دلم چاک چاک / چاک دلم گشته - و جان در تپاک
سوز تو در سینه ام آتش ز نیست / شوق بدلها ز تو برق افگنیست
شور تو داغم نمک آلوده کرد / حال مرا شوق تو فرسود کرد
دیدهٔ حیرت ز تو گردید باز / عمر بسے کوته - و راهت دراز
کوتهی ما بتو آمد گواه / در صفتت گشته زبان عذر خواه
چارهٔ دلهاے و چاره گری / هرچه بیندیشم از آن بر تری
شمس و قمر مهرهٔ غلطان ز تست / گردش این بیضهٔ گردان ز تست
گل بره شوق تو دل دادهٔ / سرو روان پیش تو آزادهٔ
سطح زمین در رهت افتاده وار / چرخ برین پیش تو استاده وار
ماه درخشنده بانوار تست / گردش افلاک بدوار تست
بسط تو گسترده بساط کرم / هست بفیض تو وجود و عدم
کون و مکان ذرهٔ خورشید تست / نور جهان جلوهٔ جاوید تست
نور یقین از تو بود آشکار / سینهٔ جانها زغمت دل فگار
ورد تو صافی ده جانهاے پاک / درد تو انداخته دل در تباک
بر همه فایز شده آلاے تو / شکر شده واجب نعماے تو
نور تو در روز ازل شد عیان / راز تو گردیده عیان و نهان
فیض تو در هر دو جهان زد صلا / راز تو افتاده ز دل برملا

نام تو حرزیست ببازوی جان رمز تو سربست جهان در میان

فیض تو از پرتوهٔ وحدت است خوان تو بر اهل جهان دعوت است

دعوت عام تو بهر خاص و عام فیض تو کرده است هجوم تمام

دیده بدیدار تو دارد طلب چشم دل از شوق تو اندر عجب

پای خیالات ز سودای شوق آبله پای است به صحرای شوق

ذکر تو شد مونس جان حزین ذَاتُكَ سَتَّارُ بِعَيْنِ الْيَقِيْن

چشم بنمناکی دل شعله ریز آه شرر بار دلم صبح خیز

منظر جان مظهر قدرت بود رمز تو با اهل حقیقت بود

کشور دل دایرهٔ خرگاه تست و ز در دل تا به بقا راه تست

ذکر ثنای تو بطامات نیست راز تو گفتن ز کرامات نیست

هرچه رسد از در دل بر زبان هم زره گوش نماند نهان

فیض ز تو یافته عالم تمام داده صلا فضل تو بر خاص و عام

ذات تو گرچه بود اندر خفا لیک بهر پرده بود دلربا

ذوق تو در باطن جان ریخته شوق تو از جان بدل آویخته

از تو جلا یافته آینه ها و ز تو صفا ریخته در سینه ها

جلوه أت از کون و مکان باهر است نور تو از اهل یقین ظاهر است

عشق تو محمل کش سودا بود شوق تو اخگر زن دلها بود

مخزن اسرار دقیقه توئی مظهر انوار حقیقه توئی

قبله نما دل شده - جان در سجود جلوهٔ دیدار تو از جان نمود

هستی ام از جلوهٔ دیدار تست نیستی ام مخبر اسرار تست

کام قلم شد بصحرای شوق در دل من شورش سودای شوق

شعله أت آتش زن دلها شده نقطه أت اسپند سویدا شده

دل ز تو در سوز و گداز آمده سوز تو با قلب بساز آمده

اَنْتَ اِلٰه وَ عَلِیم وَ حَکِیم اَنْتَ رَحِیْم وَ کَرِیْم وَ عَظِیم
اَنْتَ بَصِیْر وَ عَلِیْم وَ نَصِیْر اَنْتَ حَکِیْم وَ قَدِیْر وَ خَبِیْر
مُطَّلِعٌ اَنْتَ بِسِرِّ الْخِفَا مُذْهِبُ الْاَنَام بِعَیْنِ الْعَطَا
باز بیا اکبری! از گفتگوئے سهل گذر کن ز رهٔ آرزوئے
حمد گذاریست - توان تو کے نعت نگاریست - توان تو کے
ساسله بگسل ز خیالات خویش دست بیفشان ز مقالات خویش

ایضاً *

بود شبے پرتوے افروز جای یافت از آن نور فروغ جهان
جلوه کنان ماه به چرخ برین نور چو سیماب به قطع زمین
نور فشان چرخ ز انوار ماه تاب فروغش نه بود در نگاه
سنبل شبرنگ پریشان او دامن صد صبح گریبان او
جعد مسلسل بشب از مشک تر سلک ثریاست بفرقش گهر
ماهٔ جهان تاب بعکس افگنی صبح گرفت از شب او روشنی
روضهٔ گردون پر از انوار شد جعفری چرخ سمن زار شد
نور عیان گشته ز موج حباب شد در دیوار زمن نقره تاب
ماه جهانتاب فروریخت نور نورِ خدا داد درخش ظهور
چرخ که در نورفشانی شده موج رَوان کهکشانی شده
انجم رخشنده بشبکوکیش مهر درخشنده بمملوکیش
گل کن افسرده دلان حزین دیده فروز دل هر دور بین
خوشهٔ پروین بسر او نثار خون بدل نافه مشک تتار
سلک ثریاست در آویز او معنی « وَ الَّیْلِ » بود مو بمو
چشم ستاره پۓ چشمک زنی کرمک شبتاب بدستک زنی
دیدهٔ انجم شده نظاره بند یافت صفا منیر چرخ بلند

پرتوهٔ اش نورفشان جهان   یافت ازو جلوهٔ زمین و زمان

گشت سوادش دل و جانرا صفا   گست بیاضش همه ظلمت زدا

عنبرشب در دل جان نافه ریز   گشته ز گیسو چو بتان مشک بیز

جلوهٔ مه دیدهٔ اختر به بست   گیسوءِ شب قیمت عنبر شکست

مطلع انوار بود ذره اش   مرکز ادوار بود شمسه اش

عنبر تر مانده به پیشش خجل   صید بدام شب او مرغ دل

نور ده دیدهٔ بینندگان   پرتوه افزاءِ دل مردمان

سنبل تر گشته ازو تار تار   خرمن اختر بشبش خوشه دار

عقد لآلی است ز انجم برو   گشته نهان راز عیان اندرو

نور قمر دیده فروز دلست   داده نشانی ز رموز "اَلَسْت"

جَلْوَةُ الاَفْلَاكِ بِفَوْقِ الْعُلَا   جَلْوَةُ الاَرْضِينِ بِنُورِ السَّمَا

مُنْجَلِی اَلْعَيْشِ بِاَنْوَارِهِ   مُشْرِحُ الصَّدْرِ بِاَسْرَارِهِ

جلوهٔ حق سر عیانش بود   نور خدا راز نهانش بود

رُوحُ الاَرْوَاحِ بِاَذْوَاقِهِ   رَاحَةُ الاَجْسَامِ بِاَشْوَاقِهِ

بسکه بهار چمن آراست شد   گلشن و بستان همه سیراب شد

نرگس طناز بود نیم خواب   سنبل تر مانده بصد پیچ و تاب

زمزمهٔ زن بلبل مستانه شد   و ز گل تر گردش پیمانه شد

سرو روان براب جو چون علم   با گل تر مانده قدم با قدم

سبزهٔ نورش بچمن شیرخوار   آب روان حلقه زن جویبار

سرو روانان بچمن در خرام   سنبل تر از پیءِ دل بسته دام

برده ز دل صبر گل یاسمن   بلبل و گل نغمه سرا در چمن

هودج گل بسته بدوش صبا   شبنم تر برده ز گوهر بها

دایرهٔ ماه فلک را بچنگ   فیض هوا دادهٔ گل رنگ رنگ

عرعر و شمشاد سرافراز شد — دیدهٔ نرگس ز هوا باز شد
سنبل تر طرهٔ پیمان گل — شبنم تر ریزهٔ دامان گل
بر لب جو سرو خرامان بناز — غنچهٔ گلشن شده خندان بناز
سوسن آزاد سیه پوش شد — فاخته با سرو هم آغوش شد
موج هوا شبنم تر ریخته — بر سر هر برگ گوهر ریخته
آب روان مست خرامان سرو — کبک دری دست بدامان سرو
ساغر گل موج زن انبساط — باد صبا چیده بگلشن نشاط
آب گل افزوده ز ابر بهار — نغمه سرا فاختهٔ خاکسار
موج روان بر گل تر آبریز — شد بچمن باد صبا مشک بیز
رنگ چمن رونق دیگر گرفت — نازکی بزم گل از سر گرفت
از نم قطرات قبای چکن — کرده بر هر گل تر در چمن
هر گل تر را بلب آبگیر — نامیه از شبنم تر داده شیر
سرو صنوبر بخرام عجیب — شد بچمن دلکش و مردم فریب
باد صبا شد بچمن نغمه زن — سرو چو طنبور و رباب از سمن
لاله و گل رشک ده مهر و ماه — داشته بر تارک سر کجکلاه
بلبل مستانه بجوش و خروش — خضر صفت سبزتر و سبز پوش
یلمق لعلین شده گل را ببر — تاج نهادند خروسان بسر
سبزهٔ تر فرش ببزم چمن — و ز گل نسرین همه آن انجمن
باد بهاری بچمن مشکبار — گوهر تر ریخته ابر بهار
قطره شبنم ز سحر چون چکید — غنچه دهن را بگل تر مکید
من شده سرمست مئ شوق حق — یافته در باطن جان ذوق حق
چشم فرو بسته و بیدار دل — یافت بخود جلوهٔ دیدار دل
ظاهر من جلوهٔ نور آمده — باطن من عین ظهور آمده

ذات خدا گشت صفات دلم　پرتوهٔ حق شده ذات دلم
آینهٔ دل پر از انوار حق　دل شده آگاه ز اسرار حق
سر من از سر خدا دور نیست　پرتوی بیجلوه و بینور نیست
جلوهٔ حق در دل انسان بود　شمع رخش مهر درخشان بود
همچو دم از خویش در آنجلوه گاه　بر سر اسرار فتادم نگاه
مظهر فیضان دل من ساختند　عرش برین منزل من ساختند
جلوهٔ حق بود در آنجا عیان　محو دلم گشت ز راز نهان
شوق بجان مائل دیوانگی　شمع دلم مانده بپروانگی
آتش عشق آمد - جانم بسوخت　نایرهٔ شوق روانم بسوخت
بیخبری جلوهٔ حق باز داد　کرد ز خود بیخودم - و راز داد
قطره بدریا در نایاب شد　ذرهٔ خورشید جهان تاب شد
من شدم از جلوهٔ او عین ذات　قطره بپیوست بآب حیات
باده شدم - ساغر و ساقی شدم　فانی حق گشتم - و باقی شدم
نور وجودم همه انوار فیض　سر وجودم شده اسرار فیض
مالک و مملوک و رئیس خودم　نامه و هم نامه نویس خودم
بسکه دلم جلوهٔ وحدت گرفت　کثرتِ من کثرتِ کثرت گرفت
گفتگوی فرقت و وصل از کجاست　فرق کجا در تو و ذات خداست
مظهر حق جلوهٔ دیدار من　سر خدا پرتو اسرار من
دل شده بیدار ز خواب و خیال　گشت ز تمثال تصور مثال
جلوهٔ حق دیدهٔ جانم فروخت　پرتوهٔ دل شمع روانم فروخت
پردهٔ اسرار بر انداختند　مست می روز ازل ساختند
مهر فرو بسته بعرش برین　کآن نبود پایهٔ رُوحُ الْاَمِین
بوده در آن جای عزیزان حق　روح روان همه مردان حق

اِنَّ قَنَادِیْلَ عَلیٰ عَرْشِه — فَاخْلَعْ نَعْلَیْکَ عَلیٰ فَرْشِه
فَاکْنَه النُور بِاَشْجَارِه — اَلْاَغْصَانِ بِاَثْمَارِه
سعدیٔ شیراز در آن خوابگاه — مهد نشین بود بلطف اِله
خسروے دهلی به نیائش گری — خواسته از داور خود داوری
بود نظامی به نظام سخن — اَکْرَمَهُ اللّهُ عَطَاءً حَسَن
کرده ز الطاف بحالم گذر — برسر من از ره رافت گذر
چشم کشودند بحال دلم — جمله شنیدند ملال دلم
من شده بیهوش در آن جایگاه — عرش برین گشت مرا پایگاه
جلوهٔ او گشته - گذ شتم ز خود — صنع خدا گشتم - و رفتم ز خود
گرد کدورت ز دل انگیختند — نور صفا در دل من ریختند
دیدهٔ دل بود باسرار باز — من بزبان مانده ز گفتار باز
انجمنی بود چو دارالسلام — بلبل شیراز نوا داده عام
نغمه زنان طوطیٔ هندوستان — برنگهے رشک ده بوستان
دل شده از خویش فراموش من — جلوهٔ او برد ز من هوش من
چون ز ره قدس نمودم عبور — محو دلم مانده بنور ظهور
من شده بیدار از آن خواب خوش — دیدهٔ دل وا شده از جلوه اش
چشم کشادند - که بنگر بهوش — جلوهٔ حق دیدن و ماندن خموش
داد فلک مطلع انوار صبح — جلوه ده فیض شد اسرار صبح
من شده چون ذره برقص نشاط — خنده زنان همچو گل از انبساط
لیک به تعبیر خیالات خویش — برسر من حالت حالات خویش
گه بخیالات و به تدبیر دل — گاه باندیشهٔ تعبیر دل
گاه بشارت طلب از عز و جاه — گاه سوئے مقصد دل برده راه
گه دل من سوئے شه قدردان — بهر قدمبوس گهے جان روان

ناگه ز درگاه خدیو بلند — دادستان دل هر دردمند
آمد سرهنگ که: "بردار گام — شو سوی درگاه فلک احتشام
شاهجهان چون بتو یاد آور است — منزلت از چرخ برین برتر است"
برزده دامن پی پابوس شاه — گام زن شوق دلم شد براه
از در اول چو گزیدم به پیش — عرش برین دیدم و رفتم ز خویش
برسر هر گام نهادم جبین — سربلفک بردم و پا بر زمین
هر طرفش مظهر انوار بود — شوق بدل رهبر اسرار بود
چون بگذشتم ز در دویمین — نور خدا بود بِعَیْنِ الْیَقِیْن
چرخ ازو بود کمی پایهٔ — نور خدا بود ازو سایهٔ
چون شدم از سویم و چارم فراز — گشت در مقصد و امید باز
باغ حضوری - که بود دل فزا — روح و روان و دل و جان را صفا
بود ز شه زیب و طراوت پذیر — هر گل تر گشته نضارت پذیر
سایهٔ حق دیدم و نوری شدم — چاک زن جیب صبوری شدم
منظر اعطاف مرا ساختند — مورد الطاف مرا ساختند
چون ز سخندانی من شد سخن — گفت خداوند زمین و زمن
"کای تو! به سر آمدهٔ بس دلفریب — وز تو سخن یافته صد فر و زیب
آنچه عیان شد - به تو سرنهان — و آنچهٔ نهان شد - بدل تو عیان
بر تو فضیلت ز هنرمندیست — عین عنایات خداوندیست
فضل به هر یک ز کجا داده اند — آنچه ترا دوش فراداده اند
سال نود و سه چو رقم کردهٔ — بر همه نثار کرم کردهٔ
نشر ز تاریخ - که کردی رقم — نشرهٔ روح است بفیض قدم
خسرو و سعدی و نظامی ترا — فیض ازل داده بلطف خدا
طیبهٔ ارواح همه شاعران — شایق نظم اند بکوهان دهان"

من شده بیهوش ازین گفتگو — دل شد از خویش که این رمز گو
شب بمن آن روز - که گشته عیان — کرده حسّان شاه بـر درس بیان
عقل بیاید - که عجب چیست این — شاه که..............کیست این
صافی دل جلوهٔ آینه اش — مخزن اسرار صفا سینه اش
«گر بتو این راز عیان کرده است — در تو بسی رمز نهان کرده است
ذره که؟ و جلوهٔ خورشید که؟ — قطره چه؟ و ابر گهربار چه؟
هست صفا منزلت پایه اش — چرخ برین است کمین سایه اش
تو چه شدی گم ز ره فهم و هوش — عقل مرا نام! بمن دار گوش!
گر بتو تلقین ازل ساختند — دار به نواز علم سر افراختند
محض بیک امر ترا داده اند — در تو بسی سر صفا داده اند
تو بکنی جمله رقم حال شاه — در قلم آری همه احوال شاه
و ز تو پذیرد همه آئین او — هم بنویسی تو ره دین او
از تو سخن چون بفروزد چو ماه — طبع چنین باشد و آن داد شاه
خورد بود عمر تو گرچه بسی — لیک چنین کار نیارد کسی
این همه از تست و رساهاۓ تست — منزلت اوج سخن جاۓ تست
پانزده سالی نه نگارد چنین — این همه از دست تو آید چنین
دست مریز و بسخن یار باش — گرم تر از شعله بگفتار باش
چون بتو گفته است خدیو جهان — این همه آنست - که کردم بیان
من شده رخصت ز شه داد ده — طبع ز شه در دل من یاد ده
آمدم از خویش - و بهوش آمدم — و ز سخن شاه بجوش آمدم
نعره زنان دل بخیالات شوق — درد بمن گشته مقالات شوق
کلک روان گشته نگون سر از آن — حفظ ادب داشت ز شاهجهان
یاری طبع است بـداد سخن — کلک فروشد بسواد سخن
شاهد هر حرف بصید خیال — نکته بود از پۓ عین الکمال

«باز شو ای اکبری! از گفتگو   باش چو نئی دم کش و دم در گلو
نوحه زن خاطر افگار باش   منتظر جلوهٔ دیدار باش
لب ز فغان بند - و مشو نعره زن   باش بدل ملتهب و شعله زن
نور یقین جلوهٔ دادار بین   محو شو - و پرتو اسرار بین
باش بدل در غم جانان فدا   دست ز دامان تعلق رها

جلوهٔ اسرار خداوند پاک   پرتو افزا ز سمک تا سماک
قدرت او نور یقین را فروغ   جلوهٔ او پرتو دین را فروغ
هر چه ز امکان حقیقت بود   نور ده ندرت قدرت بود
گرمتر از شعله سخن کن بیان...   جلوهٔ او نور الوهیت است...
موی شو و نکتهٔ باریک گو   نور شو و فرقت تاریک گو
طبع چو بسمل بطپیدن گرفت   اشک روان گشت و دویدن گرفت
آه برآمد ز دل سوزناک   دامن جان پاره شد و چاک چاک
آتش غم شورش خاطر فزود   خار الم ریش بباطن نمود
مرهم ناسور دلم شد سخن   دل بطپش - آتش دل شعله زن
جوش محبت بدلم گرم خیز   پنبه بناسور دلم شعله ریز
خامه شکستم به نگار سخن   تا شده ام لایق کار سخن
شورش من گشت نمک ریز دل   سوزش من شعله بر انگیز دل
دل بطپش مانده و جان شعله زن   آتش دل در قلم آتش فگن
مرغ دلم شهپر اوج خیال   نغمه زن از پردهٔ هر قیل و قال
برگ زبانم شور آلود عشق   زخم دلم شد نمک آلود عشق
شوق ازل مانده بدمسازیم   عشق ابد گشته بهم سازیم
خامه بود رگ زن شوق دلم   طبع بود نشتر ذوق دلم

دل بخیالات و سخن بندی است — خاطر رنگین بچمن بندی است
میکنم آغاز ظفر نامه را — گردش افلاک دهم خامه را
گاه بدرجات سماوی روم — گاه بدرکات اراضی روم
گه بباده نغمه سرائی کنم — گه بصفا زنگ زدائی کنم
صید کنم نکته بدام خیال — میرمم از خویش چو چشم غزال
بلبلم - و نغمه سرا میشوم — گلبنم - و باد صبا میشوم
شعله فشان کلک ز بال قلم — بال سمندر شده بال قلم
موی قلم مانده بنقش و نگار — همچو سپند است دلم بیقرار
نام کجک سنگه ظفرمند را — صاحب اقبال و هنرمند را
گوهر اکلیل نمایم بیان — اختر اقبال تو پورش بدان
گشته بمضمون فعال دلم — شد بخیالات حلال دلم
بس کنم - و مهر زنم بر دهان — حال شهنشاه نمایم بیان
طبع بجوش است و دلم پر خروش — طبع خروشنده و خاطر بجوش
طبع برفتار نیایش گری — خامه خرامنده چو کبک دری
اکبری از دل ندهی راز خویش — به که فراموش کنی ساز خویش
طبع سخن دان و دل نکته ریز — بحر دل از موج سخن موج خیز
زمزمه زن باش بگفتار دل — جلوه ده از پرتو اسرار دل
نغمه زن از پردهٔ حالات فتح — ساز بیان راز مقالات فتح
خامه چو پرکار بگرد سری — طبع ز هر نکته پئی دلبری
جوش دلم نیست ز سیماب کم — سوز جگر سینه گداز دلم
نبض قلم چون رگ ابر بهار — شوق بدل گرم تر از روزگار

خامه چو نیسان شده گوهر فشان — گشت روانم صدف بحر و کان
کلک بر گردش چو فلک چرخ زن — شعلهٔ دل در فلک آتش فگن
دل شده خون و شده شنجرف — گشت سویدا نقط آن حرف
اشک مسلسل شده شیرازه اش — غنچهٔ دلهاست گل تازه اش
گشت سر نامهٔ او مدّ آن — همچو آرم صفحهٔ او جلوه گاه
هر طرفش معنی زیبا بود — صبر بیغما بر دلها بود
هر گل او دیده بر افروز جان — هر سخنش چون رخ زیبا ز جان
اکبریا! طول سخن تا کجا — همچو صدف باز دهن تا کجا
در صفت پادشهٔ دلنواز — هرچه ضروریست بدان شغل ساز
اے قلم! اکنون بادب پا گذار — نیست مقامے که شوی خیره وار
دار نگون فرق براه نیاز — کوتهی عقل و خیال دراز
طبع شرر ریز تو اندر کمین — پاۓ تو چوبین و رهت آتشین
نیست مکانے که درازی کنی — همچو فلک شعبده بازی کنی
بر سر مقصود گذر کن بهوش — چون خم می طبع تو تا کے بجوش
شاه جهاندار فلک اقتدار — خسرو جم حشمت والا تبار
پادشه زیب ده کُنْ فَکان — ناصیه افروز زمین و زمان
داد ده خلق بلطف تمام — پادشه نامور خاص و عام
تاجور کشور پنجاب و سند — باج طلب از همه شاهان هند
شمعهٔ خورشید ازو فیضهٔ — اختر شب تاب ازو فیضهٔ
قافله سالار شهان زمن — مورد احسان شهٔ ذوالمنن
نقش نگین فیض ازو یافته — رایت اقبال برافراخته
نور ده جبهٔ اجلال بخت — پادشهٔ مملکت زیب و تخت
نام ازو یافته نقش تمام — سکه ازو یافته اجراۓ عام

گردش افلاک بدوار اوست | نور قمر پرتو انوار اوست
رتبه ازو چرخ برین یافته | جلوه ازو نطع زمین یافته
تیغ زن و صفدر و فیروز جنگ | شاهجهان راجه رنجیت سنگه
عنصر و اجرام باضداد اوست | معدلت و جود ز ایجاد اوست
مظهر اسرار خداوند پاک | مورد انوار خداوند پاک
کشور دل کرده مسخر بجود | طایر اقبال ازو در صعود
گره کشاے دل پژمردگان | تازه کن خاطر افسردگان
مرهم هر زخم بدلخستگی | با همه دل بسته بوارستگی
چتر بیسایهٔ او سایه دار | بلکه سرش سایهٔ شهریار
مروحهٔ طاؤسی او دلفریب | بلکه سراپا شده پر فر و زیب
ابلق ایام بدو گشته رام | شهسوارے که قضایش لجام
اختر و ماهتاب بشب گردیش | زال تهمتن شده از مردیش
چرخ برین کمتر درگاه او | دم بگلو مانده ز تیغش عدو
غنچهٔ دل گشته ازو خنده زن | قامت او سرو - رخ او سمن

ختم شد

INDEX.

ن

,,	261	,,	7,	read سوفار for سونار *
,,	,,	,,	15,	,, تکرار for نکرار *
,,	,,	,,	23,	,, درخت for بروخت
,,	262	,,	16,	,, مذهبیان for مسیحان
,,	265	,,	7,	نشهٔ for نشاء would be a better reading.
,,	,,	,,	8,	read باتهام for بآنهام *
,,	266	,,	3,	,, یافت for نافت *
,,	269	,,	2,	,, حجلهٔ مشرق مستعد آراستگی *
,,	276	,,	8,	,, سیه for سینه *
,,	278	,,	7,	,, مانند for ماند *
,,	,,	,,	15,	,, ناظورش for ناطورس *
,,	280	,,	11,	,, اختیار for اختیا *
,,	282	,,	11,	The words after زخارف are not clear.
,,	283	,,	3,	read عاطفت for عاطنت *
,,	287	,,	17,	,, الموفق for الموفیق *
,,	290	,,	6,	,, پرستی for یرستی *
,,	291	,,	14,	,, فرمودند for فرموند *
,,	293	,,	5,	,, کدامم for کدام *
,,	,,	,,	16,	the words اے بخیال تو are in fact the beginning of the long dedicatory poem which was obviously intended by the author to accompany the MS. of ظفر نامه at the time of its presentation to the Maharaja.
,,	294	,,	23,	read شداد for شداو *
,,	295	,,	4,	,, صفقت for صفقت *
,,	,,	,,	10,	,, نهان for نهانی *
,,	,,	,,	13,	the second hemistich is corrupt.
,,	296	,,	8,	read فرسوده for فرسود *
,,	297	,	2,	,, برتوے for برتوهٔ *
,,	,,	,,	21,	,, گام for کام *
,,	298	,,	3,	,, الاثام for الانام *
,,	,,	,,	12.	,, سلک for سلگ *
,,	,,	,,	23,	,, منبر for منیر *
,,	299	,,	2,	,, گشت for گست *
,,	304	,,	9,	the second hemistich is not clear.

Page ,, line 28, read مستخلص for مسخلص *
,, 150 ,, 12, ,, مستظهر for مستظر *
,, 155 ,, 17, ,, جلالِه for جلالَه *
,, ,, ,, 22, is not clear to me.
Page 156 line 6, read قدح for قد *
,, ,, omit - after فرو *
,, 162 line 18, read قیمان for قیرمات *
,, 169 ,, 12, ,, نشست for نشت *
,, 179 ,, 7, omit بر after خطه *
,, 187 ,, 2, on the margin, read 1829 for 1830 A. D.
,, 190 ,, 2, ,, ,, ,, 1830 for 1831 A. D.
,, 192 ,, 2, ,, ,, ,, 1831 for 1832 A. D.
,, 197 ,, 23, read ساخته for شاخته *
,, 201 ,, 21, ,, مسئله for مساله *
,, 202 ,, 9, ,, محمد for محعد *
,, ,, ,, 11, omit ما after آنکه *
,, 204 ,, 22, read نظر for نطر *
,, 210 ,, 1, ,, مخملین for مخلمین *
,, 213 ,, 22, omit the second چون *
,, 216 ,, 8, read درهم for درم *
,, 218 ,, 3, ,, حور for مور *
,, ,, ,, 4, ,, گرفتند for گرفتد *
,, ,, ,, 19, ,, مروحه جنبانی for مروجهٔ حسانی *
,, 224 ,, 13, ,, نمودند for نموندد *
,, 230 ,, 1, ,, افزوده for افزده *
,, 235 ,, 3, ,, بوالهوسان for بلهوسان *
,, 237 ,, 9, ,, وقت for وفت *
,, 238 ,, 16, ,, عنقاے for عقاے *
,, 240 ,, 6, ,, بهبود for بهود *
,, 249 ,, 1, ,, آگاه راز for گاه را از *
,, 253 ,, 10, ,, نصرت for فصرت *
,, 226 ,, 2, ,, انئ for انی *
,, 259 ,, 13, I suggest حقیقت دان for حقیقتان *
,, 260 ,, 10, read یاسمین for سمین *
,, 260 ,, 22, ,, بخش for بحش *

Page 73 line 15,	read	وابستگانش for	وابستگاتش *
,, 84 ,, 16,	,,	تا before	راه *
,, 85 ,, 15,	,,	عمله for	علمه *
,, 89 ,, 7,	,,	وگرنه for	و اگرنه *
,, 92 ,, 4,	,,	در این for	این در *
,, 92 ,, 19,	,,	صورتے for	صوتے *
,, 93 ,, 4,	,,	فضائے for	فضلاے *
,, 93 ,, 11,	,,	بهرهٔ ور for	بهرور *
,, 95 ,, 10,	,,	بگوے for	بگو *
,, 102 ,, 2,	,,	دوست میبرد هرجا که خاطرخواه اوست after	انگنده
,, 102 ,, 15,	,,	هر یک for	هر ایک *
,, 106 ,, 11,	,,	مومن خان for	موئمن خان *
,, 106 ,, 15,	,,	بر نواختند for	پر نواختند *
,, 110 ,, 20,	,,	مکانیبش for	مکاتبش *
,, 111 ,, 15,	,,	ضعفا for	ضعقا *
,, 113 ,, 3,	,,	بنواز for	بنوار *
,, 113 ,, 17,	,,	پرسش for	پرش *
,, 114 ,, 17,	,,	دار الحدثان for	در الحدثان *
,, 118 ,, 7,		This stands for the fort of Attock on the banks of the Indus. Attak Banaras also occurs in Abul-fazl's *Akbarnama.* The fort of Attock was built by Akbar who gave "it the name of Attak-Banaras in contradistinction to that of Katak-Banaras, the chief fort at the other extremity of his empire." P. 260. Gazetteer Rawalpindi District, 1893-4.	
,, 118 ,, 14,	read	وَ لَو for	و الو *
,, 120 ,, 3,	,,	کهرک سنگه for	گهرک سنگه *
,, 124 ,, 23,	,,	موثوقة for	مسموقة *
,, 126 ,, 19,	,,	مکان for	مگان *
,, 135 ,, 21,	,,	مقرر for	مقرهٔ *
,, 136 ,, 7,	,,	فرو for	فرد *
,, 144 ,, 10,	,,	ساعد for	صاعد *
,, 149 ,, 6,	,,	مشعر for	مقصر *
,, ,, ,, 11,	,,	مقرر for	مکرر *

LIST OF
CORRECTIONS AND ADDITIONS.

Page 5	line 18	read	آرائیها for آرئیها *
,, ,,	,,	,,	ناصیۀ for ناصۀ *
,, 15	,, ,,	,,	دلبستگی for دلبسگی *
,, 18	,, 1		The title of Ansari used after the names of the members of the Faqir family is misleading. The family really descends from the Sayyads of Bokhara. The title of Ansari was given to the family under somewhat peculiar circumstances. It so happened that Ghulam Muhyi'ud Din, the father of Faqir 'Azizu'd-Din lost his father during his infancy and was adopted by 'Abdullah Ansari, a well-known physician of Lahore, and when the boy had grown up he was also married in the same family. Hence the family of Faqir 'Azizu'd-Din became known as Ansari after the title of the family of his adoptive father. (See also pp. 294—95 of "Chiefs of Note in the Panjab," Vol I.)
,, 24	,, 16	read	اسیران for سیران *
,, 27	,, 9,	omit	- after خرد *
,, 30	,, 7,	read	بخشش نور افزاے for بجنس اداے *
,, 41	,, 17,	,,	دیواسنگه for دیوان‌سنگه *
,, 49	,, 4,	,,	بلازمت for بلاذمت *
,, 53	,, 15,	,,	إستعداداً از for الستعداد *
,, 55	,, 20,	,,	خود before گردید *
,, 56	,, 16,	,,	بطاب for بطب *
,, 59	,, 22,	,,	آسائشها for اشایشا *
, 61	,, 10,	,,	نشستند for نشیند *
,. 65	,, 10,	,,	نما after نشو و *
,, 71	,, 7,	,,	حق for حقق *
,, 71	,, 9,	,,	به تمامی for بتامی *
,, 72	,, 21,	,,	بزور for برور *
,, 72	,, 23,	,,	بهوانی داس for بهوانی *

P. 115. سنگھاں Plural of Singh (Sikh).

P. 116. ھاڑ The name of the third Hindu month (آساڑھ)

P. 119. بیدی A sub-caste of the Hindus. Nanak, the founder of the Sikh religion belogned to this sub-caste, hence the members of this subcaste are held in esteem by the Sikhs.

P. 134. ھولی The great Hindu festival held at the approach of the vernal equinox.

P. 140, اُچکّہ A swindler.

P. 148. مائی Literally mother—used as a term of respect for elderly ladies.

P. 181. ماتا Small-pox.

P. 242. اویتا بیلہ Hindi form of Avitabile.—an Italian Officer in the service of Ranjit Singh.

P. 300. اچکن A tight fitting long coat.

P. 33. سردار کنہیہ The head of the Kanhaya confederacy of the Sikhs. The confederacy derives its name from the village Kanah (near Lahore) the native place of its leader Jai Singh.

P. 34. کمپوی Hindi form of Camp.

P. 37. لوئی نامہ I have not been able to understand the word (لوئی) : nor do I venture to guess the subject matter of the work entitled لوئی نامہ.

P. 39. رانی A Hindu queen or princess.

P. 40. کنور A Hindu prince.

P. 55, سورھنگ A tunnel or mine.

P. 58. کمیدان Hindi form of Commandant.

P. 67. شاستری One skilled in Hindu law or religious books.

P. 71. پانڈوان The celebrated Pandav princes of the Hindu Epic, Mahabharat.

P. 74. تہانہ A police station, a guard.

P. 78. کلنل لونی Colonel Ochterlony.

P. 80. سری پنیڈی جی In the dialect of the district of Kangra پنڈی means a statue or an idol. Here it denotes the Pindi Shrine, inside the fort of Kangra.

P. 80. سری جوالا جی The Shrine of Jwala Mukhi built over an inflammable spring. It still draws together large number of Hindu pilgrims.

P. 99. تیرتھ A Hindi term meaning holy places along the course of sacred streams. Pilgrimage.

P. 100. توانہ The name of a warlike tribe living in Shahpur District. The Tiwanas are handsome and manly in appearance. Ranjit Singh had several troops of Tiwana horse in his regular service in addition to the contingents supplied by the Tiwana chiefs.

P. 101. ساون—the name of the fourth Hindu month.

P. 114. دھور کوٹ Redoubt.

GLOSSARY
OF
Non-Persian Words and Expressions.

P. 4. بھنگیاں Plural of بھنگی The members of the Bhangi confederacy of the Sikhs. It was once a powerful confederacy and its members held possession of the important cities of Lahore, Amritsar and Gujrat. The founders of this *misl* (confederacy) were much addicted to the use of *Bhang*—an intoxicating drug whence they were denominated as *Bhangis.*

P. 4. داؤد پوترہ The name of the race or tribe to which also belong the ruling family of Bahawalpur State.

P. 8. چٹھہ The Chathas were a powerful Mohammadan tribe who had established their ascendancy round about Wazirabad on both sides of the river Chenab, during the decaying power of the Moghals. They carried on an unceasing and bitter struggle against the Sikh ascendancy till their final overthrow by Ranjit Singh in 1799. *Vide* Gujranwala Gazetteer 1893-94.

P. 13. سہجوکوچ I have not been able to understand this.

P: 18. بھیہ Literally brother or comrade. It denotes attendants-in-chief or those servants who belonged to the Maharaja's retinue and were employed for carrying special messages of the Maharaja.

P. 20. بیساکھی The Hindu seasonal festival held on the 1st day of the month of Bisakh. This generally falls about the middle of April.

P. 27. سری هر مندل جی Refers to the Sikh Shrine at Amritsar.

P. 33. نکیاں Plural of Naka. The Naka confederacy of the Sikhs derives its name from the Naka country between Lahore and Gogera, in the Montgomery District (Panjab).

the errata. To facilitate the task of the reader I have also added at the end of the text, a short glossary of non-Persian words and expressions used by the author in the book.

In conclusion I have to express my sincerest thanks to A. C. Woolner, Esqr., M.A., C.I.E., Dean of University Instruction, at whose kind suggestion the work was undertaken and on whose recommendation the University of the Panjab was pleased to sanction a generous grant to meet all the expenses connected with the publication of the book. I am also indebted to Professor Mohammad Shafi of the Oriental College and to my colleague, Qazi Fazl-i-Haq, for making various useful suggestions during the progress of the work and to Professor K. M. Maitra of the Dyal Singh College, for the pains he took in reading the final proofs of the whole book. I have had to make frequent references to the Records of the Sikh Government which are preserved at the Secretariat offices of the Panjab Government. For the facilities I have enjoyed in consulting these valuable documents my obligations are due to Professor H. L. O. Garrett, the official Keeper of the Records.

LAHORE:
February, 1927.

SITA RAM KOHLI

while his poetical compositions remind one of Faizi and Saib. He always speaks of the brothers Abul Fazl and Faizi with great respect. It may be that in adopting *Akbari* as his pen-name, our youthful author aspired to the same position at the Court of Ranjit Singh as the brothers Abul Fazl and Faizi occupied in the Darbar of Akbar. There is much to be said for this view. His *Zafar Nama* shows that in his estimation, his royal master had much in common with the Great Mughal. He particularly draws attention to the facts that Ranjit Singh was very tolerant in his religious views, that he loved to confer posts of trust and responsibility upon Hindus, Sikhs and Mussalmans alike, and that in his harem he had two Muslim wives, one of whom was, as the author tells us, married to the Maharaja in accordance with regular orthodox rites. It need hardly be pointed out that these are all characteristics which are prominently associated with the name and personality of Akbar. Whatever his motives in the choice of his pen-name there is no doubt that he tried to follow the style of Abul Fazl's *Akbar-Nama*.

Diwan Amar Nath's poetical compositions are imbued with the spirit of mysticism of the Sufis. Like the Sufi poets he seems to revel in pantheism. There runs through these writings a musical note which at once reminds one of the sweet and smooth modulations of the songs of Sufi poets. Like the Sufis again the Diwan speaks of himself as being tolerant and an admirer of catholicism in religion. He says :—

مرا که گرفتار صلح کلم ـ اجازت تعصب نداده اند ـ گردن تسلیم پیش هر
گروهے انداخته ـ حلاوت خود را از میان میبرم * (Vide p. 148)

Before I bring this introduction to a close I crave the indulgence of my readers for the mistakes which have crept into the book. I have to admit that the proof reading might have been more carefully done : this was mine and not my publisher's fault. Owing to want of practice in reading the proofs in Persian, some misprints in the text were, unfortunately, left undetected by me. I have mentioned these in

had it not been for the fact that the story is intertwined with historical account of certain important events and its absence from the text would have disturbed their chronological sequence in the narrative. We have, however, omitted certain passages which we considered to be particularly objectionable. Part IV, is a long dedicatory poem extending over the last fifteen pages of the book.

As regards the preparation of the text we have not seen our way to stick to one manuscript exclusively. The words which seemed most appropriate to us have been retained in the text, the variants in the other texts having been given in the foot-notes where necessary. The reader will notice a few lacunæ in the body of the text particularly in the poetical passages. It is unfortunate that these gaps were never filled up by the author.

In a few cases where a word was not quite legible or was otherwise doubtful we have given our own rendering of it within brackets. For the convenience of the reader we have taken the liberty to re-arrange the text in the form of paragraphs. At the same time we have, as far as possible, punctuated the text by the addition of such diacritical marks as the signs of interjection, interrogation, and the inverted commas to denote the direct parts of speech. The *izāfat* or the sign of possessive case could not be used as they were not available in Lahore.

Style of the author.

The *Zafar Nama* as well as the poetical compositions of Diwan Amar Nath bear testimony to the full development and diversity of his literary powers. He had read widely at a comparatively young age and his writings show an easy familiarity with the rich stores of classical literature in the Persian language. He also quotes freely from the Quran and the Hadis. In prose he seems to imitate the style of Abul Fazl,

revised or touched up by him before his own fair copy was made for him. This is one reason why we have given it precedence over MS. B, although in point of time the latter was copied at least a year earlier than the other.

The manuscript C, is incomplete in as much as it ends with the year Sambat 1884 (1827—28). It is preserved in the Arabic Section of the Panjab University Library. It originally belonged to the late Maulana Mohammad Hussain Azad, whose valuable collection of Arabic and Persian works was presented by his son to the library. This manuscript comprises 80 ff. each measuring $6'' \times 10''$ containing 13 lines to a page. It abruptly ends with an account of the offerings made to the Sikh temple at Amritsar on the occasion of the seventh birthday of Prince Nau Nihal Singh, which fell in the month of Phagan 1884., (February 1828).

The long dedicatory poem at the end, extending over about 15 pages of our text (pp. 293-308) has also been compared with the text in *Diwan-i-Akbari*, published by the author's son in 1873 A. D.[1]

Arrangement of the book,

The *Zafar Nama* easily lends itself to a natural division into four parts. Part 1, covers the first 271 pages and forms historically the most important part of the book. It describes the chief events and incidents of Ranjit Singh's reign up to the close of the year Sambat 1893 (1836--7). Part II, is a description of the principal gardens round about Lahore. This Part was, as the author himself tells us, included in the book at the express wish of the Maharaja. Part III, is mainly a love poem and deals with an episode in the lives of Mirza Akram Beg and Ilahi Bakhsh the latter of whom rose to the rank of a General in the Artillery Service of the Sikh Army. We would have preferred to leave out the whole of this part

1. I have used the author's family copy of *Diwan-i-Akbari* which was so courteously lent to me by his great-grandson, Diwan Somer Nath B.A.

Manuscript B. is the one from which our text was originally copied. This manuscript comprises 235 pp., each measuring 6‴ × 10″, containing 13 lines to a page. Like the manuscript A, this is also written between margins ruled in colours in a fair *nasta'aliq* hand. At the end, the copyist gives his name, Pandit Raja Ram, *alias*, Tota Brahmin Kashmiri. He further tells us that the manuscript was transcribed for Lala Das Mal,[1] at Lahore, in Sambat 1912, *viz.*, 1855-6 A D. This manuscript as stated before now belongs to Rai Sahib Pandit Wazir Chand, of Jhang.[2] On the flying cover scribbled in pencil is the title of the book "*Zafar Nama Akbari.*"

Both the manuscripts *viz.*, A and B are transcribed by one and the same person, namely, Raja Ram *alias* Tota, who was a Katib, at the Koh-i-Nur Press, at Lahore.

Manuscript B, which bears the date Sambat 1912 (1855-6) is at least one year older than the manuscript A, which is dated November, 1857 A. D. That this copy (manuscript B) was based upon some manuscript other than the manuscript A, is therefore obvious. But we are not aware of the existence of any other copy of this manuscript history either in the Panjab or in any of the important Libraries of Europe.[3]

The MS. A, contains slight additions here and there, over and above the text of MS. B. It would seem that the MS. B, was prepared from the author's original copy which was

---

1. Lala Das Mal was related to the family of Diwan Bhawani Das. He held a respectable post in the Sikh Government and after the annexation of the Panjab. he was appointed to the important post of the *Mir Munshi* to the Panjab Government.

2, Rai Sahib Pandit Wazir Chand, has about 2000 manuscripts in his Library. Half a dozen of these are in the hand writing of the authors themselves. Some of these manuscripts are richly illuminated. The Pandit has, indeed, a passion for collecting rare manuscripts and has spent quite a fortune on his valuable possessions. His is one of the best private manuscript libraries in India. I understand that he will soon issue a descriptive catalogue of his collection.

3. I have consulted the catalogues of the Persian books in the following libraries:

Catalogue of the India Office Library Vol.I, Cambridge University Library by Browne, Bodleian Library Part I,.by E. D. Sachau and of the Berlin Library.

Manuscript copies of the Zafar Nama.

Three manuscripts, two of which are complete and the third fragmentary have been used in the preparation of this text. Of these, one which we will call manuscript A, belongs to the authors's family, another manuscript B, belongs to Rai Sahib, Pandit Wazir Chand, while the third manuscript C, is preserved in the Arabic section of the University Library at Lahore. Each of these has been found useful in its own way.

The Manuscript A, seems to be the most correct of the three copies.[1] It is written in good legible *nasta'aliq* and contains four paintings. Of these one on folio 64a represents the two princes namely Kanwar Multana Singh and Kanwar Kashmira Singh.[2] The remaining three pictures on folios 54a, 51b, and 55b represent the siege of Multan.

This manuscript comprises 136 ff. (272 pp.) each measuring 7″ × 14″, containing, 15 lines to a page. On the back of folio 1, we find two entries one relating to the receipt by the copyist, Raja Ram Tota, of Rs, 10, as his wages for transcription and is dated 17th November, 1857 and the second entry is a receipt from the book binder 'Abdullah, to the value of one and a half rupee and is dated 23rd July , 1895.

This copy of the manuscript bears witness to the fact that it has been consulted before by several persons, and it still bears the pencil marks against passages which struck them as important. Sayyad Mohammad Latif used this very copy in the preparation of his History of the Panjab; and Maulvi Nur Ahmad Chishti also consulted it before publishing his "*Tahqiqat-i-Chishti.*"[3]

---

1. I am indebted for the loan of this copy to the author's grandsons Diwan Bahadur Diwan Som Nath, District and Sessions Judge and Rai Bahadur Diwan Gian Nath, of the Political Department, Lahore.

2. Since the princes were born in the years, Sambat 1875 and 1876, *i. e.*, the years of Sikh victory over Multan and Kashmir, they were named as Multana Singh and Kashmira Singh.

3. This manuscript copy bears the seal of Maulvi Nur Ahmad Chishti on folio 133b. Sayyad Mohammad Latif, on page viii, in the preface of his book, acknowledges the use of Diwan Amar Nath's manuscript history (*Khalsa Diwan*) which, as he tells us, was lent to him by the author's son, Diwan Ram Nath.

cript passed some forty years later and who simply repeats the name given to it by the copyist. MS. B, now in the possession of Rai Sahib Pandit Wazir Chand of Jhang, bears a pencil scrawl "*Zafar Nama Akbari.*" Akbari was the poetic name (تخلص) of Diwan Amar Nath. This name also does not quite convey a clear idea of what the book purports to be. We have, therefore, made a sort of compromise and given the name of "*Zafar Nama* Ranjit Singh" to the book As the reader will see, the book mainly deals with the conquest of Ranjit Singh up to the end ef the year 1836-7.

Date of Composition.

As we have remarked elsewhere in these pages, these Memoirs were written at the instance of Maharaja Ranjit Singh. On page 221, when he closes the account of the reign for the year, Sambat 1889, (1832 - 3 A. D.), the author himself tells us that the Maharaja ordered him to write this book. Again on pages 303-4, we come across references to the fact that the work was finished in Sambat 1893 and was presented to the Maharaja. It also abruptly comes to a close with the description of the celebrations in connection with the wedding, in Sambat 1893, of prince Nau Nihal Singh, the grandson of the Maharaja. The work was thus composed between 1890 and 1893 (1833-6).

The year 1839 A D. as corresponding to *Sal-i-chihlam* (foot-note, p. 5 of the Text) seems to be incorrect. It should read 1830-31 A. D. When I first suggested the former date in my revised MS. copy for publication I made a mistake in interpreting the sentence relating to this subject. The *Sal-i-chihlam* has a reference to the year when Sohan Lal made over his manuscript of Ranjit Singh's diary to Captain Wade (1831). In this connection it is worth remembering that Sohan Lal reckons the reign of Ranjit Singh to begin from Sambat 1847. (1790—91 A. D.), when he succeeded to the chiefship of the Sukarchakiya *misl* at Gujranwala on the death of his father Mahan Singh (p. 29 Vol. II. Sohan Lal's Diary).

ما مست تماشاۓ تو در پردهٔ نظر باز   عیبے که پسندی [تو] بود آن هنر ما
بر خاک نهادیم چو خم ناصیه از عجز   چون شیشه بود خم ز تواضع کمر ما
ما را دم آبی چه دهی ز آب بقا خضر   خود آب خورد از دم خنجر جگر ما
در وحشت دل روے بصحرا بنهادیم   آسیب جنون است ز هر رهگذر ما
ناکام ز دنیا چو شوی اصل مراد است   یاس است درین گلشن فانی ثمر ما
تکلیف . کشیدیم ز فرزندئ آدم   از ما چه برد بهرهٔ بدنیا پسر ما
آسوده دل ماست ز نقصان و زیادت   محتاج بخورشید نه گردد قمر ما
بیدار چو در خواب شوی نیز بخوا بے   نیرنگ طلسمی است جهان در نظر ما
با آنکه دویدیم بدنبال ز صد شوق   همگیر نگردید بت نو سفر ما
ما خاک نمودیم زر و سیم خود امروز   از خاک تو فردا مطلب سیم و زر ما
از بوسهٔ شب وصل بهم ماۓ تو شادیم   سودت چو درین است چه باشد ضرر ما
خونناب جگر لاله ما ریخت بگلشن   زد زخم بدل نالهٔ مرغ سحر ما
زان پیش که او نامه رساند بر دلبر   در راه کند خرچ اجل نامه بر ما
زربفت چو فرسود پلاسے بنماید   هم نرخ صدف نیست ز ذلت گهر ما
شد اکبری از فضل خدا صائب ثانی   شاید بصفاهان برسد هم خبر ما

Title of the book.

We have had some difficulty in finding a suitable name for this book. So far as we can discover, the author does not seem to have given a definite title to his work, at least none is mentioned on the cover or in the body of the book. Towards the end of the book, however, on page 306, we find some reference to the title which the author probably intended for his chronicle. He writes:—

دل بخیالات و سخن بندی است   خاطر رنگین بچمن بندی است
میکنم آغاز ظفر نامه را   گردش افلاک دهم خامه را

In the preparation of this work we have had three different texts before us. Of these, the one referred to as MS. C, does not help us at all so far as the question of the name of the book is concerned. MS. A, which is the author's own family copy has no title on the cover although an entry by the copyist gives it the name of "*Twārikh-i-Khālsā.*" This name is obviously inappropriate since the work deals with a limited portion of Ranjit Singh's reign alone. This entry is endorsed by the book binder through whose hands the manus-

his scholarship and social position, he was received with a marked consideration, wherever he went. He made several friends during these trips and won the regard and respect of one and all with whom he came in contact as may be seen from his later correspondence which the family has preserved.

We have had occasion to remark before that Diwan Amar Nath was not on very cordial terms with his father. In year Sambat, 1913 (1856), his father gave him a separate house to live in. Two years later he drew up a will, but nothing more was given to Diwan Amar Nath of the father's property, whether moveable or immoveable.[1]

Since 1845, when he was made to give up his service Diwan Amar Nath lived a contented and resigned life. He was now whole heartedly devoted to his literary pursuits. His best compositions in Persian poetry belong to this period. Some of them appeared, from time to time, in the Koh-i-Nur, a weekly newspaper which was published at Lahore.[2] On 1st August, 1867, at the age of forty-five, Diwan Amar Nath was suddenly attacked by cholera and died as he had lived cheerful, hopeful and resigned. In fact, he had divined his death and felt his approaching end a couple of days before when he composed the following verses and instantly sent them to the office of the Koh-i-Nur Press. This composition has the melancholy interest of being the last of the Diwan's compositions. It appeared in the Koh-i-Nur of 6th August, 1867, that is, the first issue that came out after the death of the gifted author.

شور است چو ناقوس برهمن بسر ما   از بت کده کم نیست دل ما ببر ما
خوردیم چو مے دست فشاندیم بکونین   غم چیست گر از خانه برون شد پدر ما

1. This document dated 10th Katik, 1913. (30 October. 1856) is preserved in original in the Panjab Government Record Office and bears the signatures of Sir John Lawrence, Chief Commissioner, and Richard Lawrence to whom it was personally made over by Raja Dina Nath at his garden house near Shah Bilawal.

1. Some of these were collected, arranged and published by his son, Diwan Ram Nath in 1873, under the title of Diwan-i-Akbari.

and his uncle, Kidar Nath, with whom also his relations were far from cordial.

Considering, however, the atmosphere of suspicion and mistrust which prevailed at this time, a somewhat different surmise may be hazarded. The political morality of the court was at the lowest level. Intrigues and conspiracies among the high officers of state were the order of the day. Altogether the Lahore Darbar was now passing through very critical times and no one considered his honour, office, property and even life itself, quite secure for any length of time. It is not unlikely that Diwan Dina Nath apprehending that a clever rival might use his youthful son as an instrument against him, or wheedle out some important secrets from him to the father's undoing, did not consider it safe for him to occupy a position of trust and responsibility at the Darbar. Any way his removal from office gave our young author a great mental shock from which he did not recover for a long time. He did not care to long for another employment, but passed the rest of his days in purely intellectual pursuits. In this our author gave further proofs of his versatile genius. He was not only a good poet and prose writer in Persian, but was equally interested in other branches of human knowledge. He had acquired a fair proficiency in mathematics and astronomy and his love of learning, even at a comparatively late age, persuaded him to study the English language which had recently been introduced in the Panjab. He soon picked up a good working knowledge of English. After some time he published a short grammar of the language for beginners, which he named "Children's Sweatmeat." He spent a good deal of money in collecting books in Arabic and Persian literature. Among his collections, we learn, were also found a few books on Differential Calculus. Diwan Amar Nath also greatly enlarged his mind by travel. He paid a visit to almost all important towns in Northern India. By virtue of

His first short publication soon won him a reputation as a promising scholar, and he tells us himself, that in Sambat 1889 (1832-3), the Maharaja ordered him to write an account of his reign. He was now introduced to the Court. From this time onwards, he was the recipient of such distinctions at the hands of the Maharaja, as are, now and again, conferred on very distinguished masters of the pen attached to an Oriental Court. In Sambat 1891 (1834—5), when the Sikh army occupied Peshawar, our author was selected by the Maharaja to compose a *Fath-nama* or a panegyric to announce his victory over the Afghans. The *Fath-nama* was subsequently incorporated in the *Zafar nama* and covers pages 231 to 236 of the text. Again, on page 248, we come across a long quotation which purports to be a letter-patent drafted by our author at the bidding of the Maharaja. This was issued in the name of one of Ranjit Singh's favourite courtiers, Ram Singh, on his promotion to the rank of a general in the Sikh army. Whether at the time when the *Fath-nama* and the letter-patent were written, our author was in the regular employ of the Maharaja, we do not know, but he was certainly in service in Sambat 1898 (1841—2), when he was hardly twenty years of age. In the pay rolls of the irregular cavalry of the Khalsa Darbar we have come across several references to our author as one of the Bakhshis or pay-masters of that branch of the Khalsa Army. As we have remarked before, the *Zafar-nama* abruptly comes to a close with Sambat 1893 (1836-7), so that we hear no more of the author from himself. The family traditions and a few other indirect sources, however, come to our help and it is from these that we learn something about his subsequent career. He could not long stay in the service of the Darbar, as his father who was all powerful at the court, had him removed from his office in 1845, for reasons which are rather obscure. The son naturally attributed this unfatherly conduct to the machinations of his step-mother

responsible for his developing into a youth with a pensively philosophic temperament. His unhappy mind clearly raveals itself in a long passage referring to his birth. (pp. 155—6).

In Sambat 1883 (1826-7) when he was four years old, his father once took him to the Darbar and he tells us how the Maharaja fondly greeted him, placed him in his lap and graciously conferred upon him a pair of gold bracelets and a precious necklace. In 1885 (1828-9), at the age of six, our author started going to a school where he was put under the care of the famous teacher of his time, Maulvi Ahmad Bakhsh Chishti. Maulvi Ahmad Bakhsh was a learned scholar of the day. He was held in great respect by his contemporaries. He is worthy of great admiration and respect for the voluminous manuscript Diary which he has left behind. This diary covers a period of forty years from 1819 to 1860 and is a very valuable document embodying materials for a history of the Panjab in Sikh times.[1] How long our author stayed in the *Maktab* he does not tell us, but in five years he had acquired a good knowledge of Persian and Arabic literatures and developed a style of composition after the model of the famous Persian essayists. Even some of these compositions which he produced at the age of ten to twelve and some of which are included in this book bear testimony to the versatility of his tastes and interests as well as to his literary power. In the year Sambat 1889 (1832-3) at the age of eleven, he was singled out from amongst the students of his school to write an account of the gardens of Lahore. This account embodies a description of the principal gardens of the city and is entitled *Rauzat-ul-Azhar* and forms a part of this book (pp. 272—86)[2].

---

1. This Diary consisting of 20 volumes was exhibited in a meeting of the Panjab Historical Society by Sir Abdul Qadir, Kt, B.A., Bar.-at-Law, in 1917, when he read a paper "Unpublished Diary of the Sikh Times."

2. The two manuscripts on which we have based this edition contain a description of twelve principal gardens whereas the author gives us to understand that he wrote out an account of twenty such gardens.

1803, when Lord Lake occupied Delhi, he joined the service of the English. In the following year when Lord Lake came to the Panjab in pursuit of Holkar, Pandit Bakht Mal, who was then on the personal staff of (Sir) John Malcolm, also accompanied his chief to Amritsar. A man of literary tastes and keen powers of observation, Pandit Bakht Mal, during his short stay in the Province, collected sufficient materials for writing a history of the Sikhs, to which he soon after gave shape. Of the Pandit's other historical works our author mentions several of which we have been able to trace only one with the family.

Bakht Mal's elder son, Dina Nath, the father of the author, was invited to the Panjab in 1815 by Diwan Ganga Ram, a near connection, who was then head of the State Office at Lahore. On his arrival he was placed in the same office, where he very soon distinguished himself by his 'intelligence and business-like habits.' In 1826, when Diwan Ganga Ram died, Dina Nath received charge of the Royal Seal and again in 1834, on the death of Diwan Bhawani Das, he was made head of the Civil and Finance Department. Since then the influence of Diwan Dina Nath was ever on the ascendant so much so that he was often consulted by the Maharaja on occasions of importance.[2]

Our author was born in the year Sambat 1879, (1822—3). While he was hardly a year old, his mother died and he was left to the care of a wet nurse. His father married again and the boy Amar Nath had to pass his younger days in the depressing atmosphere of a home ruled by a step-mother. This unlucky circumstance of his childhood was, perhaps, partly

---

1. In connection with Bakht Mal's manuscript works see pp.36—37 of the Text and foot-notes. I understand that there is also a copy of Bakht Mal's *Khalsanama* in the MSS. collection of Raja Narendra Nath in Lahore.

2. For a more detailed account of the family of Raja Dina Nath we would refer our readers to Sir Lepel Griffin's "Chiefs and Families of Note in the Panjab."

book some how or other fell into the hands of a reviewer who turned it to good account by publishing an appreciation of it in the Calcutta Review along with a rendering of part of its contents.[1]

Notices in the book by the author about himself and his family.

What we know about the early life of the author is chiefly derived from this book, which contains a good deal of autobiographical information. The family of the author came originally from Kashmir where, in the reign of the Emperor Shahjahan some members of it held office about the Court. It was in the reign of Muhammad Shah (1719—48) that one of the author's ancestors named Lachi Ram, left Kashmir for Lahore and succeeded in obtaining an employment with the Governor of that Province. With the dismissal of the Governor Lachi Ram also lost his appointment. Soon after this he went to Delhi (Shahjahanbad) where he resided for the rest of his life. The fortunes of the family, however, took a turn for the better with Bakht Mal, the grandfather of the author. In his younger days Bakht Mal seems to have been an intelligent and assiduous student. As a good Arabic and Persian scholar he had little difficulty in securing a suitable post in the Revenue Department of the Government at Delhi. Here Bakht Mal soon rose in the favour of his official superiors. In

1. See Calcutta Review for December, 1858, pp. 247—302. For reasons given on pages ix—x of this introduction we do not agree with the anonymous writer in the Calcutta Review that any portion of this book could have been written after 1836. Nor are we convinced that the author had any special reasons for withholding publication of his work. Indeed the fact that the reviewer was able to secure a copy of the manuscript more than a decade before his death shows clearly that the author did not too jealously guard his literary treasure. He had no fear of his master as it was written at his special command and as the author himself tells us, it was presented to him at its completion.

diary of Sohan Lal and Buti Shah in richness of facts of general interest. By virtue of his own position as the *Bakhshi* or Pay Master, of the irregular cavalry forces of the Khalsa Government, and because of his family connections, our author enjoyed special facilities for collecting valuable materials for his narrative. His father, Diwan Dina Nath, was the Finance Minister of Ranjit Singh, and as such had the entire charge of the civil, military and political records of the Maharaja's Government. The author was personally acquainted with most of the influential men at the Court, and this background of general experience of men and things around him stood him in good stead in writing his history. Some of these men who had taken part in the early conquests of Ranjit Singh were alive when our author started collecting materials for his history and in some cases the details of events were still fresh in the memory of the people.[1] The book is, therefore, a most important original source of information concerning the reign of Ranjit Singh.

It is much to be regretted, however, that although the author lived through the stormy period of the Sikh rule and saw with his own eyes its final extinction and the building up of the British power on its ruins, he did not continue his narrative beyond 1835-6, *viz.*, about three years before the death of Ranjit Singh himself. So far as we can judge no valid reason can be assigned for the serious omission which robs his work of the value it would otherwise have possessed except that having been forced to relinquish his post of honour at the Court under what seem to be unpleasant circumstances, he probably withdrew his mind from everything connected with the affairs of the Court.

While Diwan Amar Nath was still alive, a copy of his

1. The author remarks in the preface that
این همه مقدمات را راقم السطور از روئے آں داشت که از معمران معاصران
بخوبی دریافت ساخته - تاریخ عجیبه از سوانح پادشاه وقت......مفصل برنگارد

INTRODUCTION.

The historical value of the book.

The history of the rise, expansion and fall of the Sikh kingdom has been narrated by several European writers like Prinsep, Murray, Cunningham, Macgregor and others. From amongst the contemporary Indian writers on the subject the more prominent names are those of Sohan Lal, Buti Shah and Diwan Amar Nath. The chronicles of the first two, in fact, form the basis of both Prinsep and Murray's History of the Sikhs. Sohan Lal was the *Akhbar Nawis* (news-writer at the court of Ranjit Singh. He used to record all what happened at court from day to day, and in 1831 A. D., under the orders of the Maharaja he made over his manuscript to Captain Wade,[1] the British Political Agent at Ludhiana. Although Munshi Sohan Lal's *Roznamcha*, or Diary of Ranjit Singh, "as a record of dates and chronicle of events," to quote Captain Wade's opinion, "is a true and faithful narrative of Ranjit Singh's eventful life," yet it can hardly be compared in these respects with the history of Diwan Amar Nath. The position of a news-writer at an Indian Court is admittedly one of peculiar difficulty. He may not feel himself quite free to record all that he observes. At the same time, he must be credited with a greater measure of the sense of historical integrity than one is accustomed to find in men of this class, if his record, so far as it goes, is faithful and worthy of complete reliance. We think that Diwan Amar Nath's history is not only not inferior to any contemporary chronicle in point of accuracy of detail, it far excels even the

---

1. This manuscript was presented to Captain Wade in Baisakh 1888 (May 1831 A.D.) It brings the narrative of the Court of Ranjit Singh upto the year 1831, and is as present, in the library of the Royal Asiatic Society, and has the following note on its flying cover by Captain Wade. "As a record of dates and a chronicle of events tested by a minute comparison with other authorities and my own personal investigations into its accuracy during my seventeen years' residence among the Sikhs, I am able to pronounce it in those two respects as a true and faithful narrative of Ranjit Singh's eventful life." Sohan Lal, however, subsequently completed his Diary to the conquest and annexation of the Panjab by the British. It was published by his son, in 1885.

DEDICATED

TO

Sir JOHN PERRONET THOMPSON, M.A., K.C.I.E., C.S.I., I.C.S.

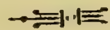
AS AN HUMBLE TOKEN OF THE AUTHOR'S DEEP

GRATITUDE TO HIM FOR THE KIND HELP

AND ENCOURAGEMENT GIVEN TO

HIM IN THE PREPARATION

OF THE WORK.

PRINTED AT THE
HINDI ELECTRIC PRESS, LAHORE.

Zafarnama-i-Ranjit Singh

OF

DIWAN AMAR NATH

EDITED WITH NOTES & INTRODUCTION

BY

SITA RAM KOHLI, M. A.

LECTURER IN HISTORY,

GOVERNMENT COLLEGE, LAHORE.

1928.

PUBLISHED BY

THE UNIVERSITY OF THE PANJAB,

LAHORE.

Zafarnama-i-Ranjit Singh

OF

DIWAN AMAR NATH

EDITED WITH NOTES & INTRODUCTION

BY

SITA RAM KOHLI, M. A.

LECTURER IN HISTORY,

GOVERNMENT COLLEGE, LAHORE.

1928.

PUBLISHED BY

THE UNIVERSITY OF THE PANJAB,

LAHORE.